ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

Національна академія наук України

1918

5 (20)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (20) травень, 2015 р.

Частина 2

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці зображена Національна академія наук України. У 1918 році урядом гетьмана П.П. Скоропадського була заснована Національна академія наук України, яка була найбільш значущою на всій території країни. Видатний вчений зі світовим ім'ям В.І. Вернадський був членом-засновником і першим президентом Української академії наук. Сьогодні Національна академія наук України включає в себе 168 наукових установ та 46 організацій дослідницько-виробничої бази. Загальна кількість працюючих в Національній академії наук України становить понад 40 тисяч осіб, у тому числі близько 20 тисяч науковців. Щорічно, в третю суботу травня, в Україні відзначається професійне свято працівників науки – День науки. Наука – одна з найважливіших галузей у нашій країні. Високий рівень освіти та розвитку наукової діяльності дозволяють вченим брати участь у вирішенні різних завдань світового масштабу.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Кузь В.І.
Ефективність системи бухгалтерського обліку на підприємстві........8
Куценко Г.К.
Формування клієнтської бази українських банків: теорія та практика.......12
Кушнір Л.В.
Науково-методичні підходи до визначення залежності між роботою транспорту та динамікою економічного розвитку..........15
Лемішовська О.С., Хом'як Т.Р.
Інформаційно-аналітичне забезпечення облікової політики банку..............................20
Літвінова Ю.О., Літвінова І.М.
Теоретичні аспекти впровадження наставництва на підприємстві......................24
Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Гарбар Ж.В.
Розвиток інновацій в сучасній банківській сфері України..........28
Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Маршук Л.М.
Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах.........................31
Нетребчук Л.О., Бура В.І.
Порядок роботи з заставним майном за кредитами банку: теорія та практика.....34
Опаріна Х.С., Ковальська К.В.
Сучасні методи відбору персоналу на підприємстві..38
Павлюк Т.І., Біла Г.С.
Економічна сутність капіталу......................44
Пакуліна А.А., Юрченко Л.В.
Обґрунтування системи управління витратами на сучасному будівельному підприємстві..........................48
Панченко М.О., Бровкова О.Г.
Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства......51
Пащенко Ю.Є.
Державно-приватне партнерство у розвитку транспортної інфраструктури....54
Підгайна Х.О.
Характеристика кредитних спілок та їхня роль на ринку кредитних ресурсів...57
Поплавська О.М.
Інноваційна праця як чинник соціальної безпеки країни..........60
Прохорчук С.В.
Механізми функціонування інноваційної системи України........................65
Проценко І.В.
Регуляторні аспекти інтеграції України до міжнародного ринку послуг...................68
Рега М.Г.
Тенденції та перспективи розвитку управління підприємствами туристичної сфери в сучасному ринковому середовищі 72
Румянцева О.Є.
Управління принципал – агент конфліктами на підприємстві............76
Сак К.В.
Теоретичні підходи щодо оцінювання економічного потенціалу підприємства.......80
Слюсаренко К.В., Британ С.А.
Проблеми формування та використання фінансових ресурсів підприємств ГМК України в сучасних умовах господарювання............84
Слюсаренко К.В., Булда Н.О.
Проблеми та перспективи формування капіталу гірничодобувних підприємств України в умовах кризи..............................92
Стасенко О.М., Стасенко С.М.
Сучасний стан та шляхи підвищення урожайності та рентабельності цукрових буряків в Україні........................98
Тичук Т.О.
Місце та роль оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку за різними стадіями облікового циклу підприємства...101
Хлопяк С.В.
Механізм державного регулювання інвестиційної діяльності в туризмі...............104
Хоменко І.О., Бабаченко Л.В.
Гармонізаційно-структурна модель до управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі на основі державно-приватного партнерства............109
Чайковська М.А., Панасюк Т.П.
Сучасний стан і перспективи розвитку бенчмаркінгу як способу підвищення ефективності діяльності промислових підприємств в Україні.................................112
Чорна Л.О., Марійчак О.Ю.
Зовнішньоекономічна та міжнародна діяльність Вінницької області: стан та перспективи розвитку....................116
Шепель Н.Г., Янів Л.М.
Проблеми та напрямки розвитку металургійних підприємств України в сучасних умовах 120
Шостак І.В.
Стратегія стимулювання праці ерсоналу підприємства торгівлі.....................123
Якимчук Ю.М., Гордієнко М.І., Адаменко А.П.
Економічна сутність та основні показники конкурентоспроможності продукції 127

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Готинян-Журавльова В.В.
Про відмінність у трактуванні процедури вимірювання у природничих і суспільно-гуманітарних науках................134
Нестерова М.А.
Теория и метод когнитивистики................137
Самборська О.М.
Антропологічні фактори взаємозв'язку свободи й необхідності в науковому пізнанні...................................141

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бойко Л.Б., Опалінська З.Є.
Онтолінгвістика. Загальні тенденції у розвитку онтолінгвістики.........................146
Борис Д.П.
Структурні особливості лексичних неосленгізмів-редуплікативів в аспекті семантичної іронічності...............149

Град Н.Я.
Відеовербальний текст як об'єкт вербальної і невербальної комунікації у сучасних мультимодальних студіях 153

Zhornokui U.V.
Teaching English lexicology: current problems 157

Лепухова Н.И.
Прагматический аспект перевода 160

Опришко Н.О.
«Таємниця» Юрія Андруховича як територія взаємодії «смерті автора» та «воскресіння автора» 165

Palamarchuk K.M.
Baroque artistic style in Austria of the XVIII century 169

Поліщук К.М.
Поняття «нової драми». Драматургія Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) як перехідне явище (літературознавчий дискурс) 172

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Kuz V.I.
Efficiency of accounting
system at enterprise....8
Kutsenko H.K.
Formation of Ukrainian banks'
customer base: theory and practice....12
Kushnir L.V.
Scientific and methodological approaches
to definition of relationship between
the work of transport and dynamics
of economic development....15
Lemishovska O.S., Khomiak T.R.
Information and analytical support
of bank's accounting policy....20
Litvinova Yu.O., Litvinova I.M.
Theoretical aspects of implementing
mentoring at the enterprise....24
Matviichuk N.M.,
Burlachuk N.Yu., Harbar Zh.V.
Development of innovation
in modern banking sector of Ukraine....28
Matviichuk N.M.,
Burlachuk N.Yu., Marshuk L.M.
Features of budget deficit of Ukraine
in modern conditions....31
Netrebchuk L.O., Bura V.I.
Procedure of work with the collateral
for bank loans: theory and practice....34
Oparina Kh.S., Kovalska Kh.Va.
Modern methods of selection
of personnel in the enterprise....38
Pavliuk T.I., Bila H.S.
Economic essence of capital....44
Pakulina A.A., Yurchenko L.V.
Substantiation of the system
of management of expenses
at modern construction enterprise....48
Panchenko M.O., Brovkova O.H.
Methodical approaches to estimation
of competitiveness of enterprise....51
Pashchenko Yu.Ye.
Public-private partnership in development
of a transport infrastructure....54
Pidhaina Kh.O.
Description of credit unions and their role
in the market of credit resources....57
Poplavska O.M.
Innovative work as a factor
of social security country....60
Prokhorchuk S.V.
The mechanism of functioning
of innovation system of Ukraine....65
Protsenko I.V.
Regulatory aspects of Ukraine's integration
to the international service market....68
Reha M.H.
Trends and prospects of tourizm companies
management in today's market environment....72
Rumiantseva O.Ye.
Management of principal –
agent conflicts in the enterprise....76
Sak K.V.
Theoretical approaches to the evaluation
of enterprise's economic potential....80
Sliusarenko K.V., Brytan S.A.
Problems of formation and usage
of financial resources of the mining
companies in Ukraine
in the current business environment....84
Sliusarenko K.V., Bulda N.O.
Problems and prospects of formation
of mining enterprises' capital
in Ukraine during the economic crisis....92
Stasenko O.M., Stasenko S.M.
Modern state and ways of increasing
the yield and profitability of sugar beet
in Ukraine....98
Tychuk T.O.
Place and role of evaluation as part
of the method of accounting for different
stages of the business cycle....101
Khlopiak S.V.
State mechanism for regulating
investment in tourism....104
Khomenko I.O., Babachenko L.V.
Harmonization and structural model
of financial management
of the road sector enterprises based
on public-private partnerships....109
Chaikovska M.A., Panasiuk T.P
Current state and prospects
of development of benchmarking
as a means of increasing the efficiency
of industrial enterprises in Ukraine....112
Chorna L.O., Mariichak O.Yu.
Foreign economic and international
activities of Vinnytsia oblast:
status and prospects....116
Shepel N.H., Yaniv L.V.
The problems and directions
of development of metallurgical enterprises
of Ukraine in modern conditions....120
Shostak I.V.
Strategy of labour stimulation
of trade enterprise staff....123
Yakymchuk Y.M.,
Hordiienko M.I., Adamenko A.P.
Economic essence and basic indicators
of competitiveness of products....127

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Hotynian-Zhuravlova V.V.
About the difference in the interpretation
of the measurement procedure
in the natural sciences and humanities....134
Nesterova M.O.
Theory and method of cognitive science....137

Samborska O.M.
Antropological factors of interconnection between freedom and necessity in the scientific cognition.....141

PHILOLOGICAL SCIENCES

Boiko L.B., Opalinska Z.Y.
Ontolinguistics. General tendencies of ontolinguistics' development.....146

Borys D.P.
The Reduplicative Structure of Lexical Slang Neologisms in the Light of Semantic Iconicity.....149

Hrad N.Y.
Visual and verbal text as an object of verbal and non-verbal communication in modern multimodal studios.....153

Zhornokui U.V.
Teaching English lexicology: current problems.....157

Liepukhova N.I.
Pragmatic aspect of translation.....160

Opryshko N.O.
«The secret» by Yurii Andrukhovych as the territory of cooperation between «the death of the author» and «the rebirth of the author».....165

Palamarchuk K.M.
Baroque artistic style in Austria of the XVIII century.....169

Polishchuk K.M.
The notion of «modern drama». he transitional nature of drama of Ivan Tobilevych (Karpenko-Kary) (literary discourse).....172

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.1

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Кузь В.І.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті досліджено сутність та теоретичні аспекти функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства. Визначено складові системи бухгалтерського обліку. Наведено якісні та кількісні параметри оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку підприємства. З'ясовано вплив на ефективність системи бухгалтерського обліку загальних показників та процесів господарської діяльності. Встановлено залежність між організаційними аспектами функціонування системи бухгалтерського обліку та її ефективністю.

Ключові слова: бухгалтерський облік, ефективність системи бухгалтерського обліку, інформаційні запити, організація бухгалтерського обліку, система бухгалтерського обліку, система управління, складові системи бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. Ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання в значній мірі залежить від побудови ефективної системи управління, що значною мірою залежить від якісних параметрів внутрішніх взаємозв'язків між підсистемами системи управління. Вагомими взаємозв'язками із системою управління характеризується інформаційна система підприємства в основі якої домінантною складовою є система бухгалтерського обліку. Важливість бухгалтерського обліку в системі управління пов'язана з необхідністю генерування масивів релевантної інформації на всіх етапах прийняття управлінських рішень. Організація та ведення бухгалтерського обліку – імперативна норма створення та функціонування будь-якого суб'єкта господарювання. Проте на практиці основними цілями системи бухгалтерського обліку залишаються дії облікового персоналу, спрямовані на складання фінансової звітності підприємства, залишаючи без належної уваги облікові процедури як інструменту інформаційного забезпечення системи управління. За даних умов ефективність функціонування системи бухгалтерського обліку піддається сумніву. Проте, з метою виконання поставлених управлінських цілей, незважаючи на досить абстрактне трактування категорії «ефективність», управлінському персоналу підприємства слід оцінювати функціонування системи бухгалтерського обліку за кількісними та якісними параметрами задля вирішення ідентифікованих проблем інформаційного забезпечення системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів функціонуванню системи бухгалтерського обліку на підприємстві приділена значна увага як зарубіжних так і вітчизняних науковців, зокрема: Ф.Ф. Бутинця, Л. Гордона, М. Дестгіра, Ю.А. Кузьмінського, С.А. Кузнєцової, О.А. Лаговської, Д. Міллера, Л.В. Нападовської, А. Ніколеоу, М.Л. Пятова, Х. Саяді, Я.В. Соколова, Х. Хашем-Неяда та інших. Проте, не применшуючи значення результатів вже існуючих наукових розвідок в рамках порушеної проблеми, слід зауважити про необхідність продовження науково-практичних досліджень ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку. Причиною такого стану речей є багатоаспектність системи бухгалтерського обліку, яка продиктована змінами у внутрішньому і зовнішньому середовищі функціонування суб'єкта господарювання, динамізмом умов господарювання та ускладненням управлінського процесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначити якісні та кількісні параметри оцінки ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства.

Мета статті. Розкрити сутність системи бухгалтерського обліку на підприємстві, здійснити ідентифікацію якісних та кількісних аспектів оцінки ефективності її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бухгалтерський облік – процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень. Дане визначення характеризує сутність та цільові орієнтири бухгалтерського обліку з точки зору процедурного підходу. В цілях побудови системи управління бухгалтерський облік слід розглядати як процес ідентифікації релевантної фінансової та нефінансової інформації, її вимірювання та передачу користувачам, що дозволяє їм продукувати обґрунтовані судження і приймати управлінські рішення, раціональні у своїй побудові.

Система бухгалтерського обліку функціонує з метою надання користувачам (суб'єктам запиту) необхідної інформації для прийняття управлінських рішень. Дане твердження при дослідженні значення бухгалтерського обліку в управлінні підприємством вимагає розуміння процесу прийняття управлінських рішень та ідентифікації користувачів облікової інформації, їх інформаційних запитів.

Отже, важливою передумовою побудови ефективної системи бухгалтерського обліку на підприємстві, здатної максимально задовольняти інформаційні потреби користувачів, є визначення кількісних та якісних параметрів оцінки її ефективності. Для виконання даного завдання доцільно розкрити сутність системи бухгалтерського обліку та її складових.

Бутинець Ф.Ф. систему бухгалтерського обліку розглядає як сукупність елементів певного змісту і форми, які пов'язані між собою і об'єднані в єдине ціле відповідною взаємодією, і надають інформацію про стан та рух ресурсів підприємства, про характер і результати господарської діяльності в єдиному грошовому вимірнику [2, с. 127]. На думку Ю.А. Кузьмінського система бухгалтерського обліку – це методи і методика їх застосування, форми, за якими ведеться бухгалтерський облік [4, с. 9]. Нападовська Л.В. вважає, що система бухгалтерського обліку складається з набору практично не пов'язаних між собою локальних завдань – окремих об'єктів бухгалтерського обліку [7, с. 5]. Кузнєцова С.А. стверджує, що система бухгалтерського обліку – це сукупність процесів збору, вимірювання, зберігання, аналізу, складання звітності. Це облікова система або така сукупність взаємодіючих між собою елементів, яка утворює визначену цілісність, володіє певними інтегральними властивостями та може виконувати в середовищі певні функції [3, с. 15].

© Кузь В.І., 2015

Лаконічно та узагальнено підходять до трактування суті системи бухгалтерського обліку зарубіжні дослідники, такі як, Ф.К. Беа, Е. Дихтл, М. Швайтцер: «система бухгалтерського обліку є основою інформаційної системи з метою надання інформації для управління підприємством» [6, с. 21].

Систематизуючи та аналізуючи визначення системи бухгалтерського обліку, що наведені науковцями, можна зробити наступні висновки:

1) система бухгалтерського обліку – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які пов'язані між собою методами і методиками їх оброблення;

2) кожний з елементів системи покликаний виконувати індивідуальні, а в сукупності – загальні завдання інформаційного забезпечення системи управління;

3) елементи системи є носіями інформації про ресурси та результати господарської діяльності підприємства.

В умовах глобалізації економічних процесів, посилення конкурентної боротьби та підвищення невизначеності умов господарювання до системи бухгалтерського обліку висуваються додаткові вимоги, пов'язані із оцінкою тенденцій розвитку зовнішнього суспільного та економічного середовища. А виконання завдань управлінського процесу вимагає від системи бухгалтерського обліку продукування даних в альтернативних оцінках та даних спрямованих на оцінку об'єктів, явищ та процесів у перспективі.

За таких умов під системою бухгалтерського обліку підприємства слід розуміти сукупність елементів, які взаємопов'язані між собою та є носіями ін-

Таблиця 1

Параметри оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку

Параметри	Характеристика
Якісні параметри ефективності	
Чіткість інформаційних запитів користувачів	Розбірливість та періодичність однотипних інформаційних запитів користувачів дозволяють раціоналізувати процес організації бухгалтерського обліку, що свідчитиме про його ефективність
Доречність облікової інформації запитам користувачів	Свідченням про ефективність системи бухгалтерського обліку є відповідність облікової інформації інформаційним запитам користувачів
Зрозумілість та адекватність тлумачення облікових даних	Облікова інформація повинна відповідати єдиним методологічним аспектам формування або ж аспектам, які зрозумілі користувачам
Достовірність облікової інформації	Облікова інформація не містить помилок або ж іншого роду викривлень – це свідчення ефективності системи бухгалтерського обліку
Зіставність облікової інформації	Ефективними для управління є облікові дані, які подані в розрізі декількох звітних періодів
Доступність до облікових даних	Користувачі інформації в межах повноважень повинні мати доступ до облікових даних за посередництва працівників бухгалтерської служби
Зв'язок між продуцентом та користувачем облікової інформації	На ефективність системи бухгалтерського обліку впливає можливість уточнення користувачами змісту та форми представлення облікової інформації, отримання додаткових пояснень від бухгалтерів тощо
Форма представлення облікової інформації	Ефективною система бухгалтерського обліку є тоді коли вона здатна забезпечити оперативне подання інформації в різних формах відповідно до запитів користувачів
Зв'язок облікової інформації із даними зовнішнього середовища	На ефективність системи бухгалтерського обліку вказує можливість поєднання облікових даних з інформацією із зовнішнього середовища в одному інформаційному запиті користувача
Кваліфікація та професійні компетенції облікових працівників	Ефективне функціонування системи бухгалтерського обліку забезпечується наявністю відповідної кваліфікації та професійних компетенцій в облікових працівників, постійним їх підвищенням, достатнім стажем роботи
Кількісні параметри ефективності	
Достатність облікової інформації	Ефективність системи бухгалтерського обліку забезпечується можливістю повноцінного задоволення потреб користувачів в облікових даних
Оперативність надання облікової інформації	Про ефективність системи бухгалтерського обліку свідчить ефективне в часі задоволення інформаційних запитів користувачів
Обсяги надання облікової інформації	Для задоволення інформаційних потреб користувачів облікова система повинна генерувати тільки релевантні дані або ж облікові дані із чітким виділенням та групуванням релевантних показників та суміжної інформації
Витрати на організацію формування та передачу облікової інформації	Витрати на організацію повинні бути мінімальними та значно меншими за ефект від використання облікової інформації
Затрати праці облікових працівників на представлення облікової інформації	На ефективність функціонування системи бухгалтерського обліку впливає вибір оптимальної форми ведення бухгалтерського обліку як форми з певним набором облікових регістрів
Управлінська бухгалтерська звітність	Організація та ведення управлінського обліку з певним набором управлінської бухгалтерської звітності свідчить про ефективність системи бухгалтерського обліку як інструменту задоволення інформаційних потреб користувачів
Аналітична та контрольна робота на підприємстві	На ефективність функціонування системи бухгалтерського обліку впливає частота та результати здійснення контрольно-аналітичної роботи
Бухгалтерська служба	Вибір оптимальної форми та структури бухгалтерської служби підвищує оперативність оброблення і подачі користувачам облікової інформації, мінімізує витрати на організацію її роботи

формації про об'єкти внутрішнього та зовнішнього середовища, щодо яких можливе застосування різних альтернативних методів та методик оброблення в залежності від поставлених управлінських завдань.

Складовими системи бухгалтерського обліку на підприємстві є:

1) технологія бухгалтерського обліку (первинне документальне спостереження, документообіг, відображення об'єктів обліку на бухгалтерських рахунках, аналітичний облік, облікові регістри, звітність тощо);

2) виконання посадових обов'язків обліковими працівниками (організаційна структура бухгалтерської служби, права, обов'язки та відповідальність облікових працівників, кваліфікаційні вимоги до облікових працівників тощо);

3) інформаційне, технічне, ергономічне та інші види забезпечення обліку (рух облікової інформації, методи і засоби подання облікових даних, забезпечення облікових працівників нормативними даними та технічними засобами, умови праці облікових працівників тощо);

4) перспективний розвиток бухгалтерського обліку (зміни бухгалтерського законодавства, умов господарювання, організаційної структури управління, виробничої структури, плани розвитку бухгалтерського обліку, недоліки функціонуючої системи бухгалтерського обліку тощо).

Деталізація складових системи бухгалтерського обліку не є обмеженою. Процес поділу досліджуваної системи на складові здійснюється з метою та в масштабах визначення ідентифікації необхідних елементів щодо яких слід застосувати критерії оцінки ефективності.

Перш ніж навести якісні та кількісні параметри оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку звернемо увагу на бачення вітчизняних та зарубіжних науковців щодо порушеного питання. Ніколеоу А. для оцінки ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку на підприємстві пропонує використовувати показники, які характеризують рівень задоволення користувачів якістю інформації, а саме: зміст інформації, що надається користувачам, достовірність та точність, форма представлення, легкість використання, вчасність [10, с. 95]. На думку Л. Гордона та Д. Міллера такими ознаками є показники, які характеризують обсяг нефінансової інформації та інформації про зовнішнє середовище, яка генерується системою бухгалтерського обліку, частота звітності та адаптивність до потреб структурних підрозділів [9, с. 60]. Саяді Х., Дестгір М., Хашем-Неяд Х.: «межі інформації, тобто поєднання фінансової та нефінансової, внутрішньої та зовнішньої інформації, своєчасність – здатність системи бухгалтерського обліку задовольняти потреби користувачів шляхом своєчасного надання звітів, агрегування – здатність накопичувати та систематизувати інформацію в межах визначеного періоду часу» [11, с. 51-52].

На думку О.А. Лаговської, яка розглядає систему бухгалтерського обліку як комунікаційний процес, для оцінки ефективності комунікацій облікового типу доцільно використовувати наступні якісні критерії: 1) відповідність змісту представленої інформації потребам користувача, сформованим у відповідному запиті; 2) зрозумілість змісту інформації, представленої користувачу у відповідному обліковому повідомлені; 3) зрозумілість та зручність форми представлення інформації користувачу; 4) наявність зворотного зв'язку із користувачами інформації [5, с. 170-171]. В якості кількісних параметрів можуть використовуватися: 1) оперативність передачі облікової інформації, генерованої системою бухгалтерського обліку на запит реципієнта; 2) витрати на організацію облікових комунікацій та передачу інформації, порівняння їх величини із отриманим ефектом; 3) затрати праці облікових працівників на передачу комунікаційних повідомлень; 4) кількість каналів, що використовуються для передачі інформації, їх пропускна здатність; 5) кількість облікових повідомлень в процесі комунікаційної взаємодії за певний проміжок часу; 6) кількість основних одержувачів інформації, частота отримання ними повідомлень [5, с. 171].

Ефективність будь-якого явища чи процесу вимірюється співвідношенням затрат ресурсів та результатом (ефектом) його функціонування, винятком не став й бухгалтерський облік: «витрати на облік повинні бути завжди меншими за економічний ефект, який отримується від практичного використання його інформації» [8, с. 218]. Проте у випадку оцінки ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку даний підхід є проблематичним.

В табл. 1 наведені якісні та кількісні параметри оцінки ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства.

Дотримання якісних та кількісних параметрів ефективності системи бухгалтерського обліку забезпечується за допомогою вжиття ефективних організаційних заходів. До них слід віднести: ведення бухгалтерського обліку за допомогою програми комплексної автоматизації, її налаштування під особливості господарського процесу підприємства; розробка пакету організаційно-розпорядчої документації (робочий план рахунків, графіки документообігу, посадові інструкції облікових працівників тощо); організація та ведення управлінського стратегічного обліку; формування інформаційної політики підприємства та вжиття заходів щодо захисту облікової інформації; організація роботи суб'єкта внутрішнього аудиту на підприємстві тощо.

Між процесом управління на підприємстві, результативністю його господарської діяльності та ефективністю системи бухгалтерського обліку наявні безумовні зв'язки. Результатом ефективного управління є отримання прибутку, досягнення стратегічних конкурентних переваг на ринку, підвищення ринкової вартості підприємства тощо. В свою чергу ефективність управління поряд з іншими факторами забезпечується належним інформаційним забезпеченням процесу прийняття управлінських рішень в основу якого покладено функціонування системи бухгалтерського обліку: «... забезпечення ефективного управління підприємством – головна ціль обліку» [8, с. 23]. За даних умов не можна відкидати факти отримання підприємством прибутку чи збільшення його ринкової вартості як свідчення про ефективну організацію та ведення бухгалтерського обліку на підприємстві, і навпаки. Також про ефективність управління в ринкових умовах господарювання свідчить платоспроможний стан підприємства. Його дотримання забезпечується рівномірним надходженням грошових коштів та відповідною синхронністю погашення зобов'язань, дещо ідентичною динамікою дебіторської та кредиторської заборгованостей, раціональним використанням вільних залишків грошових коштів тощо. Прийняття управлінських рішень спрямованих на дотримання платоспроможності підприємства не можливе без формування аналітичних даних системи бухгалтерського обліку про рух грошових коштів та стан розрахунково-платіжної дисципліни. Забезпечення платоспроможного стану діяльності підприємства можна вважати

індикатором ефективного функціонування системи бухгалтерського обліку, і навпаки.

Наведені критерії оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку спрацьовують за умови використання облікових даних при прийнятті обґрунтованих, оптимальних та конструктивних управлінських рішень. В свою чергу втрата платоспроможності та зниження результативності господарської діяльності внаслідок управлінської помилки не є підставою вважати систему бухгалтерського обліку неефективною.

Мірилом ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку на підприємстві можуть виступати результати інвентаризаційної роботи, особливо позапланового характеру. Незаперечним є факт, що «за допомогою інвентаризації контролюється збереження матеріальних цінностей і грошових коштів, перевіряється повнота та достовірність даних бухгалтерського обліку й звітності» [1, с. 70]. Отже, в ході проведення інвентаризації підтвердження повноти облікових даних та відсутність відхилень між фактичними даними та даними бухгалтерського обліку є свідченням ефективності системи бухгалтерського обліку на підприємстві, і навпаки.

На ефективність функціонування системи бухгалтерського обліку на підприємстві може вказати висловлена аудитором позитивна думка в аудиторському звіті за результатами аудиту фінансової звітності. У випадку висловлення аудитором негативної думки інформація з аудиторського звіту про виявлені помилки є індикатором неефективності окремих аспектів системи бухгалтерського обліку.

Оцінка ефективності функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства дозволяє виявити вузькі місця в організації та веденні бухгалтерського обліку, у задоволенні інформаційних потреб користувачів, забезпечити систему управління релевантною інформацією, а також підвищити результативність господарської діяльності в контексті прийняття раціональних управлінських рішень.

Висновки та напрями подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та окреслити напрями подальших досліджень: 1) система бухгалтерського обліку в системі управління підприємством апріорі виконує функцію забезпечення управлінського персоналу усіх рівнів управління, сформованою відповідно до єдиних методологічних засад, аналітичною та узагальненою інформацією, необхідною для поточного та стратегічного планування, аналізу, контролю та прийняття управлінських рішень з метою досягнення визначених цілей господарської діяльності підприємства; 2) важливою передумовою побудови ефективної системи бухгалтерського обліку на підприємстві, здатної максимально задовольняти інформаційні потреби користувачів, є визначення кількісних та якісних параметрів оцінки її ефективності; 3) якісні параметри оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку передбачають дослідження чіткості, доречності, зрозумілості, достовірності облікової інформації, що надається користувачам. Кількісні параметри − спрямовані на аналіз достатності, оперативності, масштабів та витрат підготовки і представлення облікової інформації користувачам; 4) подальші дослідження слід спрямувати на розробку методики оцінки ефективності системи бухгалтерського обліку, спрямованої на задоволення загальних та індивідуальних інформаційних потреб користувачів.

Список літератури:

1. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / 3-є вид., доп. і перероб. / Ф. Ф. Бутинець. − Житомир: ПП «Рута», 2003. − 444 с.
2. Бухгалтерський словник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. − Житомир, 2001. − 224 с.
3. Кузнєцова С. А. Система бухгалтерського обліку: методологічні та правові аспекти формування / С. А. Кузнєцова // Бухгалтерський облік і аудит. − 2008. − № 4. − С. 15-21.
4. Кузьмінський Ю. А. Що таке система бухгалтерського обліку? / Ю. А. Кузьмінський // Бухгалтерський облік і аудит. − 2006. − № 6. − С. 8-11.
5. Лаговська О. А. Обліково-аналітичне забезпечення вартісно-орієнтованого управління: теорія та методологія: монографія / О. А. Лаговська. − Житомир: ЖДТУ, 2012. − 676 с.
6. Маренич Т. Сутність бухгалтерського обліку як системи економічного регулювання / Т. Маренич // Бухгалтерський облік і аудит. − 2009. − № 2. − С. 21-26.
7. Нападовська Л. Удосконалення системи бухгалтерського обліку в Україні / Л. Нападовська // Бухгалтерський облік і аудит. − 2012. − № 6. − С. 3-7.
8. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет для руководителя: учеб.-практ. пособие. − 3-е изд., перераб. и доп. / Я. В. Соколов, М. Л. Пятов. − М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. − 232 с.
9. Gordon L. Contingency Framework for the Design of Accounting Information Systems / L. Gordon, D. Miller // Accounting, Organizations and Society. − 1976. − Vol. 1, № 1. − P. 59-69.
10. Nicolaou A. A. Contingency Model of Perceived Effectiveness of Accounting Information System: Organizational coordination and control effects / A. A. Nicolaou // International Journal of Accounting Information System. − № 1. − 2000. − P. 91-105.
11. Sajady H. Evaluation of Effectiveness of Accounting Information Systems / H. Sajady, M. Dastgir, H. Hashem Nejad // International Journal of Information Science & Technology. − 2008. − Vol. 6, Number 2. − P. 49-59.

Кузь В.И.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье исследована сущность и теоретические аспекты функционирования системы бухгалтерского учета предприятия. Определены составляющие системы бухгалтерского учета. Приведены качественные и количественные параметры оценки эффективности системы бухгалтерского учета предприятия. Выяснено влияние на эффективность системы бухгалтерского учета общих показателей и процессов хозяйственной деятельности. Установлена зависимость между организационными аспектами функционирования системы бухгалтерского учета и ее эффективностью.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, эффективность системы бухгалтерского учета, информационные запросы, организация бухгалтерского учета, система бухгалтерского учета, система управления, составляющие системы бухгалтерского учета.

Kuz V.I.
Bukovyna State University of Finance and Economics

EFFICIENCY OF ACCOUNTING SYSTEM AT ENTERPRISE

Summary
The article studies the nature and theoretical aspects of the enterprise's accounting system. The components of accounting have been defined. Qualitative and quantitative parameters of assessing the effectiveness of the accounting system of enterprise have been offered. The influence of general indexes and processes of economic activity on the efficiency of accounting has been found out. The dependence between organizational aspects of the accounting system and its efficiency has been determined.
Keywords: accounting, efficiency of accounting, information requests, accounting organization, accounting system, system of management, components of accounting system.

УДК 339.138:336.71

ФОРМУВАННЯ КЛІЄНТСЬКОЇ БАЗИ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Куценко Г.К.
Одеський національний економічний університет

Стаття присвячена аналізу та узагальненню теоретичних концепцій маркетингу в галузі взаємовідносин з клієнтами. Досліджено активність вітчизняних банків в соціальних мережах. Визначено основні принципи управління якістю. Обґрунтовано робота менеджерів з персоналом як сполучною ланкою між банком і клієнтом. Ставиться питання про необхідність розробки показників ефективності даної роботи, адаптованих під специфіку банківського бізнесу.
Ключові слова: клієнтоорієнтованість, маркетинг взаємовідносин, соціальна мережа, обслуговування клієнтів, управління якістю.

Постановка проблеми. Зважаючи на еволюцію поглядів на взаємовідносини між клієнтом та банком, взаємодія цих двох компонентів вийшла на відчутно новий рівень. Клієнт став основним активом банківської установи. Беручи до уваги той факт, що кризові явища в економіці спричинили зниження купівельної спроможності, клієнти, як потенційні, так і наявні, стали більш обережними, раціональними та вимогливими. Безперечними є положення, що «клієнт завжди правий», «споживач – базова складова бізнесу», але час переходити від тривіальних декларацій до розробки конкретних технологій та алгоритму роботи с клієнтом, що буде адаптована відповідно до специфіки роботи банку. Безумовно, брошури, що закликають до дій своїми яскравими назвами на кшталт «Як завоювати клієнта» або ж «Продавай швидко», містять корисні поради щодо керівництва, але вони носять досить поверхневий характер, в них відсутні ґрунтовні управлінські та економічні узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відчутний внесок у дослідження питань роботи банку з власною клієнтською базою зробили наступні автори: Г.Г. Абрамішвілі, В.Г. Виноградов, Д.М., С.І. Гончарук, П.С. Зав'яловим, С.А. Єрохін, Д.В. Завадська, О.А. Кириченко, С.М.Козьменко, Ф. Котлером, Ж.Ж. Ламбеном, Б. Міллер, А.Ф.Павленко, В.С. Пономаренко, П.Г. Перерва та низка ішних, що розглянули не лише загальні проблеми управлння маркетинговою діяльністю у банку, а й розвинули тему розробки механізмів впровадження наявних стратегій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основною проблемою є поверхневе дослідження окремих питань щодо взаємодії з клієнтами; визначення основних положень, на яких ґрунтується дана взаємодія.

© Куценко Г.К., 2015

Мета статті. Метою статті є спроба аналізу взаємодії банку з клієнтами, що спирається на теоретичні концепції та реалії сучасного банківського ринку, а також розгляд такого інструменту маркетингу як взаємодія з клієнтом через інтернет-ресурси.

Викладення основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні характеризують поступовий перехід від екстенсивних до інтенсивних шляхів розвитку – від масових до більш індивідуалізованих послуг, від традиційних до нових та інноваційних продуктів. Відбувається поступовий перехід від масованого розвитку і розширення ринків збуту банківських послуг до більш якісного обслуговування цільових груп клієнтів та формування їх лояльності. Сьогодення зумовлює певне уповільнення розвитку ринку роздрібних банківських послуг. У цьому зв'язку виникає необхідність пошуку більш досконалих форм взаємовідносин банків з клієнтами, формування клієнтської стратегії, відбиває націленість банку на підвищення конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі завдяки динамічної адаптації до умов сучасної економіки і вимогам клієнтів.

Теорія маркетингу з самого початку свого виникнення розглядала споживача, клієнта як найважливішу дійову особу бізнесу. Такими основоположниками маркетингу, як Ф. Котлер, І. Ансофф, Дж. Еванс і іншими, пропонувалися різні ознаки і стратегії сегментації ринку, будувалися та розроблялися різні моделі споживчої поведінки, формувалися специфічні заповіді бізнесу («Відшукайте потребу – і задовольніть її», «Любіть не товар, а споживача», «Якщо ти не думаєш про покупця, ти взагалі не думаєш» та ін.).Важливим аспектом теоретичних досліджень є різні підходи до типології споживачів (клієнтів, покупців).

Важливим теоретичним чинником підвищення ефективності діяльності взаємодії з клієнтами є використання принципів TQM (Total Quality Management) – загальне управління якістю. Основна ідея даних положень полягає у тому, що досягнення високої якості продукції або послуги передбачає підвищення якості організації роботи організації в цілому [1].

До основних принципів загального управління якістю відносяться:

1. Орієнтація установи на клієнта.
2. Провідна роль керівництва.
3. Залучення співробітників.
4. Процесний підхід.
5. Системний підхід до управління.
6. Постійний розвиток.

Сьогодні практично всі банки мають досить стандартні послуги і практично однакову їх вартість. Тому рекламувати таку діяльність звичайними прийомами – показуючи свої тарифи та перелік послуг – неефективно. Потрібні нестандартні підходи, в тому числі і через погляд клієнта на даний банк і розуміння, чим відрізняється в обслуговуванні клієнта цей банк від інших. У цих випадках діють такі «дрібниці», як наявність кодексу прав клієнта, допомога клієнту у розвитку його бізнесу, консультування його і ряд інших послуг, з точки зору майбутнього клієнта. У іміджевому впливі важливі всі форми роботи – прес-конференції керівників банку, статті працівників банку і його клієнтів, конференції, благодійні акції, рівень корпоративний культури і якості обслуговування клієнтів. Важливо, щоб ця робота велася професійно, спеціально виділеними і підготовленими людьми, і всі служби, пов'язані з клієнтами, активно допомагали в цій роботі, визначаючи ефективність її впливу на клієнта. У сучасних умовах в рекламній діяльності та роботі PR-служб значно зростає роль Інтернету, що має стати предметом особливої уваги зазначених служб.

Беручи до уваги все більш вагому роль соціальних мереж не лише у особистому спілкуванні, а й для проведення маркетингових кампаній, банки використовують і даний інструмент для реклами та просування власних послуг [2].

Рейтинг банків в соціальних мережах – поширений інструмент для інтернет-маркетологів, який дозволяє відстежувати кількість учасників груп банків України в соціальних мережах.

До обов'язкових умов включення організацій в рейтинг відносяться наступні:

· сторінка організації в соцмережі повинна бути офіційною (на сторінку повинна вести посилання з офіційного веб-сайту компанії)

· сторінка підтримуватися представником організації.

Причому при формуванні рейтингу у мережах Facebook та ВКонтакте беруться до уваги лише сторінки компаній (не особисті профілі і не групи). Що стосується інтернет-ресурсу Twitter, то відносно нього спеціальні вимоги відсутні [3]. Рейтинг банків у даних соціальних мережах надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Рейтинг банків в соціальних мережах залежно від кількості учасників офіційної групи станом на 1 квартал 2015 р.

№	Назва банку	Кількість учасників групи банку, ос.			
		Facebook	Twitter	Вконтакте	Всього
1	ПриватБанк	60747	8439	32378	101564
2	Перший Український Міжнародний Банк	50828	2597	41164	94589
3	Альфа-Банк	14339	1807	19068	35214
4	Дельта Банк	33743	795	-	34538
5	Platinum Bank	4715	1731	13746	20192
6	Райффайзен Банк Аваль	17991	-	-	17991
7	УкрСиббанк	14788	898	-	15686
8	ОТП Банк	10454	162	4077	14693
9	УКРІНБАНК	3020	11385	-	14405
10	UniCredit Bank	9942	217	1973	12132
11	CityCommerce Bank	1517	159	8724	10400
12	Ощадбанк	9830	-	15	9845
13	Надра Банк	5333	424	438	6195
14	Піреус Банк	5975	218	-	6193
15	Forward Bank	475	-	5070	5545
16	ВТБ Банк	4774	-	-	4774
17	Фідобанк (СЕБ Банк)	1598	1718	425	3741
18	Укргазбанк	2731	575	-	3306
19	Акордбанк	2675	-	-	2675
20	Банк Михайлівський	1485	23	779	2287

**розроблено за даними джерела 3*

Якщо ж звернути увагу на народний рейтинг українських банків на сайті, створений шляхом безпосереднього голосування користувачів даного ресурсу, то можна звернути увагу, що до 30-ки банків з найвищими оцінками увійшли далеко не всі банки, представлені у Таблиці 1. Мають місце

наступні показники, надані лише по банках, представлених вище (таблиця 2).

Таблиця 2

Народний рейтинг банків України

Місце в рейтингу	Назва банку	Середній бал	Кількість	
			голосів	відгуків
5	ПІРЕУС БАНК	3.50	125	979
8	Акордбанк	3.35	40	83
11	ПУМБ	3.22	627	11063
17	Банк Михайлівський	3.14	147	8665
25	Альфа-Банк	3.05	636	19090

**розроблено за даними джерела 4*

Спираючись на інформацію, представлену у таблицях, безперечним є той висновок, що народний рейтинг банків України не є прямопропорційним до кількості учасників офіційних груп банків, що може бути обумовлено такими факторами:

· діяльність маркетологів щодо взаємодії з потенційними та вже наявними клієнтами є малоефективною (недостатньо професійно розроблено напрямки роботи, не враховано низку факторів, що впливають на вибір особою того чи іншого банку);

· націленість маркетингової служби банку на сегмент, що насправді не зацікавлений у продуктах та послугах, які може запропонувати банк;

· обсяг користувачів ресурсу, за даними якого складено рейтинг, є відносно невеликим (можливою причиною цього є обов'язкова реєстрація на сайті для участі у голосуванні та написанні відгуку).

При роботі з аудиторією варто звернути увагу на її сегментацію за віком, оскільки робота з кожною окремою віковою категорією є специфічною, так як мають бути застосовані особливі маркетингові прийоми, канали розповсюдження інформації та правила її подачі.

Можна відслідкувати прямий зв'язок між віком та користуванням мережі Інтернет (рис. 1).

Одним з основних факторів забезпечення продуктивної взаємодії з клієнтами у багатьох установах стає створення регламентів і кодексів роботи персоналу з клієнтами, кодексу прав клієнтів і системи контролю його дотримання. Подібна регламентація буде життєздатною тільки за умови серйозної перебудови системи управління персоналом, включаючи організацію регулярного професійного навчання співробітників, зміни орієнтирів їх мотивації. Не викликає сумнівів факт, що забезпечити стійку клієнтську базу неможливо без співробітників банку, що безпосередньо взаємодіють з клієнтами, серйозно впливають на їх вибір, на процес прийняття споживчих рішень, на ставлення до установи, а в кінцевому рахунку і на обсяги продажів банківських продуктів [5].

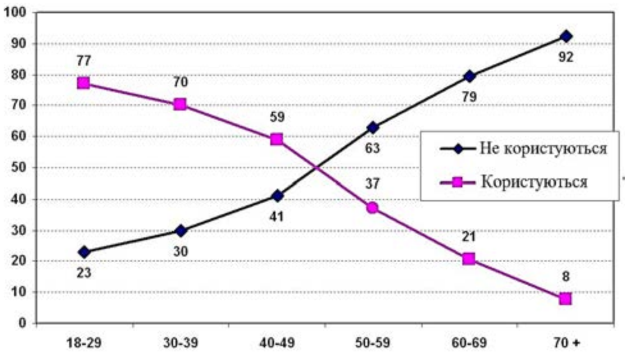

Рис. 1. Доля користувачів мережі Інтернет серед вікових груп

**розроблено за даними джерела 5*

Система винагороди в компанії повинна бути вибудувана так, щоб заохочувати співробітників до клієнтоорієнтованої поведінки, диференціювати оплату праці за даним параметром, враховувати поведінку співробітника при прийнятті рішень про його професійне або кар'єрне зростання. Важливу роль у цій сфері відіграє також правильно вибудуваний комунікаційний процес, спрямований на вивчення скарг, претензій, думок клієнтів для визначення слабких сторін роботи банку, що потребують корегування, усуненні відхилень від прийнятих норм. Запорукою успішності все більше стає відстеження реакції клієнтів на проведення заходів рекламного характеру, на рівень сервісу, на показники задоволеності/незадоволеності клієнтів. Таким чином, взаємодія з клієнтами має стати для банків механізмом наскрізної дії, що пронизує всі сторони їх діяльності.

Висновки. Сучасний стан банківського сектору характеризується динамічністю, лабільністю та високим ступенем чутливості до зовнішніх змін, що має наштовхнути банк на більш тісну роботу з клієнтами, на розширення обсягу операцій й на більш обґрунтований вибір стратегії взаємодії. Очевидним є той факт, що в Україні використання соціальних мереж у якості каналу розповсюдження інформації про банківські послуги та продукти та подальшого їх продажу ще не є розвиненим. Можливими пріоритетами для майбутньої роботи через соціальні мережі можуть стати такі поняття: управління брендом та взаєминами з партнерами, маркетингові дослідження, переймання досвіду в іноземних колег та аналіз заходів конкурентів. У перспективі дане дослідження може бути продовжене шляхом проведення чітко визначених розрахунків та наслідування визначених алгоритмів та кроків удосконалення з метою побудови функціонуючої моделі управління клієнтською базою для конкретного банку.

Список літератури:

1. Марданов А. Клієнтоорієнтована стратегія управління в банківській діяльності [Текст] / А. Марданов, Р. Мунасипов // Банки і технології. – 2004. – № 4. – С. 46–48.
2. Методика составления рейтинга банков в социальных сетях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobankir.com.ua/obschenie/o_sayte/metodologiya/metodika_sostavleniya_reytinga_bankov_v_sotsialnyh_setyah_2014_goda
3. Рейтинги банков в социальных сетях [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.prostobankir.com.ua/spravochniki/reytingi_bankov/socialmedi
4. Народный рейтинг банков [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://finance.ua/ru/ratings/customer_services
5. Динамика проникновения Интернет в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: //old.kiis.com.ua/ru/news/view-153.html
6. Карвицкая Г. В. взаимодействие с клиентами: теория и практика маркетинговой деятельности. Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина. 2013. – № 1(38). – С. 099-109.

Куценко А.К.
Одесский национальный экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ КЛИЕНТСКОЙ БАЗЫ УКРАИНСКИХ БАНКОВ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация
Статья посвящена анализу и обобщению теоретических концепций маркетинга в области взаимоотношений с клиентами. Исследована активность отечественных банков в социальных сетях. Определены основные принципы управления качеством. Обоснована работа менеджеров с персоналом как связующим звеном между банком и клиентом. Ставится вопрос о необходимости разработки показателей эффективности данной работы, адаптированных под специфику банковского бизнеса.
Ключевые слова: клиентоориентированность, маркетинг взаимоотношений, социальная сеть, обслуживание клиентов, управление качеством.

Kutsenko H.K.
Odessa National Economic University

FORMATION OF UKRAINIAN BANKS' CUSTOMER BASE: THEORY AND PRACTICE

Summary
The article is devoted to the analysis and synthesis of theoretical concepts of marketing in the field of customer relations. The activity of domestic banks in social networks is researched. Principles of quality management are determined. Managers' work with staff as a liaison between the bank and the client is substantiated. The question about the need to develop performance of this work adapted to the specifics of the banking business is raised.
Keywords: client-orientation, relationship marketing, social network, customer service and quality management.

УДК 330.3.656

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ РОБОТОЮ ТРАНСПОРТУ ТА ДИНАМІКОЮ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Кушнір Л.В.
Одеський національний морський університет

Розглянуто та обґрунтовано результати досліджень взаємозалежності транспорту і національної економіки. Досліджено аналіз динаміки обсягу перевезень вантажів та вантажообігу транспорту України протягом 1999-2014 років. Розраховано та співставлено ланцюгові індекси ВВП країни та вантажообігу транспорту. Надано оцінку інтенсивності структурних зрушень у динаміці обсягу перевезень та вантажообігу за різними видами транспорту. Розглянуто та науково обґрунтовано застосування статистичного інструментарію дослідження причинно-наслідкових зв'язків залежностей, які мають місце при взаємодії транспорту та національної економіки.
Ключові слова: вантажні перевезення, вантажооборот, валовий внутрішній продукт, кореляційно-регресійний аналіз.

Постановка проблеми. Робота транспорту опосередковано відтворює розвиток економіки країни. Якщо виробництво промислової, сільськогосподарської продукції, будівництва тощо, розвивається успішно, то є продукція цих галузей, яку перевозить транспорт. Фінансово-економічна криза суттєво впливає на діяльність транспорту країни. Спостерігається тенденція до значного зниження обсягів перевезень вантажів і вантажообігу. Проблема досягнення докризових обсягів перевезень вантажів і вантажообігу в умовах нестабільності національної економіки України в значній мірі залежить від структури і динаміки розвитку транспортного сектора, державної транспортної політики щодо його інвестиційної ресурсно-фінансової підтримки. Відтак, актуалізується необхідність наукового дослідження причинно-наслідкових зв'язків і кількісного впливу розвитку економіки країни та підвищення ефективності діяльності транспорту при обслуговуванні підприємств-вантажовласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню вказаних проблем присвячені наукові дослідження і публікації таких учених як Ю. Ф. Кулаєва, В. М. Гурнака, М.В. Макаренка, І.М. Гойхмана, М.Я. Постана, Н. І. Богомолової, В. І. Пасічника, Н. М. Колесникової та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови господарювання, глобалізація ринків, розвиток технологій призводить до пошуку нових форм і методів організації транспортного обслуговування країни, особливо в стані спаду виробництва, що характерно для нашої економіки. А транспорт, як відомо, це «кровоносна система» країни, яка залежна від рівня розвитку національної економіки. Саме тому, дослідження стану економіки дозволяє спрогнозувати основні тенденції і тренди розвитку транспорт-

© Кушнір Л.В., 2015

ної галузі та визначити пріоритети у державній транспортній політиці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження стану, проблем і причинно-наслідкових зв'язків у системі «національна економіка – вантажний транспорт»; аналіз динаміки обсягу вантажних перевезень та вантажообороту, виявлення структурних зрушень у його динаміці за різними видами транспорту.

Виклад основного матеріалу. Вантажооборот – це важлива економічна категорія. Зміна вантажообороту певною мірою відображає динаміку економіки: виробництва, продукції промисловості, сільського господарства та інших галузей. Семантика самого поняття «вантажооборот» передбачає дві його складові: «вантаж» і «оборот», тобто переміщення (транспортування) вантажу на певну відстань за визначену тарифну плату. Ця плата – ціна транспортних послуг в ринкових умовах повинна визначатись на конкурентному товарно-транспортному ринку, але оскільки на ньому діють в основному лише транспортні державні монополії (Укрзалізниця, порти) та регіональні автомобільні компанії, стивідорні, експедиторські фірми, то й тарифи встановлюються ними, і ці тарифи перманентно зростають, включаючи в свій склад не тільки собівартість, певну норму рентабельності, інвестиційні видатки, а й багато суб'єктивних економічно необґрунтованих нарахувань (корупційних «накруток»). Дослідження свідчать, що саме такі тарифи, а не величина вантажообороту (транспортної роботи – продукції транспорту) в найбільшій мірі (70-80%) визначають розмір доходів транспорту. В деяких випадках цей тариф становить від 30 до 50% від вартості транспортованої послуг за рахунок зростання транспортомісткості на одиницю виробленої продукції. Частина цих доходів також входить до структури внутрішнього валового продукту (ВВП).

Аналіз динаміки вантажних перевезень транспортом України за період 1999-2014 рр. (табл. 1 та рис. 1) надає можливість виявити темпи його росту або зменшення і є основним матеріалом для визначення напрямків розвитку транспортної сфери, враховуючи обсяги продукції основних вантажоутворюючих галузей, таких як добувної, переробної промисловості, в умовах кризи національної економіки. В основному саме ці галузі в сукупності визначають попит на транспортні послуги з вантажних перевезень.

Головним індикатором економічного розвитку країни є ланцюгові індекси ВВП. На графіку (рис. 1), який побудований за даними табл. 1, показано динаміку вантажообігу та внутрішнього валового продукту країни за індексами до попереднього року.

Зв'язок між вказаними індексами досить тісний (коефіцієнт кореляції становить 0,657). Така неоднозначна динаміка хвилястої лінії ВВП не дозволяє з високою ймовірністю спрогнозувати розвиток економіки, навіть на найближчий період часу. На розвиток економіки, а отже, і транспорту негативно впливає нестабільність національної валюти, зменшення обсягів експорту (залізна і марганцева руда, прокат, чорні метали, хімічна продукція впали майже в 2 рази, в зв'язку з втратою економіки Донбасу), нестача зовнішніх інвестицій та довгострокових кредитів, критичний імпорт (газ, ліки), девальвація національної валюти, напіврозвал фінансової системи України, проблемні банківські кредити, рівень інфляції (досягає 40-43%), відсутність реформ. Все це свідчить, що економіка «не працює», протягом 2014 року вона перейшла зі стану рецесії в стан депресії, а звідси – і занепад транспортної галузі (відсутність необхідних фінансових ресурсів для придбання рухомого складу, навантажувально-розвантажувальної техніки, матеріалів та пального).

Діяльність транспорту безпосередньо залежність від стану та структурно-галузевих зрушень в економіці країни. Слабкий зовнішній попит на продукцію українських виробників при недостатній ефективності масштабних реформ, спрямованих на модернізацію економіки і покращення макроекономічних балансів, призвели до того, що виробництво України опинилося в скрутному становищі. Як показано на рис. 1, індекси росту ВВП, починаючи з 2011 року мають тенденцію до зниження. Реальний ВВП країни продовжив своє падіння і у 2013 році: на 1,1% у I кварталі та 1,3% у II-III кварталах порівняно з відповідними періодами 2012 року.

По деяких групах вантажів різкий спад стався, в основному, через фінансово- економічну

Таблиця 1

Динаміка перевезень вантажів транспортом України за 1999-2014 роки

Роки	Перевезено вантажів, млн. т			Вантажооборот, млрд. ткм			ВВП, млн. грн. (у фактичних цінах)		
	обсяг	Індекс до 1999 р.	Індекс до попереднього року	обсяг	Індекс до 1999 р.	Індекс до попереднього року	обсяг	Індекс до 1999 р.	Індекс до попереднього року
1999	770,0	1,00	-	376,1	1,000	-	130442,0	1,000	-
2000	746,0	0,969	0,969	381,0	1,013	1,013	170070,0	1,304	1,304
2001	752,0	0,977	1,008	384,5	1,022	1,009	204190,0	1,565	1,201
2002	770,0	1,00	1,024	398,1	1,058	1,035	225810,0	1,731	1,106
2003	856,0	1,112	1,112	450,7	1,198	1,132	267344,0	2,050	1,184
2004	827,0	1,074	0,966	469,4	1,248	1,041	345113,0	2,646	1,291
2005	809,0	1,051	0,978	460,6	1,225	0,981	441452,0	3,384	1,279
2006	858,0	1,114	1,061	477,2	1,269	1,036	544153,0	4,172	1,233
2007	903,0	1,173	1,052	496,4	1,320	1,040	720731,0	5,525	1,325
2008	892,0	1,158	0,988	491,7	1,307	0,991	948056,0	7,268	1,315
2009	696,0	0,904	0,780	380,0	1,010	0,773	913345,0	7,012	0,963
2010	755,3	0,981	1,085	404,6	1,076	1,065	1 079 346,0	8,275	1,182
2011	811,7	1,054	1,075	426,4	1,134	1,054	1 299 991,0	9,966	1,204
2012	772,8	1,004	0,952	394,6	1,049	0,925	1 404 669,0	10,769	1,081
2013	757,6	0,984	0,980	379,0	1,008	0,960	1 465 198,0	11,233	1,043
2014	671,2	0,872	0,886	335,2	0,891	0,884	1 566 728,0	12,011	1,069

Джерело: розроблено автором за даними [5]

кризу. Наприклад, будівництво в країні протягом 2008-2009 років не відбувалось – отже і обсяг відправлення будівельних вантажів у 2009 році становив лише 66%, порівняно з 2007 роком, а найсуттєвіше зниження обсягів валової доданої вартості відбулось після 2012 року (на 16,1%), що обумовлено насамперед завершенням масштабних інфраструктурних проектів, пов'язаних із проведенням чемпіонату Європи з футболу 2012 року, які забезпечили позитивну динаміку 2011 року та наступного року утримували галузь від глибшого падіння на тлі інвестиційної рецесії. Високими були темпи скорочення виробництва валової доданої вартості у промисловості, насамперед у переробній (9,5%). Ці види економічної діяльності й стали головними рушіями негативних показників економічного зростання в Україні у 2013 році. Негативна динаміка промисловості та будівництва обумовила погіршення становища транспортної галузі. За 2013 р. підприємствами транспорту перевезено вантажів на 1,9% менше, ніж за 2012 р. [2, с. 7].

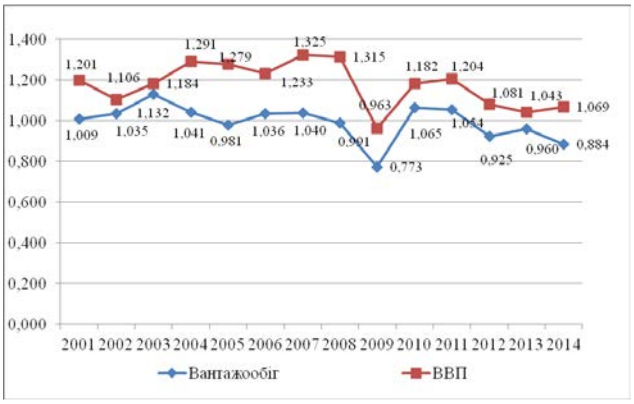

Рис. 1. Індекси вантажообігу та ВВП у фактичних цінах

Джерело: розроблено автором

Єдиною сферою української економіки, яка на протязі останніх років продовжувала стійкий динамічний розвиток, є сільське господарство, виробництво продукції якого за 2013 р. зросло на 13,3% порівняно з 2012 р. Покращення показників відбулося в обох сегментах аграрного сектору – рослинництві та тваринництві, які демонстрували найкращі показники своєї роботи за відповідний період за останні п'ять років [2, с. 9]. Навіть в найбільш несприятливому, по об'єктивних причинах, 2014 році ріст сільськогосподарської продукції без урахування окупованої території Автономної Республіки Крим становив 2,8% в порівнянні з 2013 роком.

На протязі останніх двох років відбулися суттєві зміни у співвідношенні основних джерел формування ВВП. Так, наприклад, в 2013 році єдиним рушієм економічної активності виступав внутрішній споживчий попит, сформований переважно зростанням споживчих витрат. Зростання споживчого попиту зумовлене стабільним зростанням реальної заробітної плати та відсутністю споживчої інфляції (індекс споживчих цін на товари та послуги у січні-грудні 2013 року становив 99,7% до відповідного періоду 2012 року, завдяки зниженню внутрішніх цін на більшість асортименту продуктів харчування й відсутності підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги) [2, с. 10]. Протилежна ситуація в 2014 році, коли національна економіка опинилася у вирі складних економіко-політичних проблем, наслідком яких є постійно зростаюча інфляція, перманентний ріст цін на споживчі товари, девальвація національної валюти, безробіття, відсутність інвестицій, формування ВВП відбувалось в основному за рахунок внутрішньої торгівлі.

Формування валового національного продукту країни за методом кінцевого використання великою мірою залежить від такого показника, як чистий експорт, тобто різниці вартісних обсягів експорту та імпорту. В даному випадку розглянуто ізольований вплив тільки двох факторів. Протягом 2002-2014 років ВНП на 31,5% формувався за рахунок доходів чистого експорту. Ще на протязі 2013 року відбулося зниження експорту та імпорту (рис. 2). За три квартали 2013 року обсяг експорту скоротився на 9,7%, та імпорту – на 8,4%. Так, скорочення обсягів імпорту відбулось передусім за рахунок скорочення імпорту природного газу на 17,8%, що обумовило також зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів як складової валового нагромадження.

Структура національної економіки України склалася у пострадянську добу таким чином, що вона наразі має один із найбільших у світі ступенів зовнішньоекономічної орієнтації та залежності від стану й кон 'юнктури ринку в Європі та країнах СНД на продукцію металургійної та хімічної промисловості, залізну та марганцеву руду, будівельні та енергетичні матеріали, нафтопродукти, зернові та інші товари сільського господарства тощо, які є вирішальними масовими вантажами для формування вантажопотоків, особливо для залізничного транспорту.

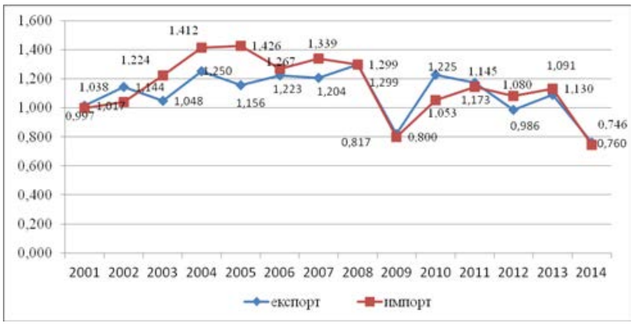

Рис. 2. Індекси експорту та імпорту у фактичних цінах

Джерело: розроблено автором

Ситуація в економіці значною мірою стала відображенням змін у зовнішньоекономічних відносинах країни. Ще у 2012 році розпочалася тенденція до погіршення показників зовнішньої торгівлі України. Після кризових явищ 2009 року відбулося відновлювальне розширення експорту, проте низька його диверсифікованість, передусім у розрізі ринків, обумовила загальне скорочення при зниженні попиту на традиційні товари вітчизняного експорту. Також триває зниження експорту недорогоцінних металів, мінеральної, сільськогосподарської, хімічної, машинобудівної продукції, транспортного обладнання. Звичайно, всі вказані причини негативно позначилися на обсягах вантажних перевезень, що мають тенденцію до зниження, починаючи з 2012 року.

Катастрофічно зменшуються найбільш прибуткові транзитні перевезення через територію України (прибутки від цих перевезень у 2009 році становили 59% від загальних прибутків за всі види вантажних перевезень). Ще у 2010 році індекс обсягу міжнародних транзитних перевезень порівняно з 2009 роком становив 0,697, а по відношенню до 2007 року лише – 0,445 (зменшення більш ніж удвічі) [4, с. 110]. На протязі наступних років продовжувалось зменшення обсягів цього виду перевезень, що негативно вплинуло на формування прибутків.

Таким чином, спостерігається тенденція до спаду коефіцієнта використання природного транзитного потенціалу України.

Для оцінки інтенсивності структурних зрушень у динаміці обсягу перевезень та вантажообігу використаємо абсолютну міру варіації – середнє квадратичне відхилення часток перевезень за видами транспорту. Міра цих відхилень – квадратичний коефіцієнт структурних зрушень, який розраховується за наступною формулою (1):

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum_{1}^{m}(d_{j1} - d_{j0})^2}{m}}, \quad (1)$$

де d_{j0} та d_{j1} – частки розподілу обсягу перевезень та вантажообороту за видами транспорту ($m = 4$ – число видів транспорту, які найбільш задіяні в перевезення вантажів) відповідно за два періоди (2014 і 2002 рр.)

Для обсягу перевезень вантажів: 57,66 і 50,78 відповідно частки обсягу перевезень залізничним транспортом; 26,58 і 20,96 – частки обсягу перевезень автомобільним транспортом, 0,89 і 2,13 – частки обсягу перевезень водним транспортом 14,85 і 26,13 – частки обсягу перевезень трубопровідним транспортом за 2014 і 2002 роки відповідно.

Зробивши розрахунки за формулою (1) отримаємо коефіцієнт структурних зрушень обсягу вантажних перевезень країни 7,21. Тобто, структура обсягу вантажних перевезень за 13 років змінилася в середньому на 7,21 процентних пункти. Чим менше значення σ_d, тим стабільнішою є структура обсягу перевезень вантажів у часі, що дозволяє розробляти більш ефективні плани перевезень та експлуатаційної роботи рухомого складу.

Аналогічно розрахований коефіцієнт структурних зрушень вантажообороту становить 13,19 процентних пункти, що свідчить про більш широку варіацію відправлення і середніх відстаней перевезень 1 т вантажів транспортом України. Найбільш суттєво змінилась структура вантажообігу трубопровідним транспортом, який в минулі роки виконував значний обсяг перевезень нафти, нафтопродуктів і газу. Наприклад, в 2002 році вантажообіг трубопроводів становив 179,2 млрд. т-км, тобто 45,2% загального обсягу всіх видів транспорту, у 2007 році – 186 млрд. т-км, тобто 37,5% загального обсягу перевезень. В 2014 році його частка за вантажообігом становить 24,49%.

Об'єктивне встановлення сегмента (питомої ваги) різних видів транспорту на внутрішньому і зовнішньому ринку вантажних перевезень є підставою для визначення пріоритетів у державній транспортній політиці щодо інвестиційної ресурсно-фінансової підтримки транспортної галузі.

У зв'язку з вищевикладеним, постає необхідність застосування альтернативних методів дослідження залежностей в системі «виробництво-транспорт».

Як відомо, перевезення – це ймовірнісний, стохастичний процес. Дослідження причинно-наслідкових зв'язків стохастичних (ймовірнісних) залежностей, які мають місце при взаємодії транспортної галузі та споживачів транспортних послуг найкращим чином моделюються (апроксимуються) методами кореляційно-регресійного аналізу. В системі «національна економіка – вантажний транспорт» існує тісна взаємозалежність. Це підтверджується також і дослідженнями статистичної звітної інформації: на протязі 2000-2010 років зв'язок між обсягами вантажообігу та ВВП характеризується високим коефіцієнтом кореляції 0,861 (тісний зв'язок), при цьому 74% варіації вантажообороту формувалось під впливом рівня ВВП. На всі інші фактори припадає лише 26% [4, с. 112]. За останні декілька років (2010-2014 рр.) ситуація дещо змінилась, девальвація гривні сприяє зростанню ВВП у фактичних цінах, а падіння фізичного обсягу виробництва продукції, яку переміщує транспорт, навпаки, призводить до загального зменшення вантажообороту в тарифних ткм. Такі «ножиці» і призводять до зменшення величини коефіцієнта кореляції між вантажооборотом і ВВП. На сьогоднішній день, зв'язок величини вантажообороту (Y) та внутрішнього валового продукту у фактичних цінах (x) можна виразити наступним чином:

$$Y = 0{,}00031x + 77{,}16. \quad (2)$$

Множинний коефіцієнт кореляції між обсягами вантажообороту та ВВП становить 0,686 та свідчить про достатньо тісний зв'язок між цими показниками. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0{,}461$ показує, що 46% варіації вантажообороту формується під впливом рівня ВВП, це досить значний вплив, хоча порівняно з попередніми роками (2000-2010 рр.), коли виробництво продукції було більш-менш стабільним, він значно зменшився.

Отже, протягом останніх років відбувся перерозподіл впливу чинників, які є визначальними при формуванні вантажообігу країни – 54% його формується під впливом різних факторів. Коефіцієнт еластичності $E = 0{,}569$. Це означає, що при зростанні обсягу ВВП (у фактичних цінах) на 1%, вантажообіг збільшується на 0,569%.

При включенні в модель вантажообігу (Y) двох факторів: ВВП () і середньої відстані перевезень вантажів (), отримуємо таке рівняння регресії:

$$Y = -430{,}4 - 7{,}361x_1 + 1{,}61x_2, \quad (3)$$

в якому коефіцієнт детермінації $R^2 = 0{,}589$; коефіцієнти еластичності $Ex_1 = -0{,}013$; $Ex_2 = 2{,}033$. Наведені характеристики означають: зі збільшенням обсягу ВВП (у фактичних цінах) на 1% вантажообіг транспорту зменшується на 0,013%; при фіксації ВВП та зростанні середньої відстані перевезень на 1% вантажообіг збільшується на 2,033%, тобто в двофакторній моделі відбувається перерозподіл ефекту впливу на користь середньої відстані перевезень 1 т вантажу.

Сукупний вплив обох факторів (,) на зміну вантажообігу (Y) становить 80,5%, на відсутні в моделі фактори припадає 19,5% від загального впливу чинникового комплексу. Отже, можна зробити обґрунтований висновок: внесені в моделі (2) і (3) чинники (ВВП і середня відстань перевезень вантажів) є визначальними факторами впливу на формування величини вантажообігу.

Висновки і пропозиції.

1. Пріоритетом держави в галузі транспорту має стати застосування збалансованого державного механізму (системи нормативних актів, правил встановлення і застосування тарифів, пільгових нормативів), який би гармонізував економічні інтереси національних товаровиробників і вантажоперевізників та всіляко сприяти підвищенню інвестиційної привабливості проектів модернізації транспорту.

2. У зв'язку з викладеним у статті, виникає необхідність (на думку автора) розраховувати обсяги ВВП у валютному (долари, євро) співставному обчисленні.

3. Оскільки обсяг перевезень вантажів залежить від стану економіки, то визначення будь-яких перспективних обсягів вантажних перевезень та вантажообороту транспорту вимагає врахування серйозних наукових досліджень тенденцій і трендів розвитку галузей національної економіки.

4. Враховуючи особливості фінансово-економічного стану України, постає необхідність удосконалення методологічних та методично-практичних підходів до визначення та аналізу причинно-наслідкових зв'язків і залежностей між виробничою сферою та транспортом.

Список літератури:

1. Герасименко С. С. Статистика: підручник [для вузів] / [Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.]; за ред. С. С. Герасименко. – К.: КНЕУ, 2000. – 468 с.
2. Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська. – К.: НІСД, 2013. – 65 с.
3. Макаренко М. В., Гойхман І. М. Гладчук О. О., Шуть О. В. Теорія статистики: навчальний посібник / М. В Макаренко, І. М. Гойхман, О. О. Гладчук, О. В. Шуть. – К.: Кондор, 2010. – 236 с.
4. Макаренко М. В., Гойхман І. М. Прогнозні оцінки перевезень вантажів залізничним транспортом України / М. В. Макаренко, І. М. Гойхман // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – 2011. – Вип. 17. – С. 106-117.
5. Статистичний щорічник України за 2014 рік/ К.: Державна служба статистики України, 2014. http://ukrstat.org/uk

Кушнир Л.В.
Одесский национальный морской университет

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЗАВИСИМОСТИ МЕЖДУ РАБОТОЙ ТРАНСПОРТА И ДИНАМИКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Рассмотрены и обоснованы результаты исследований взаимозависимости транспорта и национальной экономики. Исследован анализ динамики объема перевозок грузов и грузооборота транспорта Украины в течение 1999-2014 годов. Рассчитаны и сопоставлены цепные индексы ВВП страны и грузооборота транспорта. Дана оценка интенсивности структурных сдвигов в динамике объема перевозок и грузооборота по различным видам транспорта. Рассмотрено и научно обосновано применение статистического инструментария исследования причинно-следственных связей зависимостей, которые имеют место при взаимодействии транспорта и национальной экономики.

Ключевые слова: грузовые перевозки, грузооборот, валовой внутренний продукт, корреляционно-регрессионный анализ.

Kushnir L.V.
Odessa National Maritime University

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINITION OF RELATIONSHIP BETWEEN THE WORK OF TRANSPORT AND DYNAMICS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary
The research studies and justifies the results of interdependence of transport and national economy. The analysis of changes in volume of cargo transportation and freight transportation in Ukraine for 1999-2014 years is carried out. Chain indices of GDP and freight transport are calculated and compared. The author assesses the intensity of structural changes in the dynamics of traffic and freight for different types of transport. Application of statistical tools to research causation dependencies that take place in the interaction of transport and national economy is considered and scientifically grounded.

Keywords: freight transportation, turnover, gross domestic product, correlation and regression analysis.

УДК 336.71

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ

Лемішовська О.С.
Національний університет «Львівська політехніка»
Хом'як Т.Р.
Львівська комерційна академія

В статті розглядаються сучасні спрямування інформаційно-аналітичного забезпечення облікової політики банку. Визначається функціональне позиціювання такого забезпечення в системі облікового процесу. Наведено складові інформаційно-аналітичного інструментарію фінансового та податкового обліку банківської установи. Запропоновано розвиток й удосконалення документального забезпечення облікового процесу. Обґрунтовано доцільність такого застосування.

Ключові слова: банк, облік, облікова політика, обліковий процес, інформаційно-аналітичне забезпечення.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах невизначеності сучасного фінансово-економічного середовища, високої ризикованості інвестиційно-кредитних операцій конкурентоспроможність і ринкову позицію отримують банки, здатні забезпечити взаємодію всіх елементів системи управління, включаючи управління обліковим процесом. Виходячи із європейських та загальносвітових тенденцій щодо посилення змісту і параметрів обліку корпоративних структур, обліковий процес об'єктивно визнається важливою підсистемою фінансового управління банківських установ. Доцільна і дієва організація системи організації облікового процесу визначально впливає на загальну ефективність діяльності банку, оскільки облікові відносини опосередковують всі банківські операції. Саме ці причини обумовлюють потребу досліджень щодо організації облікового процесу в банках, доцільне спрямування розвитку та формування цілісної та структурованої концепції, що базується на удосконалених облікових інструментах, а саме інформаційно-аналітичному забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. У сучасних дослідженнях пропонуються різноверсійні й різнотипові напрямки удосконалення системи управління обліковим процесом банків, які базуються на виробленому (адаптованому) інструментарію забезпечення їхнього практичного впровадження. Підвищення рівня інформаційно-аналітичного інструментарію цієї системи управління призводить до забезпечення її оперативності та адекватності процесу прийняття управлінських рішень, зменшення втрат від фінансових ризиків, наслідком чого є зростання показників ефективності діяльності та стабілізація фінансового стану банку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізом тематичних джерел [1-7] виявлено, що лише в незначній кількості праць вітчизняних науковців інформаційно-аналітичному забезпеченню облікової політики приділяються достатня увага. Невирішеними залишаються питання чіткого розмежування складових інформаційно-аналітичного забезпечення облікового процесу в межах управління ним.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування доцільного взаємозв'язку складових інформаційно-аналітичного забезпечення облікового процесу та формування на цій основі концепції його методики.

Викладення основного матеріалу. Сучасний стан обліку вимагає адекватної гармонізації з фінансовою системою, ефективність якої в сучасних умовах загалом передумовлює ефективність роботи банку. З цієї позиції визнається удосконалення інформаційно-аналітичного інструментарію управлінської структури облікової служби в системі фінансового управління з набуттям можливостей його впливу на зміни в обліковій системі.

Інформаційно-аналітичне забезпечення доцільно відображати в пакеті внутрішньо-нормативних документів – уніфікованому наборі положень, інструкцій та інших документів, які регламентують функціональні процеси і системно забезпечують управління обліковим процесом банків. У такий пакет повинні входити обґрунтовані методики щодо організації процесу обліку та оподаткування. Це матеріали, які об'єднують методичні вказівки з фінансового обліку, податкового обліку, управлінського обліку, методики про порядок проведення аналітичної роботи і здійсненню контролю за дотриманням нормативно-правової бази.

Цілісний, змістовно погоджений комплекс внутрішньобанківської документації забезпечує дієву на практиці, обґрунтовану для конкретних умов діяльності банку раціональну систему управління процесом обліку.

Важливою складовою інформаційно-аналітичного інструментарію фінансового та податкового обліку є розроблений внутрішній план рахунків (субрахунків, аналітичних рахунків) та визначені схеми проведень для відображення операцій банку в обліку. При розробленні робочого плану рахунків необхідно враховувати особливості аналітичного та синтетичного обліку податків в банку та пропонованих вимог для деталізованого відображення операцій, пов'язаних з оподаткуванням.

Важливе місце у процесі інформаційно-аналітичного забезпечення податкового обліку займають зведені податкові реєстри – форми систематизації даних за звітний період, розроблені відповідно до вимог податкового законодавства.

Банкам надана можливість самостійно розробляти та затверджувати форми реєстрів податкового обліку з вказанням:

– обов'язкових реквізитів: назви, періоду реєстрації операцій, прізвищ та підписів, що дають змогу ідентифікувати осіб, які їх склали [1];

– особливостей взаємозв'язку фінансового та податкового обліку банку.

Необхідною умовою для встановлення кількості автономних податкових реєстрів чи фінансових реєстрів з додатковими реквізитами (комбінованих) є їх доцільність – відповідність обсягу податкових операцій у конкретному банку.

Найпершою умовою є вибір співпадаючих способів ведення фінансового і податкового обліку в тому

© Лемішовська О.С., Хом'як Т.Р., 2015

чи іншому банку як варіантних, прописаних в обліковій політиці (однакового способу ведення обліку резервів), так і без варіантних (облік послуг банків). В такому разі достатньо використовувати тільки фінансові реєстри, а податкові не доцільно. При неспівпадінні способів ведення двох видів обліку, на наш погляд доцільно застосовувати автономні реєстри фінансового і податкового обліку.

Податкові реєстри застосовуються в банку для наступних цілей: визначення величини податкової бази (сум об'єкта оподаткування, сум витрат, які ураховуються при формуванні податкової бази), обліку розрахунків податків та зборів, обліку сплати податків та зборів, складання податкової звітності, обліку санкцій за порушення податкового законодавства, для обліку витрат щодо яких відповідно законодавству встановлені норми віднесення на зменшення об'єкта оподаткування (витрати на рекламу, представницькі тощо).

Форми реєстрів податкового обліку і порядок відображення в них аналітичних даних, даних первинних документів, розробляються банком самостійно і затверджуються керівником.

Ведення податкових реєстрів банку полягає у:

– систематизації господарських операцій банку, відображених в обліку, із застосуванням принципу віднесення чи не віднесення доходів і витрат до складу податкових та забезпечення можливостей формування таблиці різниць на аналітичних рахунках;

Таблиця 1

Пропонований фрагмент форми реєстру різниць між бухгалтерським та податковим обліком банку

Різниці по витратах							
Назва та номер балансового рахунку	Сума у фінансовому обліку, грн.	Різниці, грн.					Сума у податковому обліку (2-7)
		Обороти по рах. 3678			Коригування	Всього (5+6)	
		Дт	Кт	Різниця (4-3)			
7391 Витрати на інкасацію та перевезення цінностей	404 992	141 642	141 444	-198	-	-198	405190
7392 Витрати на аудит	750000	494569	750000	255431	-	255431	494 569
…							
…							
Разом за рядком декларації 06 ІВ	1154992	636211	891444	255233	-	255233	899759
Разом витрат	1154992	636211	891444	255233	-	255233	899759
Різниці по доходах							
Назва та номер балансового рахунку	Сума у фінансовому обліку, грн	Різниці, грн					Сума у податковому обліку (2-7)
		3600	2066, 2076, 2086	2065, 2075, 2085	Індивід. тарифи	Всього	
6000 Процентні доходи за коштами в НБУ	93159918	-605706	3253464	19991	-	2667749	90492169
602 Процентні доходи за кредитами	11485929	-	-	-	-3594921	-3594921	15080850
…..							
…							
Разом за рядком декларації	104645847	-605 706	3 253464	19 991	-3 594 921	-927 172	105 573 019
Разом доходів	104645847	-605 706	3 253464	19 991	-3 594 921	-927 172	105 573 019

Таблиця 2

Пропонований фрагмент форми реєстру розбіжностей між бухгалтерським та податковим обліком цінних паперів, які обліковуються в портфелі до погашення

Назва власника ЦП	Сума в бухгалтерському обліку, грн					Сума в податковому обліку, грн				Різниця	Примітки
	6052			3541	Разом	оплата			Разом		
	3116	3117	…			3119	3641	3739			
ТОВ СП «Ібоя»		147956			147956	149 600			149 600	1664	
…											
Всього облігацій підприємств		147956			147956	149 600			149 600	1664	
Назва власника ЦП	6050			3541	Разом	оплата			Разом	Різниця	Примітки
	1416	1417	…			3739	…	…			
Міністерство фінансів	6481				6481	1000			1000	-5481	
…..											
Всього ОВДП	6481				6481					-5481	
….											
Всього цінних паперів					154437				1000	-5817	

– кількісному і вартісному обліку окремих складових майна банку, відповідно до існуючих вимог податкового законодавства і нарахування амортизації;

– вартісному обліку операцій, які підлягають оподаткуванню ПДВ та обліку сум ПДВ, які підлягають відшкодуванню;

– веденню статистичного обліку певних показників, на основі яких формуються відповідні податкові декларації.

У фінансовому та податковому видах обліку виділяють постійні та тимчасові податкові різниці. До складу тимчасових податкових різниць належать різниці, які виникають внаслідок: невідповідності оцінки оборотних і необоротних активів; витрат майбутніх періодів; невідповідності оцінки довгострокових і поточних зобов'язань, забезпечень; невідповідності критеріїв визнання й оцінки доходів, зокрема від операцій з цінними паперами, доходів від безкоштовно одержаних необоротних матеріальних активів тощо; невідповідності критеріїв та оцінки витрат, при застосуванні різних методів нарахування амортизації основних засобів і нематеріальних активів тощо.

Тимчасові податкові різниці анульовуються в наступних податкових періодах, тому розглядати їх немає доцільності. Постійні податкові різниці виникають у звітному періоді та не анульовуються в наступних звітних періодах [2]. До постійних різниць належать: різниці між сумою витрат, відображених у фінансовому обліку при розрахунку прибутку та сумою витрат, яка може бути віднесена до витрат в межах норм Податкового кодексу України для встановлення податкового прибутку; суми доходів і витрат, які не включаються до складу податкових, але враховуються при визначені фінансового прибутку; суми доходів та витрат, які включаються до податкових та не включаються до фінансових. На наш погляд в податковому процесі банку повинні використовуватись як основні форми реєстрів – передбачені законодавством (декларації по кожному податку), так і допоміжні – визначені банком самостійно й призначувані для цілей структурування податкових спрямувань.

З врахуванням різниць, які виникають між бухгалтерським і податковим обліком, до реєстрів, застосування яких доцільно було б впровадити в управлінні податковим процесом банку, можна віднести:

– звіряльні відомості аналізу рахунків, пов'язаних з оподаткуванням;

– таблиці постійних різниць між податковим та бухгалтерським обліком;

– таблиці розбіжностей між бухгалтерським та податковим обліком цінних паперів, які обліковуються в портфелі до погашення;

– таблиці податкового обліку фінансових результатів операцій з цінними паперами (у розрізі окремих видів цінних паперів);

– таблиці обліку операцій з торгівлі цінними паперами у розрізі контрагентів і договорів;

– реєстри сплачених доходів нерезидентам та утриманих із них податків у розрізі контрагентів;

– інші документи, дані яких впливають на визначення об'єкта оподаткування.

Важливим реєстром податкового обліку є таблиця різниць між податковим та фінансовим обліком банку, ведення якого передбачено ст. 17.1.12 Податкового кодексу, хоча на даний час законодавчо й не визначено.

У зв'язку з наявністю постійних податкових різниць у банках виникає необхідність забезпечення перенесення й узгодження показників фінансового та податкового обліків, з метою структурування податкових спрямувань. Саме тому нами обґрунтовується доцільність розроблення окремого реєстру під назвою «Таблиця різниць», призначеного для систематизації інформації про перехід від фінансових доходів та витрат до податкових.

При цьому можна відзначити, що з 2002 р. чинною залишається інструкція управління з методології бухгалтерського обліку «Про порядок відображення в бухгалтерському обліку банками України поточних і відстрочених податкових зобов'язань та податкових активів» [5]. Результати, визначені на її основі, наводяться у формі додатку до приміток річної фінансової звітності з метою узгодження прибутку (збитку) за даними бухгалтерського обліку та податкового обліку. Проте цей документ не передбачає використання форми реєстру податкових різниць, а стосується виключно бухгалтерського обліку банку.

Для обліку розбіжностей між податковим та бухгалтерським обліком нами пропонується формат адаптованих допоміжних податкових реєстрів для цілей структурування податкових спрямувань, а саме: таблиця постійних різниць між бухгалтерським та податковим обліком банку – фрагмент якої поданий в табл. 1. Таку таблицю доцільно складати за рядками декларації на прибуток банку окремо за витратами та окремо за доходами.

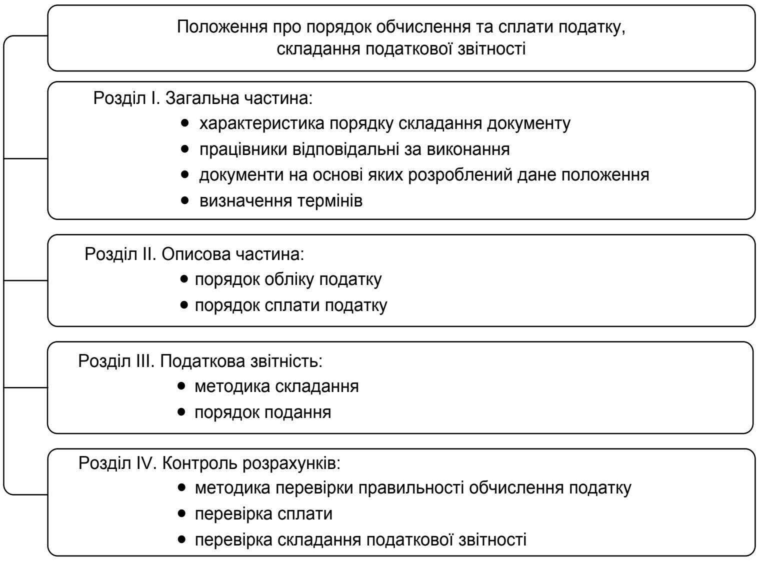

Рис. 1. Структура положення про порядок обчислення та сплати податків і зборів, складання податкової звітності

Важливим реєстром податкового обліку визнається пропонована таблиця розбіжностей між бухгалтерським та податковим обліком цінних паперів, які обліковуються в портфелі до погашення – фрагмент якої поданий в табл. 2 Даний реєстр необхідно складати за кожним видом цінних паперів, які обліковуються в банку.

При цьому, виходячи із впровадження його на практиці, можна наголосити, що формування таких реєстрів надає змогу:

– отримувати комплексні дані, які найбільш повно характеризують фінансову діяльність банку;

– удосконалити контроль за правильністю формування об'єкта оподаткування;

– удосконалити аналіз банківських операцій на предмет віднесення до об'єкта оподаткування;

– виявляти порушення стосовно обліку доходів і витрат;

– отримувати чітку інформацію щодо відмінностей витрат та доходів в бухгалтерському та податковому обліках для прийняття управлінських рішень для коригування таких доходів та витрат;

– спрощення процедур складання звітності.

Інформаційно-аналітичне забезпечення облікового процесу в банку також повинно включати розробку схеми та графіка документообігу, які впливають на достовірність та обґрунтованість прийнятих управлінських рішень.

Для узагальнення інформаційної бази стосовно податкового обліку в банку, необхідним, на нашу думку, повинен бути розроблений організаційно-розпорядчий документ стосовно обліку нарахування і сплати податків по кожному виду податку та збору. Враховуючи особливості документування управлінської діяльності в кожному банку, такий документ може бути затверджений у вигляді положення, стандарту чи інструкції «Про порядок обчислення, сплати податків та зборів, складання податкової звітності».

Такий документ обов'язково повинен входити у систему внутрішньо нормативного забезпечення податкової політики і містити загальну частину, описову частину, частину яка стосується податкової звітності та частину стосовно контролю розрахунків (рис. 1).

Щодо відображення інформації про організацію оподаткування в банку І.В. Сало та Н.Г. Євченко розглядають включення до облікової політики банку інформації щодо податкового обліку, відзначаючи необхідність розробки документа під назвою «Облікова політика щодо податкового обліку» [6]. На нашу думку, необґрунтовано включати в наказ про облікову політку положень, які стосуються оподаткування, оскільки, відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», облікова політика це сукупність принципів, методів і процедур, що використовується для складання та подання фінансової звітності. Облікова політика визначає не тільки способи організації та ведення фінансового обліку банку, але й дає можливість вибору альтернатив із певного стандарту. Тобто, лише обґрунтований для доцільності оптимізації оподаткування альтернативний варіант обліку може розглядатися фактором облікової політики.

Відсутність досліджень щодо формування регламентаційного документа для оформлення процесу оподаткування вимагає обґрунтування вибору його форми. Для цього розглянемо можливі види організаційно-розпорядчих документів для оформлення організації податкового процесу в банках: положення, розпорядження, накази.

Аналіз змісту наведених документів для документального затвердження податкового процесу свідчить про те, що для Публічних акціонерних товариств, у формі яких зареєстровані всі банки, накази та розпорядження, що видаються керівником для вирішення основних та оперативних завдань не можуть бути регламентаційними документами податкового процесу. Оскільки податковий процес, що забезпечує координацію податкової оптимізації, розглядається в операційному та стратегічному аспектах, то й регламентації повинні фіксуватися документом стратегічного значення, який має бути затверджений рішенням Правління банку. Крім того в даному документі затверджуються організаційні аспекти формування та реалізації процесу оподаткування. Саме тому податковий процес ми пропонуємо затверджувати у вигляді Положення.

Наведені приклади документації дозволять відобразити і деталізувати всі етапи облікового процесу. Розроблення запропонованої внутрішньо- нормативної документації забезпечує безперебійну роботу, скорочення технічних помилок, спрощення процедури контролю виступає ефективним інструментом фінансового управління банку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Організація достатньо самостійної системи управління обліковим процесом у складі фінансового менеджменту банку виступає необхідним засобом адаптації вітчизняних банків до зовнішнього середовища. Складання прогнозу платежів, виявлення та аналіз факторів, які впливають на рівень податкового навантаження, оцінка економічної доцільності здійснення тих чи інших видів діяльності при існуючому податковому навантаженні, створюють вимогу інформаційно-аналітичного забезпечення його облікової політики й з огляду на засадні принципи й норми чинної податкової системи.

Список літератури:

1. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України: Постанова Правління НБУ від 30.12.1998 року № 566.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12 1999 р. № 318.
5. Інструкція про порядок відображення в бухгалтерському обліку банками України поточних і відстрочених податкових активів та податкових зобов'язань: Постанова Правління НБУ від 17.03.2009 р. № 140.
6. Сало І. В. Податковий менеджмент у банку: [монографія] / І. В. Сало, Н. Г. Євченко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 187 с.
7. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України: Постанова Правління НБУ від 30.12.1998 року № 566.

Лемишовская О.С.
Национальный университет «Львовская политехника»
Хомяк Т.Р.
Львовская коммерческая академия

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКА

Аннотация
В статье рассматриваются современные направления информационно-аналитического обеспечения учетной политики банка. Определяется функциональное позиционирование такого обеспечения в системе учетного процесса. Приведены составляющие информационно-аналитического инструментария финансового и налогового учета банковского учреждения. Предложено развитие и совершенствование документального обеспечения учетного процесса. Обоснована целесообразность такого применения.
Ключевые слова: банк, учет, учетная политика, учетный процесс, информационно-аналитическое обеспечение.

Lemishovska O.S.
National University «Lviv Polytechnic»
Khomiak T.R.
Lviv Academy of Commerce

INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF BANK'S ACCOUNTING POLICY

Summary
This article reviews new directions of information and analytical support of accounting policy of the bank. It determines the functional positioning of this support in the system of accounting process. The paper shows the components of information and analytical tools of financial and tax accounting in banking institution. Development and improvement of documentary support of the accounting process is suggested. Expediency such its application is proved.
Keywords: bank, accounting, accounting policy, accounting process, information and analytical support.

УДК 331.108.38

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАСТАВНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВІ

Літвінова Ю.О., Літвінова І.М.
Інститут хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Розглянуто походження терміну «наставництво», а також розкриття цього поняття. Наведено визначення поняття «наставництво». Розглянута сутність процесу наставництва, його позитивні сторони та шляхи впровадження на підприємстві. Надано програму підготовки наставників, яка включає в себе 4 етапи. Зроблені висновки та запропоновані можливі шляхи подальших досліджень та вдосконалення системи наставництва на підприємстві.
Ключові слова: підприємство, наставник, адаптер, праця, навички, знання.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах високої конкуренції, для того щоб залишитися на ринку підприємства вирішують ряд питань, серед них: проблеми великої плинності, відсутність необхідних практичних навичок у молодих фахівців, соціальна нереалізованість досвідчених співробітників, а також високий рівень стресу і нервозності у нових членів колективу, які тільки проходять адаптацію. Для вирішення цих та інших проблем необхідно вводити наставництво на підприємстві.

Однак, незважаючи на те, що цей метод вже є відпрацьованим і перевірений часом в сучасних умовах, він втратив свою популярність у застосуванні. Це пов'язано з тим, що у керівників закріпилася думка, що хороший співробітник повинен впоратися сам і цей метод вживається дуже рідко. Для того, щоб персонал на підприємстві вдосконалював свої навички, вміння та рівень знань необхідний його систематичний розвиток, який починається з перших днів знаходження співробітника на робочому місці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесу наставництва на підприємстві присвячено роботи таких вчених, як: В.А. Мірошниченко, І.Г. Столяр, П.Ф. Сіленок, И.В. Круглова, А.Н. Плотніков, Е.А.Черникова, О.А. Богачев, С.Ф. Бродський, В.В. Константинова, В.И. Петлін, Н.С. Маркова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Підприємства України готуються стати конкурентоспроможними не тільки на вітчизняному ринку збуту, але й на світовому. Для цього необхідно володіти не тільки новітньою технікою та технологією, матеріальними ресурсами, але й конкурентоспроможнім персоналом. Характерною рисою на сьогоднішній день на вітчизняних підприємствах є відрив у ланцюгу між поколіннями

© Літвінова Ю.О., Літвінова І.М., 2015

спеціалістів на сам перед у навичках, вміннях та знаннях. Щоб визначити доцільність та актуальність на сьогоднішній день системи наставництва на підприємстві треба провести аналіз сутності наставництва, позитивні і негативні сторони, а також розглянуті шляхи підготовки наставників на підприємстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення позитивних та негативних факторів, які впливають на процес наставництва на вітчизняних підприємствах для визначення необхідності впровадження наставництва.

Виклад основного матеріалу. Явище наставництва, що існувало в різних видах з 1930-х рр. і досягло свого піку в 1970-і рр., визначається в СРСР як поширена форма комуністичного виховання та професійної підготовки молоді на виробництві, в профтехучилищах передовими досвідченими робітниками, майстрами, інженерно-технічними працівниками [1].

Що стосується сучасного виробництва, то розширюється зона обслуговування та суміщення професій, зросла кваліфікація фахівця технічного профілю, що в свою чергу впливає на зміну характеру праці. У його професійної діяльності з'являється необхідність спільності знань, умінь і навичок, що обумовлює відповідний рівень теоретичної та практичної підготовки фахівців. За деякими оцінками, середньорічний приріст нових знань становить 4-6 відсотків. Це означає, що близько 50 відсотків професійних знань фахівець повинен одержати після закінчення професійного навчального закладу.

Для поновлення же професійних знань для фахівців з вищою освітою необхідно 28 відсотків загального обсягу часу, який працівник має протягом усього працездатного періоду. В результаті цього, зростає роль системи корпоративної підготовки фахівців технічного профілю до здійснення наставницької діяльності на підприємстві, так як наставникам належить взяти на себе роль своєрідних «передавачів» накопиченого підприємством інтелектуального потенціалу молодим співробітникам [3].

Наставництво – це орієнтований педагогічний процес, який сприяє оволодінню й особистому осмисленню кожним учнем своєї професії, а також створює умови для придбання широкого ряду професійних знань та індивідуального досвіду вирішення реальних виробничих завдань [2].

Методологія системного підходу до виховання, освіти та навчання робітників визначається А.С. Батішева положенням про те, що сутність людини являє собою сукупність суспільних відносин, в якої вона відображає особливості соціально-економічної системи. Тому, управління вихованням, освітою і навчанням не може бути забезпечено засобами якого-небудь одного виду формуючого впливу. Воно може бути ефективним лише при системному обліку та координації всіх виховних факторів, в першу чергу, включаючи наставницьку діяльність.

З позиції системного підходу до внутрішньофірмового навчання, якість професійної освіти розглядається як інтегрована структура, що охоплює всі освітні програми. Тому вона розглядається як системний об'єкт, який в рамках навчально-виробничих центрів являє собою сукупність якостей реалізованих освітніх систем різного рівня (компонентів), кожна з яких може розумітися як підсистема якості.

Останнім часом визначився особливий напрям – теорія і практика навчання дорослих, що отримав назву «андрагогіка».

За визначенням М.Т. Громкова, андрагогіка – це розділ теорії навчання, що розкриває специфічні закономірності освоєння знань і умінь дорослим суб'єктом навчальної діяльності, з урахуванням особливостей дорослих учнів, контексту їх навчання, охоплює теоретичні та практичні проблеми освіти, навчання і виховання дорослих. Термін був вперше застосований німецьким істориком освіти К. Каппом в 1833 році [3].

На думку В.Д. Орєхова, спираючись на андрагогічний підхід, можна найбільш повно охарактеризувати особливості навчання дорослих [3]:

- потреби, мотиви та професійні проблеми дорослого відіграють провідну роль у процесі його навчання, так як доросла людина прагне до самостійності, самореалізації, самоврядуванню в усіх сферах життя, включаючи навчальну;
- дорослий володіє досвідом, який може бути використаний як при його навчанні, так і при навчанні його колег;
- дорослий розраховує на негайне застосування результатів навчання;
- у дорослого учня багато обмежень у навчанні;

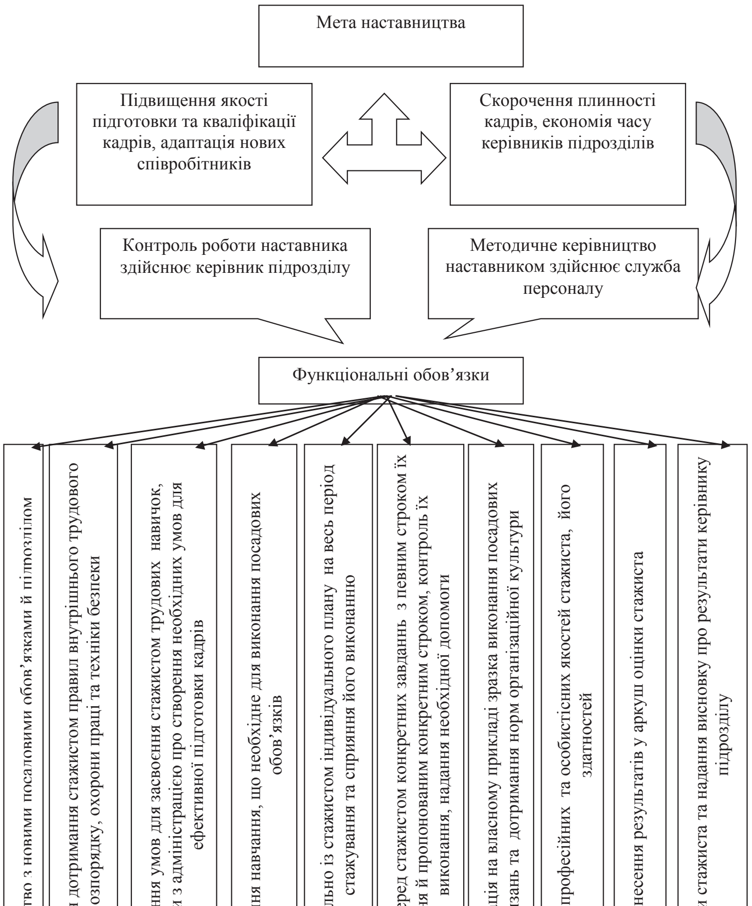

Рис. 1. Система процесу наставництва [6]

- процес навчання дорослого, організований у вигляді спільної діяльності учня і викладача, носить характер партнерства;

- дорослий має ряд психологічних бар'єрів, що перешкоджають ефективному навчанню. У даному контексті видається важливим формування у наставників психолого-педагогічної компетенції, яка передбачає також розуміння ними вікових та психологічних особливостей своїх підопічних.

Е.Ф. Зеер розглядає професійну підготовку фахівців, грунтуючись на компетентний підхід. Компетентний підхід визначає якість результату професійної підготовки, розуміється як відповідність професійної підготовленості учня сучасним «викликам часу» і розглядається через поняття «професійна компетентність».

За визначенням автора, ключові компетенції – це міжкультурні та міжгалузеві знання, вміння та здібності, необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різних професійних співтовариствах [3].

В даний момент вивчення психологічної сутності наставництва виділено його наступні характеристики [5]:

- основною сферою дослідження наставництва є наставницька діяльність на виробництві, в системі підготовки молодих робітників, фахівців;

- головна функція наставника – бути прикладом, як в моральних аспектах, так і в професійних;

- наставництво – організована форма передачі досвіду.

Система процесу наставництва приведена на рисунку 1.

Підготовка наставників можлива за допомогою проведення короткочасних тренінгів, процедура проведення яких включає наступні етапи [7]:

- на першому етапі тренінгу відбувається усвідомлення власного попиту («Я в ролі стажиста») і процесу навчання («Як мені передають знання, уміння»);

- другий етап – введення понять «наставництво», «етапи процесу наставництва», «заземлення» теоретичних основ на практичну діяльність учасників тренінгу;

- третій – складання учасниками групи плану входження в посаду. Цей документ допоможе кожному з них у подальшій роботі чітко розуміти цілі, завдання навчання, на якому етапі, в які терміни, яких результатів повинен досягти стажер;

- четвертий – тренер, будучи наставником, ділиться своїм досвідом навчання, співвідносячи свій практичний досвід з теоретичними основами наставництва, використовуючи при цьому етапи наставництва;

- п'ятий етап – питання, на яке повинен знайти відповідь кожен учасник групи – якими якостями повинен володіти наставник і що він повинен зробити для того, щоб стати успішним вчителем для новачка.

Наставническі взаємини, за своєю природою, сприяють кар'єрному зростанню і дають певні переваги всім сторонам навчання [8]:

- наставник розвиває навички управління, підвищує свій статус в компанії, завойовує репутацію професіонала і довіру колег, приймає участь у формуванні професійної команди (що особливо важливо, оскільки ефективність всієї команди залежить від ефективності роботи кожного її члена);

- співробітник отримує своєчасну допомогу на етапі адаптації, що дозволяє швидше і простіше звикнути до організації, отримує підтримку у вирішенні складних робочих завдань, у професійному та кар'єрному розвитку;

- компанія стабілізує чисельність колективу, через зниження плинності кадрів, формує команду висококваліфікованих і лояльних співробітників;

- служба управління персоналом, у випадку розвиненої системи наставництва в компанії, отримує потужний ресурс, оскільки наставники стають задіяними практично у всіх основних HR-процесах.

Привабливість і очевидна вигода даного методу для всіх сторін, що беруть участь у процесі навчання, є однією з причин, за якими наставництво вже довгі роки не втрачає своєї актуальності, не дивлячись на появу нових розробок у сфері методик навчання персоналу.

Наставництво дозволяє розвивати співробітника не тільки в професійному, але й особистому плані, що, в кінцевому рахунку, так само впливає на робочі результати [8].

Позитивні наслідки від впровадження наставництва на підприємстві:

- новий співробітник швидше покращує свої професійні навички, а також закріплює на своєму робочому місці;

- набуті знання мають не тільки теоретичний але й практичний характер;

- надається допомога та підтримка при вирішенні проблемних питань, а також набуває індивідуального досвіду для вирішення реальних виробничих завдань;

- наставник має змогу проаналізувати переваги та недоліки нового співробітника;

- збільшення кількості кваліфікованої робочої сили на підприємстві;

Соціальна ефективність від введення наставництва на підприємстві:

- формування й розвиток корпоративних цінностей;
- згуртування колективу;
- підтримка відносин співпраці;
- зростання авторитету наставника на підприємстві;
- ознайомлення з нормами поведінки;
- покращення соціально-психологічного клімату в колективі, а також культури праці;
- скорочення можливостей виникнення конфліктних ситуацій;
- покращення відносин в колективі та з керівництвом;
- можливість обміну знаннями та досвідом;
- зниження стресів;
- збільшення мотивації персоналу;
- зниження плинності кадрів;
- забезпечення зворотного зв'язку;
- розвиток позитивного ставлення до роботи, задоволеність роботою.

Однак, незважаючи на те, що сфера застосування наставництва досить широка, є ряд труднощів з якими можливо зіткнутися в зв'язку з непродуманою системою наставництва.

При впровадженні системи наставництва можливі наступні проблеми [1]:

- безсистемне впровадження програми наставництва. Програма повинна впроваджуватися системно, і цьому впровадженню повинні передавати детальний аналіз вузьких місць в управлінні персоналом;

- відсутність інтересу наставника і адаптанта до даної програми. Спочатку учасники, залучені в дану програму, розробляють технологію впровадження, описують результативність даної програми, а потім на етапі супроводу інтерес зникає в силу слабкого контролю і через відсутність адекватних систем мотивації;

- відсутність системної організації. Відсутність документів, що регламентують роботу наставників, низька інформованість учасників за умовами

даної програми призводять до некоректних висновків і ставлять під удар всю систему наставництва;

- психологічна неготовність наставників. Перед впровадженням системи повинні бути проведені заходи з розвитку навичок наставника, підготовка щодо володіння технологіями самої системи наставництва. Успіх навчання адаптантов вирішальним чином залежить від досвіду і кваліфікації наставника;

- опір наставників і адаптантов. Найчастіше це відбувається у випадку директивного впровадження системи наставництва, при неадекватній мотивації, низьку інформованість учасників.

Галузі застосування системи наставництва можлива в наступних сферах [3]:

- сфери, в яких науково-технічний прогрес значно випереджає процес оновлення професійних знань і навичок (IT, виробництво), тобто галузей, де невідповідність кваліфікації персоналу потребам компанії негативно позначається на результатах діяльності всієї організації і веде до значних фінансових витрат;

- сфери, в яких практичний досвід та високу майстерність відіграють виняткову роль у здійсненні професійних обов'язків;

- професійна діяльність, для якої характерна висока ступінь ризику;

- підприємства, де в плановому порядку періодично оновлюються технологічні процедури та обладнання (виробничі підприємства);

- підприємства, для яких характерна плинність персоналу і, отже, є потреба в масової та оперативної підготовки кваліфікованого персоналу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз джерел показав, що підвищення наставництва ще не до кінця вивчений процес і потребує подальшого наукового дослідження. Одним з перспективних шляхів підвищення наставництва є закріплення наставника за молодими спеціалістами, але в даному методі є як позитивні, так і негативні аспекти, які потребують подальшого вивчення та удосконалення.

Список літератури:

1. Добрых М. О. Социально-психологические аспекты изучения системы внедрения наставничества на предприятии / М. О. Добрых // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2007. – № 37. – С. 62-65.
2. Фомин Е. Н. Диверсификация института наставничества как потенциал успешной адаптации молодого специалиста / Е. Н. Фомин // Среднее профессиональное образование. – 2012. – № 7. – С. 6-8.
3. Масалимова А. Р. Корпоративная подготовка наставников: приоритетные подходы / А. Р. Масалимова // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 4(41). – С. 96-98.
4. Череп А. В., Зубрицкая Я. О. Основы формирования трудового потенциала в государстве, регионе, на предприятии / А. В. Череп, Я. О. Зубрицкая // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1(9). – С. 245-252.
5. Маркова Н. С. Розвиток персоналу: навчальний посібник / Маркова Н. С. – Х.: Вид. ХНЕУ. – 2012. – 256 с.
6. Попова Е. Наставничество: система обучения персонала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hr-portal.ru/article/nastavnichestvo-sistema-obucheniya-personala
7. Бачин Д. А. Наставничество как метод обучения и развития персонала / Д. А. Бачин // Современные научные исследования и инновации – 2014. – № 4 – [Электронный ресурс]. URL: http://web.snauka.ru/issues/2014/04/32311 (дата обращения: 09.12.2014).

Литвинова Ю.А., Литвинова И.М.
Институт химических технологий
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ НАСТАВНИЧЕСТВА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Рассмотрено происхождение термина «наставничество», а также раскрытие этого понятия. Приведены определения понятия «наставничество». Рассмотрена сущность процесса наставничества, его положительные стороны и пути внедрения на предприятии. Предоставлена программа подготовки наставников, которая включает в себя 4 этапа. Сделаны выводы и предложены возможные пути дальнейших исследований и совершенствования системы наставничества на предприятии.
Ключевые слова: предприятие, наставник, адаптер, труд, навыки, знания.

Litvinova Yu.O., Litvinova I.M.
Institute of Chemical Technologies
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

THEORETICAL ASPECTS OF IMPLEMENTING MENTORING AT THE ENTERPRISE

Summary
The origin of the term «mentoring» and the development of the concept are considered. The definition of «mentoring» is provided. The essence of mentoring process, its positive aspects and problems of implementation are studied. Training program for mentors, which includes 4 stages, is provided. The conclusions are drawn and possible ways of further research and improvement of mentoring in the company are outlined.
Keywords: enterprise, mentor, adapter, labour, skills, knowledge.

УДК 336.72

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙ В СУЧАСНІЙ БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Гарбар Ж.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проведено дослідження сучасних тенденцій розвитку банківських інновацій. Визначено особливості інноваційного процесу у банках України. Проведено аналіз зарубіжної практики інноваційної банківської діяльності. Розроблено стратегію розвитку ринку фінансових послуг в Україні. Проведено аналіз проблем банківських інновацій перспектив їх розвитку в Україні.
Ключові слова: банківські інновації, інноваційна діяльність, банківська система, банківські послуги, технології.

Постановка проблеми. Впровадження наукових досягнень і винаходів в організацію банківського обслуговування забезпечує постійне поліпшення банківських продуктів та застосовуваних технологій обслуговування споживачів. Саме тому дослідження проблем, пов'язаних з інноваційною діяльністю вітчизняних банків, є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню банківських інновацій, та, зокрема, інноваційних банківських послуг, приділяється велика увага. Серед вітчизняних авторів можна виділити праці О. Васюренка, А. Єпіфанова, А. Пересади, С. Єгоричевої; у працях російських учених О. Лаврушина, Н. Валенцевої, І. Балабанова, П. Семикова, Є. Золотова широко висвітлюються проблеми банківських нововведень; серед зарубіжних авторів вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесли М. Бітнер, Н. Вудкок, Я. Гордон, Ж. Ламбен, М. Стоун та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зростання валютних ризиків для українських банків внаслідок наявності короткої відкритої валютної позиції та високого рівня доларизації є потенційною загрозою стійкості банківської системи. Викривлення окремими банками статистичної звітності ускладнюють можливості оцінки реальних масштабів кредитування банками пов'язаних осіб. 2014 рік довів, що фінансово-банківську кризу не можна подолати в межах діючого законодавства. Україні потрібне оновлене правове поле, яке уможливить вирішення існуючих проблем [9]. Незважаючи на труднощі, сьогодні більшість комерційних банків продовжують працювати на перспективу. Вони прагнуть бути інноваційнішими та мобільнішими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей банківських інновацій, аналіз проблем та перспектив їх розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку банківської системи насичений різними фінансовими продуктами і послугами, тому, звичайно, присутня інтенсивна конкуренція між кредитними організаціями. В таких умовах істотну перевагу отримують ті організації, які здатні розробляти і впроваджувати нові технології, модернізувати продуктовий ряд, розробляти альтернативні канали обслуговування клієнтів, тобто проводити інноваційний процес.

Серед вчених не має єдиної думки щодо визначення поняття інновація. Так, за визначенням П. Друкера «інновація є особливим інструментом підприємців, засобом, за допомогою якого вони використовують зміни як шанс реалізувати новий вид бізнесу чи послуг» [3, с. 23]. У даному визначенні інновація розглядається лише в сучасних умовах, коли створення та реалізація інновацій і творчих ідей стали окремим напрямком бізнесу.

Класичним вважається визначення Б. Санто, згідно якого «інновація є суспільним, технічним, економічним процесом, через який практичне використання ідей та винаходів веде до створення кращих за своїми якостями виробів, технологій та, у випадку, якщо інновація орієнтується на економічну вигоду, на прибуток, її поява на ринку може принести додану вартість» [6, с. 18]. Такий підхід розглядає інновацію лише як процес. Слід погодитись с А. Охлопковим, що інновація поєднує два аспекти: зародження новаторської ідеї та процес її впровадження в життя [5].

Банківська інновація має свої особливості. На думку І. Т. Балабанова,»банківська інновація – це реалізований у формі нового банківського продукту чи операції кінцевий продукт інноваційної діяльності» [7, с. 206]. Таке трактування вузьке і не охоплює напрямок вдосконалення технологій. Враховуючи той факт, що на ринку представлений широкий спектр банківських послуг та продуктів, більшої уваги потребують саме технології, які використовуються банками для надання послуг. Їх безпечність, надійність, швидкість є запорукою ефективної діяльності банку.

О. І. Лаврушин визначає банківську інновацію як «синтетичне поняття про діяльність банку в сфері інноваційних технологій, направлене на отримання додаткових доходів в процесі створення сприятливих умов формування і розміщення ресурсного потенціалу за допомогою нововведень, які сприяють клієнтам в отриманні прибутку» [8, с. 468]. Дане визначення охоплює обидва напрямки інновацій (банківські продукти та послуги і технології), але занадто абстрактне. Як видно з рис. 1, банківська інновація починається з зародження ідеї.

Стабільна банківська система, що динамічно розвивається – неодмінна передумова стійкого економічного зростання. Банки – надійна й непорушна система система, на якій повинна триматися економіка будь-якої країни. Природно, що мова йде не про «банки-п'ятихвилинки», основна мета яких – зібрати гроші з вкладників.

На даному етапі розвитку суспільства система Інтернет-банкінгу вже не є новацією та користується широким попитом серед споживачів банківських послуг [2, с. 17].

Аналіз зарубіжної практики інноваційної банківської діяльності свідчить про дедалі частіше інвестування банками коштів у сучасні технології, в тому числі мобільний та онлайн-банкінг, аби відповідати зростаючим потребам клієнтів.

За результатами дослідження чиказької організації BAI, яка займається наданням фінансових сервісів, а також консолідацією інформації, необхідної для впровадження інновацій у банківській

© Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Гарбар Ж.В., 2015

сфері було виявлено, що 95% з 400 опитуваних респондентів відзначило, що клієнти банку можуть перевіряти баланс свого рахунку за допомогою мобільного телефону. Протягом найближчих років 34% опитуваних американських банкірів готові впровадити p2p платежі, 25% – можливість віддаленого переказу балансу між рахунками різних банків, ще 25% – послугу відкриття рахунку через мобільні додатки. Крім мобільних сервісів, банки мають наміри активніше просувати свої послуги у мережі Інтернет. Понад 80% опитуваних заявило, що вже використовують соціальні мережі для зв'язку з клієнтами, інтерактивного спілкування і реклами своїх послуг [10].

У світовій банківській практиці зараз відбуваються наступні інноваційні зміни [1, с. 23]:

- «багатоканальна діяльність» при поєднанні нових і традиційних технологій і інструментів: самообслуговування, дистанційного обслуговування, використання Інтернету, індивідуальні консультації, телефонні центри;
- віртуальні банківські і фінансові технології: управління банківським рахунком, готівкові розрахунки, електронний підпис, укладення договорів, фінансові організації (біржі, банки);
- розосередження і організаційне розділення банку на три елементи: поширення послуг, виробнича частина і портфельний банк, оптимізація банківської мережі: сегментація, зміни у філіях і філіальній мережі;
- комплексне використання нових інформаційних і комунікаційних технологій для електронного і змішаного (традиційного і нового) маркетингу (клієнт сам вибирає форму обслуговування);
- нові банківські продукти (послуги) на базі нових технологій, нові автомати самообслуговування (моно- і багатофункціональні, інформаційні).

Наразі інноваційні банківські технології вже не вважаються прерогативою лише високорозвинених економік. Так, в Саудівській Аравії недавно була впроваджена нова розрахункова система, що діє в режимі реального часу, крім того, в цій країні стартував найбільший в регіоні Персидської затоки проект клірингової системи чекових трансакцій. Віднині платіжний цикл, на повне завершення якого в більшості країн світу зазвичай потрібно декілька днів, в Саудівській Аравії вимагає лише близько 30 хвилин.

Австралійський Bank of Queensland перевів свої банкомати на систему, засновану на операційній системі Windows, яка дає фінансовому інституту можливість використовувати банкомат ще і як маркетинговий інструмент. Наприклад, власникам карток інших банків ATM Bank of Queensland може запропонувати нижчу процентну ставку по новій кредитній картці банку. За допомогою банкомату можна також відновити водійські права, поповнити рахунок на мобільному телефоні і так далі – аж до покупки цінних паперів.

Для запобігання випадкам шахрайства, а також з метою спрощення і прискорення процесу обробки чеків Union National Bank (UNB), один з лідерів ринку фінансових послуг ОАЕ, першим з фінансових інститутів даного регіону ввів інноваційну систему автоматичної перевірки підпису [4, с. 21].

Банківська система України нині перебуває на етапі розвитку. Вона повільно, та все ж впроваджує в свою діяльність інноваційні продукти. Яскравим прикладом цього є найбільший за розмірами активів український приватний комерційний банк і лідер роздрібного банківського ринку України – ПриватБанк. На сьогодні ПриватБанк є лідером з впровадження інновацій в Україні. Інноваційна політика банку орієнтована на впровадження на усеукраїнському ринку принципово нових, провідних банківських послуг, які надають клієнтам нові та спрощені можливості управління своїми фінансами. Безконтактний Android-банкомат – перший у світі банкомат без екрану і клавіатури, який дозволяє отримувати готівку за допомогою мобільного телефону, за допомогою мобільного NFC-гаманця можна здійснювати безконтактні платежі з будь-якого банківського рахунку або картки чи смартфона без стікерів чи secure-елементів. У числі технологій, що було впроваджено ПриватБанком уперше в історії – SMS-банкінг (1999 рік), OTP-паролі через SMS (2000 рік), P2P-перекази між картками (2003 рік), «Електронна решта» (2009 рік), «Онлайн-інкасація» (2010 рік) та інші.

Якщо і надалі тримати такий курс, то українські банківські установи зможуть стати конкурентоспроможними на міжнародному ринку банківських послуг, значно покращать якість та швидкість надання послуг, кожна послуга буде диференціюватися відповідно до потреб клієнта, що матиме тільки позитивний вплив як для банківської системи, так і для країни в цілому. Процес оновлення застосовуваних технологій у банках має стати константою і ключовим фактором еволюції вітчизняного банкінгу, так само як каталізаторами інноваційних процесів – виключно потреби клієнтів фінустанов стосовно сучасних банківських сервісів.

В перспективі синтез нових і традиційних технологій проведення банківських операцій формуватиметься на основі методологічної і структурно-технологічної перебудови роботи head-, front- і back-офісів банку, яка передбачатиме чіткий розподіл повноважень і функцій. При цьому новітньою має бути і управлінська технологія, що у комплексі дозволить побудувати у банку таку інноваційну культуру, котра допоможе залучити командний пошук шляхів для вирішення завдань будь-якої складності за принципом question storming (пошук

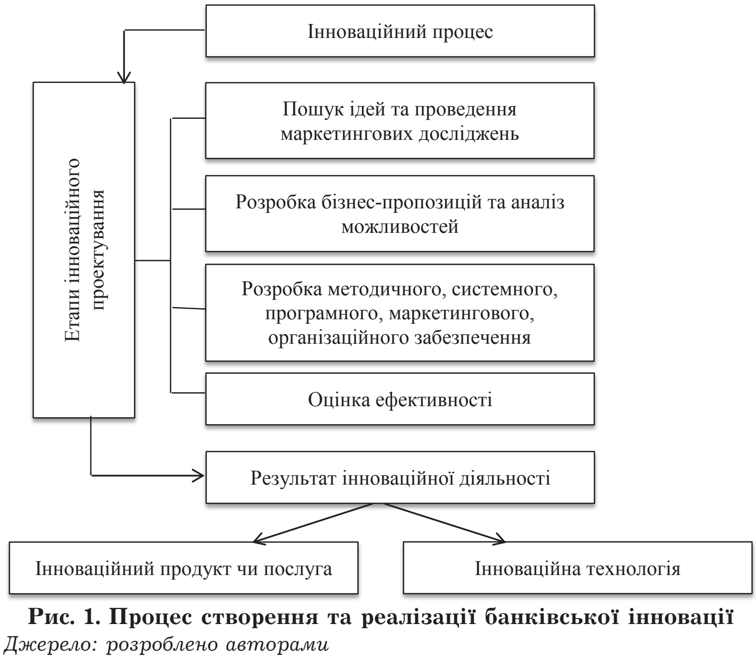

Рис. 1. Процес створення та реалізації банківської інновації

Джерело: розроблено авторами

правильно поставлених запитань) на відміну від brain storming (пошук правильних відповідей). Інноваційність корпоративної культури, яка має на меті сприйнятливість співробітників до нових ідей, їх готовність і здатність підтримувати та реалізовувати нововведення, ініціює і нову методику підготовки і перепідготовки банківського персоналу та новітні банківські професії: HR-фахівець, тренд-вотчер, seo-оптимізатор, контент-редактор, колектор, консультант-аналітик, бренд-менеджер, спеціаліст з активного продажу банківських послуг тощо.

Висновки і пропозиції. В інноваційній політиці останнім часом зростає роль держави. Актуальність державної підтримки інноваційної політики на ринку банківських послуг потребує першим кроком у цьому напрямку розробку стратегії розвитку банківської системи на перспективу як складового елементу розвитку фінансового ринку загалом. Саме тому доцільно на рівні Верховної Ради з участю уряду, НБУ, банківських асоціацій та регулюючих органів розробити стратегію розвитку ринку фінансових послуг, у якій передбачити:

– основні інноваційні напрямки розвитку ринку банківських послуг і методи їх підтримки;

– розвиток і запровадження перспективних технологій обслуговування клієнтів, обробки та передачі інформації;

– взаємодію різних сегментів ринку фінансових послуг;

– розвиток системи регулювання і нагляду ринку фінансових послуг як єдиного цілого, а не окремих його сегментів.

Розробка і впровадження такої стратегічної програми дозволить розвинути в Україні цілком конкурентоспроможний ринок фінансових послуг і його найбільшу складову – ринок банківських послуг, що слугуватиме стимулом і каталізатором інноваційного розвитку економіки загалом.

Список літератури:

1. Вікулов В. С. // Типологія банківських інновацій // Фінансовий менеджмент. – 2011. – № 6.
2. Деменков М. С. Інтернет-платежі в сучасній банківській сфері / М. С. Деменков // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 8.
3. Друкер П. Бизнес и инновации / Пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс». – 2009. – 432 с.
4. Лакоснік Є. // Банківські інновації на ринках, що розвиваються // Банківська практика за кордоном. – 2011. – № 7.
5. Охлопков А. В. Банковские инновации и особенности их реализации в современном банковском секторе // Инициативы XXI века. – № 1-2. – 2011. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ini21.ru
6. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Пер. с венг. – М.: Прогресс. – 2013. – 296 с.
7. Банки и банковское дело / Под ред. д.э.н., проф. И. Т. Балабанова. – СПб: Питер. – 2013. – 256 с.
8. Банковский менеджмент. Учебник / Под ред. д.э.н., проф. О. И. Лаврушина. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КноРус. – 2009. – 560 с.
9. Банківська система 2015: виклики та перспективи. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.bank.gov.ua/ id=14741673
10. Чиказька організація BAI – [Електронний ресурс] – режим доступу: https://www.bai.org

Матвийчук Н.И., Бурлачук Н.Ю., Гарбар Ж.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИЙ В СОВРЕМЕННОЙ БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проведено исследование современных тенденций развития банковских инноваций. Определены особенности инновационного процесса в банках Украины. Проведен анализ зарубежной практики инновационной банковской деятельности. Разработана стратегия развития рынка финансовых услуг в Украине. Проведен анализ проблем банковских инноваций перспектив их развития в Украине.
Ключевые слова: банковские инновации, инновационная деятельность, банковская система, банковские услуги, технологии.

Matviichuk N.M., Burlachuk N.Yu., Harbar Zh.V.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT OF INNOVATION IN MODERN BANKING SECTOR OF UKRAINE

Summary
This article presents the study of modern trends in banking innovation development. The features of the innovation process in banks of Ukraine are determined. The analysis of foreign practice of innovative banking activity is conducted. Strategy for the development of financial services in Ukraine is elaborated. The analysis of the problems of prospects of innovative banking development in Ukraine is carried out.
Keywords: bank innovations, innovative activity, banking system, bank services, technologies.

УДК 336.14

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Маршук Л.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто сутність бюджетного дефіциту. Досліджено проблематику бюджетного дефіциту. Виконано аналіз реалізації вітчизняної політики дефіцитного фінансування. Визначено недоліки фіскально-бюджетної політики України. Розроблено основні напрями вдосконалення бюджетного законодавства.

Ключові слова: бюджетнй дефіцит, дефіцитне фінансування, державний борг, економіка, фіскально-бюджетна політика.

Постановка проблеми. Україна активно займається практикою дефіцитного фінансування державної діяльності впродовж усіх років незалежності. Проблема державного дефіциту є актуальною не тільки для України, оскільки в усьому світі налічується близько 200 держав і лише 8-10 країн, що мають бездефіцитний бюджет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дефіцитних фінансів привертала увагу класиків світової економічної думки, зокрема: С. Брітена, В. Парето, П. Самуельсона, М. Фрідмена. Дослідженням бюджетного дефіциту займаються багато відомих вітчизняних та російських економістів, серед яких: М. Азаров, Л. Гордєєв, Н. Рєдін, К. Самсонов, Р. Колесніков, Н. Білоусова, С. Федосов, С. Опарін, Л. Омельянович, Л. Сафонова та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Починаючи з 1991 року разом з розпадом СРСР, економіка України почала занепадати. Тому для збалансування економіки та забезпечення економічного зростання країни необхідно було залучити додаткові фінансові ресурси за рахунок зовнішніх позик, що свою чергу призвело до збільшення державного боргу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження проблематики бюджетного дефіциту, вивчення конструктивних елементів та особливостей реалізації вітчизняної політики дефіцитного фінансування державної діяльності, виявлення її недоліків та розробки рекомендацій з модернізації фіскально-бюджетної політики України.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний дефіцит являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами та є показником негативних явищ в економіці, що зумовлюють інфляцію грошової одиниці.

До причин бюджетного дефіциту відносять: певну політику уряду, який проводить значні структурні зрушення в народному господарстві; негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха; економічну кризу.

Звичайно, наявність дефіциту здебільшого є негативним явищем, але не свідчить про дисбалансованість бюджету в цілому, оскільки в процесі його складання і затвердження визначаються джерела дефіцитного фінансування. Це складне економічне явище, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної політики держави [1, с. 111].

Відповідно до класифікації факторів, які призводять до дефіциту бюджету, формованих Є. Коломіним, можна виділити чотири основні категорії дефіцитів (рис. 1). Дефіцити першої і другої груп виникають внаслідок дії неекономічних чинників. Третю групу склали дефіцити, які породжені кризовими процесами в економіці. Першопричини дефіцитів четвертої групи лежать у політичній площині [6, с. 70].

Визначення причин і типології вітчизняних бюджетних дефіцитів базується на аналізі основних засад фінансової політики СРСР, якій апріорі не були властиві фіскальні дисбаланси. Однак на практиці це не завжди підтверджувалось. Причинною такої прихованої дефіцитності були прорахунки в економічній політиці держави, що в свою чергу призвело до розвитку тіньової економіки.

Такі обставини стали характерними і для незалежної України. Дефіцитність бюджетної політики яскраво проявилась у незбалансованості усіх бюджетів держави (табл. 1). Як наслідок, зведений бюджет переважно зводився з дефіцитом.

Як видно, доходно-видаткові параметри основного фінансового плану держави були врівноважені лише у 2000 р. та 2002 р. В усі інші періоди балансуючою статтею державного бюджету став дефіцит.

Стійка дефіцитність державного бюджету України є відображенням незадовільної динаміки ВВП, що в свою чергу означає скорочення величини фінансових ресурсів держави [7].

До найвагоміших причин бюджетної розбалансованості в Україні слід віднести:

- неефективність системи оподаткування;
- недостатній контроль з боку держави щодо руху готівки та наявністю неконтрольованих потоків готівки поза банківськими установами;
- невпорядкованість і необґрунтованість системи соціальних та економічних пільг;

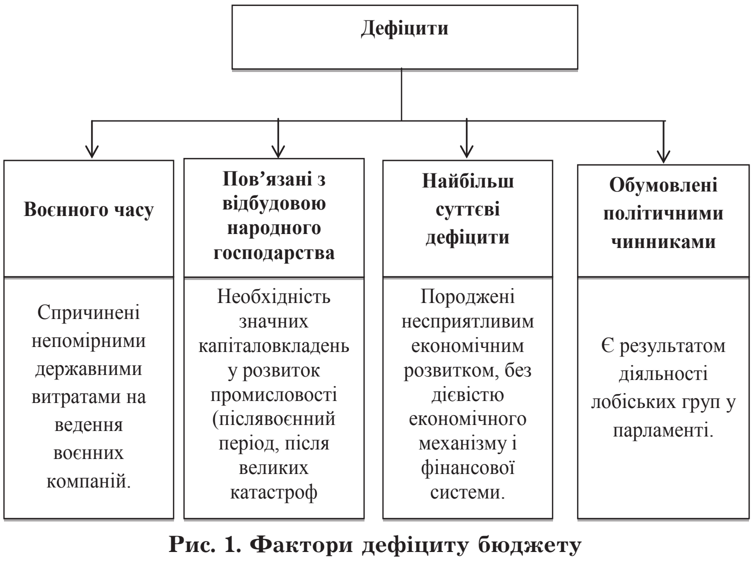

Рис. 1. Фактори дефіциту бюджету

Джерело: [6]

© Матвійчук Н.М., Бурлачук Н.Ю., Маршук Л.М., 2015

- низьку якість бюджетного планування;
- нераціональну структуру бюджетних витрат;
- значний обсяг тіньової економічної діяльності;
- недосконалість і часту зміну законодавства.

Таблиця 1

Показники зведеного бюджету України 2000-2015 рр.

Роки	Доходи	% до ВВП	Видатки (з кредитуванням)	% до ВВП	Дефіцит (-), профіцит (+)	% до ВВП
2000	49117,9	28,9	48148,6	28,3	969,3	0,6
2001	54934,6	26,9	55528,0	27,2	-593,4	-0,3
2002	61954,3	27,4	60318,9	26,7	1635,4	0,7
2003	75165,4	28,5	75655,3	28,7	-489,9	-0,2
2004	91529,4	26,5	102538,4	29,4	-11009,0	-3,2
2005	134183,2	31,6	141989,5	33,4	-7806,3	-1,8
2006	171811,5	32,0	175512,2	32,6	-3700,8	0,7
2007	219937,0	30,5	227638,0	31,6	-7702,0	-1,1
2008	297844,6	31,4	312027,6	32,9	-14183,1	-1,5
2009	272967,0	29,8	310225,2	33,9	-37258,1	-4,1
2010	314506,3	28,7	379191,2	34,5	-64684,9	-5,9
2011	398553,6	30,3	421611,5	31,7	-23057,9	-1,8
2012	445525,3	30,5	496311,0	33,8	-50785,7	-3,5
2013	442742,9	30,5	506334,2	34,9	-63591,3	-4,3
2014	455927,4	29,1	523004,8	33,3	-67077,4	-4,2
2015	502259,7	-	582875,7	-	-80615,9	-

Джерело: розроблено авторами за даними Міністерства фінансів України та Національного банку України

Варто відзначити, що перманентна дефіцитність фінансів України не є унікальним явищем. Дефіцит бюджету властивий і високорозвиненим країнам. Яскравим прикладом є більшість країн Європейського Союзу після 2000 р., коли їх бюджет зводився з дефіцитом. Стабільну тенденцію формування бюджету на бездефіцитній основі практикують лише Данія, Естонія, Ірландія та скандинавські країни. Однак і їм не вдалось уникнути дефіцитності у зв'язку із негативним впливом світової економічної кризи.

Вплив бюджетного дефіциту на соціально-економічні процеси у суспільстві може проявлятися по різному. За певних обставин він здатен виконувати антикризову функцію, адже ефективне використання дефіцитного фінансування стимулюватиме соціально-економічний розвиток. Однак переважна більшість наслідків мають негативний вплив на соціально-економічний розвиток і пов'язані з «ефектом витіснення» приватних інвестицій, який характеризується переорієнтуванням капіталовкладень з реального сектору економіки в сферу державних цінних паперів і подальшим підвищенням процентної ставки, зростанням загальносвітового попиту на національну валюту, зменшенням експорту і стимулюванням імпорту, зниженням рівня продуктивності праці, скороченням обсягів виробництва, іноземних інвестиційних програм і вивозом капіталу за кордон,надмірним держаний боргом, ризиком дефолту.

Розгляд причинно-наслідкових зв'язків у системі дефіцитного фінансування державної діяльності дає підстави говорити про комплекс макрофінансових ефектів, які дестабілізують економічну ситуацію в країні, а отже, визначають необхідність реалізації ефективної політики управління бюджетним дефіцитом.

Ефективне управління бюджетним дефіцитом є одним із ключових факторів забезпечення макроекономічної стабільності в державі. Від характеру врегулювання даної проблеми залежить бюджетна дієздатність країни, рівень і масштабність фінансування суспільних потреб, рівень сукупного попиту і безробіття, стабільність національної валюти і рівень інфляції, динаміка процентних ставок та інвестиційна насиченість економіки та ін. Лише ефективне управління бюджетним дефіцитом є запорукою фінансової безпеки, зростання економіки, інвестиційної привабливості, фінансової стабільності, подолання безробіття, стимулювання ділової активності та пожвавлення загальної економічної кон'юнктури.

Згідно з Бюджетним Кодексом джерелами покриття дефіциту державного бюджету є внутрішні та зовнішні запозичення, кошти від приватизації державного майна, повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу цінних паперів, вільний залишок бюджетних коштів (перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду). Емісійні кошти НБУ не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України [3].

В Україні фінансування державного бюджету характеризується такими рисами:

- операції з фінансування бюджету включають як надходження, так і витрачання грошових ресурсів, адже пов'язані із бюджетним сальдо;
- у бюджеті операції фінансування відображаються окремо, оскільки не належить не до доходів, ні до видатків;
- фінансування бюджету розраховуються методом вирахування платежів з погашення основної суми з обсягів валових надходжень запозичених коштів;
- абсолютні та відносні параметри бюджетного дефіциту обмежуються встановленням у законі про Державний бюджет України його граничного обсягу в наступному бюджетному періоді.

Впродовж останніх років у вітчизняній практиці фінансування дефіциту бюджету уряд здебільшого вдавався до запозичень (рис. 2).

Рис. 2. Порівняння обсягів запозичень до державного бюджету та погашення державного боргу 2008-2014 рр.

Джерело: [4]

З рис. 2 видно, що з кожним роком спостерігається суттєве збільшення розриву між обсягами запозичень та погашенням боргу, що спричиняє збільшення боргового навантаження на державний бюджет в майбутньому.

В період 2008-2014рр. спостерігається проведення активної політки дефіцитного

фінансування державних витрат за рахунок запозичень до державного бюджету, що стало причиною тенденційного перевищення динаміки залучення позикових ресурсів бюджету над погашенням зобов'язань попередніх років. При цьому державний борг України зростає, а структура боргового портфелю держави за термінами погашення може вважатися нераціональною [5]. Зростання державної заборгованості пов'язане з постійним рефінансуванням боргів попередніх періодів та високими валютними ризиками зовнішніх запозичень. Така ситуація пояснюється скрутним соціально-економічним та політичним становищем держави на сучасному етапі. Наразі економіка України опинилася під загрозою дефолту.

Проблема дефіцитної незбалансованості бюджету змушує сьогодні більшість країн вживати кардинальних заходів для її подолання. Обмеженість політики зі скорочення бюджетних витрат і стимулювання додаткових надходжень спонукає держави встановлювати законодавчі норми – специфічні фіскальні правила та бюджетні обмеження, які б оптимізували розмір дефіциту або забороняли його.

Усі фіскальні правила і бюджетні обмеження в політиці формування дефіцитного бюджету можна розділити на три групи: правила збалансованого бюджету, правила запозичень, боргові та резервні правила [2, с. 105]. В основі правил збалансованого бюджету лежить так зване «золоте правило» державних фінансів, що визначає необхідність балансування доходної і видаткової статей бюджету. Правила запозичень стосуються обмежень або заборони використання окремих джерел державних запозичень. Боргові та резервні правила стосуються обмежень рівня державного боргу і порядку формування резервного фонду бюджету.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи усе вище сказане, можна зробити висновок про те, що бюджетний дефіцит наділений складною причинно-наслідковою природою і може вважатися звичним атрибутом сучасної бюджетної політики будь-якої країни незалежно від рівня її розвитку. Негативні ефекти стійкої дефіцитності бюджету є очевидними, але водночас штучна бездефіцитність бюджету обмежує гнучкість державної політики, що в умовах циклічних коливань економіки загрожує макрофінансовій стабільності країни.

В Україні в сучасних умовах практика балансування бюджету на бездефіцитній щорічній основі є нереалістичною, що пов'язано з браком фінансових ресурсів. Дефіцитне фінансування державної діяльності повинно бути орієнтоване на подальший розвиток, а не бути джерелом фінансування поточних витрат.

Вітчизняна фіскально-бюджетна практика потребує подальшої модернізації в частині посилення законодавчого контролю над бюджетом та встановлення обмежувальних правил і жорстких процедур, що деталізували б бюджетний процес і дисциплінували його учасників. Особливу увагу варто приділити запровадженню у бюджетне законодавство норм і правил, які б:

- визначали граничний розмір бюджетного дефіциту у відсотках до ВВП;
- регламентували параметри системи моніторингу параметрів бюджетного дефіциту і державного боргу;
- забезпечували збалансованість поточних бюджетних витрат і доходів.

Список літератури:

1. Старостенко Г. Г. Бюджетна система: Навч. посібник / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Булгаков – К: Центрнавчальної літератури, 2006. – 240 с.
2. Бюджетна система: підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 624 с.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
4. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К. – 2014. – 31 с.
5. Державний та гарантований державою борг України станом на 31.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/394217/file/Debt_31.12.2013.pdf
6. Проблемы преодоления дефицита бюджетов // Финансы. – 2012. – № 1. – С. 71-74.
7. Полозенко Д. Пріорітети бюджетної політики – основа економічного зростання / Д. Полозенко // Урядовий кур'єр. – 2011. – 12 квіт. – С. 8.

Матвийчук Н.Н., Бурлачук Н.Ю., Маршук Л.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФИЦИТА УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность бюджетного дефицита. Исследована проблематика бюджетного дефицита. Выполнен анализ реализации отечественной политики дефицитного финансирования. Определены недостатки фискально-бюджетной политики Украины. Разработаны основные направления совершенствования бюджетного законодательства.

Ключевые слова: бюджетный дефицит, дефицитное финансирование, государственный долг, экономика, фискально-бюджетная политика.

Matviichuk N.M., Burlachuk N.Yu., Marshuk L.M.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES OF BUDGET DEFICIT OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Summary
The essence of the budget deficit is revealed. The problems of the budget deficit are studied. The analysis of the implementation of the national policy of deficit financing is conducted. Weaknesses of fiscal and budget policy of Ukraine are identified. Essential trends for improving the budget legislation are developed.
Keywords: budget deficit, deficit financing, public debt, economy, fiscal and budgetary policy.

УДК 336.71

ПОРЯДОК РОБОТИ З ЗАСТАВНИМ МАЙНОМ ЗА КРЕДИТАМИ БАНКУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Нетребчук Л.О., Бура В.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено теоретичні та практичні аспекти роботи банку з заставним майном. Визначено основні підрозділи, які задіяні в роботі з заставним майном. Детально розглянуто етапи роботи банку з заставним майном. Зазначено основні законодавчі вимоги щодо роботи банку із заставою. Запропоновано шляхи удосконалення організації роботи банку з заставним майном.
Ключові слова: застава, заставне майно, оцінка застави, заставна вартість, ризик застави, зняття обтяження, реалізація застави.

Постановка проблеми. Правильно організована робота з заставним майном в процесі здійснення кредитування захищає інтереси банку – збільшує ймовірність повернення раніше наданих коштів, мінімізує наслідки виникнення проблемних активів та зменшує витрати банку на формування резервів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на велику роль застави у забезпечення кредитної діяльності на сьогодні, на жаль, недостатньо уваги приділено теоретичному дослідженню порядку роботи банку з заставним майном та визначенню змісту поняття «заставне майно», хоча значний внесок у дослідження теорії та практики заставних відносин міститься в роботах таких зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, як Е. М. Морсман мол., Т.С. Шкрум, Д.М. Гриджук, В.О. Олійник, О.І. Лаврушин. Окремі аспекти роботи банків з заставним майном розглянуті у працях Н.П. Бариди (досліджено поняття застави, оцінки заставного майна, співпраці банків та незалежних оцінювачів), Н.П. Радковської (досліджено порядок роботи з заставним майном), Д.Є. Фоміна (досліджено етапи заставної роботи: оцінка майна, моніторинг та експертиза), Г.О. Донгаєва (досліджено практичні аспекти заставної роботи банків).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне доробку вчених у цій сфері, слід зауважити, що у вітчизняній літературі залишається недостатньо розкритим процес роботи банку з заставним майном, а особливо його практичні аспекти. Актуальним завданням залишається визначення функції кожного підрозділу в процесі роботи з заставним майном.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз теоретичних засад організації роботи банку з заставним майном, дослідження практичної реалізації у діяльності банків порядку роботи з заставним майном та розробка пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Застава – це спосіб забезпечення зобов'язань, у силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами [1].

В наукових працях, де досліджуються питання щодо роботи банку із заставою, часто фігурує поняття «заставне майно», однак науковці його визначення не наводять. В контексті даного дослідження ми розуміємо під поняттям «заставне майно банку» майново-правові активи (нерухомість, транспортні засоби, цінні папери тощо), передані позичальниками в заставу банку в забезпечення наданого кредиту, крім майна, застава якого заборонена законодавством.

Метою роботи із заставним майном банку є формування механізму зниження кредитних втрат при мінімізації витрат [3]. Для досягнення цієї мети в банку розробляється заставна політика, яка є похідною від кредитної політики.

Заставна політика визначає основні принципи та умови прийняття майна та майнових прав у заставу та подальшого моніторингу стану забезпечення зобов'язань по кредиту і документального оформлення припинення застави при погашенні заборгованості або у разі припинення дії договорів застави / іпотеки.

Для реалізації заставної політики створюється спеціальний підрозділ по роботі із заставним майном. В залежності від розміру банку підрозділ, що займається заставним майном, може мати назву: Департамент по роботі з заставним майном, Управління по роботі із заставним майном, Департамент моніторингу заставного майна, Управління моніто-

© Нетребчук Л.О., Бура В.І., 2015

рингу заставного майна або відповідний відділ зі схожою назвою.

В загальному у роботі із заставним майном банку задіяні наступні структури: кредитний комітет (іноді й комітет по роботі з проблемними активами), кредитний підрозділ, підрозділ по роботі з заставним майном, підрозділ по роботі з проблемною заборгованістю. Найчастіше в банках України підрозділ по роботі з заставним майном відноситься до лінійки ризик-менеджменту або є самостійним структурним підрозділом, рідше входить до служби безпеки.

Незалежно від підпорядкування підрозділу, основною метою заставної роботи повинно бути забезпечення зворотності коштів банку, наданих позичальникам. На думку Д.Є. Фоміна, заставна робота повинна будуватися на дотриманні наступних найважливіших принципів:

· наявності якісної нормативно-методичної документації, що регламентує заставну роботу в банку;

· проведенні ретельного аналізу предмету застави;

· формуванні якісного заставного портфеля банку;

· забезпеченні максимального ступеня збереження прийнятого банком в заставу майна на всіх етапах роботи і ретельний контроль його стану;

· дотриманні єдиних вимог до роботи із заставою на всіх рівнях банку. [5]

Дотримання цих принципів, на нашу думку, повинно забезпечити якісну роботу банку з заставою, однак важливою є і правильна організація цього процесу. Радковська Н.П. виділяє шість етапів роботи із заставним майном:

1. Отримання банком заявки на оцінку предметів застави; вибір предмету застави і фахівців по його оцінці, збір та аналіз необхідних документів.

2. Проведення оцінки, включаючи визначення ринкової вартості предмету застави, рівня ліквідності, справедливої та заставної вартості наданого забезпечення, формулювання висновку.

3. Аналіз заставних ризиків та розробка заходів щодо їх мінімізації.

4. Підготовка та оформлення договору застави.

5. Моніторинг наявності, стану та вартості заставного забезпечення.

6. Зняття обтяження (після повернення кредиту) або реалізація застави (при неповерненні кредиту) [4].

На нашу думку, порядок роботи банку із заставним майном, умовно слід поділили на 3 етапи:

1 етап – включає дії підрозділів банку від отримання заявки клієнта до підписання кредитного договору та договору застави;

2 етап – дії підрозділів банку в процесі обслуговування кредиту. Цей етап закінчується виконанням позичальником своїх зобов'язань та припинення обтяжень заставного майна;

3 етап – погашення заборгованості за рахунок заставного майна. Третій етап роботи з заставним майном виконується лише у разі непогашення кредитної заборгованості позичальником.

Розглянемо етапи більш детально, визначаючи специфіку роботи банку з заставним майном на кожному з них. На рис. 1 розглянуто перший етап роботи. Зазначаємо, що на рисунку наведено послідовні кроки роботи з заставним майном (дії співробітників), а не взаємозв'язки між підрозділами банку.

Початково, кредитний фахівець проводить попередні переговори з потенційним позичальником щодо можливості кредитування, отримує інформацію щодо майна, яке може бути передане в якості забезпечення зобов'язань за кредитом, та формує повний пакет документів позичальника.

Далі проводиться експертиза заставного майна та документів. Умовно цю частину роботи можна поділити на два напрямки: 1) юридична експертиза (здійснюється Службою безпеки та Правовим підрозділом); 2) економічна експертиза (здійснюється Підрозділом моніторингу застав).

При проведенні юридичної експертизи заставного майна встановлюються: права власності на майно; існуючі обмеження на заставу майна; наявність згоди на передачу майна в заставу; вимоги до порядку вчинення правочину.

Підрозділ кредитного аналізу визначає фінансовий клас позичальника та можливість погашення ним кредиту, враховуючи наявне майно.

Підрозділ моніторингу застав проводить попередню оцінку майна та визначає можливість його прийняття в якості застави. В результаті проведення попереднього оцінювання майна встановлюється його ліквідність, категорія якості, ринкова вартість, можливість моніторингу та необхідність страхування.

Заставне майно повинно відповідати критеріям прийнятності та достатності. Критерій прийнятності відображає якісну сторону заставного майна, а критерій достатності – кількісну [3].

Загальні вимоги до якісної сторони предметів застави наступні:

- предмети застави повинні належати позичальнику (заставодавцю) або перебувати у нього в повному господарському віданні;

- предмети застави повинні бути ліквідні (тобто, швидко реалізовуватись);

- предмети застави повинні бути значущими для бізнесу позичальника;

- у кредитора повинна бути можливість здійснювати контроль за збереженням предметів застави.

Загальною вимогою до кількісної сторони предметів застави є перевищення вартості заставного майна порівняно з заборгованістю, тобто вартість заставного майна повинна бути більше суми кредиту та належних за нього відсотків [5]. Банки на свій розсуд встановлюють для кожного виду застави відповідні коефіцієнти покриття (відношення вартості застави до суми кредиту).

Залежно від висновків проведених експертиз приймається рішення про доцільність подальшого розгляду кредитної заявки клієнта. У разі позитивних висновків проводиться визначення ринкової вартості предмета застави. Це може здійснюватися незалежним оцінювачем, а у виключних випадках – безпосередньо фахівцями банку. При цьому, кредитний фахівець надає клієнту перелік акредитованих суб'єктів оціночної діяльності (СОД), клієнт замовляє оцінку майна, що пропонується в забезпечення, СОД здійснює виїзд, огляд майна та готує звіт про оцінку майна та висновок про його ринкову вартість.

Фахівець Підрозділу моніторингу застав проводить перевірку достовірності наданої у звіті суб'єктом оціночної діяльності інформації шляхом порівняння даних, на яких базувалися розрахунки, з доступними ринковими даними. Як показує практика, основними недоліками у звітах незалежних оцінювачів є наступні: завищення вартості об'єктів оцінки в 2 і більше разів; застосування тільки витратного підходу при оцінці обладнання; спотворення інформації про аналоги при оцінці автомобільної техніки; відсутність опису об'єктів оцінки; необґрунтована відмова від порівняльного підходу при оцінці нерухомості; результати, отримані із застосуванням окремих підходів оцінки, більш ніж вдвічі відрізняються один від одного; некоректність використання результатів розрахунків при застосуванні порівняльного підходу. [3]

Підрозділ ризик-менеджменту банку, якому передані документи клієнта, визначає можливість

настання ризиків по даній кредитній угоді та методи їх мінімізації. Слід зазначити, що ризик забезпечення кредиту не є самостійним видом ризику і розглядається тільки при непогашенні кредиту. Він проявляється в недостатності доходу, отриманого від реалізації наданого банку забезпечення по кредиту, для повного задоволення боргових вимог банку до позичальника [5].

Ризик заставного майна структурно ділитися на: ризик знецінення застави (зміна ринкової вартості, пов'язана з фізичним та моральним зносом); ризик часткової або повної втрати застави (фізичне псування або втрата); ризик неліквідності застави (неможливості реалізації) [4].

Для мінімізації дії ризиків щодо заставного майна банками повинні використовуватися наступні методи: моніторинг заставного майна з певною періодичністю для кожного виду майна; постійна переоцінка заставного майна; диверсифікація предметів застави; юридична експертиза майна; перевірка з боку Служби безпеки на предмет повторної застави майна; страхування майна.

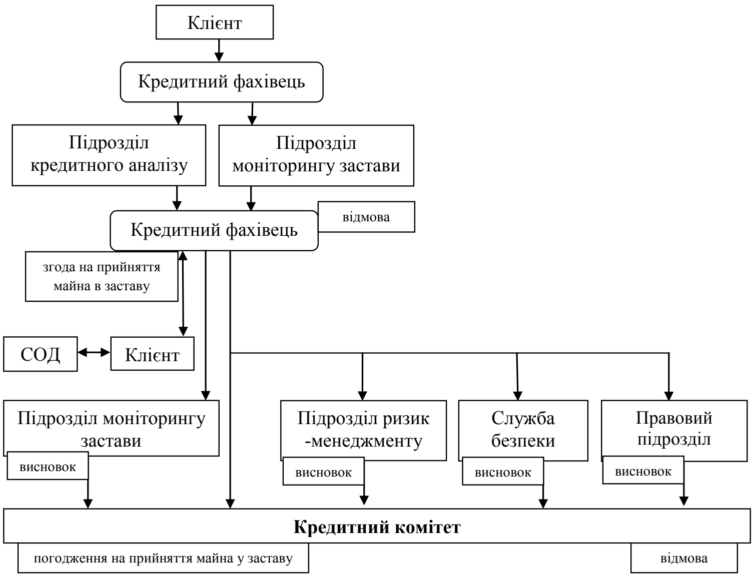

Рис. 1. Перший етап роботи із заставним майном за кредитами банку

Джерело: розроблено авторами

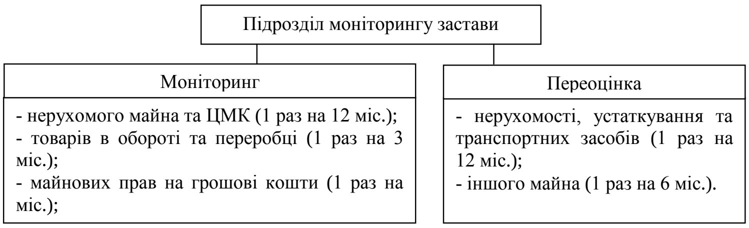

Рис. 2. Другий етап роботи із заставним майном за кредитами банку

Джерело: розроблено авторами

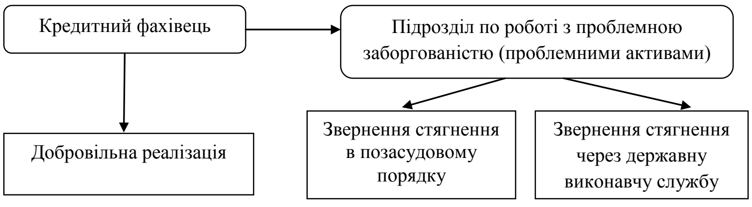

Рис. 3. Третій етап роботи із заставним майном за кредитами банку

Джерело: розроблено авторами

Після отримання висновків всіх підрозділів (Підрозділу моніторингу застав, Служби безпеки, Ризик-менеджменту), кредитний фахівець виносить на Кредитний комітет банку пропозицію щодо доцільності та можливих обсягів кредитування клієнта. При позитивному рішенні Кредитного комітету банку та відсутності обтяжень, кредитний фахівець готує проект договору застави.

При оформленні договорів застави, в обов'язковому порядку необхідно внести запис про обтяження рухомого майна заставою до Державного реєстру обтяжень рухомого майна (ДРОРМ), а про обтяження нерухомого майна іпотекою – до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ДРРПНМ). Це необхідно для вставлення пріоритету банку на погашення заборгованості за кредитом за рахунок заставного майна перед іншими заставодержателями.

Далі розглянемо другий етап роботи із заставним майном у банку, на якому проводиться моніторинг та переоцінка предмету застави (рис. 2).

Протягом дії кредитного договору та договору застави банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов договору застави та здійснює моніторинг заставного майна, починаючи з моменту підписання договору.

Під час моніторингу перевіряються наявність, стан, умови зберігання заставного майна та чи знаходиться застава у власності заставодавця. За результатами перевірки складається акт, який підписується співробітником банку та представником заставодавця. Акт направляється кредитному працівнику, який веде кредитну справу клієнта [5].

Перегляд банком вартості предметів застави з урахуванням зміни кон'юнктури ринку та стану їх збереження здійснюється в періоди, зазначені на рис. 2. Якщо вчасно не буде здійснена переоцінка заставного майна за кредитами, банк не має права включати суму заставного майна до розрахунку резерву, що суттєво підвищує розмір резерву та збільшує витрати банку.

У випадку непогашення кредиту позичальником починається третій етап роботи із заставним майном – банк здійснює реалізацію заставного майна (рис. 3).

Особливості роботи з заставним майном на третьому етапі залежать від способу його реалізації – добровільна чи примусова.

Досудове врегулювання погашення заборгованості шляхом добровільної реалізації заставного майна для банку є одним із пріоритетних напрямків. Для проведення добровільної реалізації майна банк повинен отримати письмову згоду заставодавця. Існують два можливих варіанти добровільної реалізації заставного майна: безпосередньо заставодавцем та шляхом надання заставодавцем довіреності на підписання договору купівлі-продажу третій особі.

У разі незгоди (чи відсутності можливостей) позичальника реалізувати майно на добровільній основі, відбувається передача заборгованості до Підрозділу по роботі з проблемною заборгованістю (проблемними активами), до складу якого входить і відділ по реалізації майна. Робота цього підрозділу також може відбуватись двома шляхами – звернення стяг-

нення на заставне майно в позасудовому порядку або через державну виконавчу службу.

Банк на власний розсуд обирає один із позасудових способів звернення стягнення на заставне майно, що передбачені Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [2], серед яких:

1. Передача предмета застави у власність банку в рахунок виконання зобов'язання;

2. Продаж предмету застави шляхом укладання договору купівлі-продажу з іншою особою-покупцем;

3. Відступлення банку права задоволення забезпеченої обтяженням вимоги (якщо предметом застави є право грошової вимоги);

4. Переказ банку відповідної грошової суми (якщо предметом застави є кошти або цінні папери).

Найбільш негативним способом роботи банку з заставним майном є його реалізація Державною виконавчою службою в порядку, передбаченому Законами України «Про виконавче провадження» та «Про іпотеку».

Реалізація арештованого заставного майна здійснюється шляхом його продажу на прилюдних торгах, аукціонах або на комісійних умовах. При цьому нерухоме майно, вартість якого не перевищує сто п'ятдесят неоподаткованих мінімумів доходів громадян, реалізується на комісійних умовах. Нерухоме майно, транспорті засоби, повітряні, морські та річкові судна реалізовуються виключно на прилюдних торгах (аукціонах).

У випадку, якщо заставне майно не було реалізоване на прилюдних торгах протягом 2-х місяців, державний виконавець уціняє його не більше, ніж на 30%. У разі не реалізації майна в місячний строк з дня проведення уцінки воно повторно уціняється в такому самому порядку. Проте, остаточна вартість майна не повинна бути меншою п'ятдесяти відсотків початкової вартості майна.

Зняття обтяження – завершальний етап циклу роботи банку з заставним майном, що настає після повного виконання боржником зобов'язань за укладеним ним договором, а також за рішенням колегіального органу банку до моменту повного погашення кредиту (наприклад, при заміні забезпечення). Зняття обтяження виконується шляхом внесення відомостей про припинення обтяжень майна до ДРОМ та ДРРПНМ [4].

Висновки і пропозиції. Порядок роботи банку із заставним майном включає всі дії підрозділів банку від прийняття заявки потенційного позичальника на кредит під заставу до моменту зняття обтяження на заставне майно. Умовно можна виокремити три етапи роботи з заставою, правильність організації якої впливає на результативність та витратність цього процесу.

Для покращення роботи вітчизняних банків з заставним майном, на нашу думку, значну увагу слід приділяти таким питання, як:

1) Розробка та використання програмного забезпечення, що зменшить час на збір інформації, вплив людського фактору, підвищить аналітичність інформації по заставному майну та ефективність управління заставним майном;

2) Планування цільових показників по обсягах та пріоритетних видах заставного майна та контроль за їх дотриманням;

3) Розробка планової структури заставного портфеля з урахуванням ліквідності та ризику забезпечення;

4) Використання альтернативних видів оцінки вартості заставного майна поряд з ринковою (наприклад, заставної чи ліквідаційної).

Список літератури:

1. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 № 2654-XII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12
2. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18.11.2003 № 255-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1255-15
3. Донгаев Г. А. Практика работы с залогами [Электронный ресурс] / В. А. Донгаев // Журнал PROДолги. – Режим доступа: www.mbka.ru/price/dongaev_prodolgi.doc
4. Радковская Н. П. Формирование и управление залоговым портфелем коммерческого банка [Электронный ресурс] / Н. П. Радковская // Финансы и кредит. – 2011. – № 12. – Режим доступа: http://uecs.ru/uecs-36-122011/item/859-2011-12-17-09-01-59
5. Фомин Д. Е. Организация залоговой работы в банке [Электронный ресурс] / Д. Е. Фомин // Банковское кредитование. – 2007. – № 2. – Режим доступа: http://www.reglament.net/bank/credit/2007_2_article.htm

Нетребчук Л.А., Бура В.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ПОРЯДОК РАБОТЫ С ЗАЛОГОВЫМ ИМУЩЕСТВОМ ЗА КРЕДИТАМ БАНКА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация
Исследованы теоретические и практические аспекты работы банка с залоговым имуществом. Определены основные подразделения, задействованные в работе с залоговым имуществом. Детально рассмотрены этапы работы банка с залоговым имуществом. Указаны основные законодательные требования относительно работы банка с залогом. Предложены пути усовершенствования организации работы банка с залоговым имуществом.
Ключевые слова: залог, залоговое имущество, оценка залога, залоговая стоимость, риск залога, снятие отягощения, реализация залога.

Netrebchuk L.O., Bura V.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

PROCEDURE OF WORK WITH THE COLLATERAL FOR BANK LOANS: THEORY AND PRACTICE

Summary
Theoretical and practical aspects of the bank's collateral are investigated. The main units involved in dealing with collateral are determined. The stages of bank operations with collateral are considered in details. Basic legal requirements regarding bank's work with collateral are pointed out. The ways of improvement of the organization of bank operations with collateral are offered for consideration.
Keywords: mortgage, collateral, valuation of collateral, collateral value, collateral risk, removal of encumbrances, enforcement of pledge.

УДК 338.24(063)

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Опаріна Х.С., Ковальська К.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано сучасні підходи до проблеми відбору персоналу на підприємство та запропоновано запровадження інноваційних методів відбору на підприємство. В роботі розглянуто питання вдосконалення набору та відбору персоналу з використанням сучасних інформаційних технологій. Окрім накопичення загальної інформації з обліку кадрів пропонується відслідковувати роботу та досягнення кожного співробітника організації для того, щоб розуміти з якими завданнями він зможе впоратися. Накопичення та аналіз разом з анкетними даними інформації про період роботи на посаді, обов'язки, навички, досягнення, нештатні ситуації, додатковий досвід роботи, дисциплінарні порушення дозволить точніше оцінювати відповідність кандидата наявній вакансії, розробляти моделі кар'єри для працівників та формувати кадровий резерв.
Ключові слова: методи відбору, процес відбору кадрів, джерела відбору,анкетування,професіограма, кваліфікаційна карта, карта компетенції.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування будь-якої організації насамперед визнача- ється ступенем розвитку її персоналу. Спроможність організації постійно підвищувати фаховий рівень своїх працівників є одним із найважливіших факторів забезпечення конкурентоспроможності її на ринку. В роботі розглянуто питання вдосконалення набору та відбору персоналу з використанням сучасних інформаційних технологій. Окрім накопичення загальної інформації з обліку кадрів пропонується відслідковувати роботу та досягнення кожного співробітника орга- нізації для того, щоб розуміти з якими завданнями він зможе впоратися. Накопичення та аналіз разом з анкетними даними інформації про період роботи на посаді, обов'язки, навички, досягнення, нештатні ситуації, додатковий досвід роботи, дисциплінарні порушення дозволить точніше оцінювати відповідність кандидата наявній вакансії, розробляти моделі кар'єри для працівників та формувати кадровий резерв. Комп'ютерна система дозволить швидко знаходити кандидатів на заміщення вакансій, що відповідають певним вимогам. Робота кадрових служб і керівників будь-якої організації пов'язана з необхідністю набору та відбору нового персоналу. Набір та відбір кадрів є однією з центральних функцій управління, оскільки саме люди забезпечують ефективне використання будь-яких видів ресурсів, наявних у розпорядженні організації, і саме від людей в кінцевому рахунку залежать її економічні показники і конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень й публікацій. Відбір персоналу розглядається в роботах В. Бакуменка [1], М. Іванова [18], А. Кібанова [4], В. Лозниці [5], П. Назимка [2], Ю. Розенбаума [6], Б. Балабановим [12], В. Травіна [3, 7], А. Турчинова [8], В. Чугуєвського [10], С. Шекшні [11]. Зазначені автори розглядають поняття: відбір кадрів, добір кадрів, професійний відбір кадрів, основні вимоги до цих понять, критерії відбору персоналу на підприємство.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На мою думку, для професійного відбору має значення весь спектр потенційних можливостей та характеристик людини і тому потрібно застосовувати всі можливі методики для визначення цих можливостей. Однак зазначені автори не пропонують розробку специфічних методик відбору залежно від функціональних обов'язків спеціаліста. У якості відбору застосовують лише формальні методи, а частіше зовсім не використовуються методики відбору, а проводиться лише співбесіда та вивчення анкетних даних. Тому серед невирішених раніше частин загальної проблеми – обґрунтування інноваційного підходу до відбору кадрів.

Мета статті. аналіз сучасних методів відбору персоналу на підприємство обґрунтування запровадження нових методів відбору кадрів на підприємство.

Виклад основного матеріалу. У роботі організації можуть виникати серйозні збої через те, що керівники, звертаючи основну увагу на фінансові, виробничі питання, питання матеріально-технічного забезпечення чи збуту готової продукції, не приділяють належної уваги персоналу, який забезпечує роботу організації за усіма цими напрямками. Помилки при відборі нових працівників можуть призводити до проблем, які серйозно впливають на

© Опаріна Х.С., Ковальська К.В., 2015

роботу компанії, таких, як висока плинність кадрів, поганий морально-психологічний клімат (конфлікти, недбале ставлення до дорученої справи), зниження трудової і виконавчої дисципліни (низька якість роботи, прогули, запізнення на роботу, низька ефективність використання робочого часу, невиконання розпоряджень керівництва). А якщо мова йде про відбір кандидатів на керівні посади, то помилки будуть коштувати організації ще дорожче, тим дорожче, чим вищий рівень посади, на яку відбирається керівник.

Відбір персоналу – це процес вивчення психологічних і професійних якостей кандидатів резерву, який було сформовано в процесі набору персоналу з метою відбору з наявних претендентів того, хто найбільше підходить на вакантне робоче місце, з врахуванням його кваліфікації, спеціальності, особистих якостей, здібностей, характеру та інтересів організації [4]. При оцінці кандидата на вакантну посаду карта компетенцій використовується як кваліфікаційна карта – компетенції особистості порівнюються з компетенціями ідеального працівника.

Вимоги до персоналу відображаються також у професіограмах та психограмах. Професіограма – це опис об'єктивних характеристик конкретної професії, функцій і процесів трудової діяльності працівника, аналіз яких дозволяє визначити систему професійно важливих якостей, що називається психограмою. У професіограмі відображаються взаємозв'язки між необхідними для ефективної трудової діяльності якостями, а також ступінь їх стійкості, зазначаються можливості формування кожного з них у процесі професійного навчання чи безпосередньо на робочому місці, а також нормативні показники професійної придатності кандидата на вакантну посаду. Об'єктивні особливості трудового процесу працівника (технічні, технологічні, організаційні, соціальні та інші характеристики) виражаються у фізіологічних, психологічних і соціально-психологічних поняттях, відповідними нормативами. Завдяки цьому створюється єдина для співставлення особливих вимог професії до людини, з однієї сторони, та психофізіологічних і соціально-психологічних особливостей людини, з іншої сторони. Психограми використовуються, насамперед, при здійсненні професійного відбору претендентів. Професіограми і психограми використовуються не тільки для проведення професіонального відбору кандидатів на вакантні посади. Крім того, професіограми містять дані, які використовуються при вдосконаленні змісту і методів професійного навчання кадрів, проведенні атестації персоналу, професійно-кваліфікаційному просуванні робітників та фахівців, формуванні резерву керівників організації [12]. Застосування сучасних технічних засобів дозволяє підвищити продуктивність праці керівників і співробітників служби персоналу, прискорити обробку кадрової інформації, підвищити якість і оперативність рішень в процесі набору,відбору працівників, а також культуру управлінської праці. До технічних засобів набору та відбору персоналу належить вся сукупність машин, обладнання та пристроїв, які застосовуються в цих процесах з метою їх автоматизації та механізації (рис. 1).

Розглянемо більш детально програмне забезпечення. Існує досить багато комп'ютерних систем для автоматизації управління персоналом. Найбільш розповсюдженими в Україні системами для комплексного управління персоналом є «1С: Підприємство 8.0 Зарплата і управління персоналом для України» та «Галактика». Обидві системи здійснюють ведення особистих справ співробітників, регламентований кадровий облік та розрахунок заробітної плати, відрахувань та податків, що пов'язані з зарплатою.

«1С: Підприємство 8.0» забезпечує зберігання особистих даних про кандидатів, зберігання матеріалів, що з'являються в процесі роботи з кандидатом, починаючи від резюме і до результатів анкетування, підготовку зустрічей з кандидатами і реєстрацію ухвалених рішень аж до прийому на роботу. Важливою особливістю є те, що існує можливість за допомогою програми 1С зберігати не тільки особисті данні про співробітників, але і таку службову інформацію як підрозділ і посада, де працює співробітник, кількість займаних ставок, службові телефони і інша контактна інформація. Реєструється кар'єра працівника в компанії: прийом на роботу, службові переміщення, відпустки і відрядження, заохочення і стягнення аж до звільнення. Програма дозволяє оцінити «якість» персоналу, спираючись на такі показники, як тривалість виконання працівниками певних обов'язків, загальний трудовий стаж або просто час роботи на компанію. Склад таких показників визначається відповідно до потреб компанії [14].

Для автоматизації тестування фірмою «1С» пропонується окремий програмний продукт «1С: Екзаменатор», який дозволяє не тільки проводити тестування на комп'ютері, але й аналізувати і вдосконалювати тести. Але слід зазначити, що інтеграція програми тестування з комплексними системами управління персоналом є більш раціональним. Це дозволить систематизувати та автоматизувати процедури підбору та відбору персоналу.

Програмний модуль «Облік та управління кадрами» системи «Галактика» формує анкети, що дозволяють вводити різноманітні дані про співробітника. Склад наявних звітів легко можна розширити. Передбачена можливість проектування кожного робочого місця шляхом введення користувачем додаткових характеристик (кваліфікація, освіта, вік, стать, посадові інструкції, оснащення робочого місця, тощо). По кожному робочому місцю є можливість скласти список співробітників, що входять до резерву на заміщення даної посади [15]. Загалом розглянуті та інші комп'ютерні системи управління кадрами здатні значною мірою покращити та, що важливо, прискорити процеси набору та відбору персоналу в організації.

Інформаційне забезпечення процесів набору та відбору персоналу – це сукупність даних, які використовують суб'єкти менеджменту персоналу для вирішення таких завдань, як планування чисельності персоналу, професійний відбір персоналу, виробнича і соціальна адаптація новоприйнятих працівників, регламентація посадових обов'язків, нормування праці, застосування ефективних систем матеріального і морального стимулювання праці, розвиток соціального партнерства в організації та ін. Необхідність збирання, зберігання, оброблення, аналізу, перетворення і передавання різноманітної кадрової інформації вимагає створення на підприємстві відповідної інформаційної системи. Інформаційна система менеджменту персоналу являє собою сукупність засобів, прийомів та методів пошуку, зберігання, оброблення, передачі та використання кадрової інформації.

Удосконалення на підприємстві процесів збирання, зберігання, оброблення, аналізу, перетворення і передавання кадрової інформації шляхом впровадження інформаційної системи менеджменту персоналу сприяє підвищенню продуктивності роботи керівників та співробітників служби персо-

налу, ефективності розробки та прийняття кадрових рішень.

На підприємствах усіх форм власності та видів діяльності одним з найважливіших аспектів управління персоналом є залучення необхідної кількості працівників, які володіють потрібними саме для цього підприємства професійними та особистісними характеристиками. Для прийняття виваженого рішення щодо доцільності використання кожного з методів набору та відбору персоналу для організації потрібно враховувати не лише показники власної фінансово-господарської діяльності, а й проаналізувати основні переваги та недоліки кожного з методів. Набір працівників для заміщення вакантних посад може здійснюватись як за рахунок внутрішніх ресурсів організації, так і за рахунок зовнішніх джерел. Співвідношення між зовнішнім та внутрішнім набором визначається кадровою політикою організації.

Перш ніж вийти на зовнішній ринок праці, більшість підприємств намагаються знайти претендентів всередині організації. Найбільш поширеними засобами, що використовуються при внутрішньому пошуку є оголошення про вакантне місце у внутрішніх засобах інформації: газетах підприємства, стінних газетах, спеціально виданих інформаційних листах, а також звернення до керівників підрозділів з проханням висунути кандидатів, аналіз особистих справ в цілях підбору співробітників з необхідними характеристиками [13].

Використання внутрішніх джерел набору персоналу дозволяє забезпечити «прозорість» кадрової політики підприємства, високий ступінь керованості, можливість планування просування працівників і цілеспрямованого підвищення кваліфікації персоналу. Також підвищується мотивація і ступінь задоволення працею працівників. Крім того, у випадку, коли переведення на нову посаду збігається з бажанням самого претендента, зростає його продуктивність праці. Внутрішній набір персоналу має ряд переваг та недоліків, які відображено в таблиці 1.2.

У той же час, опираючись лише на власні сили, підприємство не може скористатися джерелами та засобами зовнішнього набору, а тому доводиться користуватися допомогою центрів зайнятості та приватних агентств.

Для найбільшої ефективності, при виборі методів пошуку кадрів, підприємствам необхідно враховувати всі можливі аспекти, які будуть здатні вплинути на засоби набору персоналу.

Самі ж методи набору кадрів можна розділити на активні та пасивні. До активних – як правило, звертаються в тому випадку, коли на ринку праці попит на робочу силу, особливо на висококваліфікованих працівників, перевищує пропозицію. До нього насамперед відноситься вербування персоналу – налагодження організацією контактів з тими, у кому вона зацікавлена як у потенційних працівниках та має за мету спонукати їх для подальшого співробітництва. Безпосереднє вербування проходить в навчальних закладах, за посередництвом державних центрів зайнятості та приватних рекрутингових агенцій, за допомогою особистих зв'язків працюючого персоналу, шляхом проведення презентацій, участі в ярмарках вакансій, святах, фестивалях [17].

Рис. 1. Класифікація технічних засобів, що використовуються в процесі набору та відбору персоналу [13]

Таблиця 1.2

Переваги і недоліки внутрішніх джерел набору персоналу [16]

Переваги	Недоліки
– формування ідеології просування; – більші можливості оцінки; – низькі витрати щодо пошуку персоналу; – мотивація працівників; – зменшення витрат на адаптацію працівників; – покращення морально-психологічного клімату в колективі; – посилення відданості працівників.	– поява небажаних неформальних зв'язків у підприємстві; – необхідність розробки комплексної програми розвитку персоналу; – додаткові витрати на перенавчання: – обмеження залучення нових працівників з власними поглядами, навичками і досвідом роботи.

До пасивних методів задоволення потреб в персоналі, які використовуються в ситуації коли пропозиція перевищує попит на робочу силу, відноситься розміщення рекламних оголошень у засобах масової інформації. В оголошенні про прийом на роботу має бути вказано: особливості організації (назва, розташування, діяльність), характеристика посади (коло завдань, місце у структурі, перспективи росту), вимоги до кандидата (знання, досвід, кваліфікація, навички, працездатність), система оплати праці та стимулювання, особливості процесу відбору (необхідні документи та строки їх подання), адреса та контактні телефони. До пасивних методів набору кадрів також відносять й очікування осіб, які пропонують свої послуги. При цьому варто пам'ятати, що зовнішні джерела також мають переваги та недоліки. Зокрема, перевагою оголошення в засобах масової інформації є широке охоплення населення при відносно низьких початкових витратах. Водночас це є і недоліком, адже може призвести до величезного напливу претендентів, більшість з яких не будуть володіти необхідними характеристиками. Даний засіб варто використовувати для набору претендентів масових професій, наприклад будівельників для зведення нового об'єкту. Для залучення спеціалістів оголошення необхідно розміщувати у спеціальних виданнях (фінансових або бухгалтерських, якщо підприємство має потребу у фінансовому директорі). Така сфокусованість пошуку обмежує число потенційних кандидатів, забезпечує більш високий рівень їхнього професіоналізму і значно полегшує подальший відбір.

Багато провідних підприємств часто використовують саме вищі навчальні заклади для залучення молодих спеціалістів. Виїзд до навчальних закладів може включати виступ спеціалістів, що представляють підприємство, показ відеофільмів про підприємство, демонстрацію продукції, відповіді на запитання студентів. У той же час область застосування даного джерела обмежена – наприклад, у

випадку коли потрібно знайти керівника вищої чи середньої ланки. Підприємство також може здійснити набір персоналу і шляхом проведення презентацій та участі у ярмарках вакансій, святах, фестивалях. Презентації дозволяють залучити випадкових перехожих, осіб, що живуть неподалік і тих, хто шукає додаткові заробітки. Ярмарки вакансій в основному призначені для працівників, що бажають змінити роботу. Однак дані засоби залучення персоналу в основному застосовуються підприємствами, які не терміново закривають вакансії, для пошуку працівників масових професій, які мають середній і низький рівень кваліфікації [18].

Інтернет має ряд незаперечних переваг як засіб доведення інформації про наявні вакантні посади до потенційних претендентів та забезпечення з ними зворотного зв'язку. По-перше, це швидкість і широта охоплення. По-друге, можливість ведення діалогу в режимі реального часу з претендентами, що знаходяться в різних географічних місцевостях. Однак, варто пам'ятати, що далеко не всі є активними користувачами Інтернету, і використовуючи лише цей засіб набору, підприємство може залишити поза увагою багатьох гідних кандидатів. Ще одним недоліком Інтернету, як джерела набору, є обмеженні можливості оцінки кандидата при використанні виключно електронної комунікації.

Залучення державних центрів зайнятості (ДЦЗ) дає можливість провести сфокусований пошук кандидатів на вакантні місця при незначних витратах. Однак, ДЦЗ рідко забезпечує широке охоплення потенційних кандидатів, оскільки до їх послуг звертаються лише безробітні, які рідко є висококваліфікованими спеціалістами та робітниками.

Рекрутингові агентства для підприємств-замовників пропонують наступні послуги:

1) Executive Search (прямий пошук) – широкомасштабне дослідження ринку праці з метою масового пошуку найкращих кандидатів, що відповідають вимогам вакансії. Це досить трудомісткий процес, що потребує багато часу та коштів.

2) Head Hunting («полювання за головами») – цілеспрямований пошук фахівців, які вже відбулися як ефективні менеджери і навряд чи шукають нову роботу, іншими словами – це переманювання кращих працівників з інших підприємств. Часто замовник чітко ставить перед агентством завдання переманити саме того, а не іншого фахівця.

Розмір оплати цих двох послуг рекрутингових агентств залежить від категорії персоналу, що підшуковує роботодавець, терміновості замовлення, складності пошуку, вимог до кандидата та коливається в межах 30-50% його річної заробітної плати.

3) Recruitment (класичний рекрутмент) – пошук претендентів з використанням більш простих та менш трудомістких засобів набору працівників: бази даних, оголошень, Інтернету. Робота рекрутерів полягає у перегляді анкет та резюме, проведенні співбесід з найбільш кваліфікованими фахівцями та відправленні швидко підібраних претендентів підприємству-замовнику. Вартість даної послуги визначається індивідуально і оцінюється в розмірі 10-20% від річного трудового доходу працівника [19].

Також приватні агентства надають послуги з аутсорсингу персоналу. Однією із таких послуг є бізнес-аутсорсинг, що пов'язаний з виведенням за межі підприємства непрофільних завдань та залучення для їх вирішення підрядників. При бізнес-аутсорсингу замовнику потрібні не конкретні працівники, а виконання певної роботи. Другою послугою аутсорсингу є аутстафінг, при якому компанія-провайдер набирає до власного штату працівників, які фактично працюють (постійно або тимчасово) в іншій компанії (у замовника). Аутстафінг поділяється на: лізинг персоналу, добір тимчасового персоналу та виведення персоналу за штат. Перевагами аутсорсингу є те, що він дозволяє підприємству-замовнику оптимізувати витрати на діяльність, оплачуючи лише вартість послуг компанії-провайдера; доцільніше періодично залучати фахівця з великою практикою, ніж тримати у штаті фахівця, який рідко використовується. Однак, за таких умов, може бути ускладнене оперативне управління персоналом з боку замовника, що є недоліком [20].

Недоліками залучення персоналу за рахунок зовнішніх джерел є:

1) великі витрати на залучення працівників;

2) висока питома вага працівників, що приймаються зовні, сприяє росту плинності кадрів;

3) з'являється високий ступінь ризику, що претендент не пройде випробувальний термін саме через неприйняття його колективом та погане знання підприємства;

4) тривалий період адаптації;

5) блокування можливостей службового зростання для працівників підприємства, що погіршує соціально-психологічний клімат в колективі [21].

На початку відбору персоналу, на основі аналізу документів (анкет, резюме, характеристик, рекомендацій), здійснюється первинне виявлення кандидатів здатних виконувати необхідні функції і формування з них резерву з яким і проводиться надалі більш ретельна процедура відбору. Аналіз анкетних даних включає: біографічний метод (аналіз особових документів) і контент-аналіз (аналіз змісту тексту, який досліджується).

Аналіз анкетних даних передбачає, що біографія людини є надійним індикатором її потенціалу. Під час вивчення анкетних даних кандидата на вакантні посади потрібно враховувати підготовку до проведення бесіди: складання переліку виконуваних робіт (посадових функцій), розроблення вимог до кандидата відповідно до трудових функцій, вивчення соціально-психологічних обстановин в трудовому колективі, де працюватиме кандидат та перспектив професійного (посадового) просування на робочому місці; інформації [23].

Попередня співбесіда проводиться спеціалістом відділу кадрів. Його мета – більш детальне знайомство з претендентом, що дозволяє визначити його придатність до виконання майбутньої роботи. У процесі співбесіди претендент повинен одержати також інформацію про підприємство і майбутню діяльність, що визначить ступінь його зацікавленості в пропонованій роботі. На цей аспект первинної співбесіди спеціалісти відділу кадрів звертають, як правило, значно менше уваги. Разом з тим одержання працівником найбільш повної інформації про характер майбутньої діяльності є важливим фактором зниження майбутньої плинності кадрів. Попередня співбесіда є також засобом реклами, що інформує про імідж підприємства. Усе це варто враховувати при підготовці до проведення попередньої співбесіди.

В кінці попередньої співбесіди кандидат заповнює стандартну форму «Відомості про кандидата», при аналізі якої виявляють відповідність освіти, досвіду мінімальним вимогам посади; наявність обмежень на виконання посадових обов'язків; готовність до додаткових навантажень, коло осіб які можуть надати інформацію про заявника [24].

Наступним методом відбору персоналу є особистісні опитувальники. Особистісні опитувальники –

призначені для виявлення особистісних даних, рис характеру. Визначають такі риси особистості, як самооцінка, комунікабельність, рівень особистісної зрілості, тривожність, схильність до ризику, самоконтроль, емоційна стійкість, схильність до лідерства та ін. (наприклад, тест Кеттела) або відносять людину до певного психологічного типу (наприклад, тест Майерс-Бріггс). При відборі персоналу в вітчизняних організаціях найчастіше використовують такі методи дослідження особистості, як є 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла, MMPI та особистісний опитувальник Айзенка.

Прогностична валідність особистісних опитувальників, тобто їх здатність передбачати майбутню професійну успішність кандидатів, не надто висока. Це обумовлює все менше їх використання при відборі в останні роки. Однак, особистісні опитувальники виявляються досить корисними в тих випадках, коли потрібно відсіяти претендентів, очевидно не придатних для даної роботи: наприклад, некомунікабельних людей, якщо робота, вимагає великої кількості соціальних контактів, або занадто тривожних, якщо робота, вимагає високої емоційної стійкості.

Більш точно визначити відповідність претендента на певні посади можна за допомогою тестування. Дана методика передбачає застосування тестів загальних здібностей і професійних та імітаційних тестів. Тести загальних здібностей оцінюють рівень розвитку у кандидатів найважливіших психічних функцій, таких, як інтелект, пам'ять, увагу та ін. Професійні та імітаційні тести – це тести, що імітують певний вид професійної діяльності або гранично близькі за своїм змістом до тієї роботи, що має виконувати кандидат у випадку зайняття наявної вакансії.

На сьогоднішній день найчастіше використовуються багатофакторні тести, оскільки вважається, що керівники та спеціалісти повинні володіти цілим набором різноманітних якостей, здібностей, навичок і вмінь. При цьому слід мати на увазі, що навіть багатофакторні тести оцінюють далеко не всі навички та здібності, необхідні для якісного виконання роботи. У кожному конкретному випадку аналіз роботи повинен виявляти не тільки явні, але і неявні аспекти робочої ситуації, що визначають вимоги, які повинні прийматися до уваги при тестуванні.

Багатофакторна оцінка інтелекту передбачає дослідження наступних інтелектуальних здібностей:

1. Вербальна компетентність – виявляється в тестах на словник, антоніми і синоніми, на завершення речень і в тестах на розуміння.

2. Оперування словами (мовні навички) виявляються в тестах на анаграми, рими і на придумування слів, що починаються з даної літери, з даним префіксом чи суфіксом.

Рис. 1.3. Основні методи відбору персоналу в організацію*

**Розроблено автором на основі джерел [22]*

3. Просторове мислення – будь-які завдання, що передбачають уявну маніпуляцію об'єктами на площині або в тривимірному просторі.

4. Операції з числами – тести, які перевіряють швидкість і точність відносно простих розрахунків (але не рішення задач).

5. Пам'ять – тести на перевірку здатності до запам'ятовування.

6. Причинні зв'язки – тести, які вимагають встановлення правил або принципів, закладених в матеріалі тесту (тести на індукцію і дедукцію).

Групові методи відбору персоналу застосовують тоді, коли є можливість зібрати групу кандидатів разом, і фахівець, що займається відбором, оцінює їх переваги і недоліки в процесі використання спеціальних оціночних процедур. Це можуть бути групові дискусії, ділові ігри, вправи на вирішення проблем ситуацій і аналіз практики роботи компанії.

Використання групових методів при відборі передбачає наявність чітких критеріїв і способів виявлення з їх допомогою таких показників, які дозволяють визначати переваги одних кандидатів перед іншими (наприклад, лідерські якості; аналітичні здібності; вміння переконувати; здатність до конструктивної взаємодії з іншими членами групи та ін.).

Співбесіда/інтерв'ю – посідає центральне місце в системі методів відбору персоналу. Вона відбувається на етапі остаточного відбору кандидатів і проводиться лінійним керівником. До інтерв'ю зазвичай допускаються 20-30% від загального числа кандидатів, що залишилися після попередніх етапів відбору. Воно проводиться з метою оцінки якостей, необхідних для роботи на вакантній посаді: культурного рівня, ціннісних орієнтацій, мотивації кандидата, ділових якостей і ін. Враховуючи унікальність інтерв'ю як методу оцінки та відбору кандидатів, необхідно домогтися його максимальної ефективності, яка залежить від технології його проведення, професіоналізму інтерв'юера. Уникнути можливих серйозних помилок допоможе структурування як процесу прийняття рішення про прийом на роботу, так і методики проведення інтерв'ю. В процесі відбору персоналу використовують ряд методів, таких як: аналіз анкетних даних, попередня співбесіда, особистісні опитувальники, тестування, групові методи відбору, співбесіда (інтерв'ю), медичний огляд, графічні методи.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного аналізу пропоную при здійсненні відбору на підприємство застосовувати психологічні тести та методики, які використовують у приватному секторі економіки. З метою здійснення об'єктивного оцінювання кадрів під час прийому, пропоную створити незалежний Центр оцінювання службовців, до складу якого будуть залучатися провідні вчені з науки управління персоналу, відомі громадські та політичні діячі. Оцінювання буде здійснюватися анонімно і тільки у підсумку, особа, яка оцінюється, отримує висновок. Окрім того, методи відбору повинні бути індивідуальними залежно від типу посади на підприємстві, виконуваних функціональних обов'язків тощо. Так, спочатку розробляються вимоги до конкретної вакантної посади, потім визначаються методи відбору.

На мою думку, методи відбору посадовців залежатимуть від сфери їх управлінської діяльності, види управлінської діяльності та види державної політики будуть різними. Тобто навіть методи опитування, тесту-

вання влучатимуть в залежності від цих показників. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є аналіз закордонного досвіду з питання відбору кадрів державної служби, розробка комплексних процедур відбору професіональних кадрів на підприємство.

Список літератури:

1. Бакуменко В. Системно-аналітичні засади вдосконалення професійного відбору, підготовки, використання праці фахівців державного управління / В. Бакуменко, М. Івашов, В. Куценко // Вісник УАДУ [Текст]. – 1997. – № 2. – С. 28–33.
2. Назимко П. Підвищення кваліфікації кадрів: історичний досвід, стан, перспективи / П. Назимко, М. Снітчук, Л. Гогіна // Збірник наукових праць підвищення кваліфікації державних службовців [Текст] / кол. авт.; кер. П. С. Назимко. – К.: Видавництво УАДУ, 1999. – С. 94–102.
3. Травин В. В. Профессиональный рост и планирование карьеры / В. В. Травин, В. А. Дятлов // Управление персоналом [Текст]. – 1999. – № 8. – С. 62–67.
4. Кибанов А. Я. Основы управления персоналом [Текст]: учебник / А. Я. Кибанов. – М.: [б. и.], 2002. – 202 с.
5. Лозниця В. С. Психологія менеджменту [Текст]: навч. посіб. / В. С. Лозниця. – К.: Екс об, 2001. – 512 с.
6. Розенбаум Ю. М. Формирование управленческих кадров: социально- правовые проблемы [Текст] / Ю. М. Розенбаум. – М.: Наука, 1982. – 230 с.
7. Травин В. В. Профессиональный рост и планирование карьеры… – С. 62–67.
8. Турчинов А. И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теория и практики [Текст] / А. И. Турчинов. – М.: Флинта, 1998. – 271 с.
9. Управление персоналом [Текст]: учебник / общ. ред. А. И. Турчинов. – М.: Издательство РАГС, 2002. – 488 с.
10. Чугуєвський В. А. Проблеми профвідбору: соціально-психологічний аспект / В. А. Чугуєвський // Духовність як основа консолідації суспільства. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі [Текст]: аналіт. розроб., пропозиц. наук. та практ. працівників. – К.: НДІ – Проблеми людини, 1999. – С. 322–328.
11. Шекшня С. В. Управление персоналом современной организации [Текст]: учебно-практ. пособ. / С. В. Шекшня. – М.: Бизнес-школа; Интел-синтез, 1998. – 352 с.
12. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.
13. Следь О. М. Аналіз особливостей застосування сучасних методів підбору персоналу / О. М. Следь, А. В. Нечаєва // Ефективна економіка. – Д., 2013. – № 3. – С. 33-37, с. 34.
14. 1С: Предприятие 8.0. Конфигурация «Зарплата и управление персоналом для Украины». Описание. – М.: Фирма «1С», 2006. – 265 с., с. 11.
15. Устинова Г. М. Информационные системы менеджмента: Основные аналитические технологии в поддержке принятия решений: учеб. пособие. / Г. М. Устинова. – СПб: ДиаСофтЮП, 2000. – 368 с., с. 211.
16. Крушельницька О. В. Управління персоналом: навч. посіб. / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К.: «Кондор», 2005. – 308 с., с. 85.
17. Козлова Л. А. Технологии поиска, отбора и адаптации персонала в компании: методическое пособие / Л. А Козлова, Л. Э. Самуйлова, Ю. А. Логинова, Д. Н. Рощин, С. В. Тарасова. – М.: Междунар. центр финансово-экономического развития, 2005. – 63 с., с. 21.
18. Иванова С. В. Искусство подбора персонала: Как оценить человека за час: практ. пособ. / С. В. Иванова. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 160 с., с. 94.
19. Ермаков А. Рекрутинг и обучение: украинские реали / А. Ермаков // Управление персоналом. – К., 2007. – № 3. – С. 62-64, с. 63.
20. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия: учебное пособие / Е. В. Маслов. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 312 с., с. 249.
21. Самолюк Н. М. Аналіз джерел набору персоналу підприємства / Н. М. Самолюк //Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції: збірник наукових праць: Випуск XVI, № 1. – Київ, НУВГП, 2010. – 573 с, с. 408.
22. Беляцкий Н. П. Управление персоналом: учеб. пособие / Беляцкий Н. Б., Велесько С. Е., Ройш П. – Мн.: Интерспрессерсис, Экоперспектива, 2003. – 352 с.; Веснин В. Р. Основы менеджмента / В. Р. Веснин, Р. И. Данилов. – М.: ТРИАДА, 1996. – 189 с.; Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К.: Нічлава, 2011. – 624 с. 8, 13, 53.
23. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К.: Нічлава, 2011. – 624 с., с. 62.
24. Виноградський М. Д. Управління персоналом: навч. посіб. / М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 502 с., с. 180.

Опарина К.С., Ковальская К.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОТБОРА ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Проанализированы современные подходы к проблеме отбора персонала на предприятии и предложено внедрение инновационных методов отбора на предприятие. В работе рассмотрены вопросы совершенствования набора и отбора персонала с использованием современных информационных технологий. Кроме накопления общей информации по учету кадров предлагается отслеживать работу и достижения каждого сотрудника организации для того, чтобы понимать с какими задачами он сможет справиться. Накопление и анализ вместе с анкетными данными информации о периоде работы в должности, обязанности, навыки, достижения, нештатные ситуации, дополнительный опыт работы, дисциплинарные нарушения позволит точнее оценивать соответствие кандидата имеющейся вакансии, разрабатывать модели карьеры для работников и формировать кадровый резерв.
Ключевые слова: методы отбора, процесс отбора кадров, источники отбора, анкетирование, профессиограмма, квалификационная карта, карта компетенции.

Oparina Kh.S., Kovalska Kh.Va.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODERN METHODS OF SELECTION OF PERSONNEL IN THE ENTERPRISE

Summary
The authors analyze contemporary approaches to the selection of personnel for the company and suggest introducing innovative methods of selection for the company. They consider the issue of improving the recruitment and selection of staff using modern information technology. In addition to the accumulation of general information from HR, it is proposed to track the work and achievements of each employee in order to understand which tasks he/she can handle. Accumulation and analysis of personal data with information about the period of office, duties, skills, achievements, troubleshooting, additional experience, disciplinary offenses will enable to more accurately assess the appropriateness of a candidate for the vacancy, develop career models for employees and create candidate pool.
Keywords: methods of selection, recruitment process, sources of selection, questionnaire, professiogram, qualification map, map of competence.

УДК 330.14

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ

Павлюк Т.І., Біла Г.С.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Капітал посідає головне місце в системі розподілу і перерозподілу, а також споживання матеріальних благ, тому що саме йому належить ця функція. Упродовж багатьох століть науковці трактують поняття «капітал» як складну, неоднозначну категорію, еволюція якої відобразила історичний процес розвитку суспільства. Проте нове значення вона набула лише в умовах ринкових відносин. У статті визначено основні погляди щодо трактування категорії «капітал» з історичного погляду. Зроблено аналіз та проведено узагальнення поглядів сутності капіталу на різних етапах розвитку економічної науки.
Ключові слова: Капітал, структура капіталу, фінансові ресурси, види капіталу, класична теорія, основний капітал, оборотний капітал,праця, виробництво.

Постановка проблеми. Капітал є одним із найважливіших понять функціонування та розвитку економічної системи. Капітал посідає головне місце в системі розподілу і перерозподілу, а також споживання матеріальних благ, тому що саме йому належить ця функція. Упродовж багатьох століть науковці трактують поняття «капітал» як складну, неоднозначну категорію, еволюція якої відобразила історичний процес розвитку суспільства. Проте нове значення вона набула лише в умовах ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень. Над питанням сутності капіталу працювали такі вчені, як Т. Ман, А. Мокретьєн, Г. Скаруффі, А. Тюрго, П. Буагільбер, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Міль, К. Маркс, А. Маршал, Дж.М. Кейнс, Й. Шумпетер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значні напрацювання щодо розкриття проблемного питання сутності та значення капіталу, єдиної позиції серед вчених не існує. Це питання потребує подальших досліджень та напрацювань.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення зміни категорії «капітал» з історичного погляду, аналіз та узагальнення поглядів сутності капіталу на різних етапах розвитку економічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Капітал – це одна з найбільш проблемних категорій, дослідження якої економісти проводили на основі існуючих господарських відносин, чим і пояснюється різноманітність поглядів на сутність капіталу.

Перша спроба дати наукове тлумачення капіталу була зроблена ще в Стародавній Греції. Першу спробу наукового аналізу капіталу зробив Аристотель, який ввів термін «хрематистика», що походить від слова «chremata» – майно, багатство. Під хрематистикою Аристотель розумів діяльність, спрямовану на отримання прибутку та накопичення багатства, на відміну від економіки – як діяльності, спрямованої на придбання благ для дому та держави [1].

В середньовіковій латині слово «капітал» означало голову крупного або дрібного домашнього скота, тобто важливіше джерело і вимірник багатства в суспільстві. Худоба не потребує особливих турбот, а у випадку небезпеки, її легко перегнати під укриття. Кількість скоту допускає рахунок і оцінку. Що ще важливо, худоба є джерелом додаткового багатства або приросту цінності: вона приносить, окрім м'яса, молоко, шкуру, шерсть, паливо. Худоба розмножується і відтворює саму себе. В силу цього термін «капітал» приймає подвійне значення: стадо, а також додаткове благо, джерелом якого є домашня худоба [7, с. 47-48].

Термін «капітал» увійшов до наукового вжитку поступово у зв'язку з тим, що інші економічні поняття були уточнені або взагалі втратили своє первісне значення. У Франції, до слова «капітал» відносили багато слів-синонімів, які у сучасному розумінні мають зовсім інше значення: «багатство», «гроші», «цінність», «майно», «надбання» тощо. До епохи розвитку капіталізму економічні дослідження мали фрагментарний характер і, в переважній більшості, стосувалися аналізу практичної господарської діяльності, не зачіпаючи закони розвитку економічних процесів. Ситуація почала змінюватися

© Павлюк Т.І., Біла Г.С., 2015

з початком розвитку капіталістичних економічних відносин. Це відбувається у Європі у XV-XVI ст. н.е. в епоху, яка отримала назву «епоха великих географічних відкриттів», а також «епоха первинного накопичення капіталу». В цей час з'являється перший в історії економічної думки «прототип» школи, яка пізніше отримала назву меркантилізм.

Представники меркантилізму (Т. Ман, А. Монкретьєн, Г. Скаруффі) специфічною формою багатства вважали гроші у вигляді дорогоцінних металів. Гроші являють собою багатство не у вигляді нерухомого скарбу, а у формі капіталу, що знаходиться у постійному русі. Вони стверджували, що нація тим багатше, чим більше золота та срібла вона має. Нагромадження багатства відбувається в процесі зовнішньої торгівлі або в ході видобутку дорогоцінних металів. Відповідно, продуктивною вважається праця, задіяна в сфері видобування золота та срібла. Тобто, по суті, вони описують одну зі складових капіталу – грошовий капітал, не відводячи йому значної ролі і не до кінця розуміючи його сутність та здатність приносити дохід. Ідеї меркантилізму у певній мірі переплітаються з ідеями монетаризму, який відводить грошам роль не лише джерела і вимірника багатства, але й суспільного регулятора. Так або інакше меркантилізм розглядається як перший крок на шляху пізнання поняття «капітал».

Наступний крок, правда, у формі заперечення попереднього, був зроблений «фізіократами» – першою науковою школою (XVIII ст.). Фізіократи (А.Р. Тюрго, П. Буагільбер, Ф. Кене) вважали багатством не гроші, а «продукти землі». А з галузей надавали пріоритет сільському господарству, вважаючи, що багатства створюються лише у сфері сільського господарства, а не в торгівлі чи промисловості. У такому підході проявлялися односторонність та обмеженість у розумінні природи капіталу.

Фізіократи проаналізували речові складові капіталу, розрізняючи щорічні аванси, річні витрати і первинні аванси, які становлять фонд організації землеробського господарства і витрачаються відразу на багато років уперед. Первісні аванси (витрати на землеробське обладнання) відповідають основному капіталу, а щорічні аванси (щорічні витрати на сільськогосподарське виробництво) – оборотному капіталу. Гроші не зараховувалися до жодного з видів авансів. Для фізіократів не було поняття грошового капіталу, вони стверджували, що гроші самі по собі безплідні, і визнавали лише одну функцію грошей – як засіб обігу. Нагромадження грошей вважали шкідливим, оскільки воно вилучає гроші з обороту і позбавляє їх єдиної корисної функції – слугувати обміну товарів [6, с. 54].

Кене Ф. (1694-1774) вперше в історії економічної думки досить глибоко обґрунтував положення про капітал. Якщо меркантилісти ототожнювали капітал, як правило, з грошима,то Кене вважав, що гроші самі по собі є безплідним багатством, яке нічого не виробляє. Він вперше звертає увагу на матеріальну форму капіталу, яку можна побачити та виміряти. І саме ця форма капіталу може приносити дохід, лише природні ресурси (земля) є джерелом багатства. Кене спробував створити вчення про капітал. На його думку, дійсним вважається лише той капітал, який вкладений у сільське господарство. У промисловості ж капітал – безплідний, так як не створює чистого продукту. До торгового капіталу він відноситься ворожо, так як в основі лежить нееквівалентний обмін. Прогрес заключається в даному випадку в тому, що дослідження капіталу переноситься зі сфери обігу у сферу виробництва [6].

Наступним вченим, який зробив внесок в розвиток теорії капіталу є У. Петті. Багато вчених вважають, що дослідження У. Петті поклали початок формуванню нової концепції у економічній теорії. Ще за 100 років до появи праці А. Сміта він висунув ряд ідей, які пізніше увійшли до класичної теорії політекономії. На відміну, від меркантилістів, У. Петті (1623-1687) бачив джерело багатства не в грошах, не у зовнішній торгівлі, а у праці. Він вважав, що матеріальною основою багатства служить земля, природа, а творець багатства – труд у різних сферах матеріального виробництва. У якості основи економічного аналізу Петті висунув процес виробництва (а не сферу торгівлі, обороту) [2].

Адам Сміт (1723 -1790) вважав, що джерело багатства не потрібно шукати у зовнішній торгівлі (меркантилісти) або сільському господарстві (фізіократи). Багатство – продукт сукупної праці всіх сфер виробництва, представників різних видів праці та професій. Економічний світ – велика майстерня, де розгортається суперництво між всіма, хто так або інакше приймає участь у створенні багатства [2]. Капітал А. Сміт тлумачив з двох боків: як вартість, яка приносить прибуток, і як запаси засобів виробництва,необхідних для продовження процесу виробництва. Запаси, зауважував Сміт, складаються з двох частин, від першої з них «очікують одержати дохід», а «друга частина – це та, що йде на безпосереднє виробниче споживання...» Виходячи з цього, автор «Багатства народів» поділив капітал на основний і оборотний, уперше ввівши ці терміни в науковий обіг [6, с. 90].Під основним капіталом А. Сміт розумів все те, що приносить дохід або прибуток, але при цьому не бере участь в обігу і не змінює власника. До складу основного капіталу він зараховував будівлі, споруди, машини та обладнання, землі, а також, набуті й корисні здібності усіх членів суспільства. До оборотного капіталу вчений відносив гроші, запаси, продукти продажу, сировину та матеріали, незавершене виробництво, тобто, все те, що приносить дохід, тільки в процесі обігу змінюючи власників. Можна стверджувати, що дане трактування основного та оборотного капіталу досі відповідає вимогам часу, хоча трансформувалось відповідно до рівня розвитку економічної науки.

Водночас Д. Рікардо зробив крок уперед порівняно з А. Смітом у трактуванні основного й оборотного капіталів. Рікардо розрізняв їх залежно від характеру зношуваності та часу обороту [6, с. 93-94].

Розглядаючи дану економічну категорію, Дж.С. Мілль називає капітал «раніше нагромадженим матеріалізованим продуктом праці, який авансується на придбання засобів виробництва та робочої сили». Дослідник розглядає капітал як основну умову виробництва та врівноваження попиту і пропозиції. А раціональне поєднання основного та оборотного капіталу визначає основним завданням підприємця, що обумовлює рівень розвитку виробництва. З розвитком капіталізму та створенням нових виробничих відносин, основними суб'єктами в яких виступали власник засобів виробництва (капіталіст) та продавець робочої сили (найманий працівник), формується нове бачення капіталу.

Суттєво вплинув на розвиток економічної думки в цей період відомий німецькій економіст та філософ Карл Маркс (1818-1883). Під капіталом, К. Маркс розумів систему капіталістичної експлуатації найманої праці, результатом якої є створення «доданої вартості», що має здатність самозростати. В уявленні класиків комуністичного світогляду «капітал – це не річ, а певне суспільне, виробниче відношення, що належать певній історичній формації

суспільства, яке представлене у речі і придає цій речі специфічний суспільний характер» [4, с. 32].

Вважаємо, що заслугою К. Маркса є детальне дослідження кругообігу капіталу. Так, кожен капітал починає свій шлях у вигляді певної суми грошей. Гроші самі по собі не є капіталом. Коли, наприклад, самостійні дрібні товаровиробники обмінюються товарами, гроші виступають в якості засобу обігу, але вони не слугують капіталом. Формула товарного обігу наступна: Т (товар) –Г (гроші) – Т (товар), тобто продаж одного товару для купівлі іншого. Гроші стають капіталом, коли вони застосовуються в цілях експлуатації чужої праці. Загальною формулою капіталу є Г – Т – Г', тобто купівля з ціллю збагачення. Капітал, що авансується капіталістом, тобто випускається ним в обіг, повертається до свого власника зі значним приростом. Це збільшення капіталу і є метою його власника [7, с. 103-104].

Представники Австрійської школи (К. Менгер, Е. Бем-Баверк) вважали, що капітал – це похідна сутність від первісних – праці і землі. Саме їх складовими (затратами) в попередній час визначається величина капіталу – як засоби, що приносять дохід. Крім того, капітал відрізняється в різних виробництвах (галузях) – різницею тривалості виробничого циклу, протягом якого формується дохід власника капіталу.

Американський економіст І. Фішер (1867-1947) визначав капітал як запас багатства у певний час, як здатність багатства і власності приносити їх власнику постійний дохід у вигляді «потоку послуг». Л. Вальрас відносив до капіталу будь-яке суспільне багатство, яке використовується більше одного року.

Віксель К. стверджував, що на відміну від конкретних товарів виробничого призначення, капітал є кількісною мірою вартості. Його структура має два виміри – вертикальний і горизонтальний, які можуть розвиватися в обох напрямках. Горизонтальний вимір («ширина») визначається пропорцією первинних виробничих факторів, які щорічно інвестуються для заміщення основного капіталу з різними термінами служби. Вертикальний вимір («висота») визначається тривалістю часу, впродовж якого інвестуються різні засоби виробництва [3, с. 494].

Створення неокласичного напрямку пов'язане з роботами англійського економіста Альфреда Маршала (1842-1924), який систематизував та синтезував теоретичні розробки своїх попередників. На відміну від класиків, які вважали, що багатство нації створюється лише в сфері матеріального виробництва, А. Маршал стверджував, що людина не може створювати матеріальні предмети – вона може створювати корисність. Крім того А. Маршал визначив капітал як один з факторів виробництва. Він виділяв два підходи до сутності капіталу: на рівнях макро- і мікроекономіки. Розглядаючи капітал на мікрорівні, він зазначав, що це частина багатства власника, яка може бути використана ним для отримання доходу. На рівні макроекономіки капіталом є сукупність засобів виробництва, забезпечена ресурсами праці і землі.

На думку А. Пігу (1877-1959) – учня А. Маршала, капітал втілений у сприятливому досвіді, який зберігає пам'ять. Таким досвідом можуть виступати результати минулої праці, які здатні сприяти подальшому розвитку виробництва.

Наступним етапом у дослідженні категорії капіталу є економічні погляди кейнсіанців. Засновником даного напряму був видатний економіст Дж.М. Кейнс (1883-1946). Розглядаючи дану категорію він зосереджує увагу на тому, що капітал – це багатство, що приносить дохід, проте багатство є капіталом лише у тому випадку, якщо відбудеться перевищення доходу від даного вкладення над доходом від банківського проценту.

В 20-30-х рр. ХХ ст. формується новий напрям економічної думки, який отримав назву інституціоналізм (з лат. institutio – «звичай, повчання»). Засновником нового, нетрадиційного напряму вважають американського економіста Торстейна Веблена (1857-1929).

На думку інституціоналістів, фактор економічного зростання – не капітал, а людська творчість. На відміну від класиків та кейнсіанців, інституціоналісти намагаються аналізувати не лише суто економічні, але й соціальні сили, що рухають економічний прогрес [7]. У своїх дослідженнях Т. Веблен поділив епоху ринкового господарства на дві стадії: перша характеризується належністю влади і власності підприємцям, на другій відбувається розмежування між бізнесом та індустрією внаслідок протиріч, що виникають між власниками та організаторами виробництва. Власники не вкладали капітал у виробництво, а надавали у позику, намагаючись таким чином отримати прибутки на капітал. Зацікавленими у розвитку виробництва залишались лише організатори виробництва. Джерелом доходів в даному випадку стає фінансова сфера, а не індустрія. Капітал, в свою чергу, втілюється не у засобах виробництва, а в цінних паперах, і переходить із матеріальної форми у нематеріальну. Синтез інституціонального та неокласичного напрямів економічної науки представив на початку ХХ ст. Й. Шумпетер (1883-1950), який розвиває своєрідне розуміння капіталу. «Капітал, – пише він, – це не що інше, як важіль, котрий дає змогу підприємцю отримувати в своє розпорядження потрібні йому конкретні блага для досягнення нової мети, а також орієнтувати виробництво в новому напрямку» [6].

Як зазначав Шумпетер: «... капітал – це поняття, нерозривно пов'язане з процесом розвитку, воно немає ніякого аналогу у кругообігу. Дане поняття втілює у собі лише той аспект економічних процесів, який ми незмінно пов'язуємо – виключно з розвитком» [6]. Основна ідея теорії, висунутої економістом Й. Шумпетером полягає у тому, що розвиток економіки заснований на впровадженні новинок, інновацій. За Шумпетером, інновації – це «використання існуючих джерел новими способами». Інновації максимізують прибутки підприємства, а капітал – це «фонд купівельної сили», за рахунок якого придбаються засоби виробництва з метою застосування для забезпечення розвитку суспільства. У сучасних умовах розвитку, в умовах глобалізації велику роль почали відводити людському капіталу, а саме його здатності приносити дохід. Дж. Гелбрейт у своїй праці «Нове індустріальне суспільство» повністю переосмислює значення людини в економіці, ставлячи її на перше місце. Праця вченого покликана звернути увагу на людей, які є не тільки робочою силою, яка використовується у виробництві на рівні з машинами. Таким чином, капітал перебуває одразу в двох формах: матеріальній та нематеріальній.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведені дослідження свідчать про значну увагу до визначення поняття «капітал». Сутність капіталу характеризується різними термінами – «гроші», «цінність», «багатство», «засоби виробництва», «ресурси», «самозростаюча вартість», «фактор виробництва», «фонд купівельної сили» та ін. Капітал трактується також як запас певних матеріальних або нематеріальних благ, і як фактор виробництва.

Розглянувши еволюцію поглядів економістів на трактування категорії «капітал» виявлено багатогранність даної категорії. Підтвердженням цього є різноманіття тверджень щодо сутності капіталу представників різних економічних шкіл та напрямів. Проте така різноманітність обумовлена часовими рамками, відповідними умовами господарювання, існуючими господарськими відносинами, рівнем розвитку економіки та суспільства в цілому. Отже, погляди на капітал на кожному етапі розвитку економічної думки відмінні, але всі вони єдині в одному: капітал асоціюється із здатністю приносити дохід. Таким чином, дослідження поглядів на категорію «капітал» у історичній ретроспективі стало передумовою для подальшого вивчення сутності капіталу у працях сучасних економістів для порівняння змін та еволюції поглядів на дану категорію.

Список літератури:

1. Агапова И. И. История экономической мысли [Электронный ресурс]: курс лекций / И. И. Агапова. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Издательство ЭКМОС, 1998. – 248 с. – (Библиотека Воеводина). – Режим доступа: http://www.enbv.narod.ru
2. Бартенев С. А. История экономических учений ввопросах и ответах [Электронный ресурс] / С. А. Бартенев. – М.: Юристъ, 1998. Режим доступа: http://www.all-ebooks.com
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
4. Каменецкий В. А. Капитал (от простого к сложному) / В. А. Каменецкий, В. П. Патрикеев. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2006. – 583 с.
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег [Электронный ресурс] / Дж. М. Кейнс. – Режим доступа: http://www.techinvestlab.com/3/?act=10
6. Мазурок П.П. Історія економічних вчень у запитаннях і відповідях: навч. посіб. / П. П. Мазурок. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Знання, 2006. – 477 с.
7. Шумпетер Й. Теория єкономического развития / Й. Шумпетер. – М., 1982.

Павлюк Т.И., Била А.С.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ КАПИТАЛА

Аннотация
Капитал занимает главное место в системе распределения и перераспределения, а также потребление материальных благ, потому что именно ему принадлежит эта функция. На протяжении многих веков научные работники трактуют понятие «капитал» как сложную, неоднозначную категорию, эволюция которой отобразила исторический процесс развития общества. Однако новое значение она приобрела лишь в условиях рыночных отношений. В статье определенно основные взгляды относительно трактовки категории «капитал» с исторической точки зрения. Сделан анализ и проведено обобщение взглядов сущности капитала на разных этапах развития экономической науки.
Ключевые слова: Капитал, структура капитала, финансовые ресурсы, виды капитала, классическая теория, основной капитал, оборотный капитал, труд, производство.

Pavliuk T.I., Bila H.S.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

ECONOMIC ESSENCE OF CAPITAL

Summary
Capital occupies the main place in the system of distribution and redistribution, as well as consumption of material welfares, because this function belongs exactly to it. During many ages of research, scientific workers interpret a concept «capital» as a complex, ambiguous category, the evolution of which represents the historical process of development of society. However, it has acquired new value only in the conditions of market relations. The article determines basic views in relation to interpretation of category «capital» from the historical point of view. The authors conduct analysis and generalize views about essence of capital at different stages of development of economic science.
Keywords: capital, capital structure, financial resources, types of capital, classic theory, fixed assets, floating capital, labour, production.

УДК 123.45

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА СУЧАСНОМУ БУДІВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Пакуліна А.А., Юрченко Л.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Постановка проблеми. У реальному економічному житті управління витратами потребує оволодіння знаннями про закономірності формування витрат для мінімізації їх рівня та обґрунтування оптимальних господарських рішень на підприємстві. Спеціалісту необхідно знати цю проблематику, що передбачає: засвоєння методів управління витратами, набуття вмінь і навичок планувати витрати центрів відповідальності, складати гнучкі кошториси, оцінювати діяльність центрів відповідальності за критерієм витрат; оволодіння методами калькулювання, цільового формування, структурного аналізу та зниження витрат.

Актуальність теми статті полягає в тому, що однією із найважливіших і найскладніших проблем для підприємницьких структур є потреба вибору найкращого варіанту управління витратами в системі стратегічного розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних з дослідженнями щодо управління витратами підприємств, знайшло своє відображення у працях відомих вітчизняних і закордонних економістів. Їх роботи послужили основою виконання цього дослідження. Однак, багато теоретичних і практичних питань щодо управління витратами підприємств потребують подальшого розвитку і вдосконалення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми хочемо загострити увагу на теоретичних і практичних питаннях які потребують подальшого розвитку та вдосконалення з економічних аспектів управління витратами, що дозволяють здійснити системний підхід до аналізу собівартості перевезень, обґрунтуванню можливих напрямків підвищення рентабельності та фінансової стабільності підприємств, моделювання витрат із застосуванням економіко-математичних методів, планування і прогнозування витрат в поточному і довгостроковому періодах, методи розподілу накладних витрат тощо.

Формулювання цілей статті. В даній статті розглянуті питання удосконалення управління витратами на підприємстві «Житлобуд-1» та зроблено їх аналіз.

Метою статті є дослідження шляхів удосконалення управління витратами підприємства та їх економії й проведення аналізу його виробничо-господарської діяльності.

Для досягнення поставленої мети виконаний ряд взаємопов'язаних завдань:

– теоретичне обґрунтування шляхів удосконалення управління витратами підприємства та їх оптимізації;

– дослідження суб'єкта господарювання –підприємства «Житлобуд-1»;

Об'єкт дослідження – процеси управління й оптимізація витрат підприємства.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні основи і практичний інструментарій управління й оптимізації оцінки витрат «Житлобуд-1».

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке підприємство представляє собою складне поєднання різноманітних ресурсів, організованих та скоординованих з метою виробництва товарів та послуг. Підприємство орієнтується на досягнення високого або постійно зростаючого прибутку від реалізації. Одержання бажаного результату залежить від трьох складових: витрат на виробництво і реалізацію продукції, планової ціни одиниці продукції і обсягу реалізації продукції. Таким чином необхідно здійснювати постійний аналіз цих складових та визначати залежність між витратами, обсягом реалізації, ціною і прибутком підприємства, а також здійснювати пошук можливостей максимізації прибутку шляхом вибору найвигіднішого поєднання змінних та постійних витрат. Це входить до складу функцій процесу управління витратами.

Основним завданням управління витратами є пошук шляхів найефективнішого використання наявних обмежених ресурсів за допомогою планування, калькулювання, обліку і контролю витрат внутрішньовиробничої діяльності.

Управління витратами – це вміння економити ресурси і максимізувати віддачу від них.

Управління витратами – це процес цілеспрямованого формування витрат щодо їхніх видів, місць та носіїв за постійного контролю рівня витрат і стимулювання їх зниження. Воно є важливою функцією економічного механізму будь-якого підприємства.

Управління витратами повинне враховувати закономірності та чинники формування витрат: особливості поведінки витрат у коротко– і довгостроковому періодах; функції витрат; вплив чинників на рівень витрат.

Система управління витратами має функціональний та організаційний аспекти [38, с. 6]. Вона включає такі організаційні підсистеми: пошук і виявлення чинників економії ресурсів; нормування витрат; планування витрат; облік і аналіз витрат; стимулювання економії ресурсів і зниження витрат [15, с. 328].

Такими підсистемами керують відповідні структурні одиниці підприємства залежно від його розміру (відділі, бюро, окремі виконавці).

Переваги ефективного управління витратами є наступні [22, с. 69]:

– виробництво конкурентоздатної продукції за рахунок більш низьких витрат і, відповідно, цін;

– наявність якісної і реальної інформації про собівартість окремих видів продукції та їх позиції на ринку, порівняно з продуктами інших виробників;

– можливість застосування гнучкого ціноутворення;

– надання об'єктивних даних для складання бюджету підприємства;

– можливість оцінки діяльності кожного підрозділу підприємства з фінансової точки зору;

– прийняття обґрунтованих і ефективних управлінських рішень.

© Пакуліна А.А., Юрченко Л.В., 2015

Діяльність будь-якого підприємства залежить від раціональності його організаційної структури, що являє собою склад і взаємозв'язок його підрозділів (відділів, цехів, бюро, лабораторій) і відбиває функціональні зв'язки між ними. Організаційна структура для кожного окремого підприємства залежить від ряду факторів, а саме: типу виробництва, його спеціалізації і масштабу, складності виготовленої продукції тощо, що говорить про те, що єдиної організаційної структури для всіх промислових підприємств не існує.

Кожна організаційно-функціональна структура управління побудована на ряді принципів, а саме:

- Гнучкості, виражено у швидкості адаптації до змін, які відбуваються на підприємстві;
- Централізації, що полягає в розумному розподілі функцій працівників у відділах і службах підприємства та у передачі в структурні підрозділи нижчого порядку функцій оперативного управління;
- Спеціалізації, що забезпечує закріплення за кожним структурним підрозділом визначених функцій управління;
- Єдності прав і відповідальності, що повинні знаходиться в діалектичній єдності;

Економічності, виражене в досягненні мінімально необхідних витрат на побудову і зміст організаційно-функціональної структури управління.

Для початку розберемося що таке функція витрат,функція витрат –це математичне описання взаємозв'язку витрат та їх фактору. Загальна формула:

$$Y = a + b * x$$

Де, Y – це усі витрати

a – це усі постійні витрати

b – змінні на одиницю

x – об'єм.

Функція витрат, покращує економію витрат на перед, їх прогнозування, для різних рівнів діяльності.

Для визначення функції витрат застосовують різні методи.

Розглянемо на практиці:

1) Метод вищої і нижчої точки

Цей метод показує, що змінні витрати це різниця між всіма витратами при вищому та нижчому рівні діяльності.

Квартал	Об'єм, в тис. грн. (x)	Витрати (Y)
1	32008	60435
2	42980	84908
3	45678	90678
4	25789	56789
Усього за 2011 рік	146455	292918
1	23657	46567
2	49678	98908
3	57456	123456
4	22345	44567
Усього за 2012 рік	152136	313498
1	43567	83456
2	67890	112347
3	79678	145678
4	33244	66780
Усього за 2013 рік	224379	277161

при зрості об'єм діяльності 57545 грн. (79890-22345),

Усі витрати складають 101111 грн. (145678-44567).

- При зрості об'єм діяльності 57545 усі витрати складають 101111 грн Змінні на одиницю складуть 101111/57545 =1,75 грн.

Виходячи з цього постійні витрати:

a max = 145678 – (1,75*79890) = 5870,5 грн.

a min = 44567 – (1,75*22345) = 5870,5 грн.

$$Y = 5870,5 + 1,75*X$$

2) Спрощений статистичний метод

Абслютне значення		Середнє значення	
Об'єм, в тис. грн. (x)	Витрати (Y)	Об'єм, в тис. грн. (x)	Витрати (Y)
Група 1			
22345	44567	180032/6 = 30005	360055/6 = 60009
23657	46567		
25789	56789		
32008	60435		
33244	66780		
42980	84908		
Разом: 180032	360055		
Група 2			
43567	83456	343947/6 = 57324	654613/6 = 109102
45678	90678		
49678	98908		
57456	123456		
67890	112347		
79678	145678		
Разом: 343947	654613		

a = 57324*60009 – 30005*109102 / 57324 – – 30005 = 6089,2 грн.

1 група = 60009 – 6089,2 / 30005 = 1,79 грн.

2 група = 109102 – 6089,2 / 57324 = 1,79 грн.

$$Y = 6089,2 + 1,79*x$$

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже з розрахунків видно, що використовуючи для визначення функції витрат різні методи ми можемо заздалегідь розрахувати і запланувати наші витрати, що приведе до економії та більшого прибутку в кінці.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 року № 318, зареєстроване у Міністерстві юстиції України 19.01.2000 р. за № 27/4248 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dtkt.com.ua/show/2cid07133.html
2. Бабіч В. В. Фінансовий облік (облік активів): Навчальний посібник / В. В. Бабіч, С. В. Сагова. – К.: КНЕУ, 2006. – 282 с.
3. Балашов І. В. Аналіз виробничих комунальних підприємств: методика і практика / І. В. Балашов. – К.: Крок, 2007. – 120 с.
4. Балюк І. С. Механізм управління витратами підприємства / І. С. Балюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20(10). – 230 с.
5. Барабаш Н. С. Аналіз господарської діяльності: Навч. посіб. / Н. С. Барабаш. – К.: КНТЕУ, 2005. – 396 с.
6. Бланк И. А. Управление использованием капитала / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000. – 656 с.
7. Галенко С. М. Управління комунальними підприємствами: проблеми та шляхи їх вирішення / С. М. Галенко // Економіка та держава.

УДК 65.012.009.12

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Панченко М.О., Бровкова О.Г.
Одеський національний політехнічний університет

У даній статті вивчені основні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. Розглянуті підходи до визначення критерію ефективної конкуренції, економічні і якісні показники, що впливають на конкурентні переваги організації. Конкурентоспроможність – головний показник ефективності виробництва, оцінки ефективної діяльності системи управління.
Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємство, методика, оцінка, аналіз.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринкової економіки підвищення конкурентоспроможності є однією з основних цілей підприємства, оскільки саме від рівня конкурентоспроможності в значній мірі залежить фінансове благополуччя організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на велику кількість наукових розробок вітчизняних і зарубіжних учених по питаннях управління конкурентоспроможністю, багато аспектів даної проблеми на сьогоднішній день залишаються вивченими недостатньо.

Це підтверджує актуальність вивчення конкурентоспроможності, пошуку найбільш точного і функціонального інструментарію її оцінки і ефективних механізмів її підвищення в умовах діяльності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Єдиний метод оцінки конкурентоспроможності підприємства в даний час ще не розроблений. Більшість методів оцінки конкурентоспроможності галузі базуються на класичній теорії міжнародного розподілу праці. Відповідно до закону порівняльних переваг, країна спеціалізується на виробництві і експорті тих товарів, собівартість яких значно нижче за їх ціну на світовому ринку, а імпортує ті види продукції, які в інших країнах дешевше. Переваги у витратах виробництва є передумовою сильних ринкових позицій. При виборі критеріїв і показників слід враховувати, що показники можуть бути вимірними і невимірними. Вимірні показники мають кількісну міру (продуктивність праці, показники ефективності), а невимірні показники не мають чисельних значень і відбиваються тільки в якісних описах, наприклад, якість обслуговування, задоволення попиту.

Мета статті полягає в вивченні теоретико-методологічних основ конкурентоспроможності підприємства, розгляду різних підходів до оцінки конкурентоспроможності підприємств та вибору найбільш оптимального.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки, коли можливість подальшого розвитку організації безпосередньо залежить від здійснення ефективної господарської діяльності, пріоритетним напрямом є управління її конкурентоспроможністю за допомогою постійного аналізу і оцінки.

Основними завданнями, що вирішуються при оцінці конкурентоспроможності організації, є:

- визначення рівня конкурентоспроможності на теперішній момент часу;
- виявлення тенденцій і закономірностей в підвищенні конкурентоспроможності за досліджуваний період;
- визначення «вузьких» місць, що негативно впливають на конкурентоспроможність організації;
- виявлення резервів, які організація може використовувати для підвищення своєї конкурентоспроможності [2].

Для цілей управління конкурентоспроможністю необхідна наявність об'єктивного інструменту її оцінки. На сьогоднішній день існує ряд методик оцінки конкурентоспроможності підприємства, запропонованих російськими і зарубіжними авторами.

Серед багатьох підходів можна виділити два принципових: кількісний і якісний.

Кількісні методи оцінки конкурентоспроможності, як правило, пов'язані з розрахунком індексів, перш за все інтегральних, покликаних оцінити стан ряду ключових показників, що відображають окремі аспекти конкурентоспроможності, з подальшим об'єднанням їх в агрегований показник. Вони засновані на застосуванні різних коефіцієнтів для аналізу виробничої діяльності, фінансового положення, ефективності інвестицій та ін.. При цьому показники, що приймаються тим або іншим автором як основні для оцінки конкурентоспроможності, достатньо різноманітні.

Так, Таран В.А. у своїй роботі за основні показники конкурентоспроможності підприємства пропонує приймати: економічний потенціал і ефективність діяльності (активи, основний капітал, власний і позиковий капітал, об'єм продажів, частка на ринку, прибуток); рівень управління (форми організації і досвід функціонування елементів господарського механізму з позиції нововведень і відповідальності); виробничий і збутовий потенціали, вказуючи на можливість фірми проводити і реалізовувати ту або іншу продукцію в необхідних кількостях в необхідні терміни (наявність сировинної бази; виробничі і збутові потужності; об'єм і напрями капіталовкладень, що визначають виробничу політику та ін.); науково-дослідний потенціал (організація і напрям наукових досліджень, щорічні витрати на НІОКР, число патентів на винаходи, область патентознавства, оцінка можливості заняття фірмою монопольного положення в якій-небудь області техніки та ін.); фінансове положення (платоспроможність, кредитоспроможність і умови кредитування, структура капіталу – відношення власного капіталу до загальної суми активів та ін.)

Вітчизняний економіст М.Р. Міронов запропонував комплексний метод оцінки конкурентоспроможності підприємства, заснований на оцінці наступних групових показників і критеріїв конкурентоспроможності підприємства: ефективності виробничої діяльності підприємства; фінансового положення підприємства; ефективності організації збуту і просування товару на ринку; конкурентоспроможності товару; діловій активності підприємства. Коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства розраховується як сума множення значення того або

© Панченко М.О., Бровкова О.Г., 2015

іншого критерію на коефіцієнт його ваги. Недоліком даного методу є достатньо жорстка заданість критеріїв ефективності [3].

Конкурентоспроможність організації Фатхутдінов Р.А. пропонує оцінювати по чотирьох основних групах показників: 1) переваги в зовнішньому середовищі (макросередовище, інфраструктура регіону, мікросередовище); 2) переваги у внутрішньому середовищі (технології, організація процесів, ресурси); 3) переваги в якості і ресурсоємності товарів, що випускаються, нововведень (товари, нововведення, послуги); 4) переваги ринків (за об'ємом ринків, по кількості конкурентів, по оперативності і надійності фінансових операцій, по безпеці торгівлі). Пропоновані автором показники враховують всі аспекти діяльності підприємства.

Для інтегральної оцінки конкурентоспроможності підприємств в статиці Фатхутдінов Р.А. пропонує формулу, що враховує вагомість товарів і ринків, на яких вони реалізуються:

$$K_{орг} = \sum a_i \times b_j \times K_{ij} \rightarrow 1, \quad (1)$$

де a_i – питома вагомість товару в об'ємі продажів за аналізований період;

b_j – показник значущості ринку, на якому представлений товар організації.

Для промислово розвинених країн значущість ринку рекомендується приймати на рівні 1,0, для решти країн 0,7, для внутрішнього ринку 0,5.

Проте недоліком даної методики є те, що конкурентоспроможність організації ототожнюється конкурентоспроможністю його товару, що некоректно. Конкурентоспроможність продукції є необхідною, але не достатньою умовою конкурентоспроможності підприємства. Крім того, в даній методиці суб'єктивність визначення значущості ринку знижує достовірність оцінки [6].

У роботі Шальмінової А.С. для оцінки конкурентоспроможності підприємства пропонується вибирати систему показників ефективності виробничої діяльності підприємства, фінансового положення підприємства, ефективності організації збуту і просування товару, конкурентоспроможності товару і ефективності інноваційного проекту. Інтегральний показник конкурентоспроможності автор отримує методом теорії бажаності. Загальний показник конкурентоспроможності підприємства розраховується у вигляді середньої геометричної зваженої:

$$K = \sqrt[(\alpha_1+\alpha_2+\alpha_3+\alpha_4+\alpha_5)]{e_1^{\alpha_1} \cdot e_2^{\alpha_2} \cdot e_3^{\alpha_3} \cdot e_4^{\alpha_4} \cdot e_5^{\alpha_5}}, \quad (2)$$

де α_1, α_2, α_3, α_4, α_5 – коефіцієнти вагомості показників ефективності;

e_1, e_2, e_3, e_4, e_5 – частні показники ефективності діяльності підприємства.

У даній методиці враховується велике число чинників, що впливають на конкурентний статус підприємства. Проте методика не позбавлена суб'єктивізму. Достовірність оцінки конкурентоспроможності по даній методиці в значній мірі залежить від кваліфікації експерта, так як інтегральний показник розраховується з використанням вагів, визначуваних експертами [6].

Якісні методи не пов'язані з кількісними розрахунками, а засновані на експертних оцінках. Самим універсальним і оперативним методом оцінки конкурентоспроможності підприємства є SWOT-аналіз, що дозволяє найповніше зіставити індикатори конкурентоспроможності суб'єкта ринкових відносин з аналогічними індикаторами суперників, виявити і оцінити власні сильні і слабкі сторони, так само як і сильні і слабкі сторони своїх конкурентів. Вказаний метод залишає підприємству свободу в виборі індикаторів конкурентоспроможності [3].

Група так званих матричних методів базується на оцінці маркетингової стратегії підприємства з використанням побудови матриці конкурентних стратегій [1]. Перевагою даного методу є те, що за наявності інформації про об'єми реалізації і відносні долі ринку конкурентів метод дозволяє забезпечити високу адекватність оцінки. Проте виключається проведення аналізу причин що відбувається, що ускладнює вироблення управлінських рішень, а також вимагає наявність достовірної маркетингової інформації; це вабить необхідність відповідних досліджень.

Широкого поширення на практиці набула методика оцінки конкурентоспроможності підприємства, заснована на концепції ціннісного ланцюга М. Портеру. Методика аналізу конкурентоспроможності припускає використання ціннісного ланцюга підприємства як основу для конкурентного аналізу. Оцінка конкурентоспроможності підприємства здійснюється експертним шляхом. Експертна група оцінює стан організації шляхом відповіді на питання, згруповані по ціннісних блоках. Отримані результати дозволяють оцінити реальне положення справ в компанії, визначити точки можливого зростання, блоки неефективного використання капіталу, ціннісні дії, які визначають конкурентне обличчя компанії і її конкурентні переваги. Основною вимогою даної методики є гранична чесність експертів без перебільшення власних можливостей і можливостей конкурентів [7].

Висновки і пропозиції. Виходячи з вище проаналізованого, можна констатувати, що до теперішнього часу в Україні відсутня єдина методика комплексної кількісної оцінки конкурентоспроможності підприємства, необхідність в якій набуває всього велику актуальність. Кожна з перерахованих груп методів може застосовуватися як оцінка конкурентоспроможності підприємств багатьох галузей. Проте слід констатувати, що досконалих методів не існує і вибирати той або інший необхідно виходячи з цілей, ради яких проводиться оцінка.

Кількісні методи дозволяють об'єктивно оцінити конкурентні можливості підприємства, проте в більшості випадків в основі їх лежить аналіз чинників, що визначають конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів, перелік яких носить суто суб'єктивний характер і є вичерпним. В той же час система чинників конкурентоспроможності підприємства є відкритою, а безліч елементів цієї системи нечітким, що свідчить про недостатню адекватність оцінки. Крім того, як правило, відбувається зведення різних за природою техніко-економічних показників в єдиний показник конкурентоспроможності з привласненням кожному з оцінюваних чинників коефіцієнтів, що визначають їх вагове значення. Разом з тим, вплив різних економічних чинників в конкретній економічній ситуації на конкурентоспроможність підприємства різний.

Якісні методи не відрізняються особливою науковою строгістю, але чутливі, гнучкі і, за умови аналізу достатньо достовірної інформації, дозволяють оцінити факти, а не абстрактні цифри. Основним недоліком даної групи методів є істотна суб'єктивність і умовність, проте в деяких випадках застосування їх необхідно і вельми продуктивно.

Таким чином, оцінка конкурентоспроможності підприємств є достатньо складним процесом через свою новизну. Проте, актуальність і необхідність подібного аналізу очевидна. Не дивлячись на велику кількість робіт, присвячених оцінці конкурентоспроможності підприємств, що є до теперішньо-

го часу, серед них не пропонується методики, що відрізняється своєю надійністю. Потрібно обирати таку методику оцінки конкурентоспроможності, що найбільш прийнятна для об'єкту дослідження та яка включає в розумній пропорції як якісну, так і кількісну складові.

Список літератури:

1. Грігорьева М. С. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] режим доступу: http://www.ibl.ru/konf/120412/metody-ocenki-konkurentosposobnosti-predprijatija.html
2. Замураєва Л. Е. Методологічні аспекти оцінки конкурентоспроможності організації. [Електронний ресурс] режим доступу: http://perspectives.utmn.ru/2008_8/2.1.htm
3. Отт А. Ст. Підвищення конкурентоспроможності як програмне завдання технічного переозброєння машинобудівного предприятия/Двигатель № 46, 2011 режим доступу:http://engine.aviaport.ru/issues/75/page46.html
4. Уляхин Т. М. Методологічні підходи до вибору напрямів розробки методів оцінки і аналізу конкурентоспроможності промислового предприятия/ Університет ім. Ст. І. Вернадського № 2(12), 2008 Том 1. Режим доступу: http://vernadsky.tstu.ru/pdf/2008/02g/36g.pdf
5. Фасхиев Х. А. Визначення конкурентоспроможності предприятия/ Маркетинг в Росії і за кордоном № 4, 2009 режим доступу: http://www.dis.ru/library/market/archive/2009/4/4960.html
6. Фасхиев Х. А. Як зміряти конкурентоспроможність підприємства? [Електронний ресурс] режим доступу: http://referent.mubint.ru/8/2287
7. Хасанов Р. Х. Методика оцінки конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] режим доступу: http://www.moderncompetition.ru/general/upload/articles_preview/sk0409–99_fs.pdf
8. Чайникова Л. Н. Конкурентоспроможність підприємства: навчань. пособие / Л. Н. Чайникова, Ст. Н. Чайників. Тамбов: Вид-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 192 с.

Панченко М.А., Бровкова Е.Г.
Одесский национальный политехнический университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В данной статье изучены основные методы оценки конкурентоспособности предприятия. Рассмотрены подходы к определению критерия эффективной конкуренции, экономические и качественные показатели, которые влияют на конкурентные преимущества организации. Конкурентоспособность – главный показатель эффективности производства, оценки эффективной деятельности системы управления.

Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятие, методика, оценка, анализ.

Panchenko M.O., Brovkova O.H.
Odessa National Polytechnic University

METHODICAL APPROACHES TO ESTIMATION OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISE

Summary
The basic methods of estimation of competitiveness of enterprise are studied in this article. Approaches to determination of criterion of effective competition, economic and quality indicators, which influence the competitiveness of organization, are examined. Competitiveness is the main indicator of efficiency of production, estimation of effective activity of the management system.

Keywords: competitiveness, enterprise, methodology, estimation, analysis.

УДК 338.246

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Пащенко Ю.Є.
Національний авіаційний університет

Досліджені принципові риси партнерських взаємодій держави і приватного сектору, які можуть розглядатись як державно-приватне партнерство. Представлені вигоди реалізації транспортних інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства. Наведені форми державно-приватного партнерства, які можуть застосовуватись для реалізації транспортних інфраструктурних проектів. Сформульовані ключові умови, які повинні враховуватись під час схвалення рішення щодо реалізації транспортного інфраструктурного проекту на засадах державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, транспорт, інфраструктура.

Постановка проблеми. Необхідність реалізації економічних реформ в Україні зумовлює об'єктивну потребу у пошуку нових інструментів залучення інвестицій. Однією з важливіших інфраструктурних галузей, що впливають як на ділову активність регіону, так й добробут населення є транспорт. Його ефективне функціонування тісно залежить від розвиненості транспортної інфраструктури. Нажаль, більшість об'єктів транспортної інфраструктури були створені ще за часів Радянського Союзу, а капітальні вкладення у їх підтримання й досі фінансуються з бюджетних коштів, яких зрозуміло недостатньо для забезпечення ефективного функціонування транспорту.

Вирішення проблеми обмеженості бюджетних коштів для фінансування транспортних інфраструктурних проектів у багатьох країнах світу пов'язують з механізмом державно-приватного партнерства. В Україні також зростає зацікавленість у використання партнерських взаємодій держави із бізнесом. Одним з можливих напрямків партнерства є реалізація проектів розвитку транспортної інфраструктури. Це зумовлює необхідність розкриття змісту, принципів, дослідження форм та методів державно-приватного партнерства, що будуть прийнятні для реалізації таких проектів на транспорті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з реалізацією транспортних інфраструктурних проектів досліджуються низкою відомих як зарубіжних, так й вітчизняних науковців: Г. Ходжем та К. Грівом [8], Р. Бейном [6], Г. Фішбейном [7], Д.Дж. Делмоном [4], А. Куїмом [9], В. Варнавським [1], В. Максимовим [5], О. Вінником. [2] та низкою інших відомих науковців. Вони розглядають такі важливі питання, як: врахування та управління ризиками проектів, що реалізуються на засадах державно-приватного партнерства; обґрунтування вибору переможців концесійного конкурсу; побудова схем фінансування будівництва платних доріг тощо.

Виокремлення невирішених раніше питань загальної проблеми. В той же час серед вчених сьогодні немає єдиного погляду на зміст державно-приватного партнерства при реалізації транспортних інфраструктурних проектів. Це призводить до неоднозначного розуміння окремих форм ділових взаємодій держави і бізнесу та визнання їх як форми державно-приватного партнерства. Також відкритими залишаються питання схвалення рішень щодо реалізації транспортних інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства.

Формулювання цілей статті. Запропонована стаття передбачає досягнення наступних цілей: 1) дослідження принципових рис державно-приватного партнерства; 2) виявлення вигід застосування механізму державно-приватного партнерства при реалізації транспортних інфраструктурних проектів; 3) виявлення форм державно-приватного партнерства, що будуть придатні для реалізації проектів розвитку транспортної інфраструктури; 4) виявлення ключових умов, що повинні бути враховані під час схвалення реалізації транспортних інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства..

Викладення основного матеріалу. Економічний розвиток будь-якої країни, потенціал її міжнародної конкурентоспроможності тісно пов'язаний з обсягами капіталу, інвестованого у транспортну інфраструктуру. Особливістю об'єктів транспортної інфраструктури є їхній стратегічний характер. Це зумовило виокремлення транспортної інфраструктури в об'єкт управління, що тривалий час перебував у державній монополії, зокрема в Україні. Обмеженість коштів бюджету країни призводила до відхилення або припинення реалізації багатьох капіталомістких проектів, які могли б стати потужним каталізатором соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так й країни у цілому.

Сьогодні, нажаль, транспортна інфраструктура в Україні не забезпечує потреби суспільства у якісних, своєчасних та безпечних перевезеннях пасажирів та вантажів, не створює й можливості максимального використання транзитного потенціалу з міжнародних перевезень. Причиною цього є недостатність інвестицій, що вкладаються у транспортній інфраструктурні проекти.

Така ситуація зумовила зростання зацікавленості щодо використання зарубіжного досвіду залучення нових джерел фінансування, зокрема з приватного сектору. Створюючи передумови для приходу приватних інвесторів у галузь, держава вирішує низку питань, що забезпечують соціально-економічний розвиток її регіонів (зростання рівня зайнятості населення регіонів, активізація ділової активності, зміцнення економічних зв'язків між регіонами тощо), а також зміцнюють оборонний потенціал країни.

Практика залучення приватних інвесторів до вирішення суспільно-значущих завдань набула назви державно-приватного партнерства. Що ж являє собою державно-приватне партнерство? Його основними рисами є наступні:

– має місце угода між державними органами влади та приватними підприємствами;

– можлива співпраця між державними та приватним підприємствами;

– часто (не завжди) має місце довгострокова основа співробітництва;

– створюється для надання послуг або засобів обслуговування користувачам (суспільства);

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Пащенко Ю.Є., 2015

– передбачає об’єднання ресурсів та компетенцій державного та приватного сектору;

– рух грошових потоків може здійснюватись в обох напрямках між приватним та державним секторами (іноді одночасно);

– має місце розподіл ризиків між державним та приватним секторами;

– має місце розподіл доходів (вигід) між державним та приватним секторами.

Реалізація транспортних інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства має низку вигід:

до реалізації проекту залучається компетенція та експертні знання приватного сектору;

знижує загальні витрати від реалізації проекту шляхом підвищення ефективності від використання послуг приватного сектору;

забезпечує можливість зв’язку якості послуг, що надаються користувачам з виплатами за них та зосереджує увагу держави на покращенні таких послуг;

дає змогу мобілізувати приватні інвестиційні ресурси та зосередити державні кошти на сферах, що є державною монополією впливу;

дає змогу суспільству одержувати більше кількість та за вищою якістю послуги, ніж ті, що раніше надавались державним сектором.

В той же час, залучення приватного сектору до реалізації транспортних інфраструктурних проектів може не призвести до очікуваних ефектів. Причиною цього є дві великі групи факторів: зовнішні фактори, якими керувати неможливо (макроекономічні потрясіння, дефіцит інтересу міжнародних інвесторів, вихід міжнародних банків внаслідок дефолту країни тощо); проблеми, пов’язані з підготовкою та реалізацією проекту, які можуть бути усунені (неякісне техніко-економічне обґрунтування; нереалістичний розподіл ризиків, помилки в обчисленні економічної ефективності, відсутність правових передумов реалізації проекту на засадах державно-приватного партнерства, неспроможність довести проект до кінця під час його реалізації тощо).

Під час створення державно-приватного партнерства увага приділяється грошовим потокам платежів за послуги, що будуть надаватись суспільству та передачі експлуатаційних ризиків. На рис. 1 наведені форми державно-приватного партнерства, що відрізняються між собою ступенем участі приватного сектору у реалізації проекту. Чим більша ступінь участі приватного сектору у реалізації проекту, тим більший рівень ризику йому передається.

Рис. 1 Участь приватного сектору у реалізації проекту розвитку транспортної інфраструктури та форми державно-приватного партнерства

Джерело: розроблено автором за джерелом [3]

Важливу роль в успішності реалізації проекту на засадах державно-приватного партнерства відіграє обґрунтованість схеми його фінансування. Загальний обсяг капіталу, що потрібний для реалізації проекту формується з коштів інвесторів (приватних та, не обов’язково, державних) та кредитних коштів. Фінансування будується за принципом проектного фінансування, коли погашення боргів передбачається за рахунок очікуваних від проекту грошових потоків. При цьому проект буде вважатись як фінансово спроможний бути реалізованим, якщо забезпечує доходи, що перевищують борг, має місце розподіл ризиків між інвесторами, у разі ризику недостатності необхідних доходів інвесторам надаються гарантії щодо отримання мінімально необхідного прибутку за прийнятого ними ризику. Зрозуміло, що такі гарантії повинна надавати держава, як партнер та як суб’єкт управління, зацікавлений у реалізації проекту.

Під час прийняття рішення щодо реалізації проекту розвитку транспортної інфраструктури необхідно враховувати наступні ключові умови:

1) Проект повинен забезпечувати високі економічні та соціальні вигоди;

2) Починати реалізацію проекту на засадах державно-приватного партнерства необхідно за умови комплексного вирішення таких питань, як: забезпечення економічної ефективності для учасників проекту; забезпечення оптимального розподілу ризику між учасниками проекту; забезпечення доступних цін на послуги для користувачів, держава може забезпечити надання гарантій інвесторам або здійснення виплат за послуги, надані користувачам.

3) Створені правові та інституційні передумови реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства, а також забезпечується прозорість та конкуренція у відборі учасників проекту;

Особливу увагу слід приділяти проведенню конкурсних торгів. Це зумовлено тим, що ефективність проведення торгів безпосередньо впливає на подальшу вартість проекту. Так, конкурентні закупівлі скорочують кінцеві витрати та підвищує прозорість механізму державно-приватного партнерства. В той же час багато невдач державно-приватного партнерства безпосередньо пов’язані з суспільною та політичною опозицією непрозорим закупівлям. Прямі перемовини з постачальниками можуть відбуватись більш тривалий період, ніж конкурентні торги.

Яскравими прикладами реалізації транспортних інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства є:

будівництво та обслуговування експлуатації міської автостради 407 ETR у Торонто (Канада);

контракт на обслуговування, управління та збереження вулиць та мостів у Вашингтоні (США);

будівництво та експлуатація нової легкої залізничної дороги у Мадриді (Іспанія);

будівництво та обслуговування підземного паркінгу у Парижі (Франція).

Успішність зазначених проектів визначалась наступним:

Проекти були інтегровані та співвіднесені із загальною стратегією розвитку транспорту;

Базувались на надійних прогнозах попиту, що забезпечило їхню життєспроможність;

У їх реалізації приймали участь інституційні учасники: місцеві або центральні уряди, фінансово-кредитні установи, приватні інвестори;

З боку державних (місцевих) органів влади були створені умови для забезпечення надійного джерела доходів від наданих за проектом суспільно значущих послуг;

Не мали надто великих капітальних вкладень з боку інвесторів. Вкладений у ці проекти капітал був застрахований.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, використання механізму державно-приватного партнерства у реалізації транспортних інфраструктурних проектів, зокрема в Україні, має великі перспективи. В той же час інтерес становить інституційне забезпечення реалізації таких проектів. Зокрема, необхідно розробити стандартні умови для контрактів на реалізацію проектів на засадах державно-приватного партнерства. При цьому такі стандарти повинні враховувати галузеві особливості транспортної інфраструктури: автодорожнього, залізничного, авіаційного, морського транспорту, метрополітену тощо. Доопрацювання потребують й певні положення законодавчої бази, що регламентують реалізацію проектів розвитку транспортної інфраструктури на засадах державно-приватного партнерства.

Список літератури:

1. Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – РАН; Институт мировой экономики и международных отношений. – М.: Наука, 2005. – 315 с.
2. Вінник О. М. Форми та моделі державно-приватного партнерства / О. М. Вінник // Університетські наукові записки. – 2011. – № 1. – С. 159-169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2011_1_27.pdf
3. Государственно-Частное Партнерство в Общественном Транспорте. World Bank, PPIAF: Workshop and Training on Urban Transport Planning and Reform. Baku, April 14-16, 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/EXTECAREGTOPTRANSPORT/Resources/571120-1241808859601/R13.pdf
4. Делмон Д. Дж. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти / Джеффри Делмон Дж.- Астана: The World Bank Group. 2010. – 250 с.
5. Максимов В. В. Государственно-частное партнерство в транспортной инфраструктуре: критерии оценки концессионных конкурсов / Максимов В. В. – М.: Альпина Паблишерз, 2010. – 178 с.
6. Bain R. PPP construction risk: international evidence from the roads sector / [Bain Robert.] – Proceedings of the European Transport Conference, 17-19 October 2007, Noordwijkerhout, Netherlands. [CP]. Електронний ресурс Режим доступу: http://www.robbain.com/ETC%20Paper%20Bain%202007.pdf
7. Fishbein G. Private Financing of Toll Roads.. Demand or Revenue Risk for Transport Projects / [Fishbein Gregory, Babbar Suman/]. – RMC Discussion Paper Series, No. 117. 1996. – Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.worldbank.org/transport/roads/tr_docs/117.pdf
8. Hodge G. The Challenge of Public–Private Partnerships: Learning from International Experience / [Graeme A. Hodge, Carsten Greve.] – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2005. – 357 pp.
9. Quium A. A Guidebook on Public-Private Partnership in Infrastructure. / Quium A. – Transport Division (TD). – UNESCAP, Bangkok, January 2011 – 76 pp.

Пащенко Ю.Е.
Национальный авиационный университет

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В РАЗВИТИИ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация
Исследованы принципиальные черты партнерских взаимодействий государства и частного сектора, которые могут рассматриваться как государственно-частное партнерство. Представлены выгоды реализации транспортных инфраструктурных проектов на принципах государственно-частного партнерства. Приведены формы государственно-частного партнерства, которые могут применяться для реализации транспортных инфраструктурных проектов. Сформулированы ключевые условия, которые необходимо учитывать при одобрении решения о реализации транспортного инфраструктурного проекта на принципах государственно-частного партнерства.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, транспорт, инфраструктура.

Pashchenko Yu.Ye.
National Aviation University

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN DEVELOPMENT OF A TRANSPORT INFRASTRUCTURE

Summary
The fundamental lines of partner co-operations of the state and private sector, which can be examined as public-private partnership, are investigated. The benefits of realization of transport infrastructural projects based on principles of public-private partnership are presented. Forms of public-private partnership, which can be used for realization of transport infrastructural projects, are provided. Key terms to be considered in the process of decision-making regarding realization of a transport infrastructural project on the basis of public-private partnership are specified.
Keywords: public-private partnership, transport, infrastructure.

УДК 336.773

ХАРАКТЕРИСТИКА КРЕДИТНИХ СПІЛОК ТА ЇХНЯ РОЛЬ НА РИНКУ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ

Підгайна Х.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті висвітлено питання діяльності кредитних спілок, які є частиною небанківського сектору ринку кредитних ресурсів в Україні. В статті досліджено сутність і специфіку їх функціонування. Автор виокремлює принципи діяльності кредитних спілок. Досліджено характерні ознаки кредитних спілок. В статті наведена статистика останніх років роботи кредитних спілок в Україні.

Ключові слова: кредитна спілка, кредит, ринок кредитних ресурсів, фінансовий ринок, банк.

Постановка проблеми. Кредит будучи економічною категорією, частиною фінансово-кредитних відносин перетворився в продукт масового споживання. Загальновідомим є той факт, що кредит став частиною життя великої кількості українців, відповідно існує безліч установ та організацій кредитного спрямування, де можна його оформити та отримати на різні потреби. Слід відмітити, що крім класичних учасників ринку кредитних ресурсів – комерційних банків, важливими суб'єктами також є ще і кредитні спілки. Кредитні спілки займають набагато меншу частку на ринку кредитних ресурсів щодо послуг кредитування в порівнянні з банківськими установами. Проте саме кредитним спілкам, притаманне збільшення обсягів виданих кредитів, на відміну від банківських установ в непевні часи для вітчизняного фінансово-кредитного сектору.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні основи функціонування кредитних спілок, а також механізми адміністративно-правового регулювання та перспективи їх розвитку досліджували багато науковців, зокрема О.Г. Волкова [1], В.В. Гончаренко [2], А.А. Довгополик [3], В.М. Кочетков [4], Л.А. Негребецька [5], О.Г. Олещук [6], А.О. Пантелеймоненко [7], А.А. Пожар [8] та ін. Вітчизняні науковці висвітлювали у своїх працях актуальні питання становлення кредитних спілок, теоретичні та практичні аспекти їх діяльності в Україні.

Метою статті є проаналізувати функціонування кредитних спілок як незалежних учасників ринку кредитних ресурсів, виокремити основні та характерні ознаки діяльності кредитних спілок.

Виклад основного матеріалу. Вплив негативних тенденцій в світовій економіці, які спричиняють поштовхи до появи фінансових криз міжнародних масштабів, надмірна девальвація, недосконалість правового регулювання фінансового ринку України, висока політична заангажованість управлінських рішень у фінансовій сфері, надмірний рівень доларизації є факторами впливу на кредитні процеси в країні, що відбуваються на ринку кредитних ресурсів. Нестабільність на фінансовому ринку України є результатом соціальної напруженості та панічних настроїв у населення та соціально-економічних амплітуд в діяльності фінансово-кредитних інститутів. Отже, на нашу думку, на даний час є актуальним дослідження ринку кредитних ресурсів, а саме кредитних спілок – елементів небанківського сектору.

Кредитною спілкою вважається громадська організація некомерційного характеру, метою якої не є отримання прибутку. Слід вважати, що діяльність кредитної спілки здійснюється на кооперативних засадах з ціллю соціального захисту своїх членів шляхом реалізації процесу взаємовигідного кредитування за рахунок їх акумульованих заощаджень. Основною ознакою кредитної спілки є неприбуткове спрямування здійснення кредитних операцій, яке полягає в наданні кредитних та ощадних послуг своїм членам.

Кредитна спілка є суб'єктом ринку кредитних ресурсів, являє собою своєрідну форму самоорганізованого об'єднання людей, які за допомогою власних зусиль займаються створенням можливості задоволення власних фінансових потреб. Кредитні спілки є демократичними самоврядними організаціями, в якій саме її члени встановлюють які конкретні види послуг будуть надаватися та на яких умовах. Слід наголосити, що кредитні спілки виникають у зв'язку з необхідністю у певних фінансових послуг з боку населення та коли їхні вимоги і потреби не мала змогу задовільнити жодна фінансова установа, пропонуючи невигідні умови. Отже, кредитні спілки є фінансово-кредитним механізмом на громадських засадах, що діє на умовах об'єднання власних ресурсів та ідей, які оптимізовують та полегшують отримання необхідних послуг дешевше, якщо порівнювати з автономною дією кожного члена кредитної спілки [9].

Основні принципи функціонування кредитної спілки:

1. Довільність вступу і виходу з кредитної спілки
2. Самоврядування
3. Гласність [10].

Основними ознаками, що характеризують кредитні спілки, слід відмітити наступні риси:

1. Щодо організаційно-економічної основи функціонування кредитної спілки, то вона має статус юридичної особи, якого набуває з дня її державної реєстрації та створена на добровільних засадах [11].

2. Об'єднання людей, відповідно до їх інтересів, спільної діяльності або компактного місця проживання. Відповідно певне кооперування людей виступає полем членства для кредитної спілки. Це може бути трудовий колектив фірми, громадська організація, професійна спілка, церковна чи територіальна громада. Саме така ознака поля членства є характерною виключно для кредитної спілки, що відрізняє її від будь-яких форм діяльності суб'єктів господарювання

3. Лише члени кредитної спілки можуть користуватися її послугами, відповідно вони є водночас і власники, і клієнтами. Очевидним є факт, що одним з пріоритетних завдань кредитної спілки є забезпечення якомога найдешевших послуг членам за допомогою акумульованих ними фінансових ресурсів.

4. У кредитній спілці відсутній статутний фонд та немає засновників як таких, отже будь-який член володіє аналогічними управлінськими та майновими правами, що і перші п'ятдесят засновників, незалежно від того, коли вступив у спілку.

© Підгайна Х.О., 2015

Таблиця 1

Кількість кредитних установ в Державному реєстрі фінансових установ

Реєстрація кредитних установ	2009	2010	2011	2012	2013	30.09.2014
Кількість кредитних установ, всього	816	730	691	708	739	711
у тому числі:						
кредитних спілок	755	659	613	617	624	589
Інших кредитних установ	32	42	48	61	85	92
юридичних осіб публічного права	29	29	30	30	30	30

Джерело: [12]

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності кредитних установ

	2009	2010	2011	2012	2013	30.09.2014
Кількість членів КС (тис. осіб)	2190,3	1570,3	1062,4	1095,9	980,9	910,6
Кількість членів КС, які мають внески на депозитних рахунках на кінець періоду	117,0	78,9	48,0	44,9	40,3	35,8
Кількість членів КС, які мають діючі кредитні договори (тис. осіб)	423,6	343	249,3	254,0	233,6	214,5
Загальні активи (млн.грн.)	4218,0	3432,2	2386,5	2656,9	2598,8	2598,8
Кредити, надані членам КС (залишок на кін.періоду) (млн.грн.)	3909,1	3349,5	2237,4	2531,0	2349,1	2321,7
Внески членів КС на депозитні рахунки (залишок на кін. періоду) (млн.грн.)	2959,3	1945,0	1185,5	1287,5	1330,1	1102,6
Капітал (млн.грн.)	765,8	1117,3	942,9	1088,7	1055,6	1271,5

Інші кредитні установи

	2009	2010	2011	2012	2013	30.09.2014
Кількість зареєстрованих кредитних установ (на кінець періоду)	32	42	48	61	85	92
Загальні активи (млн.грн.)	3092,1	2498,9	3903,6	4439,0	8137,8	11798,1
Капітал (млн.грн.)	719,4	843,5	1441,7	1835,6	2434,4	2622,8
Обсяг виданих кредитів на звітну дату (млн. грн.)	1805,4	1408,4	2064,9	1888,0	3981,8	4150,9

Джерело: [12]

Таблиця 3

Розподіл кредитних спілок за середньозваженими відсотковими ставками за кредитами

Інтервали відсоткових ставок	Дані за 2013 р.		Дані за 9 місяців 2014 р.	
	Кількість кредитних спілок, які подали звітні дані	Частка від загальної кількості кредитних спілок, %	Кількість кредитних спілок, які подали звітні дані	Частка від загальної кількості кредитних спілок, %
До 10%	33	6,5	35	8,3
10%-20%	18	3,6	16	3,8
20%-30%	48	9,5	36	8,5
30%-40%	123	24,4	104	24,5
40%-50%	154	30,6	126	29,7
50%-60%	68	13,5	60	14,2
60%-70%	39	7,7	28	6,6
70%-80%	9	1,8	8	1,8
Більше 80%	12	2,4	11	2,6
Всього	504	100%	424	100%

Джерело: [12]

Таблиця 4

Розподіл кредитних спілок за обсягом їх активів

Групи кредитних спілок за обсягом	Обсяг активів групи кредитних спілок, млн. грн.		Кількість кредитних спілок, що належать до групи		Частка кредитних спілок, що належать до групи, %		Частка активів, що належать до групи, %	
	2013 р.	9 міс. 2014 р.	2013 р.	9 міс. 2014 р.	2013 р.	9 міс. 2014 р.	2013 р.	9 міс. 2014 р.
Більше 100 млн. грн.	110,7	364,7	1	3	0,2	14,0	4,3	0,7
50-100 млн. грн.	566,8	544,7	8	7	1,6	21,0	21,8	1,7
10-50 млн. грн.	947,3	873,3	48	43	9,5	33,6	36,5	10,1
5-10 млн. грн.	347,2	318,3	50	47	9,9	12,2	13,4	11,1
1-5 млн. грн.	563,8	446,1	220	186	43,7	17,2	21,6	43,9
До 1 млн. грн.	63,0	51,7	177	138	35,1	2	2,4	32,5
Всього	2598,8	2598,8	504	424	100%	100%	100%	100%

Джерело: [12]

5. Щодо адміністративно-управлінських питань кредитної спілки, то кожний член спілки володіє правом одного голосу, незалежно від розмірів його вкладів. Кредитна спілка як добровільне об'єднання громадян є підконтрольна усім її членам, а не обмеженій кількості людей, що сприяє функціонуванню кредитної спілки як інституту взаємодопомоги та довіри, захищаючи інтереси всіх її членів.

6. Кредитна спілка надає лише два види послуг: кредитні та ощадні. Проведення будь-якої іншої господарської чи фінансової діяльності кредитною спілкою є заборонено, це зумовлене тим, що одержання прибутку не є метою кредитної спілки. Відсотки за кредитами, які отримує спілка, направляються на формування фондів щодо нарахування відсотків на депозити членів.

7. Можна стверджувати, що кредитна спілка є інститутом взаємовигідного кредитування та громадською організацією водночас. Оскільки прийнявши рішення на Загальних зборах кредитна спілка може надавати фінансову чи організаційну підтримку для здійснення громадських програм, що стосується інтересів своїх членів, дитячі соціальні проекти, ініціативи для інвалідів та інших соціально незахищених верств населення [10].

Згідно з інформацією, розміщеною на сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, до Державного реєстру фінансових установ станом на 30.09.2014 р. налічувалось 711 кредитних спілок (табл. 1) Щодо основних показників діяльності кредитних спілок та інших кредитних установ, то помітна тенденція до зменшення кількості членів кредитних спілок (КС), кількості членів, які мають діючі кредитні договори та внески на депозитних рахунках, проте не прослідковується зменшення загальних активів, наданих кредитів та капіталу, що належить кредитним спілкам (табл. 2). У таблиці 3 та 4 наведені загальні дані щодо розподілу кредитних спілок за середньозваженими відсотковими ставками за кредитами та розподілу кредитних спілок за обсягом їх активів.

9 червня 1994 року для вирішення проблем на ринку кредитних ресурсів та його розвитку і покращення соціально-економічної ситуації було створено Національну асоціацію кредитних спілок України. Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ) об'єднує велику кількість кредитних спілок зі всіх областей України. НАКСУ бере участь у створенні необхідної інфраструктури для забезпечення ефективної і стабільної роботи кредитних спілок; розробляє та ініціює створення повноцінної нормативно-правової бази для роботи вітчизняних кредитних спілок; здійснює захист інтересів членів кредитних спілок перед державою; надає консультації членам кредитних спілок щодо правових, фінансових і бухгалтерських аспектів їх функціонування; проводить підвищення кваліфікації кадрів кредитних спілок; проводить уніфікацію діяльності кредитних спілок-учасників НАКСУ за допомогою розробки внутрішніх операційних стандартів; займається безпосереднім поширенням ідей фінансової кооперації серед населення; координує єдиний інформаційний простір кредитних спілок України [9].

Висновки. Фінансові кризи провокують банківську систему нестабільністю економічної ситуації, відповідно відбувається великий відплив грошей з депозитних рахунків, тобто реальне накопичення коштів на руках населення, які потрібно в певне русло вкладати. Кредитні спілки володіють великим потенціалом щодо розвитку як фінансові інститути поряд з банківськими установами. Основним напрямом розвитку є збільшення обсягів кредитування кредитними спілками та збереження адекватного рівня репутації.

На нашу думку, пріоритетним напрямком дослідження питання діяльності кредитних спілок є визначення основних проблем, що виникають у всіх членів кредитних спілок під час надання кредитних та ощадних послуг на всіх стадіях.

Список літератури:

1. Волкова О. Г. Проблемні питання розмежування внесків кредитних спілок України / О. Г. Волкова // Экономика и управление: научно-практический журнал. – Сімферополь, 2013. – № 1. – С. 71-79.
2. Гончаренко В. В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок і кооперативних банків / В. В. Гончаренко // Науковий вісник полтавського університету економіки і торгівлі. – № 2(58). – 2013. – С. 302-306.
3. Довгополик А. А. Кредитні спілки в механізмі адміністративно-правового регулювання: аналіз правових ознак / А. А. Довгополик // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 1. – С. 35-40.
4. Кочетков В. М. Особливості акумуляції грошових коштів кредитними спілками України в період економічної кризи / В. М. Кочетков, А. О. Прудніков // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – 2011. – № 1(10). – С. 26-30.
5. Негребецька Л. А. Кредитні спілки як організації фінансової взаємодопомоги / Л. А. Негребецька // Регіональна економіка. – 1999. – № 2(12). – С. 121-126.
6. Олещук М. Г. Аналіз проблем, перспектив і тенденцій діяльності кредитних спілок України / С. В. Лєонов, М. Г. Олещук // Вісник Української академії банківської справи – 2014. – № 1(36). – С. 34-37.
7. Пантелеймоненко А. О. Історичний досвід становлення та розвитку кредитної кооперації / А. О. Пантелеймоненко // Світ фінансів. – 2008. – № 3(16). – С. 170-174.
8. Пожар А. А. Фінансові аспекти функціонування кредитних спілок / А. А. Пожар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2007. – Т. 20. – С. 335-344.
9. Офіційний сайт Національної асоціації кредитних спілок України [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://www.unascu.org.ua/. – Назва з екрану
10. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 № 2908-III // [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2908-14
11. Господарський кодекс від 16.01.2003 № 436-IV зі змінами та доповненнями: за станом на 12 лютого 2015 р. / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15 – Назва з екрану
12. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює держане регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://nfp.gov.ua/

Пидгайна К.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ХАРАКТЕРИСТИКА КРЕДИТНЫХ СОЮЗОВ И ИХ РОЛЬ НА РЫНКЕ КРЕДИТНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация
В статье освещены вопросы деятельности кредитных союзов, которые являются частью небанковского сектора рынка кредитных ресурсов в Украине. В статье исследована сущность и специфика их функционирования. Автор выделяет принципы деятельности кредитных союзов. Исследованы характерные признаки кредитных союзов. В статье приведена статистика последних лет работы кредитных союзов в Украине.
Ключевые слова: кредитный союз, кредит, рынок кредитных ресурсов, финансовый рынок, банк.

Pidhaina Kh.O.
Ivan Franko National University of Lviv

DESCRIPTION OF CREDIT UNIONS AND THEIR ROLE IN THE MARKET OF CREDIT RESOURCES

Summary
The article highlights the issue of credit unions, which are part of the non-banking sector of market of credit resources in Ukraine. The article contains investigation of the essence and peculiarities of their functioning. The author singles out the principles of credit unions. The characteristic features of credit unions are also investigated in the article. The article shows the statistics of credit unions work during recent years in Ukraine.
Keywords: credit union, credit, market of credit resources, financial market, bank.

УДК 331:351

ІННОВАЦІЙНА ПРАЦЯ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Поплавська О.М.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Автор досліджує вплив інноваційної праці на соціальну безпеку країни й доводить необхідність поширювати сфери інноваційної діяльності для уставлення гідної праці та позитивних тенденцій щодо соціально-економічного розвитку держави. В статті проаналізовані основні ризики соціальної безпеки, що пов'язані з такими аспектами інноваційної праці, як її результативність та масштаби. Особлива увага приділена виявленню причин низької інноваційної активності та результативності в Україні; визначено вектор їх впливу на соціальну безпеку. Автор наполягає на важливості врахування специфіки інноваційної праці в її організації з метою підвищення її ефективності. Ключовими резервами зміцнення соціальної безпеки, що базується на розширенні сфери застосування інноваційної праці та її результативності, визначені гнучкість форм зайнятості та режимів праці, а також структурні зміни в економіці.
Ключові слова: соціальна безпека, інноваційна праця, гідна праця, ризики соціальної безпеки, гнучка зайнятість.

Постановка проблеми. Економічна криза, яка проявилася в світі за останні декілька років, по-різному долається різними країнами. Але одне об'єднує програми подолання кризи в більшості країн світу – це сприяння розвитку інноваційної праці. Ефективність таких програм складно оцінити, оскільки результати можуть бути неочевидними або проявитися через багато років. Разом з тим, досвід, США, Німеччини, Франції, Великобританії, Японії підтверджує просте правило – лише людина здатна створювати нові продукти і структури, покращувати світ, тобто перетворювати кількість знань на якість знань, знаходити вихід з несприятливих ситуацій, що й дозволяє, змінюючи світ, долати економічні кризи. Так, Р. Флорида доводить, факт того, що інноваційна праця дозволила США подолати глибоку кризу 20-30-х років, а неспроможність діючої системи соціально-економічних відносин забезпечити прозорість та безперешкодність реалізації інновацій стали причиною кризи початку XXI століття: «... криза виявляє обмеженість моделі розвитку суспільства шляхом субурбанізації, неспроможної повністю підтримувати інновації та виробничі потужності креативної економіки» [9, с. 37].

Але одна креативна людина сама по собі не може сформуватися та реалізуватися у повній мірі. Інноваційність вимагає від суспільства певних зусиль щодо інвестицій у людський капітал та створення таких соціально-трудових відносин, де людський капітал й потенціал особи реалізовувався б безперешкодно. Традиційно, виділяють наступні напрями інвестицій: здоров'я, освіта, підвищення кваліфікації. У свою чергу аби реалізувався потенціал людини, необхідно створити такі умови, де не буде невиправданих стресів, бюрократії, існуватиме справедливий розподіл доходів та гармонізовані затрати часу у різних сферах життя особистості (приватне і трудове). Все

© Поплавська О.М., 2015

це можливо за умови дотримання принципів гідної праці, забезпечення соціальної безпеки бізнесу та економічно активного населення.

Зважаючи, що в Україні кризові явища лише поглиблюються, важливо створити гідні умови праці, котрі дозволять максимально ефективно впроваджувати інноваційні продукти людського капіталу, отримуючи матеріальні та нематеріальні зиски і забезпечити соціальну безпеку соціально-трудових відносин на всіх рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням різних аспектів соціальної безпеки соціально-трудової сфери, забезпечення гідної праці та формування людського капіталу в Україні присвячено ряд публікацій таких авторів як Гнибіденко І.Ф., Давидюк О.О., Ілляш О.І., Колот А.М., Новікова О.Ф., Петрова І.Л. та багато інших. Автори досліджують сутність категорій «соціальна безпека», «інноваційна праця», «гідна праця»; принципи та критерії формування й розвитку інтелектуальної праці, звертаючи увагу на її вагомість для ефективного розвитку економіки; аналізують індикатори соціальної безпеки, тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Разом з тим, потребують подальшого дослідження взаємозв'язки соціальної безпеки та розвитку інноваційної праці, вивчення вплив гідних умов праці на ефективність використання людського капіталу та на цій основі обгрунтування заходів щодо подолання існуючої кризи в економіці України.

Мета статті. Метою статті є аналіз впливу інноваційної праці, гідної праці на соціальну безпеку країни.

Основний матеріал. Серед чисельних економічних категорій «праця» є однією з найскладніших для сприйняття. Для автора праця містить в сукупності три базових характеристики, що доповнюють одна одну й визначають різноманіття її змісту: соціальну, організаційно-економічну, психофізіологічну. Відповідно до такого підходу, інноваційна праця визначатиметься специфічними соціальними відносинами, організаційно-економічними ознаками та технологіями й визначеним рівнем психофізіологічного навантаження на особу. Зазвичай інноваційною називають працю, результатом якої є інноваційний продукт. Проте на наш погляд не лише результат праці – інноваційний продукт – є визначальною ознакою (хоча і важливою). Доречно, на думку автора, говорити про інноваційну працю і як про креативну діяльність. Тобто інноваційна праця може мати не лише матеріалізований інноваційний продукт, але й нематеріальний. Тому ознаками інтелектуальної праці мають бути й такі: високий ступінь розумової напруги й відповідальності, індивідуалізація процесів праці та «свобода мислення». Фактично продуктом інтелектуальної праці можуть бути знання будь-якого характеру, інформація, предмети, послуги, а також сформовані особистісні якості та цінності. Виходячи з цього, вбачається за доцільне формувати відповідальне ставлення працівників інтелектуальної праці за результати своєї діяльності. Пояснення цьому просте. У разі безвідповідального ставлення носіїв інтелектуального капіталу до своєї роботи, матимемо тіньовий сектор, порушення законодавства, деградацію моральних цінностей, що є середовищем, де немає соціальної безпеки (соціальну безпеку в сфері праці автор розуміє як сукупність процесів, що дозволяють системі соціально-трудових відносин розвиватися й забезпечують постійне оновлення сприятливих (гідних) умов для кожного). І з іншого боку, передбачення результатів в сфері інновацій, як факту, та можливих впливів на суспільні та економічні явища дозволяє оптимізувати процеси, зробити працю більш змістовною, а світ «добрішим» до кожного. Крім того, відповідальність має бути не лише однобічною – з боку особистості, але й держави. У цьому контексті відповідальна держава генерує ідеї, сприяє розвитку інноваційної праці й утверджує пріоритетність знань над економічними показниками ефективності; для країни її цінністю стає особистість, як носій людського капіталу. Отже, відповідальність повинна бути взаємною: між носієм інтелектуальної праці і суспільством, між особистістю і державою.

Відповідальність держави за власний розвиток чітко визначена у Лісабонській стратегії, де прописані стандарти відносно поширення інноваційної праці. Фактично Європейський союз оголосив своїм основним пріоритетом підвищення конкурентоспроможності шляхом інвестицій у наукову сферу. Реалізація цієї мети передбачає досягнення мінімального стандарту витрат на наукові дослідження і розробки по відношенню до ВВП на рівні 3%. І хоча мета заявлена, досягли стандарту лише дві країни Європи – Фінляндія та Швеція; в середньому по країнам ЄС частка витрат на наукові дослідження і розробки по відношенню до ВВП у 2012 році була на рівні 2,08. В Україні витрати на науку суттєво нижчі – 0,75% ВВП. При цьому цікавим є розподіл джерел фінансування наукових досліджень і розробок. Якщо для Європейських країн характерним є фінансування досліджень і розробок підприємницьким сектором (54,9% сукупних витрат на розробки), то в Японії підприємницьким сектором профінансовано 75,9% загального обсягу витрат, в Китаї – 73,9%, США – 60,0%, а в Україні – лише 26,2%. [3]. Зважаючи на таке, можемо зробити висновок, що фінансові проблеми українських підприємств і в цілому низьке фінансування витрат на проведення наукових досліджень і розробок стримує розвиток інноваційної праці, зменшує трудовий потенціал країни, а, отже, провокує ризики соціальної небезпеки (міграційні, мотиваційні, тощо), які проявляються здебільшого кумулятивно, мають ланцюгові реакції.

Аналізуючи стан розвитку інновацій в України, можна відмітити тенденцію до скорочення наукових організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи та кількості працівників таких організацій: якщо у 2005 році наукових організацій налічувалося 1510, відповідно в них працювало 170579 осіб, то в 2013 році наукових організацій було 1143, де працювало 123219 осіб [3]. Тобто скорочення персоналу відбувалося більш швидкими темпами ніж скорочення кількості самих установ – при скороченні наукових установ на 24,3% кількість працівників названих установ скоротилася на 27,8% за досліджуваний період. Скорочення кількості наукових установ відбувалося як в державному секторі, так і в підприємницькому. Найвищі темпи скорочення зафіксовані в підприємницькому секторі – на 39,4% за останні 8 років, що свідчить про складності ведення бізнесу у сфері інновацій. Разом з тим, скорочення чисельності працівників наукових установ зумовлене також умовами оплати праці. Рівень оплати праці в цій сфері не можна вважати гідними умовами, адже, якщо в 2013 році оплата години робочого часу працівника професійної, наукової та технічної діяльності становила 29,3 грн., що дорівнювало 2,65 євро, то в цьому ж році мінімальна заробітна плата в Естонії була на рівні 1,82 євро, а Іспанії – 4,28 євро [розраховано за даними джерела: 11]. В той же час кількість працівників професійної, наукової та технічної діяльності, яким нарахована заробітна плата у розмірі до 3000

грн. на місяць в грудні 2013 року (лише у 2,5 рази перевищує прожитковий мінімум) складала 46,0% загальної кількості працівників цієї сфери. Якщо проаналізувати купівельну спроможність такої заробітної плати, то проблема стає більш очевидною. За результатами соціологічного дослідження молодих учених Київського національного університету ім. Т. Шевченка лише 1,5% опитаних відповіли, що можуть на отримані доходи купити все, що бажають та майже 30% відповіли, що можуть дозволити собі купувати деякі дорогі речі, але не можуть дозволити всього, що бажають; решта – не мають змоги. [7] Таким чином, маємо ситуацію, коли заробітна плата не може забезпечити розширене відтворення людського капіталу. За авторськими розрахунками рівень (коефіцієнт) потенціалу заробітної плати в сфері професійної, наукової та технічної діяльності дорівнює 0,289 у 2013році (для України цей показник становив 0,221). В сукупності такі данні засвідчують факт того, що більшість працівників інноваційної праці не вдоволені умовами оплати праці, що не сприяє соціальній безпеці країни.

Разом з тим, негаразди, що виявлені у сфері оплати, спровокували міграційні ризики для соціальної безпеки України. Так, протягом 2013 року з України виїхало 96 кандидатів наук і 18 докторів наук [1], що порівняно з 2009 роком більше на 32,3% та 80% відповідно. Україна фактично втрачає свій інтелектуальний капітал, а це кричущий факт загрози соціальній безпеці країни. На фоні такої ситуації, хочеться нагадати позитивний досвід США, котрий засвідчує, що за рахунок збільшення частки інноваційної праці можливо подолати наслідки Великої депресії. Незважаючи на скрутний стан економіки, уряд стимулював створення інноваційних центрів, що дозволило у післявоєнні роки суттєво посилити позиції США на світових ринках. Наприклад, якщо «в 1929 році у США зайнятих в сфері інновацай налічувалося менше 7 тис. осіб, то в 1940 році – майже 28 тис. осіб… при цьому витрати на наукові дослідження протягом 1930-х років зросли вдвічі» [12]. Так само можемо простежити залежність високого рівня соціальної безпеки країни з показниками, що характеризують інноваційну працю в країнах Європейського Союзу.

Ще одним з різновидів інноваційної праці є діяльність в сфері освіти. З одного боку персонал, що працює в закладах освіти є носієм інноваційності й у такому разі поширення освіти є запорукою соціальної безпеки, а з іншого боку в залежності від якості навчання, країна матиме високий трудовий потенціал або це стане ризик-фактором для соціальної безпеки. Вочевидь, за будь яких умов чим більше буде освіченого населення, тим менше ризиків, що характеризують соціальну безпеку проявлятимуться: освіченим людям легше адаптуватися до змін на ринку праці, вони більш відповідальні за власний розвиток і здоров'я, мають більше коло потреб (не тільки матеріального, але й духовного, культурного характеру). І відповідно, чим нижче рівень освіченості, тим вірогідніше виникатимуть загрози соціально-економічного характеру, ризик-фактори соціальної безпеки соціально-трудових відносин – наприклад, погодження на роботу в несприятливих умовах або з порушенням законодавства, низький рівень мотивованості та маргіналізація в цілому. Таким чином, соціальна безпека залежить від якості і поширеності освіти в країні, а отже, інноваційної праці освітян.

Як правило соціальну безпеку по відношенню до сфери освіти визначають кількісними показниками. В Україні традиційно переважна більшість дітей навчається – за даними Державного комітету статистики протягом 2014 року всіма формами освіти було охоплено 78,4% дітей 6-17 років, що постійно проживають на території України [4, 6]. В той же час, якщо випуск 2013/2014 навчального року у школах становив 765718 осіб й припустити, що всі випускники подавали заяви на вступ до ВНЗ, то частка тих, хто вступив до ВНЗ складала лише 61,9%. А якщо зважити, що абітурієнтами є не лише випускники шкіл, то розрахункова імовірність вступу випускників шкіл до ВНЗ – на рівні 24,8%. Проте самі цифри не можуть охарактеризувати соціальну безпеку, адже лише якість отриманих знань та здатність їх застосувати у практичній діяльності є запорукою успішної роботи, а, отже, лише у цьому випадку можна говорити про зв'язок освіти і соціальної безпеки. Хоча негативна «пікуюча» динаміка показника може свідчити про наявність проблем в цій сфері й мати негативні наслідки щодо соціальної безпеки країни. На нашу думку, більш коректним є показник співвідношення студентів, які завершили цикл навчання до числа тих, хто випущені з ВНЗ. У 2014 році цей показник становив 73,5%, що свідчить про неспроможність студентами оволодіти необхідними компетенціями, тож, в контексті соціальної безпеки, країна «недоотримує» трудовий потенціал (абсолютне значення потенціалу, що може бути реалізованим, зменшується, а ринок праці поповнюється працівниками недостатньо високої кваліфікації).

Для оцінювання соціальної безпеки країни, що пов'язана з формуванням трудового потенціалу, котрий застосовуватиме свої компетенції в інноваційній сфері, пропонуємо також проаналізувати данні щодо чисельності осіб, які навчалися у ВНЗ ІІІ-ІУ рівнів акредитації (рис. 1). Як бачимо, простежується чітка тенденція до скорочення числа осіб, що в майбутньому будуть займатися інноваційною працею. Так, за період з 2010 по 2014 темпи скорочення чисельності студентів в середньому становили – 6,5%. Разючим було падіння у 2014/2015 році – на 13,9% порівняно з попереднім роком. З урахуванням тенденцій щодо скорочення чисельності населення означеної вікової категорії, тренд до зменшення кількості абітурієнтів зберігається. Зважаючи на таке, можемо констатувати, що в перспективі, країна втрачає інноваційний потенціал та її соціальна безпека стає більш хиткою (прогнозні очікування щодо покращення таких маркерів соціальної безпеки, як креативність праці, інноватиивність – є негативними).

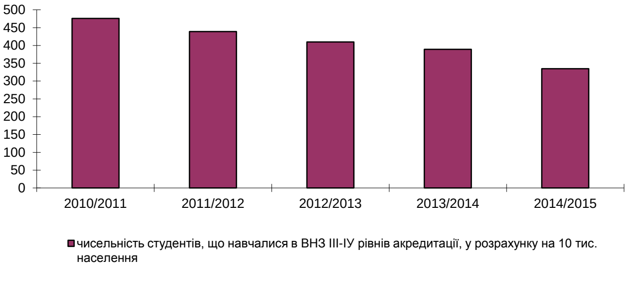

Рис. 1. Динаміка чисельності студентів, що навчалися в ВНЗ III-IV рівнів акредитації

Джерело: [6]

В той же час, розгляд соціальної безпеки країни лише з позицій продукування інноваційної діяльності, її формування є обмеженим. Вважаємо за доцільне проаналізувати сферу впровадження інновацій, а отже, реалізації інноваційної праці. Тобто

окреслити напрями, де інноваційна праця реалізується ефективно, виявити проблемні місця.

Дослідження, які проводить державний комітет статистики України, засвідчує, що кількість виконуваних наукових та науково-технічних робіт зменшується – у 2013 році їх було 47875 од., що на 10% менше, ніж у попередньому році. В той же час, більш швидкими темпами зменшується частка упроваджених новацій: якщо у 2012 році частка упроваджених новацій у загальній кількості виконуваних наукових та науково-технічних робіт складала 71,7%, то у 2013 р. – 64,0% (темп скорочення склав 19,7%). [розраховано автором за даними джерела: 3] Очевидним стає факт зниження активності інноваційної діяльності, результативності інноваційної праці, тож соціальна безпека країни знижується.

Не можна також не звернути увагу на розподіл інноваційних підприємств за видами інноваційної діяльності. В Україні найпоширенішим напрямом інноваційної діяльності залишається придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 74,7% від усіх підприємств із технологічними інноваціями. Не менш вагому частку складають витрати на навчальну підготовку для інноваційної діяльності – 27,5% від усіх підприємств із технологічними інноваціями. На скільки такий розподіл є оптимальним на сьогодні сказати важко, адже основні фонди підприємств в Україні потребують суттєвого оновлення. Але не можна забувати про резерви організаційно-структурних інновацій, які спроможні змінити споживчі пріоритети, вплинути на структуру споживання, мотивувати попит на певні види продукції та послуг й тим самим дати імпульс для економічного зростання й зміцнення соціальної безпеки.

Аналізуючи інноваційну працю як нерозривне й необхідне для соціальної безпеки, важливо оцінити рівень гармонізації затрат часу на приватне життя та роботу. Це є не лише вимогою формування гідної праці в країні, на кожному підприємстві, але й ключовим моментом соціальної безпеки у майбутньому, адже, якщо батьки не «віддають частинку себе» дитині, не вкладають духовні, моральні цінності (на що витрачається не лише час, але й емоційні, фізичні зусилля), то майбутнє покоління нестиме «негативний заряд» – особистість є більш схильною до різних психологічних та емоційних нестійких станів, поглиблюються конфлікти поколінь.

Авторські спостереження лише доводять справедливість судження про творчий початок будь-якої інноваційної праці, котра вимагає набагато більше сил та часу, ніж це передбачається правилами внутрішнього розпорядку організацій. Таке можливо не лише тому, що більшість науковців й освітян – фанати (у хорошому сенсі слова) своєї справи, але й тому, що діяльність в сфері інновацій вимагає постійної неперервної роботи з особистого розвитку, пошуку. Через це страждають члени родини, яким хочеться більше «тепла», уваги. Згадайте хоча б життя видатних учених – М. Ломоносова або А. Енштейна. Наука вимагає повного занурення, й лише тоді інноваційна праця дарує плоди. Але ж не всі члени родини можуть «миритися» з такою самопожертвою. В той же час, науковець не може бути без родини, котра створює комфортні умови для його діяльності. Так, А. Енштейн вважав, що лише щаслива людина може створити видатну теорію. Тому, на думку автора, аби гармонізувати затрати часу на роботу та особисте життя, варто зробити режим роботи науковця більш гнучким; таким, щоб можна було максимально забезпечити доступ кожного до робочого місця (лабораторії) у будь-який комфортний час без обмежень щодо термінів перебування й, у той же час, надавати творчі відпустки за вимогою, стимулюючи та підтримуючи обмін думками, результатами робіт зі світовим науковим товариством. Щодо освітян, то їм необхідно також надати більше гнучкості у визначенні співвідношень затрат часу на різні види робіт. Важливо включити до загальної тривалості робочого часу час на наукову діяльність та саморозвиток (не лише для викладачів вищих навчальних закладів, але й шкіл, дошкільних закладів); разом з тим, методологічна робота також має бути визнаною як творча праця, адже процес навчання й мотивування до накопичення компетенцій – це мистецтво інноваційного характеру. Будь-яка праця працівника сфери освіти й науки, як інноваційна, не може мати жорстких рамкових умов щодо робочого часу; відповідно до потреб суспільства необхідно «маневрувати» й шукати різні форми залучення до роботи, в тому числі дистанційну. Саме такий підхід, на думку автора, дозволить розкрити потенціал кожного, хто займається інноваційною працею, й забезпечити у майбутньому стабільний стан соціальної безпеки країни.

Висновки. Проведений автором аналіз інноваційної праці, як складової соціальної безпеки дозволив окреслити основні ризик фактори для України:

· недостатнє фінансування сфер економічної діяльності, що пов'язані з науковими дослідженнями та розробками, освітою, що є результатом світової фінансово-економічної кризи;

· суттєва демотивація працівників інноваційної сфери, через диспропорції між оцінюванням результатів праці (продукту, послуги, тощо) та потребами людини не лише по відношенню до середнього рівня по Україні, але й до світових стандартів;

· підвищення тиску міграційного демотиватора, що проявляється у втраті трудового потенціалу і є кумулятивним результатом проблем в структурі («ландшафті») економіки, вище означених ризик-факторів;

· зменшення частки осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах, і є потенційними носіями інновацій, як результат диспропорцій попиту і пропозиції на робочу силу на ринку праці та падінням престижності новаторської роботи.

Разом з тим, виявлені резерви, які дозволять підвищити результативність інноваційної праці, а також створити умови для гідної праці та забезпечення соціальної безпеки, серед яких найпотужніші – поширення гнучких форм зайнятості, впровадження гнучких режимів роботи для працівників сфери освіти і науки, а також зміна структури витрат на потреби суспільства шляхом мотивування продукування результативних проектів не лише у сфері технічних інновацій, але й структурних, організаційних, інфраструктурних, тощо.

Список літератури:

1. Баранік З. П., Романенко І. О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». Електронний ресурс http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096
2. ВВП стран Европейского Союза (ЕС) в 2013 г. Електронний ресурс: http://weic. info/ekonomicheskie_stati/vvp_stran_evropeyskogo_soyuza_es_v_2013_godu
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році. Державна служба статистики України. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/zb_nayk_13.pdf

4. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України, початок 2014/15 навчального року. Державна служба статистики України. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/bl_VNZ_14.pdf
5. Петрова І. Л. Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». Електронний ресурс: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2221
6. Продовження навчання та здобуття професії у 2014 році. Державна служба статистики України. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/bl_pnzp_2014.pdf
7. Результати соціологічного опитування «Актуальні проблеми молодих науковців» КНУ ім. Т.Шевченка. Електронний ресурс: http://rmn.knu.ua/blog/2015/03/22/rezultati-sociologichnogo-opituvannya-aktualni-problemi-molodix-naukovciv/
8. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К.:КНЕУ, 2006. – 292 с.
9. Флорида Р. Большая перезагрузка. Как кризис изменит наш образ жизни и рынок труда. – М.: Издательский дом «Классика XXI», 2012. – 240 с.
10. GDP per capita in PPS. Електронний ресурс: http://ec. europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1
11. Minimum wages. Електронний ресурс: http://ec. europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00155
12. Mowery David, Rosenberg Nathan. Twentieth Century Technological Change. The Cambridge Economic History of the Unated States. Vol III. Eds. Stanley Engerman and Robert Gallman. Cambridge: Cambridge UP, 2000. – P. 803-906

Поплавская О.Н.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ИННОВАЦИОННЫЙ ТРУД КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Аннотация
Автор исследует влияние инновационного труда на социальную безопасность государства и доказывает необходимость расширения сфер инновационной деятельности для формирования достойного труда и фиксации устойчивых тенденций относительно социально-экономического развития страны. В статье проанализированы основные риски социальной безопасности, связанные с такими аспектами инновационной деятельности, как ее результативность и масштабы. Уделено внимание определению причин низкого уровня инновационной активности и результативности в Украине; обозначен вектор его влияния на социальную безопасность. Автор настаивает на необходимости учитывать специфику инновационного труда при его организации с целью повышения его эффективности. Ключевыми резервами усиления социальной безопасности, базирующейся на расширении сферы инновационной деятельности и ее результативности, определены гибкость форм занятости и режимов труда, а также структурные изменения в экономике.
Ключевые слова: социальная безопасность, инновационный труд, достойный труд, риски социальной безопасности, гибкая занятость.

Poplavska O.M.
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

INNOVATIVE WORK AS A FACTOR OF SOCIAL SECURITY COUNTRY

Summary
The author examines the impact of innovative work on the social security of the country and shows the importance of distribution of the scope of innovative activity for formation of decent work and positive trends in socio-economic development. The paper analyzes the main risks of social security related to such issues of innovative work as its effectiveness and scope. Particular attention is paid to identification of the causes of low performance and innovation activity in Ukraine; vector of their impact on social security is determined. The author insists on the importance of consideration of specificities of innovative work in order to improve its efficiency. The key reserves for strengthening social security, based on the expansion of the scope of innovative work and its effectiveness, are determined to be flexibility of employment forms and modes of work, as well as structural changes in the economy.
Keywords: social security, innovative work, decent work, social security risks, flexible employment.

УДК 330.322

МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Прохорчук С.В.
Міжнародний університет бізнесу і права

Для створення національної інноваційної системи України необхідно вирішити ряд завдань, одна з яких зводиться до розробки регіональних інноваційних систем, що дозволяють досягти переходу до нової оновленої інноваційної економіки. В роботі розглянуто функціонування інноваційної системи, визначено завдання всіх учасників інноваційного процесу та запропоновано механізм її реалізації.

Ключові слова: інновації, інноваційна політика, інноваційна система, науковий потенціал, регіональна інноваційна система.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, що характеризуються становленням нової економіки, заснованої на знаннях, неухильно зростає роль інноваційної діяльності. При переході України на інноваційний шлях розвитку регіони повинні стати повноправними учасниками розробки та реалізації національної інноваційної системи. Сьогодні на світовому ринку неминуче виграє той, хто володіє найбільш ефективним механізмом інноваційної діяльності і має розвинену інфраструктуру створення і реалізації інновацій.

Актуальність цих питань зумовила необхідність проведення досліджень, в рамках яких досить значну увагу, на нашу думку, слід приділити визначенню механізмів функціонування вітчизняної інноваційної системи.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Питанням розвитку інноваційної системи приділяли значну увагу А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко, І.О. Іртищева, Л.І. Федулова та інші. Проте значна частина питань, пов'язаних із дослідженням механізмів функціонування інноваційної системи ще залишається не розкритою, що й зумовило вибір даної теми статті та засвідчує її актуальність.

Метою статті є теоретичне узагальнення та систематизація наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців щодо визначення механізмів функціонування інноваційної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід останніх десятиліть свідчить, що серед основних чинників конкурентоспроможності країн визначальним є впровадження ефективних механізмів інноваційної політики, які забезпечують конкурентоспроможність економіки. Більшість держав, які майбутній економічний розвиток пов'язують із здобутками науки та активними інноваційними процесами, розробили документи, що визначають концептуальне та стратегічне бачення перспектив інноваційного розвитку економіки та формування національної інноваційної системи. Такий документ уперше було розроблено у США, його мають Великобританія, Франція, Німеччина, інші країни ЄС, а також Росія, Білорусь, Казахстан та інші.

Досвід розвинених країн світу підтверджує, що ключова роль у забезпеченні та належному спрямуванні інноваційного розвитку, формуванні національної інноваційної системи, належить державі, яка встановлює стратегічні цілі, забезпечує ресурсну підтримку, включаючи зокрема бюджетне фінансування, податкове стимулювання, кредитну підтримку тощо. Особливу значимість у процесах функціонування національної інноваційної системи має організація та стимулювання процесів оновлення технологій, передачі наукових розробок із сфери одержання знань у виробництво, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури, фінансового та податкового стимулювання науково-технічної діяльності тощо [2].

Окремі напрямки та складові інноваційної моделі економічного розвитку України визначені Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України, затвердженою Постановою Верховної Ради України № 916-XIV ще 13 липня 1999 року, Стратегією економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки, затвердженою Указом Президента України 28 квітня 2004 р. № 493/2004 [3].

Однак, непослідовність української держави у проведенні науково-технічної та інноваційної політики, стимулюванні інноваційних процесів та підтримки високотехнологічних виробництв призвело до вкрай негативних структурних змін в економіці – занепаду високотехнологічних підприємств і домінування низькотехнологічних сировинних. Цим зумовлене зниження попиту на наукові дослідження і розробки й фактичне згортання інноваційної діяльності в промисловості.

В Україні з 1991 року через непослідовність у проведенні науково-технологічної та інноваційної політики та її низьку ефективність закріпилися тенденції до технологічного відставання від розвинених країн світу. Наслідком цього стало зниження конкурентоспроможності національної економіки, гальмування розвитку високотехнологічних галузей промисловості, падіння якості робочої сили [2].

В той же час розвиток національної інноваційної системи, як окремого об'єкту державної політики, стратегічні цілі розвитку, основні засади та функціонування національної інноваційної системи в нормативно-правовій базі відсутні.

Закріплення таких тенденцій може призвести до зростання загроз національній безпеці, вибуття України із числа економічно розвинених країн світу та перетворення її у ресурсний придаток однієї або групи країн – лідерів.

Україна, підписавши Угоду про партнерство і співробітництво з Європейськими співтовариствами 14.06.1994 року, яка набула чинності 01.03.1998 року, та затвердивши Указом Президента України від 11.06.1998 року № 615/1998 «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу», обрала курс на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю.

Однак, починаючи з 2000 року, в Україні жодного бюджетного року не була виконана, визначена статтею 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» норма щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% валового внутрішнього продукту (ВВП) України. Типова щорічна цифра бюджетних видатків на науку складала 0,3 – 0,5% ВВП, а сумарно – з усіх

© Прохорчук С.В., 2015

джерел – (1,2-0,89)%, внаслідок чого наука могла відігравати у суспільстві переважно соціокультурну функцію. Відомо, що економічна функція науки починається з обсягів фінансування більших від 0,9% ВВП (за умови повного врахування всього об'єму ВВП в статистиці, для України ж, де значна частина ВВП створюється в тіньовому секторі цей показник оцінюється в 1,7% від офіційно зафіксованого статистикою ВВП). На науку з державного бюджету витрачається в 10 разів менше коштів, ніж на держапарат та правоохоронні органи, в той час як, наприклад, в США, навпаки, витрати на науку перевищують в 1,3 рази витрати на держапарат і правоохоронні органи [6].

Зниження рівня фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт призвело до відтоку з України кваліфікованих наукових та технічних кадрів, занепаду багатьох наукових шкіл, стрімкої деградації матеріально-технічної бази наукових та науково-технологічних досліджень, переважного впровадження в Україні запозичених технологій не найкращої якості, зростання ролі іноземних інвесторів.

Протягом останніх 15 років зросло залучення носіїв нових (наукових) знань українського походження та здобутих ними результатів у сферу інноваційної діяльності сусідніх держав, зменшилися обсяги можливої бази об'єктів інноваційної діяльності в Україні та знизилася кількість інноваційно активних підприємств (26% у 1994 році проти 14,1% у 2013 році) [6].

Слід зазначити, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія – 26% та Греція – 29%, але навіть вони у двічі вищі, ніж в Україні. У порівнянні з країнами -лідерами, такими як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) та Ірландія (74%) розрив з Україною ще більший і складає 3-4 рази.

Факторами, які перш за все перешкоджали здійсненню інноваційної діяльності, були вартісні, а саме, нестача власних коштів (80,1% обстежених підприємств), великі витрати на нововведення (55,5%), недостатня фінансова підтримка держави (53,7%), високий економічний ризик (41%), тривалий термін окупності нововведень (38,7%), відсутність коштів у замовників (33,3%). Також заважала недосконалість законодавчої бази (40,4%), відсутність попиту на продукцію (16%), відсутність кваліфікованого персоналу (20%), відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями (19,7%), нестача інформації про ринки збуту (17,4%), нестача інформації про нові технології (17,3%) [8].

Зазначений стан є наслідком відсутності стратегії переведення економіки України на інноваційний шлях розвитку, формування національної інноваційної системи, яка забезпечувала б його реалізацію, неналежного використання методів планування на всіх рівнях управління (системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільових методів управління тощо), недостатнього рівня інноваційної культури працівників органів державної влади.

Як показує досвід розвинених країн світу, вплив інноваційного фактору на економіку має відбуватися шляхом узгодження інноваційної політики з науково-технічною, бюджетно-фінансовою, грошово-кредитною, промисловою та зовнішньоторговельною політикою та за умови досягнення єдності інтересів і встановлення злагоджених стосунків між суспільством, державою, владою, бізнесом та іншими громадськими і науковими інституціями.

Основним документом, в якому розглядається національна інноваційна система, є «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», яка систематизує і конкретизує законодавчі, нормативні та інші засади організації наукової, науково-технічної, інноваційної та підприємницької діяльності, що містяться в сучасному законодавстві України, нормативних та програмних документах органів державної влади і разом з іншими державними стратегічними документами є стрижневою основою для подальшого розвитку законодавчої і нормативної бази в цій сфері, для формування державних, регіональних і галузевих програм інноваційного розвитку, забезпечення скоординованої діяльності влади, суспільства, підприємництва, науки та освіти – всіх головних учасників національної інноваційної системи [7].

Стан розвитку науково-технологічної та інноваційної сфери був неодноразово предметом розгляду Ради національної безпеки і оборони України. Зокрема, за результатами засідання Ради національної безпеки і оборони України ще в 2006 році була розроблена Концепції розвитку національної інноваційної системи та плану заходів щодо її реалізації, яку було схвалено Урядом. Її метою було визначення основних засад формування та реалізації збалансованої державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Таким чином, національна інноваційна система є базовим інструментом реалізації стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів.

Безперервна трансформація органів державного управління науково-технічної та інноваційною діяльністю та відсутність в наслідок цього виваженої та довгострокової політики, які мали місце за останні півтора десятка років в Україні та в достатній мірі сприяли погіршенню стану інноваційної сфери та інноваційної культури суспільства, свідчать про [7]:

- неузгодженість законодавства в інноваційній сфері, насамперед з корпоративним, інвестиційним, податковим, соціальним законодавством, відсутність супроводження прогресивних норм законів відповідними підзаконними актами, які б забезпечили їх практичне введення в дію;
- непослідовність дій держави щодо підтримки суб'єктів інноваційної діяльності;
- значне зниження інноваційної активності підприємств та загальне погіршення інноваційної культури суспільства;
- неефективність механізмів правового захисту інтелектуальної власності;
- до цього часу так і не створено належної системи прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку;
- при прийнятті законів України про державний бюджет на поточний або наступний роки, набула поширення практика ігнорування законодавства, або призупинення дії статей законів, які стосувалися фінансової підтримки інноваційної діяльності (в т.ч. і окремих положень Закону України «Про інноваційну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» тощо).

Дослідження показали, що інноваційний розвиток в Україні стримують, зокрема, такі системні чинники:

- відсутність прийнятих на довгостроковий період стратегій сталого, соціально-економічного, науково-технологічного, інноваційного розвитку краї-

ни та пов'язаною з ними послідовної зовнішньої та внутрішньої економічної політики;

- незавершеність процесів перерозподілу власності: набуття власності шляхом приватизації домінує над іншими можливими економічними механізмами, в тому числі тими, що пов'язані з капіталізацією одержаного прибутку;

- сформованість світового ринку високотехнологічних товарів і послуг, на якому Україна, як суб'єкт, має підтримувати свою присутність;

- тяжіння в управлінні інноваційною сферою до галузевих засад, натомість, необхідності системного і послідовного впровадження функціональних принципів.

Таким чином, поточна ситуація в інноваційній сфері робить нагальною розробку такої державної політики, яка б забезпечувала розширене відтворення об'єктної бази інноваційної діяльності та незворотній вплив інновацій на прискорене економічне зростання країни.

У зв'язку з цим головним завданням є консолідація зусиль законодавців, урядових, наукових, бізнесових кіл суспільства на оптимальному комплексному вирішенні методологічних, стратегічних і тактичних проблем формування національної інноваційної системи, виробленні стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів, що дає змогу відкрити перспективи для впровадження інноваційної моделі розвитку країни, забезпечити її конкурентоспроможність [3, 7].

Отже, можна зробити висновок, що з метою реалізації першочергових заходів з формування механізмів функціонування інноваційної системи та реалізації стратегії інноваційного розвитку України, рекомендувати активізувати формування законодавчої бази сучасної політики інноваційного розвитку економіки, формування конкурентоспроможного вітчизняного сектору НДДКР, підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції, формування ринку інтелектуальної власності та структурної перебудови виробництва шляхом активного розвитку інноваційної інфраструктури, створення та сприятливого функціонування технологічних та наукових парків, бізнес-інкубаторів, інноваційних венчурних та інвестиційних фондів та фінансово-кредитних установ, територій пріоритетного розвитку та наукоградів тощо.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку вбачаємо в дослідженні механізмів функціонування інноваційної системи на рівні регіонів.

Список літератури:

1. Бутенко А. І. Інноваційна спроможність суб'єктів підприємницької діяльності: [монографія] / А. І. Бутенко, Є. В. Лазарєва. – Одеса: Фенікс, 2007. – 108 с.
2. Варналій З. С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення: монографія / З. С. Варналій, О. П. Гармашова. – К.: Знання України, 2013. – 387 с.
3. Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV станом на 02.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15
5. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.91 № 1977-XII станом на 06.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12
6. Мартиненко В. М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави / В. М. Мартиненко / [Моногр.]. – Х.: Константа, 2004. – 225 с.
7. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, № 30, ст.439. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/965-17
8. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Л. І. Федулова, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал та ін.]; за ред. Л. І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 550 с.

Прохорчук С.В.
Международный университет бизнеса и права

МЕХАНИЗМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Для создания национальной инновационной системы Украины необходимо решить ряд задач, одна из которых сводится к разработке региональных инновационных систем, позволяющих достичь перехода к новой обновленной инновационной экономики. В работе рассмотрено функционирование инновационной системы, определены задачи всех участников инновационного процесса и предложен механизм ее реализации.
Ключевые слова: инновации, инновационная политика, научный потенциал, региональная инновационная система.

Prokhorchuk S.V.
International University of Business and Law,

THE MECHANISM OF FUNCTIONING OF INNOVATION SYSTEM OF UKRAINE

Summary
To create a national innovation system of Ukraine, it is necessary to solve a number of problems, one of which is to develop regional innovation systems, allowing to achieve the transition to the new revamped innovative economy. The paper discusses the functioning of the innovation system, defines tasks of all of the participants of the innovation process and the mechanism of its implementation.
Keywords: innovation, innovation policy, scientific potential, regional innovation system.

УДК 339.13

РЕГУЛЯТОРНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПОСЛУГ

Проценко І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено особливості участі України у глобальній системі регулювання міжнародного ринку послуг. Проаналізовані зобов'язання України в системі ГАТС. Досліджено особливості співпраці між Україною та ЄС у сфері міжнародної торгівлі послугами. Визначено особливості участі України в процесах регіональної торгівельної інтеграції. Виокремлено концептуальні напрямки зміцнення позицій України на міжнародному ринку послуг.

Ключові слова: торгівля послугами, міжнародний ринок, регулювання, механізм, СОТ, ЄС, регіональна інтеграція.

Постановка проблеми. На сьогодні практично для всіх економік світу, незалежно від типу та стратегій їх економічного розвитку спостерігається спільна закономірність – зі зростанням рівня доходів на душу населення одночасно зростає частка сектору послуг у структурі ВВП та зменшуються частки секторів промисловості та сільського господарства. В той же час, повноцінний розвиток світового ринку послуг є неможливим без постійного вдосконалення регулювання торгівлі послугами, оскільки послуги як предмет такого регулювання є особливо динамічним елементом міжнародної торгівлі. Слід відзначити, що міжнародна торгівля послугами протягом багатьох років регулювалась на двосторонній основі, основними учасниками таких відносин були або суверенні держави, або є держава та іноземна компанія. Проте, в результаті появи міжнародної мережі послуг, що базуються на застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, ефективність такого регулювання значно знизилась. В результаті, наростала потреба пошуку нових механізмів та інструментів регулювання, що повною мірою сприяли би повній реалізації економічного потенціалу досягнень. Дані питання були певною мірою вирішені шляхом створення універсального міжнародного механізму щодо координації зовнішньоторговельних відносин у сфері послуг у вигляді ГАТС-СОТ. Універсальність сучасного глобального механізму регулювання міжнародного ринку послуг полягає у прагненні ефективного поєднання регулювання міжнародної торгівлі послугами на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівні. Саме національні міри регулювання зовнішньої торгівлі вирізняються своєю різноманітністю, оскільки зумовлені прагненням лібералізації торгівлі у тих секторах, в яких національні експортери послуг характеризуються найвищим рівнем міжнародної конкурентоспроможності. В той же час, національні регуляторні механізми покликані захистити більш слабкі галузі послуг від іноземної конкуренції. В той же час, варто відзначити, що використання національних обмежень певною мірою є перешкодою до формування глобального ринку послуг, особливо гості протиріччя можуть виникати при зіткненні інтересів країн, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Саме тому, питання участі України у формуванні сучасного механізму регулювання міжнародного ринку послуг є надзвичайно актуальним, оскільки істотно може вплинути на можливість повноцінної реалізації національних конкурентних переваг та отримання додаткових вигод від лібералізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування та розвитку міжнародного ринку послуг стали ключовими в дослідженнях багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Так, окремі аспекти становлення та розвитку системи регулювання міжнародного ринку послуг склали сферу наукових інтересів таких науковців, як П. Демарет, Р. Заблоцька, Ю. Коваленко, А. Олефір, І. Пузанов, О. Тіпанов, О. Усенко, Г. Хотте та ін. Однак, потребують подальшого розвитку питання інтеграції України до міжнародного ринку послуг, зокрема регуляторні аспекти.

Мета статті. Метою статті є виокремлення особливостей участі України у глобальній системі регулювання міжнародного ринку послуг. Досягнення мети стало можливим за рахунок всебічного дослідження регуляторних аспектів зовнішньої торгівлі послугами України в контексті членства у Світовій організації торгівлі (СОТ), співробітництво у торгівельній сфері з Європейським Союзом (ЄС) та поглиблення регіональної економічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Україна, як повноцінний учасник міжнародної торгівлі послугами, є суб'єктом її регулювання на всіх рівнях – національному, регіональному та глобальному, а також на рівні регіональних торгівельних угод. В контексті реалізації стратегічних завдань євроінтеграції та поглиблення лібералізації участі в системі міжнародних економічних відносин особливої уваги заслуговують регуляторні аспекти зовнішньої торгівлі послугами в рамках участі в СОТ та підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Відзначимо, що входження України до СОТ знайшло своє вираження і у абсолютних показниках зовнішньої торгівлі послугами. Зокрема, обсяг експорту послуг за чотири роки до вступу до СОТ складав близько 7 млрд. дол. США, а в наступні роки спостерігалась тенденція збереження високих темпів зростання експорту послуг. У 2008 р. були зафіксовані найвищі показники темпів росту експорту послуг – на 3734 млн. дол. США, або 26,4% у відносному вираженні, а абсолютні значення були зафіксовані на рівні 17 млрд. дол. США. І хоча на наступний рік після вступу до СОТ експорт послуг продемонстрував негативну динамку, що було пов'язано з наслідком світової фінансової кризи, протягом 2010-2013 рр. експорт послуг зростав високими темпами, і за результатами 2013 р. їх обсяг складав 20,2 млрд. дол. США, що на 12% більше показників 2008 року [2].

Про позитивні ефекти входження до СОТ свідчать також показники результативності міжнародної торгівлі послугами. Не дивлячись, що у рік приєднання країни до СОТ відбувся суттєвий спад показника сальдо торгівлі послугами (на 28,1%), що було пов'язано з більш високими темпами росту імпорту, ніж експорту, в наступні роки сальдо щороку зростало і у 2013 р. на 232% перевищило відповідний показник у 2008 році. Слід відзначити, що сальдо торгівлі послугами України збільшувалось досить високими темпами і до моменту вступу до

© Проценко І.В., 2015

СОТ: середньорічні темпи приросту даного показника за 2004-2007 рр. складав 25,8%. Проте, середньорічні темпи приросту за 2009-2013 рр. склали 40,5%, що більше ніж в 1,5 рази перевищив показник 2004-2007 рр. [2]. Таким чином, можна зробити висновок, що вступ України до СОТ позитивно вплинув на міжнародну торгівлю послугами та торгівельний баланс країн.

Після приєднання до ГАТС, Україна взяла на себе ряд зобов'язань щодо регулювання національного ринку послуг в контексті участі у міжнародній торгівлі. З огляду на вигідне географічне положення, іноземним постачальникам послуг важливо мати можливість безперешкодного доступу до залізничної та портової інфраструктури, а також транзиту до третіх країн. У сфері морського транспорту Україна надає можливість здійснення міжнародних морських перевезень суднами під іноземним прапором та недискримінаційний доступ таких суден до послуг, що надаються у морських портах. У секторі послуг внутрішнього водного транспорту Україна має право вводити будь-які обмеження по транскордонним вантажним та пасажирським перевезенням, а також заснуванню судноплавних компаній іноземними постачальниками послуг на території України. При цьому, Україна гарантує іноземним постачальникам необмежену можливість надавати маневрові послуги (в тому числі, транскордонні), а

Таблиця 1

Карта зобов'язань за секторами послуг Україна – ГАТС (розроблено автором за даними [4])*

Сектори	Горизонтальні зобов'язання	
	Обмеження національного режиму	Обмеження доступу на ринок
Право власності на землю	Іноземці не мають права на придбання землі в Україні. Відсутні обмеження на оренду землі іноземними фіз. та юр. особами	
Субсидії і інші форми державної підтримки	Для (1), (2), (3), (4) введені обмеження щодо отримання субсидій та інших форм державної підтримки, в тому числі щодо доступу до фінансових та матеріальних ресурсів держави	
Переміщення фізичних осіб	Для (4) Виїзд на тимчасове перебування іноземного постачальника послуг в Україні потребує дозволу на тимчасове перебування чи на роботу. За виключенням: внутрішньокорпоративних правонаслідувачів (керівників, менеджерів, спеціалістів); продавців послуг, постачальників послуг без комерційної присутності; особи, відповідальні за створення комерційної присутності	
Ділові послуги	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних. Обмеження (1), (3) – для нотаріальних послуг; (1), (3) – для аудиторських послуг	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Комунікаційні послуги	(1), (2), (3) системи ліцензування можуть бути встановлені для підгалузей, що реалізують зобов'язання універсального обслуговування; (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Будівельні та інжинірингові послуги	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Освітні послуги	(1), (2), – відсутні, (3) – керівником навч. закладу може бути громадянин України, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Фінансові послуги	(1) – специфічні обмеження щодо страхових ризиків, перестрахування, допоміжних страхових послуг, (2) – відсутні (3) – обмеження щодо права випуску цінних паперів, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1) – специфічні обмеження щодо страхових ризиків, перестрахування, допоміжних страхових послуг (2), (3) – відсутні (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Охорона здоров'я та соціальні послуги	(1), (2) – відсутні, (3) – з огляду на професійні вимоги відповідно до законодавства України (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних, проте іноземці повинні розмовляти українською
Туристичні послуги	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
Транспортні послуги	(1) – незв'язані зобов'язання, (2) – відсутні (3) – відсутні при умові реєстрації юр. особи для послуг автомобільного транспорту, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних	(1), (2), (3) – відсутні, (4) – незв'язані зобов'язання, за виключенням горизонтальних
	Додаткові зобов'язання	
	Україна зобов'язується забезпечити повну прозорість в розробці, прийнятті та застосуванні заходів, що торкаються питань доступу і торгівлі послугами трубопровідного транспорту України. Україна зобов'язується забезпечити виконання принципів недискримінаційного режиму щодо доступу та використання трубопровідних мереж під її юрисдикцією, в рамках технічних можливостей цих мереж, в зв'язку з походженням, призначенням чи правом власності продукту, що транспортується без введення яких-небудь невиправданих затримок, обмежень чи зборів, а також без дискримінаційних цін, що засновані на відмінностях в походженні, призначенні чи власності	

**– (1), (2), (3), (4) – способи постачання послуг відповідно до ГАТС*

також послуги по обслуговуванню та ремонту суден, надання додаткових послуг для внутрішнього водного транспорту. Крім того, Україна може вводити будь-які обмеження на послуги залізничного транспорту, в той час, як послуги по обслуговуванню та ремонту залізничного транспорту (наприклад, обслуговування путей) можуть надаватися іноземними постачальникам без будь-яких обмежень.

Важливо відзначити, що Україна, як один з небагатьох членів СОТ, що гарантує вільний доступ іноземних постачальників до трубопровідного транспорту та зобов'язується дотримуватись принципу недискримінації щодо використання трубопровідної мережі незалежно від походження, місця призначення та права власності на продукт, що транспортується (табл. 1).

Отже, в цілому, можна відмітити процес лібералізації сфери послуг після приєднання до СОТ, хоча інколи така лібералізація є не завжди виправданою, оскільки ринок може бути не готовим до конкуренції з іноземними постачальниками послуг. Зокрема, така ситуація склалась в таких країнах пострадянського простору як Вірменії, Молдові та Киргизстані. В той же час, досвід входження країн світу до СОТ загалом, та приєднання до ГАТС, зокрема, дозволяє сформулювати наступні напрямки зниження негативних наслідків для міжнародного ринку послуг після вступу до СОТ: створення сприятливого конкурентного середовища, за виключенням секторів послуг, де розвиток конкуренції може зіткнутися з складнощами; нарощення експорту послуг, диверсифікація експортованих послуг з акцентом на пріоритетних формах міжнародної торгівлі – транскордонної торгівлі та споживання за кордоном; забезпечення економічної безпеки під час розвитку міжнародної торгівлі послугами шляхом диференціації термінів лібералізації секторів, що потребують різноманітних рівнів захисту; сприяння розвитку сектору послуг національної економіки шляхом створення ефективної системи координації з питань розвитку зовнішньої торгівлі в контексті членства у СОТ за участі всіх зацікавлених сторін; досягнення високого рівня взаємодії з питань регулювання міжнародної торгівлі послугами України на основі двостороннього співробітництва.

Особливу роль на шляху до лібералізації міжнародного ринку послуг загалом, та зовнішньої торгівлі послугами України зокрема відіграє інтеграція в рамках глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. ЄС як один з найпотужніших інтеграційних об'єднань світового господарства характеризується високими показниками конкурентоспроможності сфери послуг, що за умови ефективної взаємодії з вітчизняною економікою може стати потужним стимулом розвитку національної сфери послуг в довгостроковій перспективі.

Економічну частину Угоди про асоціацію України з ЄС було підписано 27 червня 2014 року, що стало важливим кроком на шляху інтеграції України до високотехнологічного Єдиного внутрішнього ринку ЄС, адаптації української економіки до більш розвинених економік країн-членів ЄС, реформування національної економіки та проведення структурних зрушень з метою зростання конкурентоспроможності виробників, окремих галузей, сфер і господарства країни в цілому. Поглиблення економічної співпраці між Україною та ЄС, зокрема у сфері послуг, відкриває для національної економіки додаткові можливості. Так, передбачається полегшення доступу для вітчизняних виробників послуг на ринки третіх країн, удосконалення регуляторного та інституційного середовища у сфері послуг, широкі можливості для диверсифікації послуг, підвищення рівня добробуту українського народу за рахунок покращення якості послуг [1].

В той же час, слід зауважити певні потенційні загрози для української економіки після зближення з країнами ЄС у сфері послуг. Серед них – додаткові витрати, пов'язані з гармонізацією вітчизняного законодавства до норм ЄС, дотриманням встановлених стандартів якості послуг; втрата конкурентних переваг вітчизняних постачальників послуг в порівнянні з виробниками послуг європейських країн; відтік людського та фінансового капіталу з України до країн ЄС внаслідок більш сприятливого економічного, політичного та соціального середовища та зняття бар'єрів у взаємній торгівлі послугами.

Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачає норми взаємного регулювання зовнішньої торгівлі послугами. Зокрема, для забезпечення доступу на ринок за допомогою транскордонного надання послуг, кожна зі сторін повинна створити режим регулювання ринків послуг та постачальників послуг не менш сприятливий, ніж вже встановлений сторонами. Зокрема, йдеться про обмеження щодо кількості постачальників послуг у формі встановлення кількісних квот, монополій, визначення виключних постачальників послуг або вимог економічної необхідності. Передбачається обмеження загальної вартості транзакцій операцій послу чи активів у вигляді кількісних квот чи вимог економічної необхідності. Крім того, обмежувальні заходи можуть бути застосовані до загальної кількості операцій послуг або загальної кількості продукту послуг, вираженого у вигляді встановлених чисельних одиниць у формі квот чи у вигляді вимог економічної доцільності [1].

Підписання Економічної складової Угоди про Асоціацію України та ЄС стала також важливим кроком на шляху до розвитку регіонального економічного співробітництва. Відзначимо, що в сучасних умовах розвитку міжнародних економічних відносин пріоритет належить регіональним, а не глобальним формам міжнародного співробітництва. Зокрема, регіональні торговельні угоди випереджають найбільш суперечливі переговори між країнами та блоками у світовому господарстві. У підписанні регіональних торгівельних угод (РТУ) найбільшу активність проявляють країни Європейською Союзу, Європейської асоціації вільної торгівлі, Азії, Північної та Південної Америки.

В той же час, важливо, щоб регіональні торгівельні угоди розглядались у відповідності до багатосторонніх домовленостей, а не як їх альтернатива. Так, РТУ дозволили групам країн провести переговори та взяти на себе зобов'язання, що суттєво випереджають ті, які бали можливі на багатосторонньому рівні. Деякі з таких зобов'язань та домовленостей стали основою для подальших переговорів на рівні СОТ. В той же час, швидке зростання кількості РТУ може викликати проблеми послідовності у торгівельних відносинах, поставити країни, що розвиваються в менш сприятливе становище, та відхилити певні ресурси для ведення переговорів від багатостороннього обговорення. Саме тому, для того, щоб обмежити певні проблеми та максимально використовувати переваги регіоналізму, важливо сприяти прозорості РТУ та забезпечувати їх взаємозв'язок з правилами СОТ.

На сьогодні, Україна також є суб'єктом регіональних торгівельних домовленостей, що свідчить про прагнення реалізовувати стратегію регіональної інтеграції. Зокрема, на сьогодні в рамках дії СОТ діючими є близько 280 регіональних торгівель-

Таблиця 2

Концептуальні напрямки зміцнення позицій України на міжнародному ринку послуг (розроблено автором)

Напрями	Інструменти
Диверсифікація експорту послуг	Переорієнтація структури сектору послуг України в напрямку наукоємних видів послуг; використання фундаментальних розробок у секторі послуг, їх подальше використання в комерційних цілях; зростання частки послуг аутсорсингу, що позитивно вплине на зростання експорту традиційних видів послуг; зростання частки високотехнологічних видів послуг у загальному експорті.
Стимулювання розвитку сектору високотехнологічних послуг	Розвиток інноваційної інфраструктури в науково-дослідницькій сфері; формування механізму залучення іноземних інвестицій до даного сектору послуг; розширення фінансування фундаментальних досліджень та пріоритетних науково-технічних напрямків; розробка системи державних пільг і гарантій інвесторам у даній сфері; створення механізму ефективної капіталізації інтелектуального потенціалу.
Розвиток транзитного потенціалу країни	Розвиток трансконтинентальних, європейських транспортних коридорів та окремих стратегічно важливих проектів; планування модернізації транспортної інфраструктури та підтримки інвестиційних проектів з урахуванням пріоритетного розвитку транзитних міжнародних транспортних коридорів; активна державна підтримка транзитних проектів України на міжнародній арені, формування вигідних для країни міжнародних альянсів; інтегрування транспортних і виробничо-розподільчих процесів, створення мультимодальних перевізних систем, а також систем розподілу, заснованих на сучасних логістичних технологіях.
Розвиток експорту туристичних послуг	Створення сприятливого інвестиційного клімату для українських та іноземних компаній щодо розвитку туристичної інфраструктури; коригування чинного законодавства в частині, що стосується розвитку туризму;введення в дію механізму економічної відповідальності при здійсненні туроператорської діяльності; сприяння розвитку екологічного, спортивного та інших активних видів туризму, що приносять найбільший дохід приймаючій країні;спрощення візової політики відносно туристів з країн, що не представляють міграційної небезпеки, і одночасно посилення контролю над видачею віз туристам, які прибувають з небезпечних в міграційному відношенні держав.
Створення інституційного середовища розвитку ринку послуг	Участь у міжнародних стратегічних альянсах за секторами та видами послуг; державна підтримка національних сервісних компаній під час їх взаємодії з закордонними компаніями або виходу на закордонні ринки шляхом комерційної присутності; державний протекціонізм у сфері нормативно-законодавчої бази і сприятливий податковий інструментарій для вітчизняних постачальників послуг; організація та підтримка венчурних підприємств та наукових парків; захист фінансової національної економічної безпеки країни.

них угод за участю як регіональних об'єднань так і незалежних держав. Відзначимо, що частка РТУ, які передбачають домовленості у сфері регулювання торгівлі послугами становлять 48% загальної кількості РТУ, про які повідомлено СОТ. Крім того, тривають переговори по 38 РТУ, в тому числі і за участю України.

В той же час, Україна, як незалежний учасник міжнародних економічних відносин, представлена лише у 5,8% від загальної кількості РТУ. Крім того, тривають переговори щодо укладення таких РТУ: Канада – Україна (дата початку переговорного процесу – 17 травня 2010 р.), Україна – Сербія (10 листопада 2011 року), Україна – Сінгапур (8 травня 2007 року), Україна – Туреччина (24 січня 2011 року) [3]. Проте, варто відзначити, що серед діючих та майбутніх РТУ за участю України питання лібералізації сфери послуг розглянуті лише в трьох з них. Тому, серед майбутніх напрямків інтеграції національної економіки слід відзначити поглиблення двосторонньої співпраці у сфері міжнародної торгівлі послугами, не лише з країнами ЄС та колишнього пострадянського простору, а й з країнами Азії, Америки та регіональними об'єднаннями.

Таким чином, з метою удосконалення напрямів та форм участі України в міжнародній торгівлі послугами, слід передбачити конкретні напрямки на кожному з рівнів економічного механізму регулювання міжнародного ринку послуг (табл. 2)

Таким чином, одним з найважливіших завдань розвитку вітчизняної економіки на шляху інтеграції до світового господарства є посилення позицій України на міжнародному ринку послуг. Маючи необхідні передумови для постачання всіх видів послуг, актуальними постають питання зміцнення конкурентоспроможності національних компаній та вдосконалення структури експорту послуг на світовому ринку.

Висновки і пропозиції. Для досягнення максимальних вигід від участі в міжнародній торгівлі послугами необхідна комплексна програма розвитку даного ринку в Україні з переорієнтацією на наукомісткі галузі та державна підтримка вітчизняних виробників, особливо телекомунікаційних, інформаційних, ділових та комп'ютерних послуг. Крім того, важливими постають питання модернізації систем науки і освіти відповідно до нових вимог економіки і суспільства. Під час реформування сфери послуг національної економіки слід враховувати зону природної конкурентоспроможності України – експлуатація факторів вигідного географічного та територіального положення, європейського статусу країни, надання транзитних послуг в галузі транспорту та зв'язку, розвиток туризму, забезпечення комерційної діяльності нерезидентів на території України. Диверсифікація географії всіх видів українського експорту послуг вимагає більш активних дій у зміцненні своїх позиції на ринках європейських країн. В той же час, важливою є інтенсифікація торгівлі з країнами далекого зарубіжжя по високотехнологічних видам послуг, розвиток потенціалу у експорті транспортних та туристичних послуг.

Список літератури:

1. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління / Звіт за ред. І. Бураковського та В. Мовчан. Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. – 141 с.

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS) http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx
4. UKRAINE: Schedule of Specific Commitments. World Trade Organization/ GATS/SC/144, 10 March 2008, 41 p.

Проценко И.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕГУЛЯТОРНЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЫНОК УСЛУГ

Аннотация
В статье исследованы особенности участия Украины в глобальной системе регулирования международного рынка услуг. Проанализированы обязательства Украины в системе ГАТС. Исследованы особенности сотрудничества между Украиной и ЕС в сфере международной торговли услугами. Определены особенности участия Украины в процессах региональной торговой интеграции. Выделены концептуальные направления укрепления позиций Украины на международном рынке услуг.
Ключевые слова: торговля услугами, международный рынок, регулирование, механизм, ВТО, ЕС, региональная интеграция.

Protsenko I.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

REGULATORY ASPECTS OF UKRAINE'S INTEGRATION TO THE INTERNATIONAL SERVICE MARKET

Summary
The peculiarities of Ukraine's participation in the global system of international regulations of the service market are analyzed. The main features of Ukraine's commitments in GATS system are determined. The features of cooperation between Ukraine and the EU in international trade in services are analyzed. The features of Ukraine's participation in the processes of regional trade integration are investigated. The main directions of strengthening Ukraine's position in the international market of services are determined.
Keywords: trade in services, international market, regulation mechanism, WTO, EU, regional integration.

УДК 338.48

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В СУЧАСНОМУ РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Рега М.Г.
Мукачівський державний університет

Досліджено теоретичні питання кластерної системи відносин підприємств туризму. Проаналізовано кластерну модель антикризового управління підприємствами туристичної сфери. Доведено роль кластеризації для підвищення ефективності ресурсно-рекреаціного забезпечення підприємницької діяльності суб'єктів туристичної сфери.
Ключові слова: туристичне підприємство, туристична сфера, туристичний потенціал, туристичне підприємництво, кластери, кластерна модель, корпоративна культура, ресурсний потенціал туризм, рекреаційні ресурси, антикризове управління.

Постановка проблеми. Туристична сфера діяльності підприємств – один із актуальних напрямів досліджень економічної науки та практики управління підприємствами.

Зростання інтересу сучасної економічної науки до підприємництва в сфері туризму з боку вчених і практиків-управлінців, політиків, підприємців пов'язаний з тим що Україна є однією з найбільших європейських держав, геополітичне розташування, природні та антропогенні ресурси якої сприяють розвитку національного туризму. Існуючий туристично-рекреаційний потенціал спонукає входженню України, як однієї з найбільш розвинених туристичних держав, на світовий ринок. Туристична сфера являється однією із стратегічних галузей господарської системи, за допомогою якої відбувається подальший соціально-економічний розвиток держави. Це обумовлює необхідність розробки теорії управління розвитком мікроекономічного середовища господарюючих суб'єктів в сфері туризму на основі ефективного використання сучасних кластерно-корпоративних об'єднань учасників туристичного ринку та надання туристичних послуг.

© Рега М.Г., 2015

Проте великий потенціал туристично-рекреаційних ресурсів ще не є гарантом успішного розвитку національного туризму, потребує пошуку та впровадження нових, ефективних сучасних форм реалізації підприємницького потенціалу в сфері туризму. Для формування туристичного ринку необхідно забезпечення багатьох складових туристичної індустрії, які б сприяли підвищенню якості надання туристичних послуг і задовольняли б усі потреби як вітчизняних туристів, так і іноземців, що перебувають на території нашої держави [1,ст.128].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження процесів управління та розвитку підприємств туристичної сфери зробили такі вчені–економісти: О.В. Ареф'єва, О.В. Аріон, В.К. Бабарицька, В.І. Благодатний, Л.І. Воротіна, С.О. Гуткевич, Л.П. Дядечко, О.П. Луцій, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Л.І. Нечаюк, В.А. Кифяк, В.С. Пазинок, П.Р. Пуцентейло, В.А. Смолій, І.І. Тимошенко, З.І. Тимошенко, В.І. Цибух, І.М. Школа, Н.В. Чорненька, В.К. Федорченко та інші. Проте в наукових працях, що стосуються управліннями підприємствами туристичної сфери, ще недостатньо досліджено систему управління підприємствами туристичної сфери у якій більш краще поєднана взаємодія її елементів, яка забезпечить розв'язання проблем туристичних підприємств, яким властиво змінюватись в часі.

Питання, пов'язані з визначенням місця та ролі управлінських взаємовідносин у туристичній сфері України розробляються як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Проте на сучасному етапі ще не доведено безпосередній характер залежності рівня розвитку туризму від ефективності управління та використання новітніх підприємницьких технологій в туристичній сфері, зокрема відсутнє достатнє наукове обґрунтування ресурсно-рекреаційного забезпечення підприємницької діяльності в цій сфері економіки. Сучасна економічна наука майже не дає рекомендацій з питань використання потенціалу кластерної форми об'єднання підприємств туризму як складової антикризового управління. Сучасні об'єднання підприємств туризму потребують наукових досліджень і рекомендацій по формуванню та впровадженню корпоративної культури в систему кластерної організації діяльності туристичних підприємств. Не повністю виявлено вплив механізмів управління та регулювання на зростання соціальної та економічної ефективності туристичної галузі, що є важливим елементом у процесі входження нашої держави на світовий туристичний ринок. Дещо звужено розглядаються питання вибору оптимальних шляхів розвитку національного туризму та дієвої системи організації і регулювання туристичної сфери з боку органів державної влади.

Сучасні кризові явища та радикальні трансформації економічних і політичних інститутів змінюють механізми та функції соціально-економічного управління та активізують можливості адаптації форм організації діяльності туристичних підприємств до ризиків і викликів ринкової економіки, що викликає необхідність наукових досліджень цих процесів [2, ст.118].

Потреба в системних наукових розробках управління підприємствами туристичної сфери в Україні та захист практичної діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринкових ризиків і економічної кризи обумовили необхідність розробки комплексу організаційних механізмів управління підприємств сфери туризму, що зумовило визначення мети й завдань та стало предметом дослідження.

Поступово туризм перетворюється в предмет теоретичного осмислення вітчизняних економістів, управлінців, істориків, археологів, соціологів, педагогів, географів, медиків, урядовців тощо.

Науково доведено, що розвиток туризму неможливий без наявності певних умов і факторів, які поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх умов відносять природно-географічні та соціально-економічні умови, причому саме останні відіграють визначальну роль. Соціально-економічні передумови розвитку внутрішнього туризму обумовлені суспільним устроєм тієї чи іншої країни, рівнем розвитку продуктивних сил, масштабами господарських накопичень, особливостями структури населення, його життєвим рівнем, наявністю трудових ресурсів, умовами праці, транспортним забезпеченням тощо. Зовнішні умови розвитку туризму характеризуються як конкретні умови, в яких здійснюється туристичний рух та відбувається обмін послугами з іншими країнами.

Доведено, що туристична сфера несе значне соціальне навантаження, зокрема організація відпочинку, питання раціонального проведення дозвілля, залучення до туристичних подорожей всіх верств населення, підвищення культурного рівня споживачів туристичного продукту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто відзначити, що сучасна наукова думка акцентує увагу на гуманізуючий ролі туризму та туристичній діяльності, які гуманізують відносини між народами, протидіють суперництву, протистоянню та недовірі.

Наголошується, що туризм здебільшого розвивається в регіонах, де знаходиться обмаль промислових підприємств різноманітних галузей економіки, оскільки діяльність цих об'єктів часто призводить до забруднення навколишнього природного середовища, деформації екологічної рівноваги, що в свою чергу не допустимо для розвитку туристичної індустрії. Туристичними регіонами вважаються місця, які володіють природними, історико-культурними та соціально-економічними ресурсами.

Всесвітня Туристична Організація (ВТО), членом якої Україна стала в 1997 р., визначає туристичний регіон як територію, що має велику мережу туристичних закладів і послуг, необхідних для організації відпочинку, туристичних подорожей чи оздоровлення. Із даного визначення можна зробити висновок про те, що туристичний регіон може вважатися самостійним лише за наявності розвиненої туристичної інфраструктури, яка б повністю задовольняла потреби споживачів туристичного продукту. Під туристичним регіоном слід розуміти географічну територію (місто, регіон), яку турист обирає з метою задоволення туристичних потреб. Така територія має всі заклади, необхідні для перебування, розміщення, харчування та організації дозвілля туристів. Таким чином, регіон являє собою єдиний туристичний продукт і конкурентоздатну одиницю, і повинен діяти як стратегічна підприємницька структура. Якість регіону як виробника туристичних послуг повинна вимірюватися по тому, наскільки добре цей регіон може пристосовувати свої послуги під потреби споживачів.

Ефективне функціонування туристичної галузі, розширення туристичної індустрії не можливе без участі декількох сторін: суб'єктів підприємництва, споживачів туристичних послуг і державного управління. Туризм є складною соціально-економічною системою, він охоплює практично все населення країни, чим обумовлена необхідність державного регулювання цієї галузі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити роль держави в розвитку туризму та дослідити механізми державного регулювання. По-перше, роль держави полягає в розробці правових і фінансово-економічних меж, які визначають параметри розвитку туристичної сфери. По-друге, в розробці механізму інвестицій, спрямованих державою для пріоритетного розвитку інфраструктури туризму, особливо в зонах, фінансування яких із часткових джерел не можливе. В межах регуляторного забезпечення вирішуються: підготовки та перепідготовки кадрів для туристичної сфери, підтримка малого і середнього бізнесу в сфері туризму; інформаційне забезпечення та рекламна діяльність туристичних підприємств; просування національного туристичного продукту на міжнародний туристичний ринок; сприяння розробці нових національних туристичних продуктів.

Виклад основного матеріалу. Доведено, що використання нових форм об'єднання підприємств туризму формує кластерну концепцію регіонального розвитку туристичної сфери та забезпечує завдяки кластерам протистояння туристичних підприємств кризі та кризовим явищам. Впровадження кластерної форми об'єднання підприємств туризму як складової антикризового управління, забезпечує динаміку соціально-економічних процесів регіону, міжрегіональну кооперацію та транскордонні зв'язки.

Концепцію формування кластерної системи пропонується визнати пріоритетним напрямом розвитку регіонального туристичного підприємництва. В сфері туризму кластерні об'єднання створюються з метою захисту внутрішнього регіонального ринку та підвищення рівня конкурентних переваг всіх засновків кластерів.

Вплив рекреаційних ресурсів на розвиток підприємств туристичної сфери здійснюється через задоволення всебічних потреб людини, пов'язаних із оздоровленням, відпочинком, компенсацією життєвої енергії. З економічної точки зору, рекреація спрямована на відтворення робочої сили, на формування споживчого попиту як на товари, так і на послуги. Своєю діяльністю вона прискорює розвиток господарства певної території, розширює сферу використання праці, суттєво впливає на структуру балансу грошових доходів і витрат населення, активізує приплив інвестиційних ресурсів регіону. Рекреаційний комплекс розглядається як частина світового господарства, пов'язана з опануванням територій для відпочинку, профілактичного та реабілітаційного лікування, туризму.

Висновки і пропозиції. В Україні збереглось й посилилось запізнювання в часі еволюційного розвитку інститутів управління в цілому та туристичної сфери, зокрема. Унаслідок цього реформи управління підприємницького сектора зіштовхуються з наступними викликами: необхідністю реформування пострадянської інституціональної системи, норм економічного та соціального поводження суб'єктів господарювання; заміною індустріальної парадигми постиндустріальною, що спонукає підприємства знаходити важелі входження в нове соціально-економічне середовище; стрімкою глобалізацією ринків, одночасно регіоналізацією і фрагментацією економічного простору. Входження України в єдиний економічний простір викликало внутрішні імпульси до змін, безпосередньо в діяльності підприємств туризму.

Сфера туризму являє собою надмірно складний механізм як з технічної, так і з організаційної точки зору. Туристичні райони характеризує складна організаційна структура, обумовлена взаємодією національних підприємств туристичної індустрії з підприємствами традиційних секторів (промисловість, сільське господарство тощо) і транснаціональними корпораціями, чим обумовлена необхідність формування відповідного інституційного забезпечення підприємництва в цілому та сфері надання туристичних послуг.

Сьогодні в більшості країн світу діяльність національних туристичних підприємств забезпечується відповідними інститутами, основним завданням яких є управління розвитком туризму, сприяння збільшенню надходжень від вітчизняного та іноземного туризму, розширення туристичного сезону і спрямування туристичних потоків у нові райони країни. В рамках своїх повноважень відповідні туристичні інституції, організації проводять рекламну, організаційну та дослідницьку роботу.

Вивчення законодавчої та нормативно-правової бази дав підстави зробити висновок, що основою правового регулювання туристичної сфери України є Закон України «Про туризм», який визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади управління в сфері туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при задоволенні потреб у туристичному продукті. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України та в регіонах.

Аналіз сучасного стану розвитку підприємств сфери туризму дав змогу зробити висновок про нераціональне використання туристичного потенціалу, а також визначити чинники, які гальмують ріст розвитку туризму. Одним із найбільш вагомих чинників, який негативно впливає на подальший розвиток туризму, є низький рівень розвитку матеріально-технічної бази туризму. Зроблено висновок про необхідність скоординованого та ефективного управління ресурсно-рекреаційним забезпеченням в сфері туризму, визначені пріоритети їх використання, основним із яких є реконструкція та модернізація існуючої матеріальної бази туризму.

В основу системи регуляторного забезпечення доцільно покласти наступні пріоритети: створення розгалуженої інфраструктури туризму, підвищення якості та асортименту туристичних послуг; реконструкція та модернізація діючих туристичних об'єктів, проектування та здійснення нового будівництва; концентрація коштів і ресурсів на об'єктах туристичної інфраструктури; активне залучення приватного сектору до туристичного бізнесу; пошук оптимальних форм залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в туристичну галузь та створення сприятливих умов для інвесторів; підтримка внутрішнього та іноземного (в'їздного) туризму; формування банку ділових ініціатив та їх експертна оцінка; вивчення міжнародного ринку туристичних послуг, ділової активності і конкретних пропозицій зарубіжних партнерів; активне формування висококваліфікованого кадрового корпусу в сфері туристичного бізнесу; налагодження потужної реклами вітчизняного туристичного продукту, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу; безперервність та послідовність туристичного виховання для різних вікових груп громадян на всіх етапах їх життя; урахування інтересів різних категорій населення у процесі розробки програм розвитку туризму; визнання самостійності всіх суб'єктів туристичної діяльності, рівності їх прав на державну підтримку; створення сприятливих умов для вітчизняних та іноземних інвесторів у галузі туризму.

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30.
2. Закон України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України – 1995. – № 29.
3. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» // Відомості Верховної Ради України – 1997. – № 12.
4. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України – 1999. – № 31.
5. Програма розвитку туризму в Україні до 2005 р., затверджена Кабінетом Міністрів України, Урядовий кур'єр, № 26 – 1995. – С. 7.
6. «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р», Указ Президента України від 10.08.99 р., Урядовий кур'єр, № 41 – 1999. – С. 2.
7. Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки» // Урядовий кур'єр. № 11 – 2000. – С. 3.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.99 р. № 728 «Про заходи подальшого розвитку туризму», Урядовий кур'єр. № 48 – 2000. – С. 7.

Рега М.Г.
Мукачевский государственный университет

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В СОВРЕМЕННОЙ РЫНОЧНОЙ СРЕДЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы кластерной системы отношений предприятий туризма. Проанализовано кластерную модель антикризисного управления предприятиями туристической сферы. Доказана роль кластеризации для повышения эффективности ресурсно – рекреациного обеспечения предпринимательской деятельности субъектов туристической сферы.
Ключевые слова: туристическое предприятие, туристическая сфера, туристический потенциал, туристическое предпринимательство, кластеры, кластерная модель, ресурсный потенциал туризм, рекреационные ресурсы, антикризисное управление.

Reha M.H.
Mukachevo State University

TRENDS AND PROSPECTS OF TOURIZM COMPANIES MANAGEMENT IN TODAY'S MARKET ENVIRONMENT

Summary
Theoretical questions of cluster system of relations of tourism enterprises are studied. Cluster model of crisis management for tourism companies is analyzed. The role of clustering to improve resource support of entrepreneurial activities of the tourism industry is proved.
Keywords: tourism enterprises, tourism, tourism potential, tourism entrepreneurship, clusters, cluster model, resource potential of tourism, recreational resources, crisis management.

УДК 658.3

УПРАВЛІННЯ ПРИНЦИПАЛ – АГЕНТ КОНФЛІКТАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Румянцева О.Є.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьман

У пропонованій статті розглянуто модель «принципал – агент-відносин». Вплив інформаційної асиметрії на прийняття рішень, моральний ризик (Moral Hazard). Наведено основні методи вирішення корпоративних конфліктів. Виявлено шляхи подолання морального ризику та зменшення агентських витрат. Також проаналізовано корпоративні конфлікти, які суттєво загострилися в України, та шляхи їх вирішення.
Ключові слова: несприятливий відбір, моральний ризик, приховані дії, агентські витрати, корпоративний конфлікт.

Постановка проблеми. Питання ефективного корпоративного управління останнім часом стали однією з найважливіших тем в Україні. Корпорації, які кілька років тому були основними порушниками прав акціонерів, сьогодні скеровують свої зусилля на введення та дотримання ефективного корпоративного управління. Тому на перший план виходить питання дослідження корпоративного управління, удосконалення та підвищення ефективності системи корпоративного управління. З цією метою корпорації вводять корпоративні кодекси або незалежні наглядові ради. В Україні в грудні 2013 р. були затверджені Принципи корпоративного управління [1, 2], водночас вони не завжди дотримуються. Якщо компанії стикаються з корпоративними конфліктами, то має місце погіршення фінансового стану та інвестиційної привабливості підприємства. Це зменшує цінність компанії в очах потенційних інвесторів, що в результаті негативно впливає на загальний та інвестиційний, економічний стан країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження моделі «принципал – агент» відносин займалися провідні вчені і науковці в галузі корпоративного управління. Загальні теоретичні основи корпоративних конфліктів та ефективне корпоративне управління на підприємствах було розглянуто такими вченими як Терещенко О. О., Іоргачова М.І., Кравчук Г. В, Акерлоф Д. тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак недостатньою залишається теоретична та практична розробленість питань побудови системи ефективного корпоративного управління, з врахуванням особливостей розвитку корпоративних відносин в Україні.

Мета статті: дослідження теоретичних засад «принципал – агент» відносин, та обґрунтування рекомендацій щодо застосування моделі «принципал – агент» для вирішення корпоративних конфліктів в Україні.

Викладення основного матеріалу. Класичне питання в галузі корпоративного управління полягає в тому, як управляти конфліктами інтересів, що виникають з фундаментальних агентських проблем.

В контексті корпоративних фінансів агентська проблема, як правило, відноситься до конфлікту інтересів між керівництвом компанії і акціонерами компанії. Менеджер, діючи в якості агента для акціонерів або директорів, повинен приймати рішення, які максимізують прибуток акціонерів. Проблема виникає, коли агенти починають діяти у власних інтересах. Конфлікт інтересів, притаманний будь-яким відносинам.

З моменту першої розробки (Mirrlees, JA (1974), Jensen, M.C. (1976)) «принципал – агент» відносин, ця частина мікроекономічної теорії динамічно розвивається (наприклад Bolton P., Dewatripont M. (2005), Gintis, H. (2000), Vives, X. (2000), Denis, D. K., McConnell, J. J. (2003), Solomon, J. – Solomon, A. (2004). Термін «принципал – агент» широко застосовується в багатьох інших економічних і навіть неекономічних областях, наприклад, в макроекономіці та економічній політиці (Epstein, G. A., Gintis, H. M. (1995), в інституційній економіці (Furubotn, EG, Richter, R. (1997), Spulber, DF (1999)), в політичних науках: щодо виборців і політиків (Keech, W. R. (1994)), в соціології (Cook K. S. (2001)), та в теорії права (Polinsky, A. M., Shavell, S. (2000), Adler, M. D., Posner, E. A.. (2001)). Також даний термін був застосований: для опису банківської сфери (Frait, J. (2002)), зміни в структурі власності (Kapiиka, M. (2000), Marek, P. (2004)) законодавчому середовищі (Bortel, L. (2004)), медичному обслуговуванні (Krabec, T. (2005)) і страховому секторі (Dathel, J., (2002)) [4].

Мікроекономічні проблеми «принципал – агент» можуть виникати між:

- власником і керівником;
- роботодавцем і працівником;
- кредитором і боржником;
- позивачем і його радником;
- інвестором і його портфельним менеджером;
- при плануванні економічної діяльності та управлінні центральною та дочірньою компанією;
- клієнтом (наприклад, торгова мережа) і постачальником товарів.

Модель «принципал – агент»

Взаємодія між принципалом і агентом може бути описана і змодельована в такий спосіб: припустимо, що агент обирає варіанти рішень *(E)*, у той час як цей вибір визначає результат $X = X(e, \Theta)$, де Θ – випадкова величина.

Такий розподіл ймовірностей відображає приховану інформацію (hidden information). Якщо принципал повністю проінформований про можливість альтернативних рішень агента і про їх наслідки, він може змусити агента, обрати таке рішення, яке є перше найкраще рішення («first-best»). Якщо існує невизначеність у прийнятті рішень (що має місце зазвичай в реальному секторі економіки), агент, як правило, має інформаційну перевагу (так звана **прихована інформація**), наприклад, про доступну технологію. Загальна характеристики ситуації «принципал – агент»: спроба керівника запобігти, щоб агент не зловживав інформацією, яка є перевагою та вигодою для агента, що в свою чергу, є збитком для директора.

Тим не менш, принципал знає, що Θ – це прихована інформація, яка відома агенту, але він не може отримати від нього її. Агент приймає рішення володіючи інформацією про значимість та цінність такого рішення Θ, в той час як принципал не може слідувати *e* чи Θ. Керівник спробує переконати агента показати справжню цінність змінної Θ [6].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Румянцева О.Є., 2015

Рішення, які приймаються агентом, в західній літературі позначаються як first-best (FB) та second-best (SB). Перше найкраще рішення, тобто *«first-best»* – можливе лише за симетричного розподілу інформації та відсутності витрат на збір інформації. Друге найкраще рішення, тобто «second-best» – найкраще рішення, що приймається за асиметричного розподілу інформації.

Наслідком агентської проблеми є агентські витрати. У вирішенні агентської проблеми роль ради директорів полягає у контролі за менеджерами, з метою захисту інтересів акціонерів. З економічної точки зору роль ради полягає у мінімізації агентських витрат. Додаткові витрати, які виникають у зв'язку з подоланням наслідків інформаційної асиметрії та визначаються як різниця між витратами за першого та другого найкращого рішення, позначаються як агентські витрати [7].

Агентські витрати (Agency costs)

Агентські витрати – додаткові витрати, необхідні для подолання наслідків інформаційної асиметрії та визначаються як різниця між витратами за першого та другого найкращого рішення. Типові агентські витрати:

· витрати на контроль та моніторинг діяльності агента;

· витрати на преміювання та налагодження ефективної системи мотивації.

До агентських витрат не відносяться втрати, пов'язані з некомпетентністю менеджерів. У всіх наведених випадках джерелом появи агентських витрат з'явився конфлікт інтересів менеджерів і власників компанії (агентський конфлікт).

Несприятливий відбір (Adverse selection)

Несприятливий відбір виникає, коли відсутність інформації обмежує якість товарів. Тому, що покупці мають менш точну інформацію про якість товарів, вони, ймовірно, пропонують більш низьку ціну, яка відлякує продавців пропонувати більш високі ціни за якісні товари. Зазвичай такий ринок називають – «ринок лимонів», тобто ринок, на якому тільки низька якість продукції («лимони»), що пропонується на продаж. Несприятливий відбір зазвичай спостерігається на ринку старих автомобілів та в медичному страхуванні [3].

Проблеми, викликані **несприятливим відбором (Adverse selection)** можуть бути зменшені за допомогою сигналізації та скринінгу:

– Сигналізація (Signalling). Приклад такого методу є: автомобільні компанії, які зазвичай використовують рекламу та гарантії як засіб сигналізації (припустимо високої) якості своєї продукції. Сигнали можуть бути ефективними як метод подолання несприятливого відбору, але не досконалими.

– Скринінг (screening). Інший метод боротьби з несприятливим відбором є скринінг, що полягає у діях принципала з метою виявлення реакції на них агента. Так для «гарного» працівника витрати на отримання характеристик, що розглядаються роботодавцем як «сигнал», є нижчими, ніж на їх отримання «поганим» працівником, і в умовах вибору між двома контрактами – з винагородою вище середньоринкової (при наявності сигналу) і нижче середньоринкової (при його відсутності), з високою ймовірністю «поганий» працівник підпише другий контракт, який не передбачає високі витрати на отримання «сигнальних» характеристик [8].

Моральний ризик (Moral Hazard)

Моральний ризик пов'язаний із плановою проблемою агентських відносин – після укладення контракту дії агента можуть не відповідати інтересам принципала. Дана проблема виникає з двох причин: по-перше, принципал і агент можуть мати різні інтереси, по-друге, велике значення має асиметричність інформації. Моральний ризик виникає не тільки на страхових або фінансових ринках.

Наприклад, власник підприємства як правило не має можливості здійснювати повний контроль за діяльністю працівників даного підприємства. Це виникає в силу інформаційної асиметрії, тобто сторони за договором володіють різною можливістю отримання інформації в процесі реалізації контракту. Наприклад, після того, як власник фірми прийняв на роботу менеджера, він не в змозі спостерігати, яких зусиль докладає менеджер до виконання своїх обов'язків. Проблема укладання контрактів отримала назву проблеми «принципал-агент», або «замовник – виконавець», що є однією з причин виникнення принципал – агент відносин [8].

Це часто призводить до конфлікту інтересів між директором (власником) і агентом (який контролює діяльність). Наприклад, вище керівництво може бути більш зацікавлене в офісних благах, ніж в забезпеченні. Щоб виправити це, керівники можуть укласти контракт, який зобов'язує агента приймати найдорожчі рішення, які саме в інтересах принципала, та без контролю. Тобто, стимулюючі контракти використовуються, щоб подолати моральний ризик. З іншого боку, керівник може замінити деяку контролюючу діяльність (наприклад, аудити, аналітики, і агентства оцінки) для фінансових стимулів.

Моральний ризик може виникнути через:

1. Наявність інформаційної асиметрії. Ситуація, коли одна група власників ресурсів або покупців володіє необхідною для ведення справи інформацією, а інша – не володіє.

2. Договір впливає на поведінку різних агентів. Наприклад, індивід який застрахований, в нього зменшуються стимули оберігатися від настання ризиків, від яких він застрахований. Інший приклад, коли країна знає, що вона отримає допомогу від МВФ, то вона має менше стимулів зменшити свій борг самостійно.

Існує кілька шляхів подолання морального ризику:

1. Контроль за діями агента

а) посилення нагляду за діяльністю агента. Парфумерна компанія «Калина», наприклад, ввела в цехах форму різного кольору. Тим самим з'явилася додаткова можливість контролювати працівників (можна визначити, працівники якого цеху знаходяться не на своєму робочому місці). У результаті, деякі працівники, незадоволені таким контролем, звільнилися з компанії.

Всі заходи з посилення нагляду за працівниками є дорогими, і часто такі витрати не перевищують переваг отриманих від такого контролю [5].

Б) метод конкуренції. Наприклад, подібною системою контролю користується компанія Макдональдс. Її працівники знають один одного лише по номерам, і не знають імен, про помилки і недбайливу поведінку своїх колег вони повинні повідомляти, так заробляючи собі очки в рейтингу. Однак такий спосіб контролю має свої обмеження. Створення атмосфери конкуренції між працівниками може зруйнувати елементи довіри і готовність до співробітництва, що ускладнить вирішення завдань, що вимагають об'єднання зусиль агентів (групова робота).

2. Стимулюючі контракти. Другий спосіб боротьби з моральним ризиком – це об'єднання інтересів принципала і агента за допомогою стимулюючих контрактів або участі. Щоб подолати моральний ризик принципал може здійснювати певну оплату агенту за дотримання бажаного результату, але він не може безпосередньо спостерігати за діями аген-

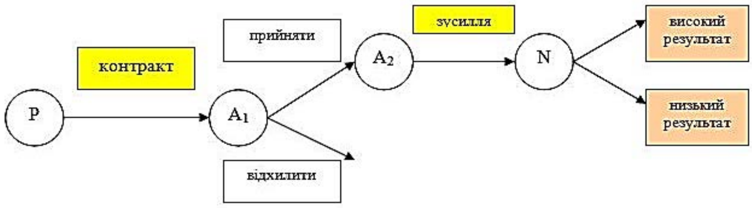

Рис. 1. Схема морального ризику з прихованими діями [6]

та. Прикладом може служити контракт з низьким фіксованим окладом і більш високою змінною складовою. Преміальні виплати залежать від якості результату (наприклад, прибуток). З цієї точки зору, фірма може розглядатися як осередок контрактів, які відображають (моральні) небезпеки, які стоять перед кожним учасником [4].

Однак використання даного способу запобігання морального ризику може бути обмежене ступенем схильності агента до ризику. Більшість людей не схильні до ризику (risk-averse). Вони скоріше виберуть невеликий, але постійний дохід, ніж невизначений дохід, який в середньому в декілька разів вище, але залежить від факторів непередбачуваних і не піддаються контролю з їхнього боку. При використанні стимулюючих контрактів роботодавець перекладає частину ризику на працівників: якщо справи підуть добре, то працівники отримають додатковий дохід, однак якщо справи підуть погано, то роботодавець виплатить працівникам меншу винагороду.

Приховані дії (Hidden Actions): моральний ризик

Приховані дії, як і несприятливий відбір вперше досліджувалися у страховій галузі.

Агенти можуть володіти інформаційними перевагами про приховані дії, або ж можуть приховувати надмірні витрати. Приховані дії – це дії працівників, які не можуть бути контрольовані роботодавцями. Прикладами прихованої діяльності можуть бути послуги такі, як юридичні, ремонтні, менеджерські і політичні.

Приклад морального ризику з прихованими діями (moral hazard with hidden action):

Принципал укладає з агентом трудовий контракт, знає його кваліфікацію, але не має змоги контролювати зусилля, які той прикладає для виконання своїх обов'язків. Згодом принципал (замовник) за підсумками роботи намагається зробити висновок щодо кількості прикладених агентом зусиль. На результати роботи агента впливають випадкові фактори N (nature), які спотворюють інформацію про прикладені зусилля. Схема описує загальну картину конфліктів, які виникають між власниками та менеджерами компанії. Власник підписує з топ-менеджментом контракт щодо винагороди менеджерів за результатами роботи компанії. Якщо продажі зростають, то зростають і прибутки, а отже – і винагорода. Якщо ділова активність падає, то падають і продажі. Прибутки зменшуються, винагорода менеджменту також зменшується, хоча менеджери продовжують докладати багато зусиль. Знову виникають конфлікти між менеджерами та власниками – останні незадоволені результатами діяльності компанії [4].

Корпоративні скандали (corporate scandals)

Центральною проблемою корпоративного управління є конфлікт інтересів. За останні роки у зв'язку із поширенням корпоративних скандалів, криз та банкрутств корпоративне управління активно обговорюється у професійних та наукових колах. Акціонери (принципали) доручають менеджерам (агентам) за певну винагороду управляти компанією від свого імені та в інтересах максимізації добробуту принципалів. Теорія базується на тому, що наймані агенти діють з метою збільшення добробуту не в інтересах принципалів, а в особистих інтересах. Це відбувається в ситуації, коли наслідки економічних дій агентів покладені на їхні плечі не повністю, а розподіляються більшою частиною на принципалів. Конфлікт інтересів агентів та принципалів виникає в умовах відокремлення власності та управління. Агентська проблема представляє собою протиріччя інтересів менеджерів та власників капіталу, що виникає з причини відсутності прагнення менеджерів до максимізації доходів на інвестовані кошти.

У світлі недавніх корпоративних скандалів (Enron, Deutsche Bank AG, Volkswagen, WorldCom) важливість реалізації сильної та ефективної корпоративної системи управління є гарячою темою. Особливо це стосується України, де традиції корпоративного управління тільки введені, і формувалися при особливих обставинах [6].

В Україні вирішення проблем агентських відносин має деякі особливості. Корпоративний сектор, якому притаманна тенденція до великого зростання, що призвело до значних зміни до нормативно-правової бази та культури корпоративного управління. Результатом є повна концентрація влади в руках менеджменту та поєднання в одній особі власника і менеджера. 1. Власний капітал в основному розсіяний між вищим керівництвом та керівництво середньої. Отже, шанс формування ефективного корпоративного управління була програна з самого початку. Опціони на акції є хорошим способом, щоб відповідати управлінській і акціонерній меті, але він може бути використаний тільки в державних компаніях, акції яких котируються на фондовому ринку. Практика показує, що їх кількість в Україні не велика. Ще один популярний спосіб зниження ризику агентських проблем є внутрішня і зовнішня аудиторська система. Але це також вельми проблематично для українських компаній, оскільки вони як і раніше бояться розкриття даних, не кажучи вже про високий рівень тіньової економіки. 2. Отже, як бачимо агентські проблеми в галузі корпоративного управління є результатом заочної власності, і, ймовірно, в даний час, найкраща стратегія для українських корпорацій поєднання ефективної заробітної плати і створення на примусових умовах [8].

Актуальним для українських компаній є впровадженням такого положення організації корпоративного контролю, рекомендоване міжнародною практикою корпоративного управління, як створення в Наглядовій раді комітету по регулюванню корпоративних конфліктів. Також варто було б включати до складу цієї ради тільки незалежних директорів, так як наглядова рада, як інструмент контролю не гарантує ефективність корпоративного управління, тому варто вводити і контроль з боку фінансового ринку (зовнішній механізм корпоративного управління). Способи вирішення корпоративних конфліктів наведені нище в схемі (рис. 2).

На сьогодні в Україні кількість корпоративних конфліктів збільшилось, у зв'язку з ситуацію на сході країни. Захист прав власності стає однією з больових точок бізнесу в Україні. В країні відбувається масштабний переділ у сфері корпоративних прав, в ході якого з'явилися новації – суди в зоні АТО. За 2014 рік Forbes розповідає про декілька десятків корпоративних конфліктів, які пов'язані з переділом сфер впливу і захистом прав власності або прав кредитора. Наприклад, ОТП Банк заявляв

про складнощі з поверненням своєї техніки, переданої в лізинг аграрній компанії «Мрія», власники компанії перебувають в розшуку. Також питання повернення коштів стоїть між співвласником Дельта Банку та акціонером банку «Надра». Крім традиційних процесів з переділу сфер впливу, на тлі незатихаючого конфлікту на сході країни, в Україні з'явилися нові способи заволодіння чужими корпоративними правами. З початку конфлікту бізнес активно використовує АТО для списання боргів і відходу від розрахунку за позиками: тут в ходу найрізноманітніші варіанти – від інсценування фізичного зникнення людини в зоні АТО до переписування боргу на людей, зареєстрованих за місцем проживання на Донбасі [8].

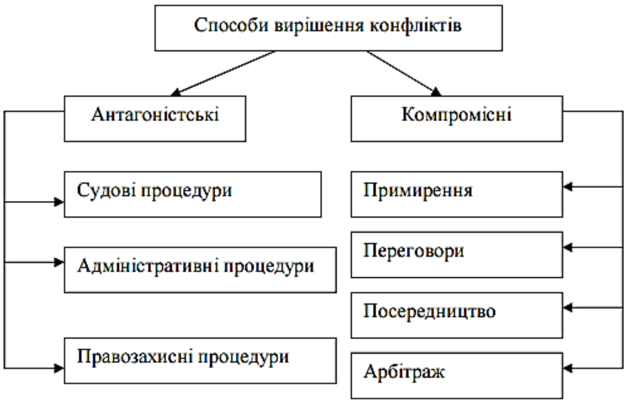

Рис. 2. [6] Способи вирішення конфліктів

Досі популярні такі механізми захисту власності, як структурування активів через нерезидентів, перехресне володіння майном. Ще одним дуже ефективним способом захисту бізнес-активів є виведення їх на окремі підприємства з одночасним виведенням їх у вигляді застави перед родинним або партнерським банком або своїми ж компаніями. Відповідно, вся схема можливого рейдерства руйнується. Компанії також розподіляють свою виручку між різними юридичним особами, щоб було не так помітно, скільки бізнес приносить.

Висновки. Проблема принципал-агент відноси описує конфлікти між цілями і завданнями «принципала» і тих, хто в особі «агента», уповноважений представляти принципала. Проблема виникає тому, що в основному принципал не має точної інформації про поведінку агента. Ця проблема часто зустрічається у великих корпораціях, коли власники (принципали) наймають менеджерів (агентів), щоб управляти компанією. Агенти можуть приймати рішення, спрямовані на максимізацію власної вигоди (вищі зарплати, додаткові пільги), а не в інтересах власників (прибуток). Прихована інформація, якою володіє агент породжує проблему несприятливого відбору, а приховані дії – проблему морального ризику. Отже, корпоративне управління – складний процес, що являє собою комплекс взаємопов'язаних механізмів та охоплює різні зацікавлені сторони корпоративних відносин, кожна з яких переслідує власні інтереси. В умовах процесів, які спостерігаються у глобальному вимірі, пошук досконалої системи корпоративного управління залишається одним із пріоритетних завдань як у світі, так і в Україні.

Список літератури:

1. Закон України «Про акціонерні товариства» від 2008 р. зі змінами. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17
2. Принципи корпоративного управління від 2003 р.. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36988
3. Акерлоф Д. Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм / Джордж Акерлоф. – Режим доступа: http://igiti.hse.ru/data/413/313/1234/5_1_4Akerl.pdf
4. Іоргачова М. І. Корпоративні конфлікти в Україні: основні види та їх значущість / М. І. Іоргачова // Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка». – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11170/1/25.pdf
5. Кравчук Г. В. Боротьба з інформаційною асиметрією як важлива складова забезпечення фінансової безпеки / Г.В. Кравчук. – Режим доступа: http://vistnic. stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=11&id=30
6. Парцина А. Л., Іменинник А. М. Контролінг організаційної поведінки у системі внутрішньогосподарських відносин / А. Л. Парцина, А. М. Іменинник // Вісник національного технічного університету «ХПІ». – 2014. – № 45(1088). – С. 68.
7. Терещенко О. О. Фінансовий контролінг. Навч. посіб./ О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк. – К.: КНЕУ, 2013. – 407 с.
8. Церковная А. И. Влияние корпоративного управления на эффективность деятельности организации / А. И. Церковная. – Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2010_58/NTU_XPI_58_2010_24.pdf
9. Cabrales A. Optimal Contracts, Adverse Selection, and Social Preferences: An Experiment / A. Cabrales. – Режим доступа: http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/478.pdf

Румянцева А.Е.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

УПРАВЛЕНИЕ ПРИНЦИПАЛ – АГЕНТ КОНФЛИКТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В предлагаемой статье рассмотрена модель «принципал – агент-отношений». Влияние информационной асимметрии на принятие решений, моральный риск (Moral Hazard). Приведены основные методы решения корпоративных конфликтов. Выявлены пути преодоления морального риска и уменьшения агентских издержек. Также проанализированы корпоративные конфликты, которые существенно обострились в Украине, и пути их решения.
Ключевые слова: неблагоприятный отбор, моральный риск, скрытые действия, агентские расходы, корпоративный конфликт.

Rumiantseva O.Ye.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

MANAGEMENT OF PRINCIPAL – AGENT CONFLICTS IN THE ENTERPRISE

Summary
This article deals with the model of «principal–agent relations», the impact of information asymmetry on decision-making, moral hazard. The basic methods of resolving corporate conflicts. The ways to overcome moral hazard and reduce agency cost are provided. Corporate conflicts, which significantly worsened in Ukraine, and their solutions are also analyzed.
Keywords: adverse selection, moral hazard, hidden action, agency costs, corporate conflict.

УДК 338.1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Сак К.В.
Інститут бізнесу, економіки та інформаційних технологій
Одеського національного політехнічного університету

Здійснено узагальнення, систематизацію існуючих принципів та відокремлення методичних підходів до оцінки економічного потенціалу підприємства. Розглянуто сутність, переваги та недоліки застосування підходів залежно від типів зв'язків ресурсів, процесів та отриманих результатів.
Ключові слова: економічний потенціал підприємства, принципи оцінки, теоретичні підходи до оцінки, методичні засади оцінки, методи.

Постановка проблеми. Будь-яка економічна система має певний потенціал, який і використовує з різним ступенем ефективності. Управління розвитком підприємства як економічної системи вимагає об'єктивної та своєчасної інформації про стан, можливі загрози та перспективи змінення потенціалу. Тобто потрібна оцінка як усього економічного потенціалу, так і певних його складових. Така процедура є вкрай необхідною для подальших дій менеджменту підприємства: висунення цілей; обґрунтування декількох варіантів вирішення проблеми; вибору найліпшого із запропонованих варіантів; реалізації конкретного рішення та його коригування; засвоєння досвіду вирішення проблемної ситуації.

Дослідження науково-методичних засад визначення економічного потенціалу, теоретичне осмислення сутності категорії «економічний потенціал» вказує на відсутність єдиних підходів щодо його оцінки. Оцінкою у загальному вигляді є результат визначення та аналізу якісних і кількісних характеристик об'єкта, яким управляють, а також самого процесу управління [2].

Різні динаміка та спрямованість змін елементів потенціалу спричиняють певні труднощі в управлінні ним. Ці та інші проблеми можна вирішити з допомогою правильно побудованої оціночної системи економічного потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даний час існує багато теоретичних і методичних розробок, пов'язаних з оцінкою економічного потенціалу та ефективності їх використання. Проблемні питання методичних засад і практичної побудови системи оцінки економічного потенціалу підприємства розглядали Н.А. Абдуллаєв, О.Ф. Балацький, В.В. Григор'єв, Б. Коласс, Н.В. Краснокутська, Є.В. Лапін, О.Г. Мендрул, І.П. Отенко, Є. Попов та ін. Варто відзначити, що запропоновані науковцями підходи до оцінки економічного потенціалу часто суттєво відрізняються, що не сприяє створенню єдиної теорії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення, систематизація існуючих принципів і теоретичних підходів та засад до оцінки економічного потенціалу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний потенціал є узагальнювальним показником, у якому поєднуються природні, виробничі, науково-технічні, соціально-культурні можливості економічної системи. Величина економічного потенціалу визначається масштабами, ступенем досконалості й структурою продуктивних сил. Економічний потенціал – більш широке та ємне поняття, ніж потенціал підприємства.

У найзагальнішому вигляді під оцінкою розуміють результат визначення і аналізу якісних та кількісних характеристик керованого об'єкту, а також власне процесу управління. Під оцінкою економічного потенціалу підприємства (ЕПП) розуміється процес визначення і аналізу якісних та кількісних характеристик оцінюваного об'єкту [2].

Потенціал підприємства як економічну систему можна розглядати з різних точок зору, ґрунтуючись на ресурсній концепції (як сукупність ресурсів та зв'язків між ними), функціональній (як сукупність функцій, які забезпечують реалізацію здібностей і можливостей), ресурсно-цільовій (як сукупність ресурсів та здібностей щодо досягнення певних результатів, цілей) та інших концепціях. Залежно від завдань, які ставить перед собою дослідник, кожна з них має право на існування через свою відносність.

Якщо провести аналогію у виділенні елементів потенціалу як відкритої економічної системи з підприємством, то, відповідно до такої концепції, потенціал описується такими системоутворюючими характеристиками:

© Сак К.В., 2015

1) зовнішнім оточенням – входом (постачальники ресурсів), виходом системи (клієнти), зв'язком із зовнішнім середовищем, зворотним зв'язком;

2) внутрішньою структурою – сукупністю взаємозалежних ресурсів і компетенцій, що забезпечують за допомогою реалізації бізнес-процесів переробку входу у вихід і досягнення цілей системи.

Характерними рисами розвитку потенціалу підприємства як економічної системи є:

- комплексність проблем і необхідність їхнього вивчення в єдності технічних, економічних, соціальних, психологічних, управлінських і інших аспектів;
- ускладнення розв'язуваних проблем і об'єктів;
- зростання кількості зв'язків між об'єктами;
- динамічність ситуацій, що змінюються;
- дефіцитність ресурсів;
- підвищення рівня стандартизації й автоматизації елементів виробничих і управлінських процесів;
- глобалізація конкуренції, виробництва, кооперації і т.д.;
- посилення ролі управлінського фактора й ін.

Потенціал підприємства характеризується властивостями, типовими для будь-якої економічної системи: цілісністю, взаємозв'язком і взаємодією елементів, складністю, комунікативністю, ієрархічністю, множинністю опису, здатністю до розвитку, альтернативністю форм функціонування та розвитку, пріоритетом інтересів системи глобального рівня, пріоритетом якості, потужністю.

Властивість цілісності, відповідно до теорії систем, означає, що системи існують як ціле, яке потім можна членувати на компоненти. Ці компоненти існують лише через існування цілого. У цілісній системі окремі частини функціонують спільно, складаючи в сукупності процес функціонування системи як цілого.

Кожен компонент може розглядатися тільки в його зв'язку з іншими компонентами системи.

З іншого боку, формування та розвиток потенціалу не можуть бути зведені до формування та розвитку його окремих компонентів. Сукупне функціонування різнорідних взаємозалежних компонентів породжує якісно нові функціональні властивості цілого, що не має аналогів у властивостях його компонентів. Це означає принципову незвідність властивостей системи до суми властивостей її компонентів і невиводжуваність властивостей цілісної системи з властивостей компонентів.

Складність (структурність) потенціалу як економічної системи виявляється в наявності різноманіття його компонентів і зв'язків між ними, що визначають його внутрішню будову й організацію як єдиного цілого. Складність потенціалу характеризується обсягом інформації, необхідної для його формування та розвитку, складністю опису та управління, складністю розвитку та неадитивністю властивостей і інших параметрів.

Комунікативність пов'язана зі взаємодією та взаємозалежністю потенціалу та зовнішнього середовища. Потенціал як система формує та виявляє свої властивості тільки в процесі взаємодії з зовнішнім середовищем. Можливості ресурсів і компетенцій підприємства реагують на вплив зовнішнього середовища, розвиваються під цим впливом, але при цьому зберігають якісну визначеність і властивості, що забезпечують відносну стійкість і адаптивність їхнього функціонування як системи.

Через складність і неможливість пізнання всіх параметрів і властивостей потенціалу як системи виникає необхідність вивчення її окремих сторін (аспектів), які характеризуються множинністю опису системи. Так, для опису потенціалу підприємства використовуються функціональні або економіко-математичні моделі. Кількість показників, що враховуються в процесі моделювання, (факторів) залежить від цілей опису, складності об'єкта, якості наявної інформації й інших факторів.

Здатність до розвитку означає, що система повинна бути здатною до навчання і розвитку (саморозвитку), сприйняття та використання нових технологічних ідей, наукових розробок і т. д. Джерелами розвитку потенціалу як економічної системи можуть бути: зростання інвестиційної й інноваційної активності; конкуренція; різноманіття форм і методів формування та реалізації й ін. Кожне підприємство для забезпечення виживання в умовах ринкової конкуренції повинне вивчати параметри перерахованих джерел і враховувати їх при формуванні та реалізації своїх можливостей. Підприємства, потенціал яких не розвивається, в остаточному підсумку стають банкрутами.

Вивчення наукової літератури [2; 3] дозволило сформувати типологію принципів оцінки економічного потенціалу підприємства. (табл.1). Вони є базовими для оцінки як наявності, так і реалізації потенціалу, але їх перелік не вичерпується зазначеними,

Таблиця 1

Принципи оцінки економічного потенціалу підприємства

Принцип	Характеристика принципу
Системність	Процес оцінки має здійснюватися з урахуванням того, що економічний потенціал підприємства є складною стохастичною системою
Узгодженість	Означає необхідність взаємоув'язки окремих етапів процесу оцінки, узгодження між собою показників, що застосовуються у процесі оцінки, а також результатів оцінки елементів економічного потенціалу підприємства
Варіантність	Припускає отримання декількох варіантів значень величини економічного потенціалу підприємства. Ця вимога зумовлена тим, що основу складають обмежені ресурси, причому один і той самий вид ресурсу часто надає декілька взаємовиключних можливостей
Оптимальність	Виходить із того, що існування декількох наборів (пакетів) можливостей потребує їх оцінювання для вибору найбільш оптимального варіанту
Комплексність	Здійснення різнобічної оцінки величини всіх наборів (пакетів) можливостей для виявлення максимальної з них
Адекватність	Усі складові економічного потенціалу підприємства мають розглядатися в їх взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими процесами та явищами. Оцінка повинна, по-перше, відповідати суті економічного потенціалу підприємства, а по-друге, відображати реальний стан середовища
Ефективність (або рентабельність) процесу оцінки	Означає необхідність перевищення економічного ефекту від визначення величини економічного потенціалу підприємства і використання одержаних даних над витратами на проведення оцінки

а залежить від вимог оцінки. За думкою вчених охарактеризовані принципи визначають певні підходи і методи оцінки реалізації потенціалу [4; 5].

На результат діяльності підприємства як організованої економічної системи впливають різноманітні як внутрішні, так і зовнішні фактори. Вони можуть бути різним чином класифіковані, структуровані і враховані. Сполучення факторів є унікальним для кожного підприємства. Вони зберігають сталість на визначений період спостереження.

Підсумки діяльності підприємства і його позицій на ринковому середовищі, інвестиційна і кредитна привабливість оцінюються головним чином за фінансовими показниками. При цьому необхідно підкреслити, що тим самим основна увага приділяється поточному періодові спостережень, а параметри комплексної оцінки підприємства і динаміка змін базових параметрів тривалий період залишаються невизначеними. Разом з тим, економісти-теоретики і менеджери-практики все частіше звертаються до загальної оцінки життєздатності і потенціалу промислового підприємства.

Проблеми ефективності функціонування підприємств усе частіше з використанням потенціалу, а варіант, при якому ефективність заданого рівня досягається за рахунок зниження потенціалу, визнається контрпродуктивним.

Завдання оцінки потенціалу підприємства представляється особливо актуальним для України. Наявність значних за масштабом виробничих потужностей, унікального обладнання і фахівців у сполученні зі слабким знанням ринку і жорстокістю конкуренції дозволяє говорити про те, що підприємства реального сектору слабко використовують свій потенціал. Це виражається в скороченні обсягів продажів, масштабів діяльності, трудових колективів. У результаті підприємства не тільки не контролюють свою нішу на ринку, але і постійно погіршують ринкові позиції: скорочується ніша вільного проникнення, виникають і підсилюються труднощі з продовженням основної діяльності [1].

Очевидно, що потрібен новий підхід до оцінки й управління потенціалом підприємства.

Потенціал підприємства найчастіше розкривається через сукупність характеристик: реальні можливості, обсяг ресурсів і резервів, здатність до використання потенціалу, рівень і результати його реалізації. Очевидно, що першу і третю характеристики важко оцінити в абсолютних значеннях, а інші можуть бути зведені до оцінки результативності й ефективності

Існують різні класифікації багатьох методів та способів оцінки вартості підприємства та його потенціалу [3; 5; 6]. І перед усім класифікацію методів оцінки можна здійснити залежно від типів зв'язків ресурсів, процесів та отриманих результатів. Методологія оціночної діяльності поєднує три загальновизнаних підходи, кожен з яких має власні методи та прийоми: доходний; порівняльний (ринковий); з погляду акумуляції активів – майновий (для підприємства як цілісного майнового комплексу) або витратний (для оцінки окремих активів).

Кожен з них дозволяє підкреслити певні властивості об'єкта. Так, дохідний підхід базується на залежності вартості об'єкту оцінки від можливостей його ефективного використання (можливих результатів), тобто виходячи з можливостей об'єкта приносити доход. І тому він базується на застосуванні принципів очікування, найбільш ефективного використання та внеску: вартість об'єкта дорівнює вартості майбутніх доходів, що очікуються від його використання найефективнішим чином, включаючи доход від можливого продажу об'єкта. Тому він домінує як у зарубіжній, так і в український оцінній практиці. Основні проблеми його застосування полягають у реалістичності прогнозів і адекватності ставки дисконту ризику бізнесу, що оцінюється.

Порівняльний підхід ґрунтується на інформації про недавні ринкові угоди з аналогічними об'єктами та її використанні як бази визначення вартості об'єкта оцінки. Основою ефективного застосування його методів є якісний вибір повної та достовірної інформації про об'єкти-аналоги, яка є доступною в умовах активного ринку порівняних об'єктів власності. Вона повинна включати: фізичні характеристики; час продажу; місце розташування; умови продажу; фінансування та ін. Ефективність цього підходу знижується, якщо кількість угод є незначною, моменти їх здійснення і оцінки розділяє тривалий проміжок часу або якщо ринок є аномальним та швидкі зміни на ньому призводять до викривлення показників. Отже, він базується на принципах заміщення попиту і пропозиції, а вартість об'єкта власності за ним визначається мінімальною вартістю об'єкта аналогічної корисності.

За витратним підходом потенційний власник-користувач не погодиться витратити на формування та реалізацію власних внутрішніх (зовнішніх) можливостей більше, ніж вартість очікуваного фінансово-майнового результату. Він враховує принципи корисності та заміщення і передбачає оцінку вартості об'єкта, виходячи з вартості його відтворення (заміщення) в цінах на дату оцінки з подальшим коригуванням на суму зносу. Застосування його доцільне тоді, коли виникає необхідність переоцінки основних фондів, вирішення завдань поточного внутрішнього управління, оцінки об'єктів, які є на ринку з низьким ступенем активності, або коли отримання доходу не є головною метою інвестицій (лікарні, урядові установи та ін.).

Використання певного підходу залежить від специфіки діяльності та цілей її оцінки. Обгрунтовуючи вибір необхідних методичних підходів оцінювання потенціалу слід враховувати їх переваги та недоліки. Кожний з них передбачає використання у разі оцінки певних методів. Вчені пропонують досить велику кількість різних методів в межах кожного підходу, але основними з них є в рамках доходного – методи капіталізації та дисконтова них грошових потоків; витратного – методи чистих активів та ліквідаційної вартості; порівняльного – методи ринку капіталу, угод та галузевих коефіцієнтів.

Також під час оцінки можуть використовуватись комбінації вищенаведених підходів переважно тоді, коли її об'єкт складається з декількох взаємопов'язаних об'єктів, які оцінюються окремо.

Висновки і пропозиції. У підходах вчених до оцінки економічного потенціалу підприємства відсутня єдина методологія. Для отримання найбільш точної оцінки оцінюється наявність потенціалу із застосуванням всіх доцільних підходів і методів. Результатом їх використання до оцінки одного й того ж об'єкта є отримання різних значень вартості. З метою формування остаточного висновку результати оцінки із застосуванням різних методичних підходів зіставляються шляхом аналізу впливу принципів.

Здійснено узагальнення, систематизацію існуючих принципів та відокремлення методичних підходів до оцінки економічного потенціалу підприємства. Результати дослідження можуть застосовуватися як для більш ретельного обґрунтування вибору об'єктів, показників так і деталізації процесу оцінки економічного потенціалу підприємства.

Список літератури:

1. Асмолова І. М. Оцінка управління економічним потенціалом приватного підприємства // І. М. Асмолова // Економіка і організація управління. – 2010. – № 2(8). – С. 93–97.
2. Балацкий О. Ф. Экономический потенциал административных и производственных систем: монография [А. М. Телиженко, А. Ю. Жулавский, В. Н. Кислый и др.] / Под общ. ред. проф.. – Сумы: ИТД Университетская книга, 2006. – 973 с.
3. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління: автореф. дис. д-р. економ. наук: 08.07.01 / Лапін Євген Васильович. – Х., 2006. – 40 с.
4. Попов Е. В. Рыночный потенциал предприятия. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 559 с.
5. Отенко И. П. Стратегическое управление потенциалом предприятия [Текст]: монография – И. П. Отенко. – Харьков: ХНЭУ, 2006 – 256 с.
6. Концепція управління раціональним використанням економічного потенціалу підприємства: тези доповідей XX Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 6 квітня 2012 року). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012.

Сак Е.В.
Институт бизнеса, экономики и информационных технологий
Одесского национального политехнического университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНИВАНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Обобщены и систематизированы существующие принципы, выделены методические подходы к оценке экономического потенциала предприятия. Рассмотрены сущность, преимущества и недостатки применения подходов в зависимости от типов связей ресурсов, процессов и полученных результатов.
Ключевые слова: экономический потенциал предприятия, принципы оценки, теоретические подходы к оценке, методические основы оценки, методы.

Sak K.V.
Institute of Business, Economics and Information Technology
Odessa National Polytechnic University

THEORETICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF ENTERPRISE'S ECONOMIC POTENTIAL

Summary
The existing principles and methodological approaches to the assessment of the economic potential of the enterprise are generalized and systematized. The essence, the advantages and disadvantages of approaches depending on the types of relationships of resources, processes, and results are considered.
Keywords: economic potential of the company, valuation principles, theoretical approaches to assessment, methodological basis of assessment, methods.

УДК 338.45

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ ГМК УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Слюсаренко К.В., Британ С.А.
Криворізький економічний інститут
Криворізького національного університету

Узагальнено теоретичні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємств ГМК України в сучасних умовах господарювання. Наведено теоретико-методичні підходи до визначення сутності категорії «фінансові ресурси». Запропоновано визначення поняття «фінансові ресурси підприємства». Проведено дослідження розподілу і використання ВВП України, структури джерел фінансування підприємств України, структури джерел формування фінансових ресурсів промислових підприємств України та гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну, що стало підґрунтям для визначення основних проблем формування фінансових ресурсів підприємств ГМК. Запропоновано шляхи вирішення проблем формування та використання фінансових ресурсів підприємства.
Ключові слова: фінансові ресурси, ВВП, джерела фінансування підприємств, джерела формування фінансових ресурсів промислових підприємств, рентабельність.

Постановка проблеми. Необхідною умовою прибуткової діяльності будь-якого підприємства є ефективна і раціональна організація його фінансів. Для того, щоб успішно функціонувати на ринку, кожне підприємство повинно формувати, розподіляти і використовувати фонди грошових коштів, обґрунтовано залучати зовнішні джерела фінансування. Наявність у достатньому обсязі фінансових ресурсів та їх ефективне використання дозволяє підприємству досягти високого рівня платоспроможності, фінансової стійкості та ліквідності. Саме тому постає питання щодо створення ефективної системи управління фінансовими ресурсами для забезпечення безперебійного процесу виробництва та реалізації продукції на підприємствах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування та використання фінансових ресурсів підприємств висвітлюються у працях економістів Н.О. Андрусяк, І.А. Бланк, О.Д. Василик, О.Є. Гудзь, Н.А. Дехтяр, О.В. Єрмошкіна, А.Г. Завгородній, Г.Г. Кірейцев, С.В. Мішина, Д.С. Моляков, В.М. Опарін, А.М. Поддєрьогін, О.Р. Романенко, Г.А. Стасюк, О.Я. Стойко, П.І. Юхименко та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, присвячених сутності фінансових ресурсів, механізму їх формування, ще не до кінця вирішена проблема формування термінологічного апарату, оптимізації джерел їх формування. Крім того, склад конкретних чинників, які впливають на формування фінансових ресурсів підприємств, зокрема підприємств ГМК, постійно змінюється. Це потребує більш детального вивчення факторів, що впливають на склад та обсяг фінансових ресурсів підприємств ГМК та прийняття дієвих управлінських рішень щодо вдосконалення ефективності формування фінансових ресурсів підприємства.

Мета статті полягає у виявленні проблем формування фінансових ресурсів підприємств ГМК України та обґрунтуванні шляхів їх вдосконалення.

Логіка нашого дослідження буде реалізована через послідовне вирішення наступних завдань: визначення сутності терміну «фінансові ресурси»; проведення дослідження розподілу і використання ВВП України, структури джерел фінансування підприємств України, структуру джерел формування фінансових ресурсів промислових підприємств; виявлення та вирішення основних проблем формування фінансових ресурсів підприємств ГМК.

Виклад основного матеріалу. В економічній сфері ще не вироблено єдиного, загальноприйнятого погляду на фінансові ресурси. Питання, пов'язані з його визначенням, досліджували і досліджують багато вчених. А тому, всіх вчених – дослідників економічної природи фінансових ресурсів підприємств можна підрозділити на тих, які розглядають фінансові ресурси з точки зору підприємств (на мікрорівні) і тих, які розглядають цю економічну категорію з боку держави (на макрорівні), що і наведено в табл. 1.

Отже, узагальнивши вищенаведені визначення, можна зробити висновок, що фінансові ресурси – це надходження, які акумулюються підприємством за рахунок власного і позикового капіталу до грошових фондів з метою забезпечення розширеного відтворення шляхом трансформації їх в інші види ресурсів.

Для обґрунтованого встановлення складу фінансових ресурсів підприємств, їхньої структури та порядку формування необхідно спиратись на положення про те, що фінансові ресурси в державі формуються у ході розподілу та перерозподілу ВВП. Відповідно формування, розподіл та використання фінансових ресурсів відбувається на всіх рівнях економіки. Кожен з рівнів відрізняється складом суб'єктів, що оперують на ньому, способом та методом комунікацій з нижчим та вищим рівнями, здатністю до генерації відповідних рівнів фінансових ресурсів [6].

Фінансові ресурси переміщуються між рівнями в обох напрямках, тобто частина фінансових ресурсів, сформованих на нижчому рівні, створює фінансовий потік, який спрямовується на вищий рівень в ході розподілу, а акумульовані на вищому рівні фінансові ресурси у ході перерозподілу можуть передаватись також у формі фінансового потоку на нижчий рівень. У межах кожного рівня економіки між суб'єктами господарювання фінансові ресурси, змінюючи форму існування, власника, цільове призначення у формі фінансового потоку переміщуються між структурними елементами одного рівня. Динаміку і структуру розподілу ВВП України наведено в табл. 2.

З табл. 2 видно, що обсяг ВВП України у 2014 р. зменшився на 2,9%. Через слабкий зовнішній попит на продукцію українських виробників галузей-експортерів при незавершеності і недостатній ефективності реформ, спрямованих на модернізацію економіки і поліпшення макроекономічних балансів, відбувалося затягування економіки України в рецесію, яка розпочалася з другого півріччя 2012 р.

© Слюсаренко К.В., Британ С.А., 2015

Відбулися суттєві зміни у співвідношенні основних джерел формування ВВП. Показники зовнішньоекономічної діяльності демонстрували зниження експорту та імпорту товарів і послуг. За 2013 р. обсяги експорту скоротилися на 8,8%, імпорту – на 5,9%. Зменшення обсягів імпорту відбулося передусім за рахунок скорочення імпорту природного газу, що певною мірою зумовило також зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів як складника валового нагромадження та його негативний внесок у формування ВВП. Фактично єдиним рушієм економічної активності виступив внутрішній споживчий попит, сформований переважно збільшенням споживчих витрат домашніх господарств.

Інвестиційний попит, який був одним з основних джерел зростання економіки в першому півріччі 2012 р., у 2013-2014 р. значно послабшав. Негативні тенденції розвитку основних секторів економіки України у 2013-2014 рр. супроводжувалися наростанням негативних тенденцій в інвестиційній сфері: обсяг освоєних капітальних інвестицій скоротився на 11,1% порівняно з 2012 р.

Під впливом зазначених чинників більшість видів економічної діяльності демонстрували від'ємну динаміку. Помітну позитивну динаміку виробництва у 2014 р. демонстрували лише сільське господарство, фінансова діяльність та сфера торгівлі. Динаміка торгівлі залишалася позитивною, проте суттєво слабшою, ніж у 2012 р. Натомість саме завдяки різкому зростанню в сільському господарстві у IV кварталі сумарний показник приросту ВВП у 2014 р. становив 1365123 млн.грн.

Суттєвих змін у розподілі ВВП діяльності не відбулося. Найбільшу частку у розподілі ВВП займає торгівля, податки на продукти та переробна промисловість.

При визначенні попереднього значення ВВП не враховувалося тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частина зони проведення антитерористичної операції. Так як, добувна та переробна промисловості є одними з основних галузей економіки зони проведення антитерористичної операції, то у 2014 році відбулося зменшення їх частки у ВВП України. Як ви-

Таблиця 1

Розкриття поняття «фінансові ресурси» різними авторами

Автор	Визначення
	Макрорівень
Романенко О.Р. [15]	Фінансові ресурси держави являють собою фінансові ресурси підприємницьких структур державної і недержавної форм власності
Стойко О.Я. [17]	Фінансові ресурси держави – це цілісна система суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання завдань і функцій держави.
Юхименко П.І. [18]	Фінансові ресурси являють собою сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання.
Василик О.Д. [3]	Фінансові ресурси – це грошові фонди, що створюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання валового внутрішнього продукту, який створюються упродовж певного часу в державі.
Моляков Д.С. [10]	Фінансові ресурси -це грошові кошти, що знаходяться в розпорядженні держави, підприємств, господарських організацій і установ та які використовуються для фінансування витрат та утворення різних фондів та резервів.
Дехтяр Н.А. [5]	Фінансові ресурси – це система економічних відносин з приводу формування та розподілу фінансових ресурсів суб'єктів державного сектору економіки для забезпечення їх ефективного розвитку, задоволення соціально-економічних потреб суспільства та дотримання належного рівня національної безпеки.
Мішина С.В. [9]	Фінансові ресурси являють собою сукупність грошових коштів у фондовій, нефондовій або в матеріальній формі, що формуються у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб.
	Мікрорівень
Кірейцев Г.Г. [8]	Фінансові ресурси – грошові доходи і надходження підприємства, що призначенні для виконання його фінансових зобов'язань і фінансування витрат по забезпеченню розширеного відтворення.
Опарін В.М. [11]	Фінансовими ресурсами підприємства можна вважати сукупність грошових фондів цільового призначення, сформованих у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, створеного на підприємстві, якими воно розпоряджається на правах власності або повного господарського відання і використовує на статутні потреби.
Поддєрьогін А.М. [13]	Під фінансовими ресурсами слід розуміти грошові кошти, що є в розпорядженні підприємств.
Романенко О.Р. [14]	Під фінансовими ресурсами слід розуміти акумульовані грошові кошти з різних джерел, які знаходяться в господарському обігу і необхідні для покриття потреб.
Бланк І.А. [2]	Фінансові ресурси – це сукупність акумульованих власних і позикових коштів та їх еквівалентів у формі цільових грошових фондів, призначених для забезпечення його господарської діяльності в майбутньому періоді.
Завгородній А.Г. [7]	Фінансові ресурси – це грошові кошти, які є в розпорядженні підприємства і призначені для здійснення поточних витрат і витрат із розширеного відтворення, для виконання фінансових зобов'язань і економічного стимулювання працівників.
Гудзь О.Є. [4]	Фінансові ресурси – це сукупність усіх високоліквідних наявних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства й призначені для виконання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення, пов'язуючи їх обсяг та склад із платоспроможністю підприємства.
Стасюк Г.А. [15]	Фінансові ресурси – джерела засобів підприємства, що спрямовуються на формування його активів.

дно з табл. 2, частка добувної промисловості у ВВП становить 5,1%, переробної промисловості – 10,6%.

Структуру джерел фінансування підприємств України зображено на рис. 1.

Проведений аналіз показав, що у 2014 році власний капітал займає більшу частку в джерелах фінансування у таких галузях економіки, як: сільське, лісове та рибне господарство – 50,9%, фінансова та страхова діяльність – 51,8%, діяльність у сфері адміністративного обслуговування – 75,5% та освіта – 71,5%. Така структура джерел фінансування пов'язаний з особливостями організації фінансів даних галузей.

У 2014 році позиковий капітал займає більшу частку в джерелах фінансування у наступних галузях економіки України: промисловість – 61,8%, будівництво – 89,1%, торгівля – 91,9%, транспорт – 51,1%, харчування – 62,4%, інформація – 62,7%, операції з нерухомим майном – 64,5%, професійна діяльність – 65,5% та охорона здоров'я – 56,5%.

Як свідчать дані рис. 2, у 2008-2010 роках промислові підприємства більшою мірою фінансуються за рахунок власних коштів.

Дана ситуація була зумовлена, насамперед, зменшенням бюджетного фінансування та ускладненням доступу до кредитних інвестиційних ресурсів. З рисунку можна побачити, що основним джерелом формування фінансових ресурсів промислових підприємств України протягом останніх трьох років є позиковий капітал. Це свідчить про неспроможність підприємств за рахунок власних джерел забезпечити ефективний розвиток, не допустити невиправданої кредиторської заборгованості та своєчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями. А це в свою чергу негативно впливає на ліквідність підприємства в цілому. Також перевищення позикових коштів над власними свідчить про недостатній рівень фінансової стійкості підприємств ГМК України та залежність від зовнішніх джерел фінансування.

Гірничо-металургійні підприємства Криворізького басейну, навпаки, більшою мірою фінансуються за рахунок власних коштів (табл. 3). Дана ситуація була зумовлена ускладненим доступом підприємств до отримання кредитних ресурсів через несприятливі умови кредитування, високі відсоткові ставки

Таблиця 2

Динаміка і структура розподілу ВВП України за 2011-2014 роки

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

Показник	2011 рік		2012 рік		2013 рік		2014 рік	
	сума, млн. грн.	питома вага, %	сума, млн. грн.	питома вага, %	сума, млн. грн.	питома вага, %	сума, млн. грн.	питома вага, %
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	95989	8,4	102296	7,9	124016	8,8	132526	9,7
Добувна промисловість	69352	6,1	85029	6,5	79133	5,6	69729	5,1
Переробна промисловість	147393	12,9	151160	11,6	156671	11,2	145180	10,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	32126	2,8	39604	3,0	41945	3,0	38939	2,9
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	7911	0,7	5719	0,4	6300	0,4	5777	0,4
Будівництво	34918	3,1	35592	2,7	34516	2,5	29541	2,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	164943	14,5	194745	14,9	201133	14,3	185044	13,6
Діяльність транспорту та зв'язку	93627	8,2	96677	7,4	99246	7,1	97632	7,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	9591	0,8	9624	0,7	9589	0,7	9384	0,7
Інформація та телекомунікації	34331	3,0	40855	3,1	44182	3,1	46475	3,4
Фінансова та страхова діяльність	56950	5,0	59294	4,6	65798	4,7	63232	4,6
Операції з нерухомим майном	59362	5,2	73187	5,6	89131	6,3	92261	6,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	25294	2,2	38909	3,0	46362	3,3	42477	3,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	12311	1,1	15027	1,2	16332	1,2	15972	1,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	48741	4,3	54021	4,1	60827	4,3	70007	5,1
Освіта	53461	4,7	62655	4,8	72896	5,2	76210	5,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	38844	3,4	43929	3,4	47518	3,4	50148	3,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6635	0,6	9007	0,7	11108	0,8	12429	0,9
Надання інших видів послуг	9242	0,8	11017	0,8	12426	0,9	12181	0,9
Податки на продукти	138931	12,2	177360	13,6	187981	13,4	172018	12,6
Субсидії на продукти	-1614	-0,1	-2613	-0,2	-2817	-0,2	-2039	-0,1
ВВП	1138338	100,0	1303094	100,0	1404293	100,0	1365123	100,0

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Таблиця 3

Динаміка і структура майна та джерел фінансування гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну за 2011-2013 роки

Показник	Станом на								Відхилення, тис. грн.		
	01.01.2011		01.01.2012		01.01.2013		01.01.2014		за 2011 рік	за 2012 рік	за 2013 рік
	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %			
ПАТ «ЦГЗК»											
Актив											
Необоротні активи, в т.ч.	3345844	46,0	3673195	42,0	4347871	59,0	5548438	70,9	327351	674676	1200567
основні засоби	2923089	87,4	3223345	87,8	3147577	72,4	4922603	88,7	300256	-75768	1775026
Оборотні активи, в т.ч.	3854542	54,0	5068304	58,0	3057790	41,0	2272168	29,1	1213762	-2010514	-785622
дебіторська заборгованість	3632265	94,2	4798724	94,7	2807430	91,8	1931960	85,0	1166459	-1991294	-875470
грошові кошти та їх еквіваленти	39502	1,0	17826	0,4	49748	1,6	128325	5,6	-21676	-16202	78577
Витрати майбутніх періодів	550	0,0	195	0,0	164	0,0	559	0,0	-355	-31	395
Необоротні активи та групи вибуття	33	0,0	27	0,0	25	0,0	0	0,0	-6	-2	-25
Всього майна	7200969	100,0	8741721	100,0	7405850	100,0	7820606	100,0	1540752	-1335871	414756
Пасив											
Власний капітал	4162971	57,8	5180364	59,3	3430169	46,3	6750824	86,3	1017393	-1750195	3320655
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	520656	7,2	184940	2,1	321450	4,3	592590	7,6	-308194	118730	271140
Поточні зобов'язання,	2517342	35,0	3376417	38,6	3654231	49,3	477192	6,1	859075	277814	-3177039
Всього джерел фінансування	7200969	100,0	8741721	100,0	7405850	100,0	7820606	100,0	1540752	-1335871	414756
ПАТ «ПівдГЗК»											
Актив											
Необоротні активи, в т.ч.	1242156	16,5	4355578	29,9	4155018	25,4	4215277	22,0	3113422	-200560	60259
основні засоби	907076	12,05	4001664	27,48	3770669	23,02	3577173	18,63	3094588	-230995	-193496
Оборотні активи, в т.ч.	6282484	83,5	10202891	70,1	12224140	74,6	14984555	78,0	3920407	2021249	2760415
дебіторська заборгованість	4566036	72,7	2224187	21,8	3806040	31,1	6809631	45,4	-2341849	1581853	3003591
грошові кошти та їх еквіваленти	1271243	16,9	7427029	51,0	7957872	48,6	7793233	40,6	6155786	530843	-164639
Витрати майбутніх періодів	2022	0,0	3807	0,0	4079	0,0	251	0,0	1785	272	-3828
Всього майна	7526662	100,0	14562276	100,0	16383237	100,0	19200083	100,0	7035614	1820961	2816846
Пасив											
Власний капітал	5856952	77,8	13127726	90,1	15536144	94,8	18144672	94,5	7270774	2408418	2608528
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	474243	6,3	573923	3,9	322117	2,0	580087	3,0	99680	-251806	257970
Поточні зобов'язання,	1195467	15,9	860627	5,9	524976	3,2	475324	2,5	-334840	-335651	-49652
Всього джерел фінансування	7526662	100,0	14562276	100,0	16383237	100,0	19200083	100,0	7035614	1820961	2816846

Продовження таблиці 3

ПАТ «ІнГЗК»											
Актив											
Необоротні активи, в т.ч.	4742360	39,6	8726352	42,5	11239942	47,8	7508735	30,4	3983992	2513590	-3731207
основні засоби	4041718	85,2	4361040	21,2	6506394	27,7	6626622	26,8	319322	2145354	120228
Оборотні активи, в т.ч.	7225286	60,4	11822216	57,5	12263759	52,2	17185530	69,6	4596930	441543	4921771
дебіторська заборгованість	6673703	92,4	11399725	9,4	11857886	96,7	16732062	97,3	4726022	458161	4874176
грошові кошти та їх еквіваленти	239109	3,3	786	0,0	40590	0,2	16623	0,1	-238323	39804	-23967
Витрати майбутніх періодів	699	0,0	225	0,0	135	0,0	741	0,0	-474	-90	606
Всього майна	11968345	100,0	20548793	100,0	23503836	100,0	24694265	100,0	8580448	2955043	1190429
Пасив											
Власний капітал	7070506	59,1	10089588	49,1	13292234	56,6	17980217	72,9	3019082	3202646	4687983
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	1429184	11,9	66841	0,3	2577211	11,0	1827256	7,0	-1362343	2510370	-749955
Поточні зобов'язання,	3468655	29,0	10392364	50,6	7634391	32,4	5476772	20,1	6923709	-2757973	-2157619
Всього джерел фінансування	11968345	100,0	20548793	100,0	23503836	100,0	24694265	100,0	8580448	2955043	1190429
ПАТ «ПівнГЗК»											
Актив											
Необоротні активи, в т.ч.	8813108	42,0	9858174	49,6	13020925	58,9	11496366	52,7	1045066	3162751	-1524559
основні засоби	7572067	85,9	7352883	74,6	9176789	70,5	8542728	74,3	-219184	1823906	-634061
Оборотні активи, в т.ч.	12133627	57,9	10005621	50,4	9068119	41,1	10323104	47,3	-2128006	-937502	1254985
дебіторська заборгованість	11537451	95,1	9444971	94,4	8314153	91,7	9771488	94,7	-2092480	-1130818	1457335
грошові кошти та їх еквіваленти	75689	0,6	36489	0,4	209826	2,3	37258	0,4	-39200	173337	-172568
Витрати майбутніх періодів	12749	0,1	39	0,0	7	0,0	1899	0,0	-12710	-32	1892
Всього майна	20959484	100,0	19865782	100,0	22089051	100,0	21821369	100,0	-1093702	2223269	-267682
Пасив											
Власний капітал	9972315	47,6	12831795	64,6	11664379	52,8	16035608	73,5	2859480	-1167416	4371229
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	1473254	7,0	985166	5,0	3077449	13,9	3290371	15,1	-488088	2092283	212922
Поточні зобов'язання,	9513915	45,4	6048821	30,4	7347223	33,3	2495390	11,4	-3465094	1298402	-4851833
Всього джерел фінансування	20959484	100,0	19865782	100,0	22089051	100,0	21821369	100,0	-1093702	2223269	-267682
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»											
Актив											
Необоротні активи, в т.ч.	8238650	47,1	10543129	51,9	33203077	79,0	32356787	77,7	2304479	22659948	-846290
основні засоби	5439698	66,0	5857185	55,6	31335305	94,4	30398919	93,9	417487	25478120	-936386
Оборотні активи, в т.ч.	9225124	52,8	9764324	48,0	8815445	21,0	9265182	22,3	539200	-948879	449737
дебіторська заборгованість	5338797	57,9	5637126	57,7	5349454	60,7	5548330	59,9	298329	-287672	198876

Продовження таблиці 3

грошові кошти та їх еквіваленти	694108	7,5	266545	2,7	267190	3,0	1280606	13,8	-427563	645	1013416
Витрати майбутніх періодів	17169	0,1	24133	0,1	748	0,0	12	0,0	6964	-23385	-736
Всього майна	17480943	100,0	20331586	100,0	42019270	100,0	41621981	100,0	2850643	21687684	-397289
Пасив											
Власний капітал	13297007	76,1	15551566	76,5	32608571	77,6	31976848	76,8	2254559	17057005	-631723
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	398085	2,3	133163	0,7	5342054	12,7	5093209	12,2	-264922	5208891	-248845
Поточні зобов'язання,	3785851	21,7	4646857	22,9	4068645	9,7	4551924	10,9	861006	-578212	483279
Всього джерел фінансування	17480943	100,0	20331586	100,0	42019270	100,0	41621981	100,0	2850643	21687684	-397289

Джерело: розроблено авторами

за кредитами, високі ризики банківського сектору щодо неповернення наданих кредитів.

Майно більшості підприємств має тенденцію до зростання. Так, основною причиною збільшення майна ПАТ «ЦГЗК» стало зростання необоротних активів, а саме основних засобів. Зростання необоротних активів є позитивним моментом, так як для ГМК притаманне перевищення необоротних активів над оборотними. Зростання складу необоротних матеріальних активів підприємства забезпечують безперервне підвищення технічної оснащеності та продуктивності праці персоналу підприємства. Збільшення майна ПАТ «ПівдГЗК» та ПАТ «ІнГЗК» відбулося за рахунок зростання оборотних активів, а саме дебіторської заборгованості. Джерела фінансування цих підприємств зросли внаслідок збільшення власного капіталу, а саме за рахунок нерозподіленого прибутку. Це говорить про покращення ефективності їх діяльності, так як частина чистого прибутку залишається нерозподіленою і може бути використана на інші потреби.

Майно та джерела фінансування ПАТ «ПівнГЗК» та ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг» на протязі 2011-2013 років зменшилося. Відбулося це переважно за рахунок зменшення вкладень в необоротні активи, а саме в основні засоби; у складі джерел фінансування – за рахунок власного капіталу.

Як видно з даних табл. 3, частка позикових коштів в структурі капіталу підприємств ГМК Криворізького басейну коливається в межах від 5,5 до 27,1%. Якщо розглядати структуру позикового капіталу досліджуваних підприємств, то можна зазначити, що найбільшу частку займає кредиторська заборгованість. Така структура говорить про те, що досить велика частина коштів вилучається з обороту підприємств та призводить до кризи неплатежів.

Для того, щоб оцінити ефективність формування та використання фінансових ресурсів гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну доцільно оцінити показники рентабельності (табл. 4).

Як видно з таблиці, у 2013 році рентабельність більшості гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну зросла. Причиною цього, в основному, стало зростання суми чистого прибутку, що може свідчити про підвищення ефективності їх діяльності.

ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг» у 2012-2013 роках отримало збиток від своєї діяльності. Це свідчить про зниження ефективності управління фінансовими ресурсами підприємства. Тому, фінансовим менеджерам комбінату необхідно переглянути політику управління ними та вжити відповідних заходів щодо підвищення їх рентабельності.

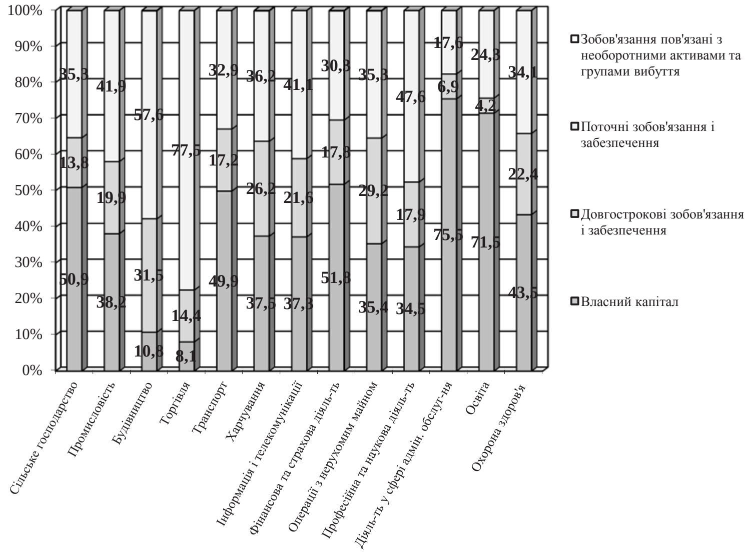

Рис. 1. Структура джерел фінансування підприємств України за видами економічної діяльності за 2014 рік

Джерело: розроблено авторами за даними [16]

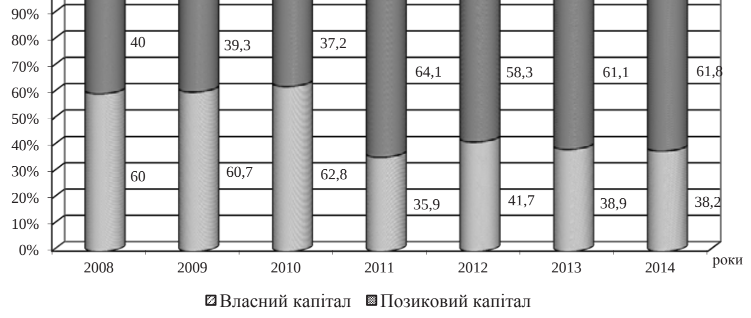

Рис. 2. Структура джерел формування фінансових ресурсів промислових підприємств України за 2008-2014 роки, %

Джерело: розроблено авторами за даними [16]

Таблиця 4

Аналіз рентабельності гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну за 2011-2013 роки

Підприємство	2011 рік	2012 рік	2013 рік	Відхилення, в.п.	
				2012-2011	2013-2012
Рентабельність активів					
ПАТ «ЦГЗК»	32,5	9,4	25,6	-23,1	16,2
ПАТ «ПівдГЗК»	38,9	15,4	18,7	-23,5	3,3
ПАТ «ІнГЗК»	40,5	21,6	19,6	-18,9	-2,0
ПАТ «ПівнГЗК»	20,6	11,0	13,5	-9,6	2,5
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	7,4	-5,5	-2,4	-12,9	3,1
Рентабельність власного капіталу					
ПАТ «ЦГЗК»	53,3	16,9	38,5	-36,4	21,6
ПАТ «ПівдГЗК»	47,5	17,2	19,9	-30,3	2,7
ПАТ «ІнГЗК»	80,8	42,4	31,1	-38,6	-11,3
ПАТ «ПівнГЗК»	35,1	19,5	20,3	-15,5	0,8
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	9,7	-7,2	-3,1	-16,8	4,0
Рентабельність позикового капіталу					
ПАТ «ЦГЗК»	54,1	13,3	50,9	-40,8	37,6
ПАТ «ПівдГЗК»	197,3	112,1	198,7	-85,3	86,7
ПАТ «ІнГЗК»	51,3	30,0	37,3	-21,3	7,3
ПАТ «ПівнГЗК»	49,9	25,4	40,4	-24,5	15,0
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	31,2	-24,5	-10,6	-55,7	13,9
Рентабельність продажу					
ПАТ «ЦГЗК»	40,4	15,6	34,4	-24,8	18,8
ПАТ «ПівдГЗК»	45,1	28,9	35,9	-16,2	7,0
ПАТ «ІнГЗК»	45,4	47,7	45,5	2,3	-2,2
ПАТ «ПівнГЗК»	42,7	30,8	33,3	-11,8	2,5
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»	7,4	-10,0	-5,4	-17,4	4,6

Джерело: розроблено авторами

Отже, основними чинниками, що вплинули на ефективність формування та використання фінансових ресурсів гірничо-металургійних підприємств Криворізького басейну є:

– різкі зміни зовнішньополітичної орієнтації держави наприкінці 2013 р. які призвели до погіршення інвестиційного клімату України;

– ускладнений доступ підприємств до отримання кредитних ресурсів через несприятливі умови кредитування, високі відсоткові ставки за кредитами;

– значний рівень податкового навантаження, що спонукає підприємців до пошуку способів оптимізації податкових витрат, у т.ч. і з використанням офшорних схем;

– невирішеністю проблеми значної залежності національної економіки від зовнішньої кон'юнктури;

– зниження зовнішнього попиту та ціни на світових ринках залізорудної сировини та металопродукції, що призвело до зниження прибутковості.

Висновки і пропозиції. Кризовий стан багатьох вітчизняних підприємств викликаний наявністю проблем як на макро-, так і на мікрорівнях. Так, на зниження ефективності формування та використання фінансових ресурсів підприємства впливає неналежне виконання фінансовими службами покладених на них функцій, зокрема – відсутність сучасних методів фінансового планування та аналізу, управління ризиками, роботи щодо оптимізації структури активів та пасивів тощо. Досить часто це зумовлене тим, що відповідальність за всю фінансову роботу на підприємстві покладається на бухгалтерію, а фінансові служби або взагалі відсутні, або їхні завдання є невизначеними. Деякі підприємства України вже перейняли зарубіжну практику щодо використання більш ефективної системи управління фінансовими ресурсами. На даних підприємствах створюються служби фінансового контролінгу та бюджетування.

Значною проблемою для багатьох українських підприємств ГМК залишається проблема дефіциту ресурсів для фінансування своєї поточної діяльності. Значну частину своїх необоротних активів підприємства фінансують за рахунок короткострокових джерел, безпосередньо за рахунок кредиторської заборгованості. Це означає, що потенційна більшість вітчизняних підприємств є неплатоспроможними, оскільки наявних оборотних активів не вистачає для погашення поточних зобов'язань. Це призводить до того, що довгострокові ресурси використовуються для вирішення поточних питань. Беззаперечно, це призводить до покращення короткострокової платоспроможності, але призводить до зниження фінансової стійкості у довгостроковому періоді.

Таким чином, проблематику фінансування вітчизняних підприємств слід розглядати в двох площинах: на макро- та мікрорівні. Основними проблемами мікрорівня є низький рівень кваліфікації фінансового менеджменту, надзвичайно ризикова політика формування активів та пасивів підприємств, труднощі із залученням зовнішніх джерел фінансування, дефіцит внутрішніх джерел фінансування, високий рівень кредиторської заборгованості в структурі джерел фінансування.

Для удосконалення системи управління фінансовими ресурсами на промислових підприємствах України можна запропонувати такі шляхи:

– підвищення рівня кваліфікації фахівців, відповідальних за управління фінансами підприємств, і розробка якісно нових підходів до організації роботи фінансових служб, а саме у сфері фінансування;

– формування необхідного інформаційного забезпечення підприємства;

– вибір найефективніших джерел залучення фінансових ресурсів шляхом проведення розрахунків вартості залучення ресурсів з кожного з джерел;

– забезпечення формування необхідного обсягу фінансових ресурсів для потреб підприємства;

– оптимізація структури фінансових ресурсів;

– забезпечення постійного моніторингу за станом фінансових ресурсів за критеріями стійкості, платоспроможності та ділової активності, що дасть можливість кількісно оцінити вплив якості управління фінансовими ресурсами на рівень рентабельності та динаміку розвитку підприємства.

Ефективне управління формуванням та використанням фінансових ресурсів підприємства дасть змогу забезпечити зростання достатку акціонерів (власників) підприємства як фундаментальної цілі фінансового менеджменту, що проявляється в зростанні вартості підприємства.

Список літератури:
1. Андрусяк Н. О. Фінансові ресурси підприємств – основа формування фінансової бази регіону / Н. О. Андрусяк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 9. – С. 130–134.
2. Бланк І. А. Фінансовий менеджмент / І. А. Бланк. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2005. – С. 649.
3. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – С. 76.
4. Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств / О. Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 578.
5. Дехтяр Н. А. Основи функціонування фінансів державного сектора як складової фінансової системи України / Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека // Вісник УАБС, 2009. – № 1(26). – С. 24-29.
6. Єрмошкіна О. В. Фінансові потоки в системі управління інноваційним розвитком держави / О. В. Єрмошкіна. – Д.: Національний гірничий університет, 2007. – С. 95–96.
7. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: ТОВ «Знання», КОО, 2000. – С. 404.
8. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент / Г. Г. Кірейцев. – К.: ЦУЛ, 2007. – С. 496.
9. Мішина С. В. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві / С. В. Мішина. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2006. – С. 8.
10. Моляков Д. С. Фінанси підприємств галузей народного господарства / Д. С. Моляков. – М.: Фінанси і статистика, 2000. – С. 200.
11. Опарін В. М. Фінансові ресурси та суспільний капітал / В. М. Опарін // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 26–28.
12. Валовий внутрішній продукт – Інтернет ресурс – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvppr_kv2014_u_n.htm
13. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент / А. М Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 535.
14. Романенко О. Р. Фінанси / О. Р. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 312.
15. Стасюк Г. А. Фінанси підприємств / Г. А. Стасюк. – Херсон: Олді-плюс, 2004. – С. 480.
16. Статистичний щорічник України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України: ред. О.Г. Осауленко. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
17. Стойко О. Я. Фінанси / О. Я. Стойко, Д. І. Дема; за ред. О. Я. Стойка. – К.: Алерта, 2014. – С. 432.
18. Юхименко П. І. Теорія фінансів / П. І. Юхименко; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: ЦУЛ, 2010. – С. 576.

Слюсаренко Е.В., Британ С.А.
Криворожский экономический институт
Криворожского национального университета

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ГМК УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
Обобщены теоретические аспекты формирования и использования финансовых ресурсов предприятий ГМК Украины в современных условиях хозяйствования. Приведены теоретико-методические подходы к определению сущности категории «финансовые ресурсы». Проведено исследование распределения и использования ВВП Украины, структуры источников финансирования предприятий Украины, структуры источников формирования финансовых ресурсов промышленных предприятий Украины и горно-металлургических предприятий Криворожского бассейна, которое стало основой для определения основных проблем формирования финансовых ресурсов предприятий ГМК.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, ВВП, источники финансирования предприятий, источники формирования финансовых ресурсов промышленных предприятий, рентабельность.

Sliusarenko K.V., Brytan S.A.
Kryvyi Rih Institute of Economics
Kryvyi Rih National University

PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE OF FINANCIAL RESOURCES OF THE MINING COMPANIES IN UKRAINE IN THE CURRENT BUSINESS ENVIRONMENT

Summary
The authors have generalized the theoretical aspects of the formation and usage of financial resources of the mining companies in Ukraine in the current business environment. This article shows the theoretical and methodological approaches for determining the nature of the category "financial resources". The definition of "company's financial resources" is suggested. The following issues were also studied: the distribution and usage of the GDP in Ukraine, the structure of funding sources of Ukrainian companies, the structure of the formation of the financial resources of the industrial companies of Ukraine and mining and metallurgical enterprises of Kryvyi Rih basin. This study formed the basis for the determination of the main problems of financial resources of the companies of mining and metallurgical complex. There were also proposed the ways of solving problems of formation and usage of the financial resources.
Keywords: financial resources, GDP, sources of the companies' financial resources, sources of formation of the financial resources of the industrial companies, profitability of mining and metallurgical companies of Kryvyi Rih basin.

УДК 338.45

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ КАПІТАЛУ ГІРНИЧОДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

Слюсаренко К.В., Булда Н.О.
Криворізький економічний інститут
Криворізького національного університету

У статті досліджено сутність капіталу підприємства. Проаналізовано особливості формування капіталу промислових підприємств України, в тому числі гірничодобувних підприємств Криворізького басейну. Визначено ступінь впливу структури капіталу на рівень рентабельності підприємства. Досліджено проблеми та ризики формування і використання капіталу гірничодобувних підприємств. Запропоновано заходи, щодо оптимізації структури капіталу вітчизняних підприємств.
Ключові слова: капітал, оптимізація структури капіталу, власний капітал, позиковий капітал, джерела фінансування, рентабельність.

Постановка проблеми. Фінанси суб'єктів господарювання становлять незмінну основу фінансової системи країни. Ефективний розвиток підприємницьких структур є важливою умовою забезпечення соціально-економічної стабільності в країні. В сучасних кризових умовах особливо гостро постає проблема пошуку джерел фінансування гірничо-збагачувальних комбінатів та визначення оптимальної структури капіталу, яка б дозволила підвищити ефективність діяльності підприємства, його прибутковість та ринкову вартість. Зокрема, в умовах кризи, досить гостро постає проблема пошуку альтернативних шляхів фінансування процесів технічного переоснащення підприємств ГМК, оскільки саме підприємства гірничо-металургійного комплексу є ключовими елементами в системі суб'єктів господарювання. Даними аспектами обумовлюється актуальність та необхідність дослідження проблем формування капіталу підприємств ГМК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних основ формування та ефективного використання капіталу підприємства займались безліч як вітчизняних, так і зарубіжних економістів. Зокрема, виключну цінність для науки мають напрацювання І.Т. Балабанова, М.Д. Біліка, І.О. Бланка, Дж. Хікса, Дж. Кейнса, К. Маркса, О.О. Терещенка, В. Подольської, А. Поддєрьогіна та деяких інших економістів. В зазначених літературних джерелах досить велика увага приділяється визначенню сутності капіталу, його формам та джерелам фінансування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукових досліджень було здійснено в до кризовий період, відповідно приведені рекомендації не є актуальними для сьогодення. В зв'язку з цим, в сучасних умовах невизначеності, залишається невирішеним досить широке коло питань стосовно можливостей оптимізації структури капіталу під час економічної кризи, та пошуку альтернативних джерел фінансування капіталу підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності категорії «капітал підприємства» та визначення шляхів оптимізації його структури в сучасних кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Капітал виступає економічною основою створення та функціонування суб'єктів господарювання. Йому належить ключова роль у забезпеченні поступального економічного розвитку суспільства.

Формування економічної категорії «капітал» відбувалось на протязі практично всього процесу еволюції фінансової науки. Термін «капітал» походить від латинського «capitalis» – головний. Сутність «капіталу» як однієї з фундаментальних категорій досліджувалась протягом багатьох століть різними науковцями, проте в ринкових умовах вона отримала принципово нове значення. В основу досліджень, як правило, ставлять основні характерні ознаки капіталу, його функції та вплив на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній теорії під загальним поняттям «капітал підприємства» розуміють різноманітні його види, які характеризуються в наш час декількома десятками термінів. В основу досліджень, як правило, ставлять основні характерні ознаки капіталу, його функції та вплив на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання. Багатогранність поглядів потребує детальної систематизації термінів, що використовуються для визначення сутності капіталу. Полеміка авторів стосовно категорії «капітал» представлена в таблиці 1.

Більшість поглядів науковців з приводу тлумачення сутності даного поняття є схожими в тому, що капітал являє собою здатність приносити дохід. Таким чином, капітал підприємства являє собою сукупність фінансових ресурсів підприємства, які включають власні, позичені та залучені матеріальні та нематеріальні активи з внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування.

На нашу думку, економічна категорія «капітал» являє собою специфічну сукупність матеріальних та нематеріальних активів підприємства, які були створені в результаті господарської діяльності суб'єкта за рахунок різних джерел, та придатні до використання у виробничому та інвестиційному процесах, задля максимізації розміру прибутку та зростання ринкової вартості підприємства.

Наявність достатнього розміру капіталу на підприємстві ще не є запорукою його успішної фінансово-господарської діяльності. В даному аспекті важливу роль відіграє побудова оптимальної структури фінансових ресурсів, яка б дозволила максимізувати не лише прибутковість підприємства, а і збільшити його ринкову вартість. Тому, в процесі господарської діяльності надзвичайно важливим є вибір найбільш ефективних джерел формування капіталу.

Вибір джерела формування капіталу безпосередньо залежить від особливостей господарської діяльності підприємства та форми власності, на основі якої воно функціонує. Крім того, визначаючи співвідношення між власними та залученими джерелами доцільно враховувати стратегічні завдання підприємства.

Більшість сучасних економістів схильні вважати, що структура капіталу повинна включати всі види

© Слюсаренко К.В., Булда Н.О., 2015

власного і залученого капіталу. Традиційно, до числа внутрішніх джерел формування капіталу включають амортизацію, нерозподілений прибуток, продаж активів та статутний капітал. В свою чергу, залучений капітал доцільно формувати за рахунок довгострокових кредитів банків, розміщень облігацій, лізингових операцій, комерційних кредитів, тощо.

Слід пам'ятати, що залучення позикового капіталу завжди пов'язано з певним рівнем ризику. Проте, поруч з цим, зростання його величини забезпечує підвищення прибутковості на вкладені кошти.

Формування структури капіталу здійснюється під впливом комплексу факторів, до яких за винятком стартової забезпеченості ресурсами відноситься також доступність джерел фінансових ресурсів, характер відповідальності за користування ресурсами, плата за ресурси [14, с. 80].

В цілому, як свідчать дані таблиці 2, капітал промислових підприємств України сформований переважно за рахунок позикових коштів, зокрема поточних зобов'язань. Частка власного капіталу протягом останніх трьох років дорівнює 35%-39%. Власні та залучені кошти спрямовувалися у формування необоротних та оборотних активів у пропорції 50/50. Проте, протягом 2011-2013 рр. має місце переважання вкладень в необоротні активи.

Промислові підприємства в процесі своєї господарської діяльності намагаються залучити позикові кошти, які за умови їх ефективного використання можуть принести їм користь. У промислові підприємства України у 2010-2013 рр. у середньому залучалося 34,7% від загального обсягу капітальних інвестицій в економіку України. Попри позитивну тенденцію зростання частки промисловості у структурі освоєних в економіці капітальних інвестицій з 30,0% у 2010 р. до 39,4% у 2013 р. та майже двократне зростання обсягів освоєних у промисловості інвестицій з 56725,3 млн. грн. у 2010 р. до 105593,7 млн. грн. у 2013 р., аналіз показників структури капітальних інвестицій у промисловість свідчить про негативну тенденцію скорочення частки інвестицій у переробну промисловість (з 53,9% у 2010 р. до 43,8% у 2013 р.).

Таблиця 1

Характеристика наукових підходів до трактування сутності поняття «капітал»

Ознака	Автор	Зміст визначення
Як запас економічних благ	Бланк І.А. [2, с. 251]	«капітал» – це накопичений шляхом збереження запас економічних благ в формі грошових засобів і реальних капітальних товарів, які залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходу, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах та пов'язано з факторами часу, ризику і ліквідності;
	Катан Л.І. [8]	«капітал» – це накопичений шляхом збереження запас економічних балг у формі грошових коштів та реальних капітальних товарів, що залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходу, функціонування яких в економічній системі ґрунтується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності;
Як сукупні грошові ресурси	Біла О.Г. [1, с. 299]	«капітал підприємства» – це сукупні грошові ресурси, що використовуються на підприємстві, або це авансований у господарську діяльність капітал власний, позичений і залучений у сукупності;
	Кудряшов В.П. [11, с. 46]	«капіталом підприємства» – є вартість матеріальних цінностей, фінансових вкладень і грошових коштів, необхідних для забезпечення господарської діяльності підприємства;
	Коваленко Л.О. [10, с. 248]	«капітал» – це матеріальні засоби і грошові кошти, вкладені в підприємство з метою здійснення підприємницької діяльності;
Як вимога на майно	Боронос В.М. [3, с. 108]	«капітал підприємства» – це засвідчені в пасивній стороні балансу вимоги на майно, яке відображено в активах; він показує джерела фінансування придбання активів підприємства;
	Терещенко О.О. [19, с. 225]	«капітал підприємства» – це засвідчені в пасивній стороні балансу вимоги на майно, яке відображено в активах; він показує джерела фінансування придбання активів підприємства;
Як фактор виробництва	Брігхем Є.Ф. [4]	«капітал» – це необхідний фактор виробництва, він включає компоненти боргу, нерозподілений прибуток, привілейовані акції і звичайні акції.
	Гриньова В.М. [6, с. 17]	«капіталом» є частина фінансових ресурсів, вкладених у виробництво, які дають прибуток із завершенням виробничого циклу;
	Подольська В.О., Яріш О.В. [15, с. 202]	«капітал» – це вартість, яка в процесі виробництва дає нову додану вартість, тобто самозростає.
Як вкладення в активи	Зятковський І.В. [7, с. 33]	«капіталом» є вкладення в активи, які перебувають у розпорядженні підприємства (товариства) і достатні для виконання господарської та фінансової діяльності й отримання прибутку;
	Момот Т.В. [12, с. 158]	«капітал» – це економічна категорія, яка характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які інвестуються у формування його активів
	Ситник Л.С. [17, с. 132]	«капітал» – це загальна вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів з метою отримання прибутку.
Як вартісна оцінка майна	Поддєрьогін А.М. [16, с. 225]	визначає «капітал» з погляду підприємця (на мікроекономічному рівні) і тлумачить його як суму вартісної оцінки майна і коштів підприємця, які він може використати на господарські потреби;
	Клименко С.М. [9]	«капітал» – це сукупність матеріальних цінностей і коштів, фінансових вкладень і витрат на придбання прав і привілеїв, необхідних для здійснення його господарської діяльності.

В складі промислових підприємств важливу роль відіграють суб'єкти гірничо-металургійного комплексу. Найбільша зосередженість підприємств даної галузі припадає на Криворізький басейн. Саме дані суб'єкти господарювання забезпечують формування порівняно значної частки ВВП України (близько 30%). Гірничодобувні комбінати Кривбасу мають дещо інші показники стосовно структури капіталу (табл. 3).

Таблиця 2

Аналіз структури балансу промислових підприємств України за 2011-2013 рр.*

Показник	На 01.01.2011		На 01.01.2012		На 01.01.2013		На 31.12.2013		Відхилення питомої ваги, в.п.		
	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Актив											
Необоротні активи	598857	48,4	728018	50,3	980226	55,4	1032952	55,2	2,0	5,0	-0,2
Оборотні активи	629020	50,8	706448	48,8	789188	44,6	838709	44,8	-2,0	-4,3	0,2
Необоротні активи та групи вибуття	193	0,0	404	0,0	464	0,0	575	0,0	0,0	0,0	0,0
Витрати майбутніх періодів	9792	0,8	11403	0,8	-	-	-	-	0,0	-	-
Баланс	1237862	100,0	1446272	100,0	1769878	100,0	1872235	100,0	Х	Х	Х
Пасив											
Власний капітал	424869	34,3	526119	36,4	700321	39,6	721155	38,5	2,1	3,2	-1,1
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	185353	15,0	228663	15,8	346883	19,6	367043	19,6	0,8	3,8	0,0
Поточні зобов'язання і забезпечення	594274	48,0	639140	44,2	722552	40,8	783892	41,9	-3,8	-3,4	1,0
Інші статті пасиву балансу	33366	2,3	52351	3,0	122	0,0	145	0,1	0,7	-3,0	0,1
Баланс	1237862	100,0	1446272	100,0	1769878	100,0	1872235	100,0	Х	Х	Х

**Джерело: [13]*

Таблиця 3

Аналіз структури активів і пасивів гірничодобувних підприємств Криворізького басейну за 2012-2013 рр.

Показник	Станом на						Відхилення (+; -)			
	01.01.2012		01.01.2013		01.01.2014		за 2012 р.		за 2013 р.	
	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	тис. грн	в.п.	тис. грн	в.п.
ПАТ «Південний ГЗК»										
Власний капітал	12658367	86,9	14919085	92,5	18144672	94,5	2260718	5,6	3225587	2,0
Позиковий капітал	1903909	13,1	1210687	7,5	1055411	5,5	-693222	-5,6	-155276	-2,0
Всього	14562276	100,0	16129772	100,0	19200083	100,0	1567496	Х	3070311	Х
ПАТ «Інгулецький ГЗК»										
Власний капітал	9663878	47,0	12801431	54,5	17424124	70,6	3137553	7,4	4622693	16,1
Позиковий капітал	10884915	53,0	10702405	45,5	7270141	29,4	-182510	-7,4	-3432264	-16,1
Всього	20548793	100,0	23503836	100,0	24694265	100,0	2955043	Х	1190429	Х
ПАТ «Центральний ГЗК»										
Власний капітал	5180364	59,3	3331441	44,9	6708568	85,8	-1848923	-14,4	3377127	40,9
Позиковий капітал	3561357	40,7	4093214	55,1	1114236	14,2	531857	14,4	-2978978	-40,9
Всього	8741721	100,0	7424655	100,0	7822804	100,0	-1317066	Х	398149	Х
ПАТ «Північний ГЗК»										
Власний капітал	12506450	63,0	11789119	53,4	16035608	73,5	-717331	-9,6	4246489	20,1
Позиковий капітал	7359332	37,0	10299932	46,6	5785761	26,5	2940600	9,6	-4514171	-20,1
Всього	19865782	100,0	22089051	100,0	21821369	100,0	2223269	Х	-267682	Х
ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»										
Власний капітал	13403336	65,9	32608571	77,6	31976848	76,8	19205235	11,7	-631723	-0,8
Позиковий капітал	6928250	34,1	9410699	22,4	9645133	23,2	2482449	-11,7	234434	0,8
Всього	20331586	100,0	42019270	100,0	41621981	100,0	21687684	Х	-397289	Х
ПАТ «КЗРК»										
Власний капітал	4080505	86,8	3485883	78,4	3788635	77,9	-594622	-8,4	302752	-0,4
Позиковий капітал	622313	13,2	962583	21,6	1073977	22,1	340270	8,4	111394	0,4
Всього	4702818	100,0	4448466	100,0	4862612	100,0	-254352	Х	414146	Х

Таблиця 4

Аналіз показників рентабельності гірничодобувних підприємств Криворізького басейну за 2011-2013 рр.

Показник	2011 рік	2012 рік	2013 рік	Відхилення, в.п.	
				2012/ 2011	2013/ 2012
ПАТ «Південний ГЗК»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	47,50	17,20	19,90	-30,30	2,70
Рентабельність/збитковість активів	38,90	15,40	18,70	-23,50	3,30
Рентабельність/збитковість продажу	45,10	28,90	35,90	-16,20	7,00
ПАТ «Інгулецький ГЗК»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	40,50	21,64	19,56	-18,86	-2,08
Рентабельність/збитковість активів	80,82	42,35	31,14	-38,47	-11,21
Рентабельність/збитковість продажу	45,38	47,73	45,52	2,34	-2,20
ПАТ «Центральний ГЗК»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	53,26	16,93	38,51	-36,33	21,58
Рентабельність/збитковість активів	32,53	9,43	25,57	-23,10	16,14
Рентабельність/збитковість продажу	40,36	15,59	34,36	-24,77	18,77
ПАТ «Північний ГЗК»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	56,45	29,09	32,07	-27,36	2,98
Рентабельність/збитковість активів	30,61	16,85	20,23	-13,76	3,38
Рентабельність/збитковість продажу	42,66	30,83	33,28	-11,83	2,45
ПАТ «АрселорМІттал Кривий Ріг»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	17,38	-8,49	-4,69	-25,87	3,80
Рентабельність/збитковість активів	11,34	-6,53	-3,63	-17,87	2,90
Рентабельність/збитковість продажу	7,42	-10,01	-5,37	-17,43	4,64
ПАТ «КЗРК»					
Рентабельність/збитковість власного капіталу, %	47,58	19,54	26,07	-28,04	6,53
Рентабельність/збитковість активів	40,99	15,55	20,22	-25,44	4,67
Рентабельність/збитковість продажу	45,05	25,25	31,01	-19,80	5,76

Як свідчать дані таблиці 3, найбільшу частку в структурі капіталу найбільших гірничозбагачувальних підприємств Криворізького басейну займає власний капітал. З одного боку, такий підхід до формування капіталу вітчизняних підприємств дозволяє знизити фінансові ризики, які мають місце при залученні позикового капіталу. З іншого – використання власного капіталу є доволі дорогим. В зв'язку з цим постає необхідність швидкої та ефективної оптимізації структури капіталу. Виходячи з цього, виникає питання про те, які джерела фінансування є більш вигідними: чи то власні кошти, чи то боргові, а також чи можливе їх поєднання задля досягнення основної мети діяльності будь-якого підприємства – максимізації прибутку і мінімізації затрат.

Практично на всіх підприємствах Криворізького басейну переважна частка сформованого капіталу вкладається в оборотні активи, що враховуючи специфіку їх діяльності є виправданим. Проте, поруч з цим, негативним є те, що досить значна частина коштів відвертається в дебіторську заборгованість.

Структура капіталу безпосередньо здійснює вплив на основні показники фінансово-господарської діяльності підприємства, в тому числі на рентабельність.

Дані, представлені в таблиці 4 свідчать, про те, що визначені підприємства є рентабельними.

Отже, можна зробити висновок, що зазначена структура капіталу підприємств забезпечує їм необхідний рівень рентабельності. Проте, загальною для всіх підприємств є тенденція до зменшення окремих показників рентабельності в зв'язку з погіршенням результатів їх діяльності, викликаних кризовими явищами в економіці. Так, зниження величини рентабельності власного капіталу є свідченням неефективного вкладення капіталу. Переважна більшість наявних власних коштів вкладається в основні засоби, які на сьогоднішній день мають високий рівень зносу. Амортизаційні фонди, які могли б покрити дані статті витрат, спрямовуються на поточні витрати, оскільки дієвий контроль зі сторони органів державної влади майже відсутній, а підприємства у зв'язку з фінансовою кризою опинились в досить скрутному становищі та потребують додаткових коштів для підтримки свого функціонування. До того ж вітчизняна модель нарахування амортизації не дає можливості сформувати відповідні фонди в необхідних для підприємства розмірах.

Ефективне управління формуванням капіталу вітчизняних підприємств полягає в необхідності формування такої структури джерел, яка б змогла забезпечити мінімальні витрати, тобто мінімальний процент за залученим капіталом та зростання рентабельності власного капіталу. При формуванні структури капіталу як орієнтир слід враховувати середньогалузеві значення коефіцієнтів, причому не тільки відповідної галузі вітчизняних підприємств, а й у світовому масштабі. В сучасних умовах господарювання для гірничорудних підприємств найбільш доцільним є комплексний підхід до вибору джерел фінансування, проте як свідчить практика, власники підприємств не схильні до ризику, та формують капітал за рахунок власних джерел. Це є цілком виправданим, оскільки в кризових умовах загострюються валютний, фінансовий та інші види ризиків, які в кінцевому підсумку можуть негативно вплинути на діяльність суб'єкта господарювання.

Управління структурою капіталу на підприємстві потрібно здійснювати у двох напрямках: обґрунтування оптимальної структури власного і позикового капіталу; залучення необхідних обсягів

власного і позикового капіталу для досягнення цільової структури. Таким чином, процес управління структурою капіталу передбачає, в першу чергу, процес оптимізації його структури.

Оптимізація структури капіталу є однією з найскладніших та найважливіших процедур управління формуванням капіталу. В сучасній економічній науці виділяють три основні методичні підходи до вирішення завдання оптимізації структури капіталу:

– управління величиною ефекту фінансового левериджу;

– формування політики фінансування активів з урахуванням вартості, ризиків та термінів залучення капіталу;

– мінімальної вартості залучення капіталу [15, с. 357].

Оцінка формування та використання капіталу гірничодобувних підприємств в сучасних умовах свідчить про наявність досить широкого кола проблем та ризиків. Зокрема, до їх числа можна віднести наступні:

– недосконалість наявної системи нарахування амортизації та відсутність державного контролю за цільовим використанням даних коштів;

– недостатність власних фінансових ресурсів для інвестування в виробничий процес задля забезпечення ефективної господарської діяльності підприємства;

– неможливість або складність залучення банківських кредитних ресурсів у зв'язку з високими відсотковими ставками та збитковістю діяльності більшості банків;

– зниження можливості залучення кредитних ресурсів вітчизняними підприємствами в результаті наявності високого рівня фінансового ризику їх діяльності;

– недостатня розвиненість альтернативних джерел фінансування підприємств гірничо-металургійного комплексу.

З огляду на те, що в структурі капіталу багатьох підприємств гірничо-металургійного комплексу переважну частку займають власні кошти доцільним є стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, спрямованої на відновлення основних засобів та удосконалення виробничого процесу задля підвищення ефективності роботи всього підприємства. Проведення ефективної політики з управління позиковим капіталом, також, може принести позитивні результати. В рамках цього, можна запропонувати наступні рекомендації з подолання проблем формування капіталу підприємств ГМК в кризових умовах:

– вдосконалення механізму регулювання цільового використання амортизаційних фондів підприємства;

– запровадження систематизованого управління процесом залучення позикових коштів підприємствами;

– розробка та втілення стратегії управління залученням коштів та ефективним використанням власних фінансових ресурсів;

– забезпечення впровадження механізму пільгового оподаткування для підприємств-інноваторів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, суттєвий вплив на процес формування та управління капіталом підприємств здійснює рівень розвитку національної економіки. Гірничодобувні підприємства, які входять до складу промислово-фінансових груп здатні більш швидко адаптуватись до змінних умов зовнішнього середовища, та більш ефективно управляти формуванням структури капіталу, при цьому не ризикуючи. Кризові умови вимагають створення нових підходів до формування капіталу підприємств, та вирішення пов'язаних з цим проблем. Лише комплексні скоординовані дії всіх економічних суб'єктів дадуть змогу зробити перші кроки на шляху до підвищення ефективності функціонування підприємств та побудови такої структури їх капіталу, яка б забезпечила максимізацію прибутку та зростання ринкової вартості бізнесу.

Список літератури:

1. Біла О. Г. Фінансове планування і прогнозування: навч. посібник / О. Г. Біла. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 312 с.
2. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. – 2-е изд., перераб.и доп. / И. А. Бланк – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
3. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / [В. М. Боронос та ін.]; за заг. ред. проф. В. М. Бороноса. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 538 с.
4. Брігхем Є. Ф. Основи фінансового менеджменту: навч. посібник / Є. Ф. Брігхем. – Київ: Центр навчальної літератури, 2008. – 560 с.
5. Воля Н. В., Могилова А. Ю. Проблеми управління капіталом підприємства та шляхи їх вирішення / Н. В. Воля, А. Ю. Могила // Молодий вчений – 2014. – № 6(09). – С 94-97.
6. Гриньова В. М. Фінанси підприємств: навч. посібник – 3-тє вид., стер. / В. М. Гриньова, В. О. Коюда – К.: Знання-Прес, 2006. – 423 с.
7. Зятковський І. В. Фінанси підприємств: навч. посібник / І. В. Зятковський – К.: Кондор, 2003. – 364 с.
8. Катан Л. І. Фінансовий менеджмент: навч. посібник / Л. І. Катан, Л. І. Бровко, Н. П. Дуброва, Н. В. Бондарчук – Суми: «Довкілля», 2009. – 184 с.
9. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посібник / С. М. Клименко // – Київ.: КНЕУ, 2008. – 520 с.
10. Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. Фінансовий менеджмент: навч. посібник – 2-ге вид., переоб. і доп. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
11. Кудряшов В. П. Курс фінансів: навч.посібник / В. П. Кудряшов. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
12. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / [Момот Т. В., Безугла В. О., Тарарує Ю. О., Кадничанський М. В., Чалий І. Г.]. – К.: Центр учб. л-ри, 2011. – 712 с.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
14. Пілецька С. Т. Управління структурою капіталу підприємства / С. Т. Пілецька // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3(7). – 79-84 с.
15. Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз: навч.посібник / В. О. Подольська, О. В. Яріш. – К.; Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.
16. Фінанси підприємств: підручник / [А. М. Поддєрьогін та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – 8-е вид., перероблен. та допов. – К.: КНЕУ, 2013. – 519 с.

17. Ситник Л. С. Фінансовий менеджмент: навч. посібник / Л. С. Ситник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 352 с.
18. Сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.smida.gov.ua
19. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник / О. О. Терещенко – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.

Слюсаренко Е.В., Булда Н.А.
Криворожский экономический институт
Криворожского национального университета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАПИТАЛА ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация
В статье изучена сущность капитала предприятия. Проанализированы особенности формирования капитала промышленных предприятий Украины, в том числе горнодобывающих предприятий Криворожского бассейна. Определена степень влияния структуры капитала на уровень рентабельности предприятия. Исследованы проблемы и риски формирования и использования капитала горнодобывающих предприятий. Предложены меры по оптимизации структуры капитала отечественных предприятий.
Ключевые слова: капитал, оптимизация структури капитала, собственный камитал, заемный капитал, источники финансирования, рентабельность

Sliusarenko K.V., Bulda N.O.
Kryvyi Rih Institute of Economics
Kryvyi Rig National University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF FORMATION OF MINING ENTERPRISES' CAPITAL IN UKRAINE DURING THE ECONOMIC CRISIS

Summary
This article investigates the nature of the company's capital. There were analyzed features of balance sheet preparation of the Ukrainian industrial companies, including mining companies of the Kryvyi Rih basin. There was defined the degree of influence of balance sheet structure on the company's profitability. There were studied the problems and risks of mining enterprises' capital formation and utilization. The measures for optimizing the capital structure of domestic enterprises were proposed in this article.
Keywords: capital, optimization of the capital structure, equity, loan capital, funding, profitability.

УДК 631.531.04.003.1:[633.63:631.559:658.155]

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ УРОЖАЙНОСТІ ТА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ В УКРАЇНІ

Стасенко О.М., Стасенко С.М.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Досліджено теоретичні питання сучасного стану цукрової галузі в Україні. В статті представлені результати аналізу ефективності виробництва цукрових буряків та цукру в країні. Наведені показники виробництва цукрових буряків в динаміці, а також показники прибутковості. Охарактеризована структура виробництва бурякового цукру за виробниками в Україні. Запропоновані шляхи підвищення урожайності та рентабельності цукрових буряків за допомогою проведених досліджень.

Ключові слова: цукрові буряки, цукор, ефективність, урожайність, рентабельність, строки посіву.

Постановка проблеми. Проблеми підвищення урожайності та ефективності вирощування цукрових буряків та виробництва цукру досліджували відомі вчені та практики О.М. Варченко, О.С. Заєць, О.С. Багатиренко та інші. Нинішній стан цукрового ринку потребує нових поглиблених досліджень показників ефективності роботи галузі. Тому дана стаття має за мету охарактеризувати сучасний стан даних процесів у галузі та пропозиції щодо підвищення урожайності та рентабельності за допомогою практичних дослідів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуку реальних шляхів виходу з кризи, дослідженню проблеми ефективного функціонування бурякового підкомплексу та підвищенню урожайності буряків цукрових присвячені праці багатьох вчених, зокрема П.П. Борщевського, В.С. Бондаря, С.Л. Дусанівського, О.О. Єранкіна, О.С. Зайця, Є.В. Імаса, М.Ю. Коденської, В.І. Пиркіна, В.Г. Поплавського, М.В. Роїка, О.М. Шпичака, І.Г. Яремчука та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Бурякоцукрове виробництво, а тим більше цукрова промисловість – різко виражена сезонна галузь. Це створює певну специфіку виробничого процесу. Тривалість виробничого періоду – одне з корінних питань економіки цукрової промисловості, оскільки від нього залежать необхідні розміри виробничих потужностей заводу, розміщення підприємств, економічна ефективність виробництва. Але тривалість виробничого сезону економічно ефективна тільки до певних меж, бо із збільшенням тривалості сокодобування вихід цукру, який є важливим показником діяльності цукрової промисловості, знижується, і одночасно зменшується собівартість цукру. Тоді існує оптимальний строк вирощування. Це питання і було висвітлено у статті: оптимальні строки посіву та збору для отримання найвищої урожайності цукрових буряків та таким чином підвищення рентабельності їх виробництва.

Метою статті є вивчення сучасного стану цукрової галузі та пропозиції щодо підвищення урожайності за рахунок найоптимальніших строків сівби та збирання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні бурякоцукровий підкомплекс України – це складне міжгалузеве утворення. Він об'єднує багато підприємств різного типу – сільськогосподарських, промислових, транспортних, чимало різних допоміжних виробництв. Так, цукрові буряки в Україні вирощуються в 19 областях.

Цікавим і неоднозначним є аналіз роботи галузі за останні роки. Нині бурякоцукровий підкомплекс України (бурякосійні господарства, цукрові заводи і їх інфраструктура) має як проблеми в питаннях становлення і розвитку, так і певні позитивні моменти. З 1991 р. Україна починає втрачати європейські позиції в справі бурякоцукрового виробництва [1]. Сьогодні ця важлива галузь аграрної економіки опинилася в критичному стані. Головною причиною такого стану цієї інтегрованої галузі стало: загальна невизначеність українського цукроваріння при постійному недотриманні оптимальних строків виконання організаційно-технологічних заходів (незаплановані простої заводів через відсутність палива складали 231 добу, а через відсутність сировини – 2039 діб) та й договірних зобов'язань у цій сфері; нестабільність економічних відносин між окремими її складовими – диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію досягнув катастрофічного співвідношення; відсутність обґрунтованої державної економічної політики в цукровій та суміжних підгалузях промисловості.

Аналізуючи сучасний стан цукробурякової галузі (табл.1) можемо спостерігати чітку динаміку зниження посівних площ, підвищення собівартості виробництва 1 т цукрових буряків, зниження рентабельності.

Така ситуація обумовлена в першу чергу тим, що існувала наявність надлишкового цукру на ринку впродовж 2010–2013 років негативно впливала на виробників та переробників цукрових буряків. Впродовж цього періоду спостерігалося перевиробництво цукру. Існувала потреба переробки вирощених цукрових буряків та імпортованої цукрової тростини у 2010 та 2011 роках. Попри законопроекти про підтримку сільського господарства – держа-

Таблиця 1

Динаміка основних показників виробництва цукрових бурів в Україні

Показники	Роки							
	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Посівна площа буряків, тис. га	970,3	609,5	379,7	322,4	501,0	532,4	466,3	282,8
Урожайність, т/а	18,26	29,42	35,62	31,49	27,95	36,3	40,3	40,1
Збір цукру, т/га	2,77	4,42	5,71	5,31	4,28	6,04	6,48	5,01
Собівартість 1 т, грн	134,2	179,9	209,2	305,2	417,6	380,4	387,2	422,6
Ціна реалізації 1т, грн	136,2	160,0	224,0	418,1	487,3	519,2	440,0	465,2
Рівень рентабельності, %	1,5	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	13,6	11,3

© Стасенко О.М., Стасенко С.М., 2015

ва активно закупала тростинний цукор, тим самим пригнічуючи вітчизняного виробника.

Із скороченням посівних площ цукрових буряків суттєво зменшилася наукова привабливість цієї культури, тому недостатньо досліджуються процеси росту і розвитку, формування врожаю залежно від елементів технології вирощування.

Головною умовою інтенсифікації останнього є докорінне поліпшення використання землі на основі широкого впровадження досягнень науки і передової практики, прогресивних технологій виробництва сировини та її переробки, освоєння всебічно обґрунтованих і перевірених систем землеробства, які можуть забезпечити максимальну віддачу кожного гектара з одночасним скороченням витрат на виробництво продукції. В останні роки валове виробництво сільськогосподарської продукції зменшується, оскільки порушено комплексність галузей агровиробничого процесу, а також не дотримуються розроблені та перевірені на практиці технології [2].

Вважаємо, що вирішити ці проблеми можливо також і за рахунок вивчення оптимальних строків посіву та збирання, що в свою чергу вплине на вихід цукру з гектара площі цукрових буряків, рівню цукристості та рентабельності.

Нами були зроблені дослідження, що проводили на дослідному полі кафедри рослинництва ХНАУ ім. В. В. Докучаєва у 2012–2014 рр. Його територія знаходиться в східній частині Харківського району, в 20 км від обласного центру м. Харків. Дослід закладався у восьмипільній сівозміні кафедри рослинництва. Попередник – озима пшениця, перед попередник – чорний пар або зернобобові. В досліді вивчали два строки сівби та три строки збирання. Норма висіву цукрових буряків складала 110-120 тис. насінин/га. Збір врожаю в 2012 провели 10 вересня та 17 вересня методом підрахунку маси листя та коренеплодів з кожної ділянки. В 2013 році збір проводили 9 та 28 вересня, а в 2014 році збирали 25 та 29 вересня.

Значно вплинули на середню масу коренеплоду строки сівби. Аналіз показав, що найбільшу масу коренеплодів спостерігаємо на першому варіанті і ця маса складає на момент збирання 10 вересня 778,0 г., а на 17 вересня – 904,0 г. на інших варіантах маса становить 599,0; 723,0 г. та 486,0; 645,0 г., відповідно. В 2013 році найбільшу середню масу коренеплодів спостерігаємо на першому та другому варіантах і складає 9 вересня 365,1 г. та 28 вересня 396,1 г. На другому варіанті 344,7 та 372,3 г., відповідно. На третьому варіанті наростання коренеплодів проходило більш прямолінійно, але при пізній сівбі досить важко отримати високі прирости коренеплодів. В 2014 році найбільшу середню масу коренеплодів спостерігаємо на першому варіанті і складає 25 вересня 355,1 г. та 29 вересня 386,1 г. На другому варіанті 334,7 та 362,3 г., відповідно.

В результаті проведених дослідів було встановлено, що строки сівби також значно вплинули на урожайність буряків. Так в першому варіанті ці показники були найвищими і поступово зменшувалися із запізненнями з сівбою і склали 339, 267,7 та 216 ц/га. З цього слідує, що чим раніше проведена сівба тим більша урожайність коренеплодів, крім того, врожай збільшується по всім варіантам залежно від строку збирання і перевищення складає від 40,3 у 1 варіанті до 89,6 ц/га у 2 варіанті.

В 2013 році найбільший урожай був на першому варіанті і склав 368,7 та 401,1 ц/га залежно від строків збирання. Найменша урожайність в третьому варіанті і була 266,6 та 302,1 ц/га залежно від строків збирання. Наростання урожайності склало за 19 днів від 32,4 у 1 варіанті до 40,6 ц/га у 2 варіанті.

Рис. 1. Урожайність коренеплодів цукрових буряків (2014)

В 2014 році (рис 1) найбільший урожай був на першому варіанті і склав 277 ц/га залежно від строків сівби. Урожайність в другому варіанті була 227 ц/га. Зниження урожайності склало за 3 дні до 50 ц/га.

Для повноцінного дослідження нами також встановлена цукристість коренеплодів цукрового буряку. Дану оцінку проводили на Первухінському цукровому заводі (Богодухівський район). Дані дослідження наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Цукристість коренеплодів залежно від строку сівби, %

	1 строк сівби (3.05.2014)	2 строк сівби (6.05.2014)
1 проба	21,65	19,92
2 проба	21,35	20,85
3 проба	21,55	20,65
4 проба	21,77	20,85
Середнє значення	21,58	20,57
Різниця цукристості від строків сівби	– 1,01%	

З даних таблиці можемо зробити висновки, що найвища цукристість коренеплодів цукрових буряків отримана при сівбі у 1 строк, середнє значення 21,58, що на 1,01% більше порівняно зі значенням у другий строк сівби.

Ще одним важливим показником, що характеризує ефективність галузі є вихід цукру. Тому доречно також розрахувати вихід цукру залежно від строків сівби – табл. 3.

Таблиця 3

Вихід цукру залежно від строку сівби, т

	Середня урожайність т/га	Середня цукристість, %	Вихід цукру, т
Варіант сівби (3 травня)	27,7	21,58	5,95
Варіант сівби (6 травня)	22,7	20,57	4,66

Дані розрахунків свідчать, що при першому варіанті сівби, при урожайності 27,7 т/га та цукристості 21,58% вихід цукру становить 5,95 т. а при другому варіанті сівби, урожайність – 22,7 т/га, цукристість – 20,58% вихід цукру склав 4,66 т/га.

Таким чином, економічно ефективнішим є перший варіант сівби – і урожайність, і цукристість, а отже і вихід цукру вищі.

Доцільність кожного агротехнічного заходу визначається економічною ефективністю. Ефективним строком сівби і збирання врожаю цукрових буряків є той, який забезпечує більший вихід сільськогосподарської продукції з 1 га і високу віддачу за витрачені матеріальні ресурси.

Для цього ми провели економічну оцінку досліджуваних строків сівби і збирання цукрових буряків, розрахувавши рівень рентабельності – рис 2.

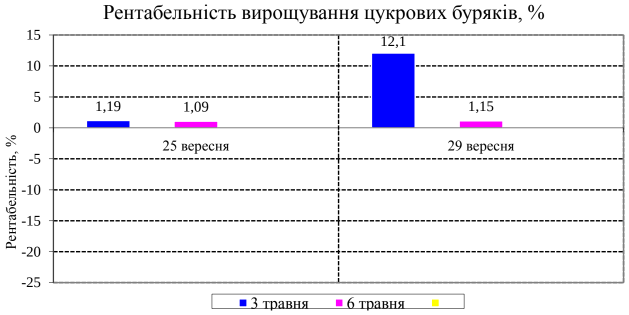

Рис. 2. Рентабельність вирощування цукрових буряків 2014 рік

В 2014 (рис 12) при сівбі 3 травня та збирані врожаю 25 вересня рентабельність складає 1,19%, а коефіцієнту енергетичної ефективності 1,05, а при сівбі 3 травня та збиранні 25 вересня – 1,09% та 1,12, відповідно. При сівбі 6 травня і збиранні 29 вересня рентабельність складає 12,1%, а коефіцієнту енергетичної ефективності 1,09. Таким чином можна сказати, що найвища рентабельність 12,1% була при сівбі 3 травня та збиранням 29 вересня.

Висновки. Проаналізувавши сучасний стан цукрової галузі вважаємо за доречне в першу чергу необхідно щоб держава сприяла просуванню вітчизняного цукру на зовнішній ринок та необхідне законодавче забезпечення розвитку цукрової галузі країни.

За результатами дослідження встановили, що: при ранніх строках сівби рослини буряків краще розвиваються весною; найбільший приріст середньої маси коренеплодів за вегетацію був на варіанті при сівбі в ранні та оптимально-рані строки. Строки сівби значно вплинули на наростання маси коренеплодів. Так в першому варіанті ці показники були найвищими і поступово зменшувалися із запізненнями з сівбою. З цього слідує, що чим раніше проведена сівба тим більша урожайність коренеплодів, крім того, врожай збільшується по всім варіантам залежно від строку збирання. Розрахунок економічної ефективності показав, що доцільно проводити сівбу разом з ранніми зерновими культурами, а збір проводити в кінці вересня.

Список літератури:

1. Стасіневич С. А. Підвищення ефективності виробництва цукрових буряків в Україні: фактори та умови / С. А. Стасіневич, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК – 2008. – № 5. – С. 103-107.
2. Багрій Т. В. Формування матеріальноресурсного потенціалу інтегрованого бурякоцукрового виробництва / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2002. – № 1. – С. 108-109.
3. Трибель С. Покращання цукрових посівів / С. Трибель, Стригун О. // Агробізнес сьогодні. – 2012. – № 9 (травень). – С. 22-29.
4. Ярчук М. М. Буряки й цукор: нові завдання і пріоритети галузі / М. М. Ярчук, М. В. Роїк // Цукрові буряки. – 2011. – № 2. – С. 4-5.

Стасенко Е.Н., Стасенко С.Н.
Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УРОЖАЙНОСТИ И РЕНТАБЕЛЬНОСТИ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы современного состояния сахарной отрасли в Украине. В статье представлены результаты анализа эффективности производства сахарной свеклы и сахара в стране. Приведены показатели производства сахарной свеклы в динамике, а также показатели доходности. Охарактеризована структура производства свекловичного сахара по производителям в Украине. Предложены пути повышения урожайности и рентабельности сахарной свеклы с помощью проведенных исследований.
Ключевые слова: сахарная свекла, сахар, эффективность, урожайность, рентабельность, сроки посева.

Stasenko O.M., Stasenko S.M.
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev

MODERN STATE AND WAYS OF INCREASING THE YIELD AND PROFITABILITY OF SUGAR BEET IN UKRAINE

Summary
Theoretical issues of the current state of the sugar industry in Ukraine are studied. The article presents the results of the analysis of efficiency of sugar beet production and sugar in the country. The indexes of sugar beet production in the dynamics and rates of return are represented in the article. The structure of production of beet sugar by Ukrainian producers is characterized. Ways of increasing the yield and profitability of sugar beet with the help of the conducted research are suggested.
Keywords: sugar beet, sugar, efficiency, productivity, profitability, seeding time

УДК 657.92

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОЦІНКИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЗА РІЗНИМИ СТАДІЯМИ ОБЛІКОВОГО ЦИКЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Тичук Т.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті обґрунтовано місце та роль оцінки як одного з елементів методу бухгалтерського обліку у взаємозв'язку з різними стадіями облікового циклу підприємства від моменту здійснення господарської операції до її включення до фінансової звітності.
Ключові слова: оцінка, елемент методу бухгалтерського обліку, обліковий цикл, стадія.

Постановка проблеми. Розуміння оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку вирізняється важливістю у теорії та методології бухгалтерського обліку, оскільки саме оцінка пронизує усі стадії облікового циклу суб'єкта господарювання та виконує ряд споріднених з самим обліком функцій.

Зважаючи на безсумнівний постулат, що система бухгалтерського обліку та бухгалтерська інформація підприємства є основою його управління, варто підкреслити, що оцінка в цій системі як елемент методу бухгалтерського обліку і одночасно як невід'ємна складова облікового циклу мають виключно важливі управлінські функції.

Тому набуває виключної актуальності аналіз взаємозв'язку стадій облікового циклу як хронологічної послідовності відображення сукупності окремих господарських операцій у системі бухгалтерського обліку підприємства із застосуванням тих чи інших елементів методу бухгалтерського обліку, насамперед оцінки, за цими стадіями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість сучасних вчених розглядають оцінку в складі методу бухгалтерського обліку: науковці, які підтримують адитивний підхід визначення методу бухгалтерського обліку (Г.Г. Кірейцев, Л.Г. Ловінська, Н.М. Малюга), включають оцінку до складових елементів методу; науковці, які є прихильниками процедурного підходу (К.Н. Нарібаєв, В.Ф. Палій), розглядають оцінку в межах процедури вимірювання. У працях вітчизняних сучасників, як свідчить ґрунтовний аналіз, проведений Супруновою І.В., серед 53 авторів, 41 автор визнає оцінку як елемент методу бухгалтерського обліку; а 12 авторів мають інші міркування з цього приводу [8]. Окремі аспекти оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку поряд з зазначеними науковцями досліджували Плаксієнко В.Я., Канцедал Н.А., Соколов Я.В., Сук Л.К., Шпак В.А. та інші.

Не вирішені раніше частини досліджуваної проблеми. Як бачимо, найбільш традиційним та усталеним залишається розуміння оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку і досить мало уваги у працях науковців приділено розгляду оцінки у більш широкому контексті – у межах окремих стадій облікового циклу підприємства.

Мета статті: обґрунтувати місце та роль оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку за різними стадіями облікового циклу.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце у контексті нашого дослідження у системі бухгалтерського обліку займає його метод і оцінка як важливий елемент цього методу. Метод бухгалтерського обліку як практичної діяльності називають сукупністю специфічних методів і прийомів, які ґрунтуються на загальнонаукових методах і підходах.

Традиційно теоретиками бухгалтерського обліку виокремлюються такі елементи методу бухгалтерського обліку як документація та інвентаризація, оцінка і калькуляція, рахунки й подвійний запис, баланс і звітність (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика елементів методу бухгалтерського обліку

Елемент	Сутність
Документація	спосіб первинного спостереження і відображення господарських операцій у первинних бухгалтерських документах
Інвентаризація	метод підтвердження достовірності даних бухгалтерського обліку, який полягає у виявленні фактичної наявності і стану залишків майна підприємства шляхом їх опису, підрахунку і оцінювання та зіставлення отриманих даних з даними бухгалтерського обліку
Оцінка	спосіб грошового вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку, сутність якого полягає в перерахунку натуральних та трудових характеристик об'єктів обліку у вартісні відповідно до встановлених пропорцій
Калькуляція	це метод обчислення собівартості виготовлення продукції або виконаних робіт, наданих послуг. Суть методу полягає в тому, що обґрунтовують, визначають і розподіляють витрати, які належать до того чи іншого об'єкта калькулювання (виробу, процесу, замовлення тощо). Облік кругообороту капіталу базується на трьох калькуляціях: собівартості придбання (постачання, закупки), виробничої собівартості та повної собівартості реалізованої продукції.
Рахунки	спосіб систематичного спостереження, поточного групування та відображення інформації про стан та зміни в складі окремих об'єктів обліку (господарських засобів, джерел їх утворення та господарських процесів)
Подвійний запис	метод відображення кожної господарської операції одночасно за дебетом одного і кредитом іншого рахунку в одній і тій самій сумі
Баланс	метод узагальнення даних про майно суб'єкта господарювання за видами (складом і розміщенням) і джерелами утворення в грошовому вимірі на певну дату
Фінансова звітність	метод підсумкового узагальнення і одержання системи економічних показників, що характеризують господарську діяльність підприємства за звітний період

Джерело: складено автором за [10]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Тичук Т.О., 2015

Аналізуючи здобуток вчених у сфері визначення взаємозв'язку між окремими елементами методу бухгалтерського обліку, слід зауважити, що більшість з них відводять оцінці чільне місце.

На думку Кірейцева Г.Г. у ході обґрунтування взаємозв'язку окремих класифікаційних груп та елементів методу бухгалтерського обліку оцінка має місце під час реалізації таких класифікаційних груп методу бухгалтерського обліку як первинне спостереження та вартісне вимірювання, вартісне вимірювання та поточне групування, вартісне вимірювання та підсумкове узагальнення [5].

Автори підручника «Бухгалтерський облік у сільському господарстві України» за заг. ред. В. Я. Плаксієнка, відтворюючи взаємний зв'язок між елементами методу бухгалтерського обліку, вказують на безпосередню взаємодію таких з них як оцінка, калькулювання та рахунки [3].

Певних критичних зауважень, на наш погляд, заслуговує моделювання варіантів взаємодії елементів бухгалтерського обліку, проведене Канцедал Н.А. Серед поля логічних можливостей такої взаємодій автор виділяє 28 моделей, зазначаючи, що 4 з них вказують на ознаки класичного поєднання елементів методу бухгалтерського обліку в окремі класифікаційні групи [4].

Загалом підтримуючи тезу автора про те, що елементи методу слід розглядати як такі, що перебувають у безперервній взаємодії і становлять метод бухгалтерського обліку тільки в своїй єдності, необхідно зауважити, що побудовані моделі є свідченням механічного змішування елементів методу бухгалтерського обліку без ґрунтовного пояснення їх економічного змісту, значення в обліковому циклі.

Послідовною логікою викладу характеризується підхід Сук Л.К., за яким в обліковому циклі елементи методу бухгалтерського обліку розташовуються таким чином:
- документування;
- оцінка;
- калькулювання;
- рахунки;
- подвійний запис;
- баланс;
- звітність [7].

Спираючись на послідовність елементів методу бухгалтерського обліку Сук Л. К., підкреслимо, що на нашу думку, опис взаємодії елементів методу бухгалтерського обліку повинен будуватись засновуючись на їх логічній доцільності та економічній обґрунтованості в межах облікового циклу, що відбувається з визначеною національною системою бухгалтерського обліку періодичністю.

Дослідивши основні елементи методу бухгалтерського обліку та оцінку серед них, зупинимось на окремих стадіях облікового циклу та ролі оцінки в ході їх реалізації.

Під обліковим циклом у бухгалтерській довідковій літературі розуміють сукупність облікових процедур, що здійснюються в певній послідовності в кожному обліковому періоді. Зазвичай включає наступні процедури: реєстрацію операцій в облікових регістрах, складання Головної книги (оборотного балансу), заключного балансу, фінансових звітів та інших форм звітності [1]

Поняття облікового циклу зустрічається частіше у зарубіжних бухгалтерських виданнях, де до нього включають серію кроків, що відбуваються з моменту здійснення операції (транзакції) до її включення до фінансової звітності [2].

Подібне тлумачення облікового циклу наводить К. М. Нарібаєв: обліковий цикл «складається з ряду процедур, що виконуються в визначеній послідовності – вимірювання та збір первинної інформації, її класифікація і запис в конкретні матеріальні носії, обробка та отримання зведених даних та складання звітних форм. Таким чином, цикл охоплює час від моменту отримання вихідних даних до моменту отримання балансу або, дорівнює проміжку часу від балансу до балансу» [6].

Досліджуючи послідовність реалізації облікового циклу, слід відмітити, що його традиційно поділяють на окремі стадії: визнання, оцінка, фіксація та проведення аналізу операцій на базі первинних документів, реєстрація операцій в Головному журналі, перенос проводок до Головної книги, корегування (трансформація) обліку в кінці звітного періоду за допомогою формування Трансформаційної таблиці, закриття рахунків в кінці звітного періоду, формування фінансової звітності (табл. 2) [9].

Використання поняття «стадія» для розмежування окремих процедур облікового циклу є вмотивованим, оскільки стадія визначається як певний відрізок процесу, що вирішує окреме завдання, а тому є логічно завершеним. Подібної думки дотримується і Шпак В. А.: «якщо етапи обліку показують черговість здійснення процедур та рівень оброблення (систематизації, узагальнення) облікової інформації, то стадії облікового процесу характеризують лише порядок послідовного виконання облікових процедур, тобто їхню черговість у межах певного етапу: стадія документації, стадія облікової реєстрація, стадія звітності» [11].

Таблиця 2

Характеристика стадій облікового циклу

Стадія	Сутність
Проведення аналізу операцій на базі первинних документів	Ідентифікація господарської операції, проведення її аналізу, надання грошового вимірника (оцінка), реєстрація у первинному документі
Реєстрація операцій в Головному журналі	Відображення операцій у Журналі реєстрації господарських операцій за дебетом і кредитом
Перенос проводок до Головної книги	Рознесення операцій за відповідними рахунками Головної книги
Формування пробного балансу	Підготовка пробного балансу з метою перевірки балансового рівняння
Корегування (трансформація) пробного балансу	Корегування пробного балансу в кінці звітного періоду за допомогою формування Трансформаційної таблиці
Закриття рахунків в кінці звітного періоду	Закриття тимчасових рахунків, зокрема доходів і витрат
Формування фінансової звітності	На основі відкоригованого пробного балансу формується остаточний баланс та інші форми звітності

Поставивши у відповідність окремими стадіям облікового циклу конкретні елементи методу бухгалтерського обліку можна визначити місце і роль оцінки, що знаходиться на перетині вказаних понять (рис. 1).

Не зупиняючись детально на поясненні взаємозв'язку усіх елементів методу бухгалтерського обліку за усіма стадіями облікового циклу, звернемо нашу увагу на роль і місце оцінки як об'єкту нашого дослідження.

На початку облікового циклу оцінка має першочергове значення, оскільки надає різнорідним гос-

подарським операціям єдиного грошового виразу з використанням необхідного методу оцінювання.

Надалі у ході формування пробного балансу перевіряється відповідність обраних оцінок обліковій методології: концептуальній основі складання і подання фінансової звітності, використовуваним стандартам для обліку того чи іншого об'єкта.

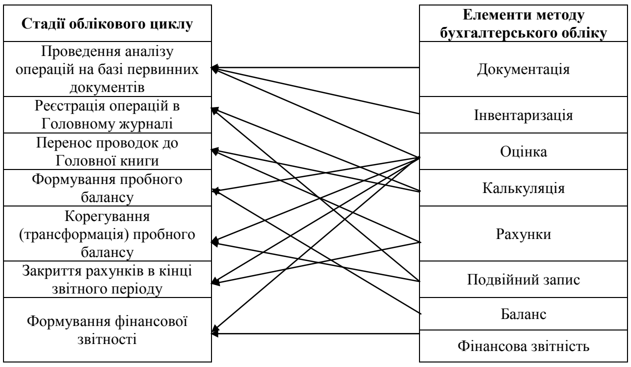

Рис. 1. Місце оцінки як елементу методу бухгалтерського обліку за різними стадіями облікового циклу

Оцінка має значну роль під час трансформації пробного балансу насамперед для об'єктів бухгалтерського обліку, грошові потоки, вигоди та зобов'язання за якими потребують розподілу за звітними періодами, а також врахування впливу подій після дати балансу. Таким чином на етапі корегування пробного балансу відбувається врахування впливу облікових оцінок на формування фінансової звітності та зростає необхідність адекватного професійного судження бухгалтера для забезпечення реалістичності, єдності, достовірності таких оцінок.

У ході закриття рахунків оцінюється фінансовий результат (прибуток чи збиток) з яким завершує свій обліковий цикл суб'єкт господарювання.

Формування фінансової звітності пов'язане передусім з наведення статей звітних форм у певній нормативній оцінці, а також згідно з критерієм суттєвості та прийнятим рівнем агрегації.

Висновки. У теорії бухгалтерського обліку власне процес здійснення оцінки узагальнюється у ряді послідовних технічних етапів, у ході яких реалізуються основні цілі оцінки: формування інформації для користувачів фінансової звітності, що має відповідні якісні характеристики, забезпечення збережуваності майна та економічної ефективності його використання, визначення фінансового результату.

У ході паралельного аналізу таких облікових понять як «оцінка», «обліковий цикл» було обґрунтовано її роль та місце за різними стадіями облікового циклу у єдності та нерозривному взаємозв'язку між методом бухгалтерського обліку та облікового процесу, що носить замкнутий характер. На відміну від існуючих підходів, проілюстровано доцільність і важливість оцінки у ході реалізації конкретних облікових процедур за стадіями облікового циклу. Проведений аналіз взаємозв'язку стадій облікового циклу та елементів методу бухгалтерського обліку дозволив провести обґрунтування ролі і місця оцінки на цих стадіях.

Список літератури:

1. Accounting cycle // http://www.investopedia.com/terms/a/accounting-cycle.asp
2. Бухгалтерский словарь // http://www.bibliotekar.ru/kodex-11-23/109.htm
3. Бухгалтерський облік у сільському господарстві України: підруч. / [Плаксієнко В. Я., Пісьмаченко Л. М., Павлова Г. Є. та ін.]; за заг. ред. В. Я. Плаксієнка.– Дніпропетровськ: Видавництво Овсяннікова, 2009. – 486 с.
4. Канцедал Н. А. Моделювання варіантів взаємодії елементів методу бухгалтерського обліку / Н. А. Канцедал // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2(10). – С. 144-149. – Серія: Економічні науки.
5. Кірейцев Г. Г. Методологічні аспекти розвитку бухгалтерського обліку / Г. Г. Кірейцев // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2000. – № 8. – С. 2–6.
6. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебн. пособие для вузов. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
7. Сук Л. К. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / Л. К. Сук, П. Л. Сук. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Знання, 2008. – 507 с.
8. Супрунова І. В. Розвиток оцінки в бухгалтерському обліку / І. В. Супрунова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 3(24). – 481-484 с.
9. Фінансовий облік. Навч. посібник. / За ред. В. К. Орлової, М. С. Орлів, С. В. Хоми. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 510 с.
10. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 535 с.
11. Шпак В. А. Концептуальна модель організації системи бухгалтерського обліку / В. А. Шпак. – Вісник Львівської комерційної академії. – 2011. – Вип. 36. – С. 450-453. – Серія економічна.

Тычук Т.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

МЕСТО И РОЛЬ ОЦЕНКИ КАК ЭЛЕМЕНТА МЕТОДА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ПО РАЗЛИЧНЫМ СТАДИЯМ УЧЕТНОГО ЦИКЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье обосновано место и роли оценки как одного из элементов метода бухгалтерского учета во взаимосвязи с различными стадиями учетного цикла предприятия с момента совершения хозяйственной операции до ее включения в финансовую отчетность.

Ключевые слова: оценка, элемент метода бухгалтерского учета, учетный цикл, стадия.

Tychuk T.O.
Kyiv National University of Trade and Economics

PLACE AND ROLE OF EVALUATION AS PART OF THE METHOD OF ACCOUNTING FOR DIFFERENT STAGES OF THE BUSINESS CYCLE

Summary
Article deals with the place and role of valuation as one of the elements of the accounting method in relation to different stages of accounting cycle of enterprise from occurrence of business transaction till its inclusion in the financial statements.
Keywords: valuation, element of accounting method, accounting cycle, stage.

УДК 338.486

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТУРИЗМІ

Хлопяк С.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджуються проблеми формування державної інвестиційної політики в галузі туризму. Запропоновані математичні методи оцінки її ефективності. Обгрунтована необхідність регіоналізації державних інвестиційних програм. Визначені пріоритетні напрями інвестування для туристично-рекреаційних регіонів з різними показниками інвестиційної привабливості.
Ключові слова: туризм, інвестиції, державна інвестиційна політика, інвестиційна привабливість, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. В умовах глибокої фінансово-економічної кризи проблема недостатності існуючих джерел покриття нагальних інвестиційних потреб вітчизняної галузі туризму набуває особливої актуальності. Динаміка власних доходів туристичних підприємств, призначених для капіталізації (прибуток, амортизаційні відрахування), здебільшого перекривається зростанням цін у капітальному будівництві, падінням валютного курсу та посиленням податкового тиску на підприємницьку діяльність. В умовах, що склалися, компенсування нестачі ресурсів ринкових агентів на неінфляційній основі виявляється неможливим і за рахунок державних асигнувань. Дефіцитність бюджету та високий рівень недофінансування соціальної сфери не дозволяють сподіватися на збільшення у найближчі роки централізованих інвестицій до розмірів, необхідних для повного подолання галузевої кризи капіталовкладень та активного оновлення матеріально-технічної бази туризму.

Зниження внутрішньої інвестиційної активності на туристичному ринку України у теперішній час повинно відшкодовуватися передусім адекватним збільшенням обсягів іноземних та приватних вітчизняних вкладень у інвестиційні проекти туристичного спрямування. Проте для його забезпечення та нормалізації відтворювального процесу в галузі потрібні принципово нові інструменти державного впливу на розвиток та функціонування ринку капіталів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестиційного забезпечення туристичної діяльності розглядаються у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Різні його аспекти знайшли своє відображення у наукових роботах Ф. Котлера, В.А. Квартальнова, А.Б. Здорова, А.П. Ковальчука, М.П. Мальської, Н.Д. Закоріна [1], О.О. Колесник [2] та багатьох інших. Ними достатньо ґрунтовно досліджені питання провадження державної інвестиційної політики в галузі туризму, особливості інвестиційних процесів у туризмі, оцінки ефективності використання державних та приватних інвестицій при реалізації галузевих бізнес-проектів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, розглядаючи механізми управління інвестиційною діяльністю та проблеми залучення інвестицій до туристичної галузі, зазначені автори використовують переважно недиференційований підхід до об'єкту дослідження, не звертаючи належної уваги або ігноруючи зовсім існування суттєвих розбіжностей у початкових ресурсних передумовах розвитку туризму у різних регіонах країни та існування у них особливих інвестиційних потреб щодо розвитку туристичної діяльності.

Метою статті є оцінка впливу механізмів державного інвестиційного регулювання на розвиток туристичної діяльності в Україні та визначення пріоритетних напрямів розробки регіональних інвестиційних стратегій з урахуванням інтегральної та часткової оцінок інвестиційної привабливості туристично-рекреаційних територій.

Виклад основного матеріалу. Дефіцит внутрішніх інвестиційних ресурсів підприємств вітчизняного туристично-рекреаційного комплексу та відтік індивідуальних туристів у бік приватного сектору призводять до простою наявної матеріальної бази туризму та уповільнення темпів її оновлення і реконструкції. Цими ж причинами багато в чому пояснюється і досить стриманий інтерес до туристичного бізнесу з боку зовнішніх, національних та іноземних, інвесторів.

За таких умов об'єктивно посилюється роль державного регулювання інвестиційного процесу в галузі туризму. Обґрунтована та виважена політика сприяння його активізації, підкріплена реальною програмою дій, підвищує впевненість представни-

© Хлопяк С.В., 2015

ків фінансових кіл у тому, що пропоновані для реалізації проекти знаходяться у повній відповідності з урядовою стратегією розвитку і одержать необхідну підтримку на державному рівні. Особливого значення для інвесторів набувають, крім того, стабільність економічної ситуації; прозорість законодавчої бази регулювання інвестиційної діяльності; фактичні та перспективні розміри місцевих ринків; рівень правової захищеності капіталів, ввезеного майна і дивідендів; визначеність відносин власності; наявність дійової системи страхування інвестицій; ступінь розвитку фінансового сектору та ринку цінних паперів; конвертованість національної валюти; порядок нарахування амортизації; ділова та професійна кваліфікація місцевих підприємців тощо.

Незважаючи на прийняття з часу проголошення незалежності великої кількості нормативно-правових актів, які безпосередньо регулюють інвестиційну діяльність, варто зазначити, що українські владні інституції проводили в цей період загалом вкрай непослідовну політику в сфері заохочення інвестицій. І без того заплутане чинне законодавство постійно зазнавало змін та доповнень, які часто суттєво погіршували існуючі організаційно-економічні умови інвестування. Разом з тим, і дотепер залишається багато невирішених питань, що стосуються його нормативного забезпечення, в тому числі у галузі податкового, валютного та банківського регулювання, надання гарантій, механізму реалізації заставного права і т.д. Ефективному розгортанню проектів розвитку туристичної діяльності в Україні перешкоджають обмежена кількість надійних партнерських банків, високі процентні ставки, відсутність пільгових умов функціонування підприємств туризму, принаймні, у перші роки освоєння інвестицій.

Специфіка туристичної галузі у багатьох випадках вимагає від держави виконання функцій не лише регулятора інвестиційного процесу, але і активного його учасника. Вагомих бюджетних вкладень потребує вирішення завдань просування національного туристичного продукту на зарубіжних ринках, фінансування проектів розвитку туристичної інфраструктури країни, а саме реконструкції аеропортів та автомагістралей, облаштування пляжів і паркових зон, будівництва центрів відпочинку та об'єктів спортивного призначення, здійснення екологічного захисту територій і т.д. Зволікання з реалізацією цих заходів спричинює, насамперед, відчутне ускладнення процесу залучення до сфери туризму іноземних інвестицій, з якими в Україні, принаймні на рівні місцевих адміністрацій, пов'язуються великі надії на подолання проблеми безробіття та поступове реконструювання регіональної економіки. Адже будь-якій інвестор, що володіє достатніми фінансовими ресурсами для вкладення в капіталомісткі проекти, ризикуватиме тільки тоді, коли буде впевнений у потенційному ринку.

У цьому сенсі активність інвестиційної діяльності в галузі туризму безпосередньо залежить і від потужності туристичного потоку, тому такі засоби державної політики, як сприяння диверсифікації готельної пропозиції шляхом фінансової підтримки малого бізнесу, субсидування деяких категорій туристів, розвиток накопичувальних схем, що заохочують внутрішній туризм та ін., також мають позитивне значення для формування в туристичній сфері сприятливого інвестиційного клімату.

Фактична відсутність вищеперерахованих дій призводить до вкрай низького взаємозв'язку обсягів інвестування (фактор А) зі зростанням доходів туристичних підприємств (фактор В). Ступінь його щільності можна опосередковано встановити за допомогою коефіцієнта взаємної відповідності вказаних показників в розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо питому вагу останніх за кожною групою розподілу позначити відповідно через ω_i для фактора А та ω_j для фактора В, то при незалежності порівнюваних явищ формула обчислення міри неоднорідності Шеннона (Н) з урахуванням сукупної ентропії як суми індивідуальних, набуває вигляду:

$$H(A+B) = H(A) + H(B) = -\sum_{i=1}^{m}\omega_i \log_2 \omega_i - \sum_{j=1}^{m}\omega_j \log_2 \omega_j \qquad (1)$$

де m – кількість груп адміністративно-територіальних одиниць, виділених за кожним із факторів.

При залежності явищ:

$$H(AB) = -\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{m}\omega_{ij}\log_2 \omega_{ij} \qquad (2)$$

З теорії інформації відомо, що Н (А+В) ≥ Н (АВ), причому, чим більшим є співпадання територіальних контурів за обома факторами, тим більшою виявляється різниця між лівою та правою частинами наведеної нерівності (ΔНАВ):

$$\Delta H_{AB} = H(A+B) - H(AB) \qquad (3)$$

Коефіцієнт взаємної відповідності явищ, таким чином, може бути розрахований віднесенням величини ΔНАВ до Н(АВ):

$$K_{AB} = \frac{\Delta H_{AB}}{H(AB)} \cdot 100\% \qquad (4)$$

Інформаційна сітка для його визначення у випадку, що розглядається, представлена в таблиці 1. Зауважимо, що вибір у ній в якості «інвестиційного» фактора приросту процентного відношення розмірів інвестування до обсягів реалізації туристичних послуг пояснюється настільки малими вкладеннями коштів у розвиток матеріальної бази туризму в деяких областях, коли навіть їх багаторазове зростання саме по собі не може суттєво впливати на узагальнені кількісні показники ефективності функціонування туристичних підприємств регіону.

Таблиця 1

Визначення коефіцієнта взаємної відповідності динаміки інвестування у матеріальну базу туризму та обсягів реалізації туристичних послуг у 2011-2013 рр.

Приріст %-го відношення розмірів інвестування до обсягів реалізації туристичних послуг, (А)	Темп росту обсягів реалізації туристичних послуг, (В)				∑А
	менше 75%	75 – 100%	100 – 125%	понад 125%	
менше -5%	3	1	2	2	8
	0,111	0,037	0,074	0,074	0,296
	0,352	0,176	0,278	0,278	0,520
-5 – 0%	2	1	2	0	5
	0,074	0,037	0,074	0,000	0,185
	0,278	0,176	0,278	0,000	0,451
0 – 5%	3	1	0	1	5
	0,111	0,037	0,000	0,037	0,185
	0,352	0,176	0,000	0,176	0,451
понад 5%	0	4	3	2	9
	0,000	0,148	0,111	0,074	0,333
	0,000	0,408	0,352	0,278	0,528
∑В	8	7	7	5	27
	0,296	0,259	0,259	0,185	1,000
	0,520	0,505	0,505	0,451	0,000

Джерело: розроблено автором на основі [3, 4]

За даними таблиці віднаходимо:

$$H(A) = 0,520 + 0,451 + 0,451 + 0,528 = 1,950$$

$$H(B) = 0,520 + 0,505 + 0,505 + 0,451 = 1,981$$

$$H(AB) = 3,560; \Delta H_{AB} = 1,950 + 1,981 - 3,560 = 0,371$$

$$K_{AB} = \frac{0,371}{3,560} \cdot 100\% = 10,4\%$$

Підтверджений розрахунками стан справ, при якому динаміка доходів суб'єктів туристичної діяльності лише на 10,4% визначається обсягом освоюваних ними капітальних вкладень, заслуговує негативної оцінки, навіть зважаючи на те, що отриманий коефіцієнт насправді є дещо більшим, оскільки не враховує хронологічного розриву між здійсненням та одержанням віддачі від інвестицій, а також пов'язаних цим простоїв експлуатаційних потужностей підприємств.

Досвід попередніх років показує, що проблеми відродження та подальшого розвитку інвестиційного потенціалу туристичної сфери України навряд чи вдасться вирішити прийняттям одночасних регулюючих актів або низкою розрізнених організаційно-технічних заходів. Систематизувати їх використання повинна розробка концептуальної схеми інвестиційного процесу, яка, з одного боку, виходила б із соціально-економічних завдань, що потребують невідкладного розв'язання, а з іншого, із реальних можливостей ще до кінця не зруйнованого вітчизняного інвестиційного комплексу.

Базовою передумовою ефективності дії цієї схеми має стати регіоналізація усіх аспектів здійснення державної інвестиційної політики, що передбачає, по-перше, перерозподіл прав і повноважень між центром і регіонами на користь останніх, а по-друге, посилення впливу держави на регіональний розвиток за допомогою інвестиційних рішень. У цьому разі не обійтися без створення регіональних державних програм, якими б визначалися умови прискореного розвитку перспективних територіально-господарських комплексів та чітко окреслювалися засоби їх досягнення, що можуть виступати у вигляді прямого державного інвестування, залучення іноземного капіталу, формування спеціальних фондів цільового фінансування, пільгового оподаткування та кредитування, особливо у тих районах, де склалися найсприятливіші обставини для економічного зростання, або, навпаки, мають місце надзвичайні екологічна, демографічна та ін. ситуації.

Поряд із встановленням сприятливого інвестиційного клімату ключовим питанням у розробці стратегії залучення до галузі туризму міжнародних інвестицій є створення методологічно обгрунтованої системи комплексного моніторингу привабливості туристично-рекреаційних територій країни як об'єктів інвестування. Аналіз свідчить, що переважна більшість інвестиційних рішень в сфері туристичного бізнесу сьогодні приймається головним чином емпіричним шляхом без аналізу ресурсного, виробничого та демографічного потенціалу регіону, в територіальних межах якого передбачається здійснення капітальних вкладень. Зі зрозумілих причин це істотно підвищує ступінь їх ризикованості та, як наслідок, значно скорочує розміри регіональних інвестиційних потоків.

Крім відкриття нових можливостей географічної диверсифікації вкладень для вітчизняних та зарубіжних інвесторів оцінка інвестиційної привабливості рекреаційних територій є також важливим завданням регіональної туристичної політики. Зокрема, у тій її частині, де цілі та напрями розвитку туризму в регіонах співвідносяться з наявними ресурсами їх реалізації.

На відміну від інших створюваних з аналогічними цілями методик універсального та галузевого характеру, механізм визначення інвестиційного потенціалу туристичних територіальних комплексів в першу чергу повинен передбачати дослідження ресурсних передумов забезпечення їх атрактивності для подорожуючих: унікальності природних та антропогенних ландшафтів, концентрації загальновідомих пам'яток історії, культури, археології та містобудування, об'єктів монументального і садово-паркового мистецтва. В той же час, оскільки ефективне залучення перерахованих факторів до процесу формування туристичного продукту безпосередньо залежить від сприятливості економічного та технологічного середовища їх використання, належну увагу в процесі аналізу необхідно приділяти вивченню транспортної доступності регіону, розвиненості його інвестиційної інфраструктури, насиченості місцевого туристичного ринку, розгалуженості регіональної мережі закладів торгівлі та громадського харчування, зайнятості населення і т.д. Особливого ставлення до того ж потребує врахування питомих показників екологічного забруднення досліджуваних територій.

У відповідності з вказаними вимогами в основу оцінки інвестиційної привабливості туристично-рекреаційних регіонів України, на нашу думку, мають бути покладені 5 груп факторів:

1. Природно-ресурсні та екологічні.
2. Історико-культурні.
3. Інфраструктурні.
4. Фактори туристичного освоєння території.
5. Соціально-економічні.

Їх кількісна формалізація здійснювалася нами за офіційними статистичними даними 2009-2013 рр. Державного агентства України з туризму та курортів, Державної служби статистики, Міністерства регіонального розвитку та будівництва, Міністерства охорони навколишнього природного середовища тощо в розрізі 24 областей країни та Автономної Республіки Крим.

Розрахунок синтетичних показників інвестиційної привабливості певного регіону за кожною групою факторів проводився при цьому згідно з авторською формулою (1), вираз під коренем у якій являє собою середньоквадратичне відхилення індивідуальних кількісних характеристик регіону від «еталонного» рівня:

$$R_i = 1 - \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^{n}(1-r_j)^2}{n}}, \qquad (5)$$

де R_i – синтетична оцінка інвестиційної привабливості регіону за i-ою групою факторів;

r_j – часткові оцінки за кожним (j-им) фактором i-ої групи: $r_j = \frac{N_j}{N_{max}}$;

N_j – фактичний (об'ємний) показник регіону за j-им фактором;

N_{max} – максимальний показник N_j серед обстежуваних регіонів;

n – кількість показників (факторів) i-ої групи.

Порівняно з методами рангового аналізу, що у подібних випадках найчастіше зустрічаються в науковій літературі, використання запропонованого порядку обчислень дозволяє отримати набагато об'єктивнішу картину існуючої міжрегіональної диференціації за предметом дослідження.

Значення інтегральних показників, визначені з урахуванням отриманих експертним шляхом коефіцієнтів вагомості розглянутих груп факторів, дозволили здійснити розподіл туристично-рекреаційних регіонів України за рейтингом їх інвестиційної привабливості:

1) *регіони найвищої інвестиційної привабливості:* АР Крим, м. Київ та Київська область, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області;

2) *регіони високої інвестиційної привабливості:* Тернопільська, Одеська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська області;

3) *регіони середньої інвестиційної привабливості:* Запорізька, Вінницька, Харківська, Херсонська, Сумська, Миколаївська, Полтавська області;

4) *регіони низької інвестиційної привабливості:* Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Житомирська, Луганська області.

Відповідно до особливостей інвестиційних умов регіонів у складі виділених територіальних груп для кожної з них можуть бути рекомендовані пріоритетні напрями здійснення капіталовкладень у будівництво і реконструкцію об'єктів туристичної сфери (табл. 2).

З огляду на відносно стійкий характер регіональних факторів, прийнятним для періодичного

Таблиця 2

Інвестиційна характеристика туристично-рекреаційних регіонів України

Групи регіонів	Умови інвестиційної діяльності	Пріоритетні напрями інвестування
Регіони найвищої інвестиційної привабливості	Найпотужніший ресурсний потенціал розвитку туризму, який формують, передусім, якісні географічні характеристики регіонів: наявність гірських масивів (за винятком Київської області), вихід до моря (Крим), близькість державного кордону. 5 з 6 регіонів групи мають найбільші в країні синтетичні показники сприятливості історико-культурних факторів. Особливе місце Київської області визначає столичний статус її адміністративного центру. Щільність обслуговуваного туристичного потоку в середньому на 50% вище, ніж в цілому по Україні. Розгалужена інвестиційна та туристична інфраструктура.	Будівництво курортних готелів і санаторіїв, облаштування пляжів, аквапарків, об'єктів спортивного та оздоровчого призначення (Крим). Діловий, екскурсійний, релігійний туризм; будівництво приміських туристичних комплексів і баз відпочинку (Київ та Київська область, Львів). Сільський зелений туризм; спорудження гірськолижних станцій і трас, підйомників, канатних доріг, невеликих гірських готелів і молодіжних турбаз (гірські райони Карпат і Криму). Будівництво закладів індустрії дозвілля та розваг у великих містах і туристичних центрах.
Регіони високої інвестиційної привабливості	Синтетичні показники інвестиційної привабливості на 10-30% нижче, ніж у регіонів першої групи. Одеська область характеризується високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури (6 місце у загально-державному рейтингу) та сприятливими соціально-економічними умовами для реалізації інвестиційних проектів в сфері туризму (7 місце). Привабливість інших регіонів обумовлюють головним чином природно-ресурсні та історико-культурні фактори. Рівень туристичного освоєння перших чотирьох за інтегральною оцінкою областей групи відповідає середнім по країні показникам.	Будівництво приморських та при-озерних пансіонатів, баз відпочинку, молодіжних таборів (Одеська, Рівненська, Волинська області). Використання в рекреаційних цілях периферійних (буферних) зон національних парків і природних заповідників (Черкаська, Тернопільська, Хмельницька, Одеська області). Реконструкція старовинних замків і фортець (Волинська, Тернопільська, Рівненська, Хмельницька області). Релігійний туризм (Чернігівська область − християнство; Черкаська − хасидизм).
Регіони середньої інвестиційної привабливості	Досить обмежений потенціал природних та історико-культурних ресурсів. Туристичний профіль більшості областей визначають гідрологічні об'єкти: судноплавні ріки та рекреаційні акваторії морів. Туристична освоєність території, розгалуженість інфраструктури туризму та сприятливість соціально-економічних умов характеризуються подібними до другої групи регіонів середніми показниками. Полтавська, Вінницька, Херсонська та Сумська області відзначаються високим рівнем забезпеченості сільськогосподарською продукцією (відповідно 2, 4, 9 і 10 місця в Україні) та переважно невеликою вартістю робочої сили.	Сільський зелений та аграрно-рекреаційний туризм (Вінницька, Полтавська, Сумська області). Діловий, промисловий туризм; будівництво приміських закладів відпочинку населення (Харків, Запоріжжя, Миколаїв). Спорудження об'єктів інфраструктури водного туризму: флотелів, ботелів, човнових станцій (на узбережжі морів та вздовж великих річок). Створення соціально орієнтованих підприємств курортно-рекреаційної сфери у приморських районах Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей.
Регіони низької інвестиційної привабливості	Низька туристична освоєність території та посередні соціально-економічні умови для капіталовкладень в туристичні об'єкти. Водночас східні області групи з високим загально-економічним потенціалом (Донецька, Дніпропетровська) мають найрозвиненішу в країні інфраструктуру туризму та великий внутрішній попит на туристичні послуги. Інвестиційний рейтинг інших регіонів забезпечує наявність незначних історико-культурних (Кіровоградська область) та природно-географічних ресурсів (Житомирська область). Дніпропетровська та Кіровоградська області перетинаються великими судноплавними ріками; а один з кордонів Донецької утворює частина узбережної смуги Азовського моря. Усі синтетичні показники інвестиційної привабливості Луганської області є одними з найнижчих в Україні.	Діловий, альтернативний (екстремальний), промисловий туризм (Донецька, Дніпропетровська, Луганська області). Будівництво санаторіїв і туристичних баз поблизу великих міст та у Приазов'ї для літнього відпочинку мешканців густонаселених районів Донбасу. Річковий туризм (Дніпропетровська, Кіровоградська області). Створення антропогенних рекреаційних ландшафтів: тематичних парків, ботанічних садів, штучних об'єктів для спортивного туризму. Будівництво мотелів, ротелів, кемпінгів на автодорожніх шляхах (східні області).

оновлення сформованого інвестиційного рейтингу територій слід вважати термін у 3-4 роки. Протягом вказаного часу може зазнавати виправданих ситуацією коректувань і склад покладених в його основу аналітичних показників.

Створення хронологічно актуалізованої бази даних щодо інвестиційного потенціалу туристичних регіонів України дозволить великим компаніям та фірмам розробляти власну інвестиційну стратегію на тривалу перспективу, пов'язуючи її з можливостями регіональних туристичних ринків та ринків засобів виробництва, точніше враховувати ризик реалізації проектів капіталовкладень та прогнозувати їх економічну ефективність.

Висновки і пропозиції. Недосконалість державної інвестиційної політики в умовах обмеженості внутрішніх інвестиційних ресурсів та фактичної відсутності бюджетного фінансування розвитку туристичної галузі викликають уповільнення темпів оновлення матеріально-технічної бази вітчизняного туризму та зниження рівня його міжнародної конкурентоспроможності. На тлі глибокої фінансово-економічної кризи тенденційно послаблюється і залежність між обсягами капітальних вкладень та показниками результативності функціонування туристичних підприємств, що з неминучістю призводить до зменшення їх зацікавленості у нарощуванні інвестиційної активності. Усе це вимагає пошуку нових механізмів впливу на галузеві інвестиційні процеси, які були б орієнтовані на отримання максимальної віддачі за наявних можливостей. Перспективним напрямом вирішення поставленого завдання, на нашу думку, є розробка регіональних інвестиційних програм, складених з урахуванням ресурсних передумов та індексів інвестиційної привабливості туристично-рекреаційних територій.

Список літератури:

1. Закорин Н. Д. Инвестиционное развитие сферы туризма региона / Н. Д. Закорин // Российское предпринимательство. – 2006. – № 2(74). – С. 101-106.
2. Колесник О. О. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку туризму в Україні / О. О. Колесник // Економіка. Управління. Інновації. – 2011. – № 2(6).
3. Туристична діяльність в Україні у 2011 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 76 с.
4. Туристична діяльність в Україні у 2013 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Хлопяк С.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРИЗМЕ

Аннотация
В статье исследуются проблемы формирования государственной инвестиционной политики в области туризма. Предложены математические методы оценки ее эффективности. Обоснована необходимость регионализации государственных инвестиционных программ. Определены приоритетные направления инвестирования для туристско-рекреационных регионов с разными показателями инвестиционной привлекательности.
Ключевые слова: туризм, инвестиции, государственная инвестиционная политика, инвестиционная привлекательность, региональное развитие.

Khlopiak S.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

STATE MECHANISM FOR REGULATING INVESTMENT IN TOURISM

Summary
The article researches the process of development of the state investment policy in tourism and suggests mathematical methods for assessing its effectiveness. It defines the necessity of regionalization of state investment programmes and outlines investment priorities for tourism and recreational areas with different indices of investment attractiveness.
Keywords: tourism, investment, state investment policy, investment attraction, regional development.

УДК 388.1

ГАРМОНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ДО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВ ДОРОЖНЬОЇ ГАЛУЗІ НА ОСНОВІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Хоменко І.О., Бабаченко Л.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті проаналізовано сучасний стан фінансування дорожньої галузі за умов зменшення витрат державних коштів. Розглянуто світовий досвід фінансування на засадах державно-приватного партнерства. Проаналізовано обсяги та джерела фінансування у дорожню галузь. Запропоновано гармонізаційно-структурну модель до управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі на основі державно-приватного партнерства. Доведено, що механізм державно-приватного партнерства є однією із основних форм залучення бізнес-структур до реалізації капіталомістких загальнодержавних і регіональних програм фінансування дорожньої галузі.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, дорожня галузь, фінансування, транспортна інфраструктура, гармонізаційно-структурна модель.

Постановка проблеми. В умовах обмеженості фінансових ресурсів пріоритетною задачею дорожнього господарства є забезпечення нормативного рівня споживчих якостей на якомога більшій протяжності найбільш завантаженої мережі автомобільних доріг. Чим більший обсяг транспортної роботи буде виконано на дорогах з нормативним рівнем споживчих якостей – тим вище буде ефективність дорожнього господарства. В умовах достатнього фінансового ресурсу пріоритетною задачею дорожнього господарства є подальший розвиток мережі доріг та рівня споживчих якостей існуючих доріг. Чим більший обсяг фінансового ресурсу буде виділений на розвиток мережі – тим вище буде ефективність дорожнього господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та використання фінансових ресурсів підприємств висвітлюються у працях українських економістів В.М. Братішка, З.С. Варналія, В.М. Гейця, А.С. Гальчинського, І.І. Гейдора, В.І. Грушка, О.Д. Заруби, В.П. Ільчука, Б.Є. Квснюка, В.І. Кравченка, К.В. Павлюк, А.М. Поддєрьогіна, Г.О. П'ятаченка, О.С. Редькіна, М.І. Савлука, М.І. Сивульського, В.М. Федосова, В.В. Шокуна, С.І. Юрія та ін., а також зарубіжних учених. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних засад розв'язання проблем, пов'язаних із розвитком системи управління дорожнім господарством та транспортної інфраструктури зробили у своїх працях такі науковці, як: А.Л. Шаповалов, Є.Б. Угненко, В.Н. Луканін, Ю.Д. Проник, В.І. Павлов, В. Ф. Демішкан, В. П. Гончаренко, Є.Д. Прусенко, В.В. Сизоненко, І.Ю. Ховавко, Н.М. Андрєєва, І.С. Чоборовська, Н.О. Нечитайло, О.В. Храпаль, А.М. Новікова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатнє фінансування дорожньої галузі України та підвищення інтенсивності руху на автошляхах призвело до суттєвого погіршення технічного стану інфраструктури та рівня безпеки. А тому розробка ефективної моделі фінансування набуває особливої актуальності.

Метою статті є розробка гармонізаційно-структурної моделі до управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі на основі державно-приватного партнерства (ДПП).

Виклад основного матеріалу. На сьогодні доступно безліч джерел фінансування, проте важливо виділити особливості національних та міжнародних. Процедури фінансування можуть бути значно ускладнені, якщо у країні на даний момент високий рівень інфляції і відповідно проблеми з конвертованістю національної валюти. Міжнародне фінансування стає все важливішим і здійснюється на певних умовах. Серед джерел можна виділити пільгові позики, дотації і гарантії міжнародних установ (ЄІБ, ЄБРР і т.д.), у банківських консорціумів, міжнародні ринки капіталів (акції, облігації і т.д.), допомога та (пільгові) позики від інших урядів, допомога з боку міжнародних організацій (різних фондів ООН і ЄС).

Значна частина інвестицій у дорожнє господарство, як правило, виділяється з національних бюджетів, однак обсяги такого фінансування постійно скорочуються. У той же час розширюються можливості для використання банківських позик і державних заощаджень. Протягом попередніх років фінансові ринки Східної і Центральної Європи стабільно розвивалися в результаті приватизації багатьох державних підприємств і галузей, особливо в банківському та фінансовому секторі, і значного припливу прямих іноземних інвестицій. Ця тенденція супроводжувалася децентралізацією функцій і розширенням ролі місцевих і регіональних влади, які зараз вже можуть претендувати на лімітовані кошти з національних джерел фінансування. Однак зростання і масштаби внутрішніх фінансових ринків як джерела фінансування були значною мірою обмежені внаслідок постійних економічних труднощів в країнах з перехідною економікою, в яких спад супроводжувався відносно високим рівнем інфляції [1-3].

У Данії, наприклад, приблизно 33% асигнувань на автодорожню інфраструктуру покривається з бюджету центрального уряду і 66% – регіональною владою. Приблизно 11% витрат на поточне обслуговування автомобільних доріг фінансується центральним урядом і 89% – регіональною владою.

Національне фінансування у Фінляндії здійснюється головним чином з бюджету центрального уряду. Автомобільні і залізничні шляхи фінансуються центральним урядом, а оснащення та обладнання вулиць в муніципалітетах – за рахунок муніципальних адміністрацій. Міжнародне фінансування (позики ЄІБ) залучається в якості додаткового джерела фінансування для деяких масштабних інвестиційних проектів.

Фінансування проектів у сфері транспортної інфраструктури в Польщі розрізняється залежно від виду транспорту. Інфраструктура національного значення фінансується приблизно на 50% з національних джерел і на 50% з міжнародних джерел. Практично всі нові капіталовкладення фінансуються за рахунок дотацій ЄС і позик міжнародних фінансових установ (МФУ).

© Хоменко І.О., Бабаченко Л.В., 2015

У Швеції основними джерелами фінансування автодорожньої та залізничної інфраструктури служить державне фінансування з бюджету центрального уряду і місцевих бюджетів муніципалітетів. В останні роки зросла роль національного фінансового ринку як одного із джерел фінансування автомобільних доріг і залізниць.

У Туреччині більша частина проектів морських портів фінансується з національного бюджету, однак брак ресурсів призводить до затримок у своєчасному завершенні проектів. Інші проекти фінансуються за допомогою пільгових позик, дотацій і гарантій міжнародних фінансових установ.

У Великобританії відповідальність за капіталовкладення, модернізацію, ремонт та поточне обслуговування залізничної мережі несе компанія «Рейлтрек лтд». Залучаються різні джерела фінансування, в тому числі: національний фінансовий ринок, користувачі транспортної системи, органи регіональної влади, а також міжнародні джерела фінансування.

Можна провести відмінність між двома основними видами міжнародних фінансових ресурсів: фінансові кошти міжнародних фінансових установ та фінансові кошти міжнародних урядових організацій. Важливо відзначити, що такі фонди ЄС як Європейський регіональний фонд розвитку, бюджет ТЄМ-Т, PHARE, ІСПА і т.д., створені для обслуговування жорстко відібраних проектів у державах-членах, самих по собі недостатньо для фінансування великомасштабних програм розвитку інфраструктури. Передбачається, що держави-члени будуть також вносити досить значні суми в загальний бюджет для фінансування кожного проекту в галузі дорожнього господарства. ЄІБ може надавати фінансові кошти тільки на ті проекти, щодо яких була підтверджена техніко-економічна і фінансова життєздатність. Позики ЄІБ гарантуються Європейським союзом. Держави – члени Союзу – акціонери ЄІБ – не отримують дивідендів, тому Банк може на вигідних умовах запозичувати на міжнародному фінансовому ринку. Для транспортного сектора особливе значення мають терміни сплати, зокрема в разі великомасштабних капіталовкладень в інфраструктуру.

До основних завдань управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі входять:

- розробка перспективних науково-технічних напрямків;
- відбір кращих проектів на основі висновків експертної групи (критерії відбору найкращої пропозиції тендера повинні бути якомога ясніше. Держава має свої пріоритети щодо критеріїв відбору, тому тендери кожен раз проводяться із індивідуальним підходом);
- створення сприятливих стартових умов для розвитку малих інноваційних технологічно орієнтованих підприємств дорожньої галузі;
- підтримка механізмів взаємодії з потенційними інвесторами;
- формування матеріально-технічної бази для створення і саморозвитку малих інноваційних фірм, включаючи лізинг високотехнологічного обладнання;
- акумуляція фінансових ресурсів, створення інноваційних та венчурних фондів;
- створення та управління інформаційними мережами;
- проведення висококваліфікованого консалтингу, інжинірінгу, аудиту, реклами, експертних послуг, високих технологій;
- розвиток страхування інноваційних проектів, державне страхування іноземних інвестицій, вкладених в розвиток інноваційної діяльності;
- допомога в отриманні інформації про іноземних партнерах, підписання контрактів, у тому числі міжнародних, подачі заявок в міжнародні фонди та фірми, участь у міжнародних програмах;
- навчання підприємництву в науково-технічній сфері.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» Державним агентством автомобільних доріг України було здійснено касові видатки на загальну суму 14 249 756,8 тис. грн. та кредитування в сумі 2 027 438,1 тис. грн.. З метою підвищення якості дорожніх робіт шляхом розроблення і впровадження прогресивних проектних рішень, сучасних матеріалів і нових технологій, розвитку систем контролю за станом автомобільних доріг, нормативно-технічного забезпечення функціонування та розвитку дорожнього господарства за 2014 рік виконано 170 прикладних наукових розробок [4].

Завдяки роботі дорожніх організацій у 2014 році кількість дорожньо-транспортних пригод із зазначенням виявлених недоліків в експлуатаційному утриманні доріг знизилась на 36,4% у порівнянні з 2013 роком, знято з обліку 51 місце концентрації дорожньо-транспортних пригод, які обліковувались на початок року. В цілому за 2014 рік спрямовано кошти в сумі 1 395 568,6 тис. грн., обсяг виконаних робіт становить 1 243 837,2 тис. грн., відремонтовано 30,4 млн. кв. м. вулиць і доріг комунальної власності.

Загальна оцінка гармонізаційно-структурної моделі до управління фінансовими ресурсами підприємств дорожньої галузі на основі державно-приватного партнерства ДПП може ґрунтуватися на таких показниках:

1. Витрати по проекту – технологічний аудит (чи є оптимальним комплекс технологій, застосовуваних у проекті), аудит витрат (визначення та мінімізація капітальних і поточних витрат за проектом);

2. Результативність моделі: соціально-еколого-економічний ефект (вплив проекту на розвиток регіону у разі його реалізації), інвестиційна привабливість, оцінка ризиків по проекту, бюджетна навантаження (оцінка збільшення бюджетного навантаження в результаті прийняття додаткових витратних зобов'язань і ризиків реалізації (ризиків недозавантаження об'єкта), ефективність застосування ДПП (порівняння результативності та ефективності застосування різних механізмів фінансування проекту щодо ДПП) [5].

В оцінку інвестиційної привабливості проекту ДПП важливо включати фінансовий аналіз, а саме опрацювання фінансової моделі проекту та аналіз чутливості показників результативності проекту до зміни умові його реалізації. Здатність проекту забезпечити необхідну прибутковість за вкладеними коштами при прийнятному рівні ризиків дозволяє визначити проект як привабливий для інвестора. Якщо грошові потоки за проектом не забезпечують необхідну прибутковість, в аналізі рекомендується розглянути можливість покрити відповідну частку виручки за проектом з коштів бюджету, оцінивши доцільність, обсяг і ефективність участі такого роду публічного партнера. Оцінка інвестиційної привабливості також може включати визначення кола зацікавлених осіб та потенційних інвесторів. Методи оцінки мають різну складність в залежності від специфіки проекту: більш простий – аналіз досвіду раніше реалізованих аналогічних проектів – або більш складний – оцінка ринку.

Гармонізаційно-структурна модель до управління фінансовими ресурсами на розвиток та утримання автомобільних доріг загального користування

державного значення регіону n (Qдз$_n$) визначається за формулою:

$$Qдз = (Qзаг - К - ІП) * k_{дз} * k_n,$$

де Qзаг – загальний обсяг фінансових ресурсів, тис. грн; К – погашення зобов'язань за кредитами, отриманими під державну гарантію Кабінету Міністрів України на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування (обсяг визначається відповідно до кредитних договорів), тис. грн; ІП – обсяг фінансових ресурсів, що направляється на фінансування інших потреб дорожнього господарства, тис. грн: науково-дослідні та впроваджувальні роботи у сфері дорожнього господарства; утримання галузевих закладів охорони здоров'я для реабілітації учасників ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС; витрати, пов'язані з наданням автомобільних доріг загального користування у концесію, презентацією інвестиційних проектів під час проведення міжнародних заходів, підготовкою договорів щодо виконання робіт за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, співфінансування цих робіт, нагляд за їх виконанням; розвиток виробничих потужностей дорожніх організацій та підприємств, що належать до сфери управління Укравтодору (на підставі обґрунтованих розрахунків); kдз – науково обґрунтована, виходячи з транспортної роботи та умов експлуатації, частка загального обсягу фінансових ресурсів, що направляється на фінансування автомобільних доріг загального користування державного значення; визначається за формулою:

$$kдз = ТРдз / (ТРдз + ТРмз),$$

де ТРдз – транспортна робота мережі автомобільних доріг загального користування державного значення з урахуванням умов експлуатації, брутто-тонн; ТРмз – транспортна робота мережі автомобільних доріг загального користування місцевого значення з урахуванням умов експлуатації, брутто-тонн. k_n – інтегральний коефіцієнт регіоналізації, що враховує інтенсивність руху, структуру виробничого потенціалу, нерівномірність розміщення виробництв, наявність транзитних потоків, стан соціально-економічного розвитку регіону по території якого проходить дорога.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Основною проблемою дорожнього господарства є його недостатнє фінансування. Недосконалий механізм фінансування дорожньої галузі не дозволяє в повній мірі задовольнити всі поточні потреби. А тому зміна механізму фінансування дозволить суттєвого покращити стан автомобільних доріг та інфраструктури, збільшення надходжень до державного бюджету від транзитних перевезень, зменшення транспортних витрат у вартості товарів і послуг, підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Список літератури:

1. Private Participation in Infrastructure Database Expanded methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ppi.worldbank.org/documents/methodology_expanded_May_2007.pdf
2. Володимир Демішкан: Перспективи дорожнього будівництва із застосуванням механізмів державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://investukr.com.ua/get-news/485/
3. Інвестиційні механізми структурних трансформацій у транспортній галузі. Аналітична записка: http://www.niss.gov.ua/articles/995/
4. Шкарлет С. М. Державно-приватне партнерство як один з механізмів ефективного фінансування пріоритетних проектів дорожньої галузі / С. М. Шкарлет В. П. Ільчук, І. О. Хоменко // Економічний простір: зб. наук. праць. – № 89. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2014. – 93-103 с.
5. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс] / Кращий досвід європейських фахівців працюватиме на дорожню галузь України. – Режим доступу: http://www.mtu.gov.ua/uk/transport/17513.html

Хоменко И.А., Бабаченко Л.В.
Черниговский национальный технологический университет

ГАРМОНИЗАЦИОННО-СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ ДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние финансирования дорожной отрасли в условиях уменьшения расходов государственных средств. Рассмотрен мировой опыт финансирования на основе государственно-частного партнерства. Проанализированы объемы и источники финансирования в дорожную отрасль. Предложено гармонизационно-структурную модель управления финансовыми ресурсами предприятий дорожной отрасли на основе государственно-частного партнерства. Доказано, что механизм государственно-частного партнерства является одной из основных форм привлечения бизнес-структур к реализации капиталоемких общегосударственных и региональных программ финансирования дорожной отрасли.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, дорожная отрасль, финансирование, транспортная инфраструктура, гармонизационно-структурная модель.

Khomenko I.O., Babachenko L.V.
Chernihiv National Technological University

HARMONIZATION AND STRUCTURAL MODEL OF FINANCIAL MANAGEMENT OF THE ROAD SECTOR ENTERPRISES BASED ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS

Summary
The article analyzes the current conditions of financing of the road sector in terms of reducing the expenses from public funds. We consider international experience in financing based on public-private partnership. The amounts and sources of financing in the road sector are analyzed. The harmonization and structural model of financial management of the road sector enterprises based on public-private partnership is suggested. It is proved that the mechanism of public-private partnership is one of the main forms of attracting businesses to implement capital-intensive national and regional programs for funding road sector.
Keywords: public-private partnership, road sector, financing, transport infrastructure, harmonization and structural model.

УДК 339.139

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЕНЧМАРКІНГУ ЯК СПОСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Чайковська М.А., Панасюк Т.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

В статті розглянуті особливості використання бенчмаркінгу як інструменту вдосконалення ефективності вітчизняних бізнес-процесів та діяльності промислових підприємств. Систематизовано основні види бенчмаркінгу та алгоритм його впровадження в проекти з покращення ефективності. Наведено приклади успішних та невдалих результатів використання концепції бенчмаркінгу на промислових підприємствах України. Досліджено наявні основні проблеми, пов'язані з методологією проведення бенчмаркінгу вітчизняними підприємцями. Висвітлено деякі психологічні аспекти застосування бенчмаркінгу, які безпосередньо гальмують його розвиток в Україні, не дивлячись на багаторічний успішний досвід європейських країн у даному методі управління.
Ключові слова: бенчмаркінг, види бенчмаркінгу, перспективи розвитку бенчмаркінгу, бізнес-процеси, промислові підприємства, ефективність діяльності підприємств, господарювання, метод, концепція.

Постановка проблеми. Питання сучасного стану і розвитку концепції бенчмаркінгу в Україні є досить актуальним у зв'язку з тотальним підвищенням ефективності промислового виробництва в Європі та в світі в цілому. На вітчизняних підприємствах є проблема низької ефективності виробництва (найнижчої серед європейських країн), вирішення якої є складним завданням для української економіки. Відповідно до цього виникає потреба у детальному вивченні та широкому застосуванні сучасної зарубіжної методології управління ефективністю діяльністю промислових підприємств, що в широкому сенсі передбачено саме концепцією бенчмаркінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними і практичними аспектами розвитку бенчмаркінгу та дослідженням дієвості сучасних стратегій управління на українських підприємствах займались такі вчені, як: Т. Л. Вишинська [3], А. В. Гончарук [9], Т. Г. Голубєва [7], О. В. Кравченко [8], О. О. Терещенко [1], Ю. В. Тіхонов [5]. Із зарубіжних вчених варто виділити Роберта Кемпа С. [6], який в своїх наукових працях займався дослідженням методології впровадження бенчмаркінгу та оцінюванням ефективності його використання на промисловому підприємстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують ґрунтовного дослідження такі проблеми, як відсутність єдиного підходу до концепції впровадження бенчмаркінгу на промислових підприємствах України, недосконалість аналізу статистичних даних еталонного об'єкта господарювання та налагодження співпраці з іноземними спеціалістами у сфері управління.

Формулювання цілей статті. Цілями дослідження є визначення перспектив розвитку методології бенчмаркінгу в Україні як дієвого способу управління, а також окреслення шляхів підвищення ефективності діяльності промислових підприємств України.

Виклад основного матеріалу. Перед детальним дослідженням методології бенчмаркінгу, варто розглянути сутність даної економічної категорії. Бенчмаркінг – це перманентний, безперервний процес порівняння товарів (робіт, послуг), виробничих процесів, методів та інших параметрів досліджуваного підприємства (структурного підрозділу) з об'єктами інших підприємств чи структурних підрозділів [1, с. 23]. Учений Норвезького університету науки і технології Б. Андерсен трактує дану економічну категорію, наступним чином: «Бенчмаркінг – це постійне вимірювання і порівняння окремо взятого бізнес-процесу з еталонним процесом провідної

© Чайковська М.А., Панасюк Т.П., 2015

організації для збору інформації, яка допоможе підприємству, що розглядається, провести заходи щодо поліпшення роботи» [1, с. 24].

Основною метою бенчмаркінгу є виявлення негативних відхилень у значеннях порівнюваних показників і причин таких відхилень, а також розроблення пропозицій щодо їх ліквідації. У світовій практиці бенчмаркінг ефективно використовують як один із найпопулярніших методів досягнення конкурентних переваг на ринку. При цьому досвід діяльності може братися від підприємства із абсолютно іншою спеціалізацією чи профілем господарювання.

Розрізняють п’ять основних видів бенчмаркінгу, суть яких висвітлена в табл. 1.

Таблиця 1

Види та сутність бенчмаркінгу

Вид бенчмаркінгу	Сутність виду бенчмаркінгу	Складнощі при використанні
Внутрішній	Порівняння методів здійснення подібних дій у межах організації. Спроба знайти в межах організації подібну, найбільш успішно виконувану дію	Необхідна сильна теоретична підготовка. Необхідність створення власної стратегії внутрішнього обміну інформацією
Конкурентний	Порівняння ваших методів здійснення яких-небудь видів діяльності з методами здійснення подібних дій вашими конкурентами	Важко одержати необхідну для аналізу надійну інформацію
Спільний (асоціативний)	Декілька організацій, що є або не є конкурентами, укладають угоду про інформацією в межах закритої групи (бенчмаркінговий альянс)	Забезпечує одержання інформації тільки щодо членів групи, які не обов'язково використовують «кращу» практику
Процесний	Вивчення практики побудови бізнес-процесів, як правило, в організаціях, що не є вашими прямими конкурентами, але мають подібні основні бізнес-процеси	Потребує творчого підходу

Джерело: систематизовано автором на основі [5, с. 16]

Методологія бенчмаркінгу впроваджується в певній послідовності, її схематично зображено на рис. 1. [7].

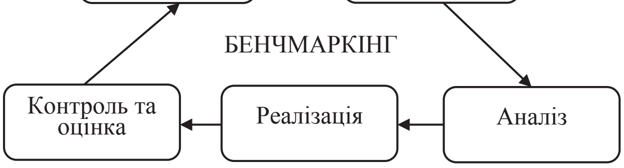

Рис. 1. Етапи проведення бенчмаркінгу

Джерело: [7, с. 61]

На підготовчій стадії обирається об’єкт бенчмаркінгу та визначаються показники оцінки діяльності промислового підприємства. Під час аналізу виявляються недоліки підприємства, що потребує покращення його ефективності. На наступному етапі виконуються роботи щодо впровадження результатів аналізу у практику діяльності промислового підприємства. Далі оцінюються наслідки реалізації бенчмаркінгу, і відповідно до них розробляється план вирішення в майбутньому інших наявних проблем.

В Україні термін «бенчмаркінг» з'явився в кінці XX ст. На сучасному етапі українські консультаційні фірми досить рідко впроваджують проекти з бенчмаркінгу, хоча його елементи зустрічаються в багатьох проектах із вдосконалення методів роботи вітчизняних підприємств. Прикладом можна вважати сертифікацію системи якості підприємства відповідно до стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), що сприяє підвищенню ефективності підприємництва. Найвідомішим успішним прикладом сертифікації українських компаній за системою ISO є ПАТ «Оболонь», ПАТ «Луцький підшипниковий завод». Проведений аудит, який здійснювали представники німецької фірми «DEKRA-ITS», «Оболонь» підтвердив відповідність вимогам ISO 9001:2008 (Системи управління якістю), ISO 22 000:2005 (Системи управління безпечністю харчових продуктів), ISO 14 001:2004 (Системи екологічного керування), OHSAS 18 001:2007 (Системи управління безпекою та гігієною праці). Система ISO використовується для ідентифікації «вразливих місць», в яких і впроваджуються часткові вдосконалення ефективності діяльності. В пивоварній компанії «САН ІнБев Україна» бенчмаркінг спочатку носив стихійний характер, але з часом його стали застосовувати системно при розробці довгострокової стратегії діяльності. Бізнес компанії ООО «Екологічні технології», ексклюзивного виробника фільтрів для очищення води «Бар’єр», побудовано на бенчмаркінгу. Досвід був запозичений у компаній, що надають послуги логістики. Вирішувались такі питання, як: досягнення більш економічного перевезення великих фільтрів, запобігання крадіжкам вантажу, нововведення в даних про одержувача (не тільки прізвище та адреса, але і номер телефону, у тому числі мобільного) [3, с. 43].

На жаль, наявні невдалі спроби застосування концепції бенчмаркінгу в Україні. Наприклад, результат спроби введення програми Українського індексу бенчмаркінгу (UBI). UBI (Ukrainian Benchmarking Index) − це комп’ютерна програма, що дає можливість порівняльного аналізу конкретного бізнесу з найкращим його аналогом [3, с. 44].

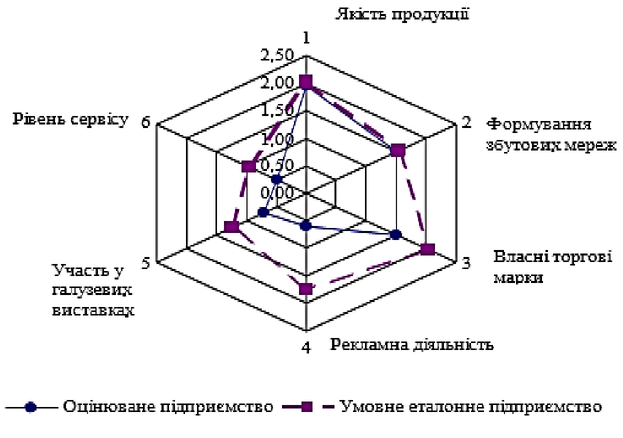

Рис. 2. Порівняння фактичних та еталонних значень параметрів

Джерело: [6, с. 107]

Фактично бенчмаркінг полягає в глибокому порівнянні двох об’єктів: підприємства, що потребує певних змін і деякого еталонного підприємства, по-

казники ефективності діяльності якого є ціллю першого. Це порівняння наочно відобразив С. Роберт Кемп у вигляді діаграми наведеної на рис. 2, досліджуючи відмінності у показниках діяльності еталонного та оцінюваного підприємства [6].

Можна виділити дві основні проблеми, що перешкоджають розвитку бенчмаркінгу на вітчизняних промислових підприємствах та в Україні у цілому: брак досвідчених фахівців відповідної спеціалізації; незначна кількість вітчизняних підприємств, які готові розкривати секрети свого успіху.

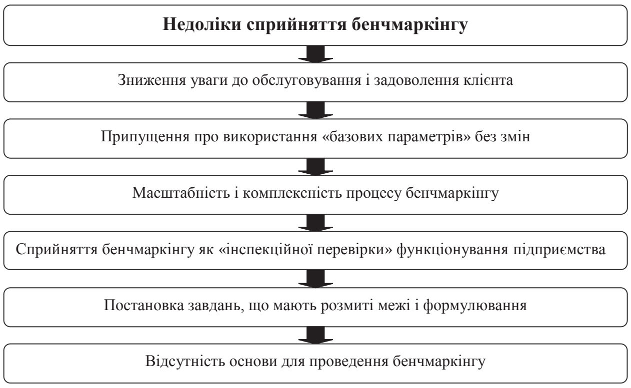

Рис. 3. Недоліки сприйняття бенчмаркінгу в Україні
Джерело: структуровано автором за даними [4]

На рахунок першої проблеми, можна сказати, що заклади вищої освіти України почали випускати відповідних фахівців. Проте керівництво переважної більшості підприємств є досить консервативним у плані управління, тому не дозволяє молодим фахівцям використовувати більш прогресивну методологію, концепцію бенчмаркінгу зокрема. Щодо другої проблеми, то дійсно наявна тенденція до того, що вітчизняні підприємці часто не розуміють, що бенчмаркінг передбачає аналіз лише загальнодоступної інформації і не пов'язаний з плагіатом чи незаконним отриманням даних [8, с. 74].

Існують деякі недоліки бенчмаркінгу, які формують неправильне, дещо стереотипне враження та обережну поведінку підприємців (українських зокрема) щодо цього методу управління, які представлені на рис. 3.

Очевидним, не потребуючим доведення є той факт, що покращення і зростання – процеси циклічні, але безмежні. Бенчмаркінг можна порівняти з двигуном безперервного процесу постійного покращення ефективності діяльності підприємств. Це дієвий спосіб виходу із тривалих криз з можливістю перевершити докризові показники продуктивності праці.

Усі промислові підприємства, які відіграють значну роль на вітчизняній економічній арені, повинні усвідомити, що бенчмаркінг уже нікуди не зникне: ця концепція стрімко розвивається, і процес даного розвитку зупинити неможливо. Тому необхідно вдосконалювати аналіз діяльності найуспішніших світових об’єктів господарювання, підвищувати якість статистичних даних, модернізувати методику бенчмаркінгу та впроваджувати результати цієї модернізації на практиці.

Висновок. Проведене дослідження показало, що в Україні наявні досить сприятливі умови та перспективи для широкого впровадження методології бенчмаркінгу як способу підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, але для вирішення перелічених в статті проблем потрібно:

1) налагодити тісну співпрацю з обміну досвідом щодо покращення діяльності між вітчизняними підприємствами (дієвим буде залучення іноземних інвестицій в український виробничий простір, які разом із коштами та інноваційними продуктами принесуть в нашу економіку досвід управління зарубіжних компаній);

2) впровадити принцип «відкритості» між підприємцями при обміні статистичними даними щодо основних показників діяльності їх підприємств;

3) розробити єдиний стандартний алгоритм впровадження концепції бенчмаркінгу на вітчизняних промислових підприємствах.

Список літератури:

1. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник / О. О. Терещенко – К.: КНЕУ. – 2000. – 412 с.
2. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії. Управление компанией [Електронний ресурс]. – 2000. – № 1–2. – Режим доступу: http://www. management.com.ua
3. Вишинська Т. Л. Бенчмаркінг в Україні: психологічний аспект / Т. Л. Вишинська // Практик-продаж. – Хмельницький: Хмельницький національний університет. – 2005. – № 3. – С. 43-46.
4. Бенчмаркинг: все лучшее – себе [Електронний ресурс] / Назва з титульного екрану. – Режим доступу: www.management.com.ua/ct/ct032.html
5. Тіхонов Ю. В. Бенчмаркінг та бізнес-розвідка як складові успішного розвитку бізнесу / Ю. В. Тіхонов // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 9(75). – 120 с.
6. Кэмп Роберт С. Легальный промышленный шпионаж: Бенчмаркинг бизнес-процессов: [пер. с англ.] / С. Роберт Кэмп. – Днепропетровск: Баланс-Клуб. – 2004. – 416 с.
7. Голубева Т. Г. Бенчмаркинг, как эффективный инструмент управления организацией / Т. Г. Голубева, О. Н. Елисеев // Качество. Инновации. Образование: науково-практичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 60-62.
8. Кравченко О. В. Можливості застосування бенчмаркінгу як інструмента активізації управління підприємством / О. В. Кравченко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду в Україні. – 2008. – № 4. – С. 74-77.
9. Гончарук А. Г. Бенчмаркінг як метод управління ефективністю підприємства / А. Г. Гончарук // Економіка: реалії часу. – Одеса: Одеський національний політехнічний університет. – 2007. – № 1 (27). – С. 12-15.

Чайковская М.А., Панасюк Т.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БЕНЧМАРКИНГА КАК СПОСОБА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности использования бенчмаркинга как инструмента совершенствования эффективности отечественных бизнес-процессов и деятельности промышленных предприятий. Систематизированы основные виды бенчмаркинга и алгоритм его применения в проекты по улучшению эффективности. Приведены примеры успешных и неудачных результатов использования концепции бенчмаркинга на украинских предприятиях. Исследовано имеющиеся основные проблемы, связанные с методологией проведения бенчмаркинга отечественными предпринимателями. Освещены некоторые психологические аспекты применения бенчмаркинга, которые непосредственно тормозят его развитие в Украине, несмотря на многолетний успешный опыт европейских стран в данном методе управления.
Ключевые слова: бенчмаркинг, виды бенчмаркинга, перспективы развития бенчмаркинга, бизнес-процессы, промышленные предприятия, эффективность деятельности предприятий, хозяйствования, метод, концепция.

Chaikovska M.A., Panasiuk T.P
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF BENCHMARKING AS A MEANS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
The article deals with the peculiarities of the use of benchmarking as a tool to improve the efficiency of domestic business processes and activities of industrial enterprises. The main types of benchmarking and algorithm of its implementation in projects to improve efficiency are systematized. Examples of successful and unsuccessful results of benchmarking application in Ukrainian enterprises are provided. The existing major problems concerning the methodology of benchmarking of domestic entrepreneurs are investigated. The authors deal with some of the psychological aspects of benchmarking that directly inhibit its development in Ukraine, despite the extensive experience of European countries in this method of management.
Keywords: benchmarking, types of benchmarking, prospects of benchmarking, business processes, industry, efficiency of enterprises, management, method, concept.

УДК 339.92

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ТА МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Чорна Л.О., Марійчак О.Ю.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглянуто стан зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності Вінницької області протягом 2010-2014 років. Проведено детальний аналіз пріоритетних напрямків діяльності регіону, досліджено особливості зовнішньоекономічної діяльності. Зроблений аналіз міжнародної діяльності Вінниччина на основі економічного, агропромислового, природного, культурного та промислового потенціалу. Також було здійснено пошук ефективних напрямків діяльності та потенційних можливостей інтеграції до світового ринку на регіональному рівні. Проаналізовано проблеми та розглянуті можливі шляхи їх вирішення. Отже, стаття присвячена дослідженню ефективних напрямків зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності, розкриттю потенційних можливостей інтеграції до світового ринку на регіональному рівні, розглянуто їх стан та визначено перспективи розвитку.

Ключові слова: європейська інтеграція, зовнішньоекономічна діяльність, міжнародна діяльність, міжнародна торгівля, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Одним із провідних чинників розвитку економіки будь-якої країни в умовах глобалізації є здійснення її суб'єктами господарювання ефективної зовнішньоекономічної діяльності.

На сьогоднішній день тенденції в трансформуванні міжнародного економічного середовища, які характеризуються глобалізацією, регіоналізацією та диверсифікацією ринків, зростанням обсягів міжнародної торгівлі, переконують, що розвиток зовнішньоекономічних торговельних відносин, як в Україні, так і в її регіонах набуває актуального значення. Тому розширення зовнішньої торгівлі, зростання експортних операцій, є важливим чинником функціонування та прогресу у регіональній економіці.

Не менш важливим є дослідження стану міжнародного потенціалу регіону, що також потребує наукового осмислення та здійснення практичних дій на шляху до його зростання.

Таким чином, сучасні тенденції світового розвитку ставлять перед Вінниччиною нові проблеми та потребують від неї активної участі в їх вирішенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження регіональних аспектів розвитку зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності Вінницької області детально розглядаються у працях Ціхановської В.М. та Ціхановської О.М. [1, с. 45], Березок Ю.Б. [2, с. 120], Третяка В.В., Михайлової Л.І., Крушніцької Г.Б.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо в повному обсязі розглянуті та досліджені ефективні напрямки зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності на шляху до європейської інтеграції, частково розкриті потенційні можливості інтеграції до світового ринку на регіональному рівні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити стан зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності Вінниччини, проаналізувати проблеми та розглянути можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вінниччина має стратегічно вигідне економіко-географічне положення, оскільки межує з багатьма областями, що мають розвинену інфраструктуру. За показником валової доданої вартості України протягом 2010-2014 років область знаходилась на 12-му місці в державі. В цей період діяльність області була спрямована на розвиток співробітництва з регіонами країн-членів Євросоюзу, країн СНД та інших країн світу.

Пріоритетними напрямками роботи були:

- залучення в економіку області іноземних інвестицій шляхом постійного моніторингу пропозицій з боку інвесторів, налагодження контактів з міжнародними фінансовими інституціями та міжнародними організаціями;
- супровід конкретних інвестиційних проектів та надання всебічної допомоги в їх реалізації;
- здійснення заходів з поглиблення діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування області щодо практичної реалізації Програми європейської і євроатлантичної інтеграції України;
- налагодження міжнародного співробітництва регіонів та територіальних громад області з зарубіжними країнами в рамках міжрегіонального, транскордонного і прикордонного співробітництва у сфері зовнішньої торгівлі, гуманітарних питань, соціальної політики;
- сприяння активізації зовнішньоекономічних зв'язків підприємств, установ і організацій, розташованих на території області, та їх виходу в умовах світової фінансово-економічної кризи на зовнішній ринок.

Досить динамічно розвивалось співробітництво з регіонами Республіки Польща. Протягом 2010-2014 рр. було реалізовано понад 400 партнерських угод про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво територіальних громад області та воєводств Республіки Польща. Здійснення співробітництва відбувалось на рівні районів, міст та місцевих громад у різних галузях народногосподарського комплексу.

За цей період відбулись міжнародні конференції, Дні Польської культури, Європейські економічні форуми та форуми молодих фермерів, ярмарки туристичних регіонів, спортивні змагання з футболу, плавання та шахів, дзюдо, легкої атлетики, настольного тенісу. Особливої динаміки набула співпраця у галузі охорони здоров'я. Українські фахівці перейняли досвід проведення земельної реформи в ЄС, обмінялись досвідом у сфері реформування місцевого самоврядування. Важливою подією стало відкриття Генерального Консульства Республіки Польща та регулярного міжнародного авіасполучення «Лодзь–Вінниця–Лодзь 2010 року. В 2012 році відбувалася реалізація проекту «Вінниччина – регіон активних жінок», в рамках якого проведено навчання, практичні заняття та ознайомлення з кращими практиками ведення бізнесу жінками-підприємцями в Вінницькій області, а також навчальний візит до Республіки Польща.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Чорна Л.О., Марійчак О.Ю., 2015

Постійно розглядаються та аналізуються проблеми і перспективи розвитку співробітництва між суб'єктами підприємницької діяльності Вінниччини та регіонів Республіки Білорусь. Серед основних напрямків співпраці було виокремлено сферу сільськогосподарського машинобудування та харчової переробки.

Протягом 2010-2013 років Вінницька область плідно співпрацювала з Російською Федерацією на основі Угоди про торгово-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво. Слід відзначити ефективну співпрацю у обміні досвідом між фондами сприяння інвестиціям та будівництву.

Укладено ряд угод про академічне та наукове співробітництво з університетами країн ближнього зарубіжжя. Започатковано дружні відносини з провінцією Аньхой, Китайської Народної республіки. Відбулись міжнародні торговельні виставки в Німеччині, Польщі, Угорщині, Туреччині, Ізраїлі, Канаді, Росії, Білорусії, КНР, Алжирі. В 2014 році урочисто відкрито завод зі збагачення каоліну ТОВ «СОКА Україна», збудований за рахунок французьких інвестицій.

З метою підвищення іміджу області за кордоном, презентації її економічного, агропромислового, природного, культурного та промислового потенціалу постійно організовувались візити представників дипломатичного корпусу різних країн світу у Вінницьку область.

Протягом 2010-2014 років Вінницьку область відвідали Надзвичайний і Повноважний Посол Південно-Африканської Республіки, Чехії, Німеччини, Алжиру, Аргентини, Ватикану, Норвегії, США, Ізраїлю, Нідерландів, Білорусії, Фінляндії, Сербії, Австрії, Малайзії, Данії, Великобританії, Швеції, Румунії, Франції, Словаччини, Індії, Азербайджану, Латвії, член Бюро Європейської Асоціації, депутат Європейського Парламенту.

Вінницька область брала участь у Спільній Операційній Програмі прикордонного співробітництва Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства «Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007-2013», яка була одним з дієвих механізмів активізації процесів транскордонного співробітництва у області.

Впродовж 2010 року відбулась спільна конференція «Євроатлантичні та європейські безпекові структури» за участю представників посольств США та Німеччини, а також Європейського центру досліджень з питань безпеки ім. Джорджа Маршала та управління Євроатлантичної інтеграції Генерального Штабу Збройних Сил України.

В 2011 році відбувся офіційний візит делегації Вінницької області до Ради Європи (м. Страсбург, Французька Республіка), Європарламенту (м. Брюссель, Королівство Бельгія) та м. Берн (Швейцарська Конфедерація) з метою презентації області, зокрема її економічного, туристичного потенціалу та культурного різноманіття. 2012 року відбулось перше засідання Ради Єврорегіону, на якому було обрано керівництво Єврорегіону та склад Ради Єврорегіону, а також вирішено інші організаційні питання. З 2013 року область приймає участь в програмі Європейського інструменту сусідства «Україна – Румунія 2014-2020 рр».

2014 року Вінниччину з моніторинговим візитом відвідала делегація ОБСЄ, під час якого члени делегації обговорили низку актуальних питань, які виникли в процесі прийому й розміщення переселенців з південно-східних регіонів держави. Налагоджено зв'язок з Естонською Республікою у допомозі військовим, що захищають суверенітет та неподільність України. У рамках зустрічі обговорювались питання надання гуманітарної та медичної допомоги бійцям із зони АТО, а також надання можливості отримати медичну допомогу в лікарнях Естонської Республіки. Вінниччину відвідав Регіональний представник Агентства ООН у справах біженців для обговорення підготовки до реалізації проекту з надання фінансової допомоги вразливим внутрішньо переміщеним родинам.

Транскордонне співробітництво області розвивається в декількох напрямах, маючи на меті активізацію соціально-економічного, науково-технічного та гуманітарного розвитку прикордонних територій.

Вінницька область продовжує активно реалізовувати державну політику у сфері європейської інтеграції, зокрема за допомогою Школи європейської інтеграції для євроклубів Вінницької області. Область вже тривалий час є передовим регіоном України з відзначення Дня Європи. Кожного року проводяться різні заходи, основною метою яких є популяризація європейських стандартів та способу життя. З метою популяризації європейської культури, виховання в громадян толерантності та поваги до європейських духовних та матеріальних цінностей у закладах культури і мистецтв Вінниччини проведено низку культурно-просвітницьких заходів щодо додержання принципів демократії та прагнення до загальноєвропейських цінностей.

Заходи в школах дали змогу показати учням уявлення про міжнародні акти, що розкривають загальну стратегію України по відношенню до Євросоюзу, бажання до його вступу та розкрити політичну суть курсу України, зосередивши увагу на геополітичному розташуванні держави та спільній історії, формуванні і розвиткові культури; сприяти оволодінню мовами європейських країн. Були проведені єдині дні інформування населення з метою висвітлення сучасного стану співробітництва України з Європейським Союзом, перспектив євроінтеграційних процесів та розкриття загальноєвропейських напрямків реалізації молодіжної політики в Україні.

Стосовно зовнішньоторговельної діяльності, підприємства Вінницької області протягом 2010 року співпрацювали з суб'єктами підприємницької діяльності зі 100 країн світу, 2011 – зі 108, 2012 – зі 110, 2013 – 113 і 2014 року зі 129 країн світу [3, с. 3, 5, 4, 3, 6].

Зовнішньоторговельний оборот Вінниччини за 2010-2014 роки склав 5453,9 млн. дол. США: обсяги експорту товарів становили 3301,9 млн. дол., обсяги імпорту – 2152,0 млн. дол. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становить 1150,3 млн. дол. США. Динаміка зовнішньоторговельного обороту зображена на рис. 1.

З графіку видно, як досліджувані показники змінювались в часі: зовнішньоторговельний оборот спочатку зростав, а протягом 2012-2014 років стабілізувався та змінювався незначно, спостерігається незначна тенденція до зростання обсягів експорту. Що стосується сальдо та обсягів імпорту, то протягом досліджуваного періоду ці показники коливались найбільше – прослідковується підвищення значення позитивного сальдо та невеликий спад ввезення товарів і послуг іноземними інвесторами в 2014 році.

Основу товарної структури зовнішньої торгівлі складали готові харчові продукти, жири та олії тваринного або рослинного походження. Крім того, вагома частка належить мінеральним продуктам, деревині та виробам з неї, механічному та електротехнічному обладнанню, машинам та механізмам, текстилю та виробам з нього, продуктам рослинного походження і продукції хімічної та пов'язаних з нею

галузей промисловості, засобам наземного транспорту. Експортні поставки та імпортні надходження за умови прямого товарообміну не здійснювались.

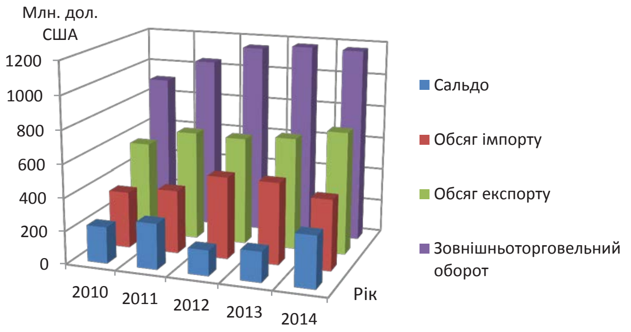

Рис. 1. Динаміка зовнішньоторговельного обороту товарів Вінницької області за 2010-2014 роки (n=5)

Здійснення ефективної зовнішньої політики у сфері надання послуг стає одним із факторів економічного зростання та подальшого пошуку шляхів ефективної інтеграції в світову співдружність зі встановленням довготривалих торговельних відносин з іншими країнами.

Зовнішньоторговельний оборот Вінниччини за 2010-2014 роки склав 435,0 млн. дол. США: обсяги експорту послуг становили 242,6 млн. дол., обсяги імпорту – 192,2 млн. дол. Сальдо зовнішньої торгівлі послугами становить 151,3 млн. дол. США (рис. 2).

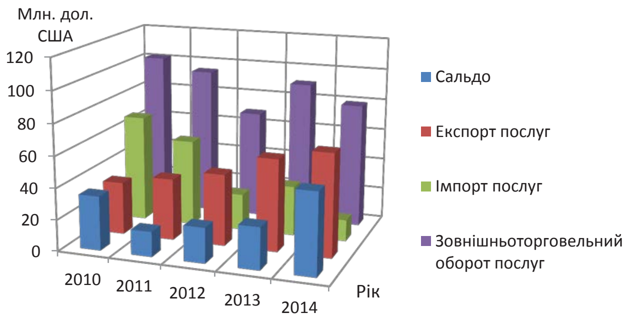

Рис. 2. Динаміка зовнішньоторговельного обороту послуг Вінницької області за 2010-2014 роки (n=5)

Показники зовнішньоторговельного обороту послуг порівняно із оборотом товарів характеризуються більш значними щорічними коливаннями. На рисунку 2 відображено стрімке зростання експорту послуг протягом 2010-2014 років і нерівномірний, однак значний спад імпорту. Якщо в 2010 та 2011 роках сальдо було від'ємним, то з 2012 року воно набуло позитивних значень. Таким чином, зовнішньоторговельний оборот послуг змінювався без чіткої напрямленості, однак спостерігається тенденція до його зменшення.

Левову частку в торгівлі послугами забезпечують дочірнє підприємство УГК «NEMIROFF», ТОВ «Барлінек Інвест», ТОВ «Арісент Текнолоджис Україна», ВАТ «Володарка», ТОВ «Арісент Україна», Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, ТОВ «АВА-13», ВАТ Хмільницька швейна фабрика «Лілея», ЗАТ «Поділля», ТОВ «Аграна Фрут Україна», ПП «Михалич і Ко», ТОВ «Сінтек Україна», СП у формі ТОВ «Сперко Україна», ДП «Клінічний санаторій «Хмільник», ЗАТ «Калина», ТОВ «Орнеон», ВАТ «Козятинська швейна фабрика» та ВАТ «Тульчинська швейна фабрика» [3, с. 18].

Аналізуючи структуру зовнішньої торгівлі послугами з країнами ЄС можна зазначити, що це, в основному, роялті та ліцензійні послуги, послуги у виробництві готового одягу та хутра, комп'ютерні послуги, послуги реклами та вивчення ринку, послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях і транспортні послуги.

Висновки і пропозиції. З метою збільшення зовнішньоекономічного обороту, сприяння нарощуванню обсягів експорту українських товарів та послуг до інших держав необхідно:

- Удосконалити механізми митних процедур та оподаткування при здійсненні експортно-імпортних операцій, а також транзитних перевезень через територію України.

- Для покращення інвестиційного іміджу України на світовому ринку, впровадити роботу по розповсюдженню інформації щодо проведення спеціалізованих міжнародних виставкових заходів серед підприємств, установ та організацій які займаються зовнішньоекономічною діяльністю.

- Реалізація спільних проектів в рамках Єврорегіону «Дністер».

З метою розвитку транскордонного співробітництва вважаємо за доцільне:

- сприяти в розбудові та покращенні інфраструктури пунктів пропуску через державний кордон у відповідність європейським стандартам;

- продовжувати співпрацю з питань залучення зовнішніх джерел фінансування з залученням досвіду провідних та вітчизняних фахівців;

- здійснювати пошук нових можливостей участі області в міжнародних проектах та програмах, спрямованих на соціально-економічний та територіальний розвиток громад.

Крім того, вважаємо за необхідне проведення наступних заходів:

- проведення презентації економічного та інвестиційного потенціалу Вінницької області за кордоном;

- підготовка та проведення заходів в рамках відзначення Дня Європи в Україні;

- забезпечення участі іноземних делегацій у святкових заходах присвячених Дню незалежності України;

- координація роботи, підготовка та проведення заходів в рамках Європейського тижня місцевої демократії в області;

- співпраця із партнерами з Республіки Молдова в рамках програми розвитку територіального співробітництва країн Східного Партнерства «Молдова – Україна»;

- реалізація заходів в рамках угод про співробітництво Вінницької області та адміністративно-територіальних одиниць іноземних держав.

Список літератури:

1. Ціхановська В. М. Стан та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності Вінницької області / В. М. Ціхановська, О. М. Ціхановська // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 1. – С. 44-48.
2. Березок Ю. Б. Експортна діяльність підприємств АПК Вінницької області / Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 118-123.
3. Звіт про діяльність Вінницької обласної державної адміністрації у сфері зовнішніх зносин і зовнішньоекономічної діяльності за 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 роки. – доступний з http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocXWCSU

Черная Л.А., Марийчак А.Ю.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены состояние внешнеэкономической и международной деятельности Винницкой области в течение 2010-2014 годов. Проведен детальный анализ приоритетных направлений деятельности региона, исследованы особенности внешнеэкономической деятельности. Сделан анализ международной деятельности Винниччины на основе экономического, агропромышленного, природного, культурного и промышленного потенциала. Также было осуществлено поиск эффективных направлений деятельности и потенциальных возможностей интеграции в мировой рынок на региональном уровне. Проанализированы проблемы и рассмотрены возможные пути их решения. Итак, статья посвящена исследованию эффективных направлений внешнеэкономической и международной деятельности, раскрытию потенциальных возможностей интеграции в мировой рынок на региональном уровне, рассмотрены их состояние и определены перспективы развития.
Ключевые слова: европейская интеграция, внешнеэкономическая деятельность, международная деятельность, международная торговля, экспорт, импорт.

Chorna L.O., Mariichak O.Yu.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

FOREIGN ECONOMIC AND INTERNATIONAL ACTIVITIES OF VINNYTSIA OBLAST: STATUS AND PROSPECTS

Summary
The article considers foreign economic and international activities of Vinnytsia Oblast during 2010-2014 years. The detailed analysis of the priorities of the region, the features of foreign trade was held. The analysis of international activities of Vinnytsia Oblast based on economic, agricultural, natural, cultural, and industrial potential was conducted. The search of effective activities and potential integration into the world market at regional level was also carried out. The problems and the possible solutions were determined. Thus, the article is devoted to research of effective ways of foreign economic and international activities, the disclosure of potential integration into the world market at the regional level, consideration of their condition and determination of prospects.
Keywords: European integration, foreign trade, international activities, international trade, export, import.

УДК 660

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Шепель Н.Г., Янів Л.М.
Дніпродзержинський державний технічний університет

Висвітлено наявні проблеми металургійних підприємств на державному рівні. Виявлено недоліки сучасного виробництва української металопродукції. Запропоновано напрямки адаптації металургійних підприємств до світових стандартів якості продукції. Визначено нові промислові центри виробництва металопродукції України. Надано пріоритетний напрямок реорганізації виробництва з метою мінімізації енергоспоживання.

Ключові слова: металургійна галузь; підприємство; металопродукція; євроінтеграція; експорт.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день економіка країни перебуває в кризовому стані. Однією з головних причин є спад виробництва в промисловості в цілому та гірничо-металургійному комплексі, зокрема. В результаті даної кризи відбулося зниження експорту української металопродукції та скорочення обсягів валютних надходжень в Україну. За даними інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна» [7] виробництво сталі українськими підприємствами на початок 2015 року у порівнянні з аналогічним періодом минулого року знизилося на 29%, випуск прокату на 30%, труб на 36%, а коксу на 42%. Враховуючи, що металургійна галузь є однією з провідних галузей економіки України, що забезпечує 27% ВВП країни та приносить близько 40% валютних надходжень, то відповідно, головним стратегічним завданням постає аналіз наявних проблем та пошук шляхів перспективного розвитку металургійних підприємств України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню перспективам розвитку металургійних підприємств присвячено праці таких українських дослідників, як: Я.А. Громова [1], Є.В. Афанасьєв та В.Я. Нусінов [2], В.Л. Мазур [3], І.В. Заблодська [4] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В наукових працях згаданих вище авторів основне спрямування робиться на інноваційний розвиток гірничо-металургійної галузі України в цілому, реконструкції металургійних підприємств або оновлення застарілого обладнання, зосереджені на проблемах матеріало-сировинної бази та проблемах на ринках збуту металобрухту. Безумовно, це важливо, проте для вирішення зазначених проблем в країні, необхідно здійснити аналіз світових тенденцій та потреб для подолання кризових явищ на металургійних підприємствах та країні в цілому в умовах євроінтеграції та пост воєнному періоді.

Постановка завдання. Метою статті є розробка пропозицій, щодо підвищення ефективності розвитку підприємств металургійної галузі України.

Виклад основного матеріалу. В умовах євроінтеграції України в ЄС та воєнним становищем на окремих територіях країни, національна економіка країни зіткнулася з безліччю проблем, пов'язаних з адаптацією промислових підприємств до таких надзвичайних ситуацій. Особливо відчутно це позначилося на її провідній галузі, а саме гірничо-металургійному комплексі.

На даний час підприємства гірничо-металургійного комплексу не готові до глобальних заходів щодо реконструкції і реорганізації виробництва, тому вони проводять поступову модернізацію за власні та позичкові кошти, частково за залучені інвестиції.

Незацікавленість інвесторів в інвестуванні коштів у металургійні підприємства України спричинено тим, що в Україні й до сьогодні панують застарілі технології виплавки сталі, а саме: мартенівський та конверторний (в мартенах виплавляється 41%, конвертерах – 55% і лише 4% сталі виплавляється у електросталеплавильних печах). Для забезпечення безперервного технологічного процесу в металургійній галузі використовується майже 47,2% природного газу. Головним чином, використання газу йде на виплавку металу в мартенівських печах і кисневих конвертерах. Трохи менше – для технологічних потреб в газових печах, для термообробки деталей і виробів.

Через воєнне становище на території Донбасу на сьогоднішній день виникла проблема з постачанням сировини, особливо це стосується вугілля та природного газу, які є основними видами сировини при виробництві металопродукції. В умовах кризового стану з постачання газу та тарифами на нього, такий спосіб виплавки металу стає не тільки не прибутковим, а й непривабливим для залучення коштів інвесторами. Адже, мартенівський спосіб виробництва сталі ліквідований у всіх розвинутих країнах світу ще в 1980-1990-их рр., а в Китаї – у 2003 р.

Крім того, на сьогодні такий спосіб є малоефективним як з економічної, так і з екологічної точки зору. Зокрема, собівартість мартенівської сталі (у перерахунку на катану заготівку) на 15% вища за собівартість електросталі та конвертерної сталі (у перерахунку на литу заготівку). При виробництві мартенівської сталі обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферу вище на 40%, а парникових газів – у два рази більше порівняно з електросталеплавильними і конвертерними способами виробництва сталі. [5]

В 2010 р. частка мартенівської сталі становила лише 3,6% світового виробництва сталі та припадала в основному на Росію (40%) і Україну (46%), тобто ці дві країни в сукупності виробляють 86% світового обсягу мартенівської сталі. У Росії заміна мартенівського виробництва відбувається досить інтенсивно (за 15 років частка мартенівської сталі скоротилася з 50 до 22%). В Україні цей процес відбувається повільно і частка мартенівського виробництва в наш час становить близько 40%. До теперішнього часу Україна є єдиною країною у світі, яка практично не реалізує стратегії заміни мартенівських печей іншими альтернативними агрегатами. Виробництво сталі в мартенівських печах існує на металургійних комбінатах ВАТ «Азовсталь», ВАТ «АМКР», ВАТ «Запоріжсталь», ВАТ «ММК ім. Ілліча», а також на Донецькому, Макіївському і Дніпровському металургійних заводах.

Із-за наявних проблем з постачанням сировини при використанні застарілих методів виплавки сталі, постала нова проблема, закриття металургійних підприємств. Із повідомлення «Інтерфакс-Україна»,

© Шепель Н.Г., Янів Л.М., 2015

стало відомо, що «в даний час не працюють Єнакіївський металургійний завод і його Макіївська філія, Алчевський меткомбінат, Донецький електрометалургійний завод (ДЕМЗ) і Донецький металопрокатний завод (ДМПЗ)» [7]. Все це відчутно погіршило і так досить не найкращий стан виробництва та експорту металопродукції.

За підсумками роботи металургійної підгалузі ГМК України за перші 3 місяці 2015 року виробництво основних видів продукції в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року значно зменшилося. Про це свідчать дані наведені на рисунку 1.

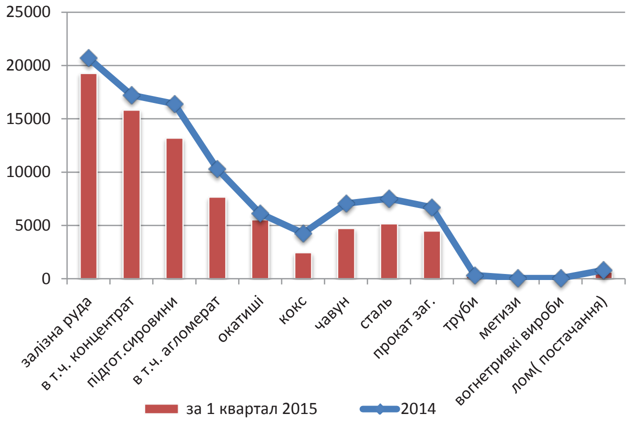

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва основних видів продукції за 1 квартал 2015, тис. т.

Джерело: розробка авторами за джерелом [9]

Спад обсягів виробництва основних видів продукції та високі витрати на її виготовлення відчутно вплинули на обсяги експорту металопродукції.

За приведеною інформацію Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх товарних ринків «Держзовнішінформ» проаналізовано обсяги експорту металопродукції за січень-лютий 2015 року.

За 2 місяці 2015 на експорт було поставлено 2420 тис. т металопрокату (в т.ч. напівфабрикатів – 1200 тис. т), чавуну – 240 тис. т, феросплавів – 140 тис. т, що в порівнянні з аналогічним періодом 2014 склало: металопрокату – 63%, чавуну – 73%, феросплавів – 114%.

Всього експортовано 3,0 млн.т металопродукції на суму $1,3 млрд. проти 4,4 млн.т і $2,3 млрд. за 2 місяці 2014 року.

Частка експорту в загальному обсязі виробленого металопрокату склала 80% проти 88% за 2 місяці 2014 року. При цьому 50% експортованої продукції – напівфабрикати.

У порівнянні з аналогічним періодом 2014 відбулися наступні зміни в обсягах експорту окремих видів металопрокату: зменшення експорту листового прокату на 47%; зменшення експорту напівфабрикатів на 39%; зменшення експорту довгомірного прокату на 13% [9].

Хоча таке зменшення експорту металопродукції і є, частково, наслідком воєнного положення на окремих територіях країни, проте як сказав доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, міністр промисловості України в 1995-1997 рр. Валерій Мазур «Списувати всі проблеми в металургії на війну, щонайменше, некоректно. Причини розвитку української металургії за негативним сценарієм лежать набагато глибше і криються, насамперед, в непродуманої промисловій політиці держави» [6].

І це дійсно так. Події, що сталися на сході України в 2014 характеризувалися зміною в політичній системі та економіці, що в тій чи іншій мірі вплинуло на промисловість металургійних підприємств і не мало прямої дії на металургійну промисловість, зокрема. Така ситуація допомогла сформувати якісно нові стратегії просування вітчизняної металопродукції на нові зовнішні ринки збуту. Все це також допоможе у найближчі роки перевести українську економіку на якісно новий рівень.

Завдяки великим запасам марганцевої руди (майже 80% всіх запасів європейського континенту перебувають на території України), українська металургія може зайняти провідне місце у світі з виробництва металевих виробів [8].

Для просування української металопродукції на світовий ринок, насамперед, необхідна фінансова підтримка закордонних інвесторів.

Січень 2015р. показав, що Україна стала більш впізнаною у світовому співтоваристві, яке всіляко намагається допомогти вирішенню ситуації на Донбасі, але інвестори думають по-іншому: вони побоюються поширення конфлікту на інші важливі промислові центри металургії, такі як: Дніпропетровськ і Харків. Тому більшість інвесторів зайняли позицію очікування і не поспішають вкладати гроші в нові проекти.

Правда, деякі позитивні зрушення спостерігаються при гідро-абразивній різці металопрокату, в машинобудуванні і будівництві, такий весняний сплеск активності пояснюється нестабільною макроекономічною ситуацією в світі, через яку інвестори готові йти на ризик і вкладати ресурси в розвиток важкої індустрії в Україні.

Більшість експертів, як українських, так і зарубіжних прогнозують збільшення виробництва металопродукції на 4%, незважаючи на невдалий старт у 2015. Серйозних кроків від інвесторів варто очікувати в 2016-2018 році. До цього часу військово-політичний конфлікт має врегульовуватися.

Аналітики Міністерства економічного розвитку України, впевнені, що в 2015 році слід очікувати збільшення експорту української металопродукції в Польщу, Білорусь, Німеччину, Францію (на даний момент це основні торговельні партнери України). Такі прогнози мають істотну інформаційну базу, за якою експерти спрогнозували технічний прогрес в країнах ЄС та Америки, що значно збільшить використання металевих виробів на 10-17%, а нова методика під назвою «гідро-абразивне різання металопрокату», дозволяє скорочувати час на виробництво металевих виробів, до того ж ціна гідроабразивного різання не надто висока.

На думку Завідувача кафедри «Міжнародної економіки» Донецького національного університету Ю. Макогона у найближчі роки співпраця України і країн Близького Сходу обіцяє вийти на новий рівень, більш якісний рівень. Технічна база, на думку Юрія Макогона, повинна перенестися в інші промислові центри України – Дніпропетровськ і Харків, які при належному технічному оновленні без особливих зусиль впораються із замовленнями країн Європи та Близького Сходу.

Досить оптимістична ситуація складається і в області залізорудної сировини. Світовий ринок обіцяє підвищити контрактні ціни на 7-9%, а це додаткові 7 млрд. грн. до казни за рік.

Проте є ряд проблем, які можуть вплинути на ріст цін. У другій половині 2014 китайські постачальники взяли курс на агресивну політику у виробництві металопродукції, внаслідок чого ціни на світовому ринку на цей вид продукту впали на 4%. Така кон-

куренція завдала чимало шкоди українським позиціям на міжнародному ринку. Нестабільна політична ситуація в країні привела до поступової девальвації гривні і зміцненні позицій китайських експортерів.

За таких умов українській промисловості необхідно докласти чимало зусиль для зміцнення своїх позицій на світовому ринку. Для цього необхідно, як відзначають експерти, покласти всі сили на реконструкцію таких промислових центрів України як Дніпропетровськ і Харків. Ці два центри здатні забезпечити металопродукцією не тільки потреби України, а й потреби провідних країн Європи, які зацікавлені українських металоконструкціях.

Висновки та пропозиції. Після підписання Україною асоціації з ЄС, для виробників вітчизняної металопродукції відкриваються нові ринки збуту на світовому рівні. Відповідно, головним завданням українських метало-виробників, сьогодні, є адаптація продукції металургійних підприємств до систем якості європейських стандартів, упровадження менш енергомісткої технології виробництва та сучасних систем охорони довкілля, сертифікацію продукції, створення позитивного іміджу держави-виробника продукції, удосконалення моделі реалізації металургійної продукції України згідно з потребами споживачів на світових ринках.

Для реалізації поставленого завдання необхідне запровадження систематизації та класифікації проблем адаптації підприємств металургійної галузі до ринкових умов господарювання, що дозволить виокремити, проаналізувати, розмежувати на складові та швидко вирішити їх.

Таким чином, встановимо наступні активні механізми адаптації підприємств до ринкової кон'юнктури:

– гармонізація системи якості до світових стандартів;
– упровадження сучасних систем охорони довкілля;
– сертифікація продукції;
– регулювання виробництва відповідно до попиту на світовому ринку;
– створення позитивного іміджу держави-виробника продукції;
– вироблення моделі виходу продукції на світові ринки [10].

Перш за все, впровадження механізмів адаптації слід розпочати на металургійних підприємств таких промислових центрів як Дніпропетровськ та Харків, водночас проводити реконструкцію підприємств спрямовану на перехід від мартенівського та конверторного способів виплавки сталі до альтернативних способів нагріву та плавки металу.

До таких альтернативних способів можна віднести групу електротермічного обладнання, яка поділяється на: печі опору, дугові електропечі та індукційне обладнання, яке з точки зору економічної доцільності є ефективним, зручним і здатним найближчим часом замінити газ.

Отже, подолання вказаних проблем діяльності металургійної галузі допоможе налагодити не тільки експорт вітчизняної металопродукції, а й покращити економічне становище країни.

Список літератури:

1. Громова Я. А. Дослідження перспектив інноваційного розвитку металургійної галузі України: маркетинговий аспект / Я. А. Громова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10. – С. 37-45. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2012_10_7.pdf
2. Афанасьєв Є. В. Стратегічні напрямки гірничо-металургійного комплексу щодо вирішення завдань загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України / Є. В. Афанасьєв, В. Я. Нусінов // Ефективна економіка – 2013. – № 5.
3. Мазур В. Л. Із металевим брязкотом / В. Л. Мазур // газета «Джерело тижня» – 2015. – № 8.
4. Заблодська І. В. Модернізація промислового сектора, як стратегічний напрямок розвитку економіки регіону / І. В. Заблодська, О. Ю. Кудріна // Ефективна економіка – 2014. – № 2.
5. Амитан В. Н. Инновационное развитие Донецкого региона: состояние и перспективы / В. Н. Амитан, Ю. Н. Киклевич, Д. Б. Филатов / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2010.
6. Мазур В. Л. Некоректно списувати всі проблеми в металургії на війну [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uapress.info/uk/news/show/65619
7. Україна скоротила виплавку сталі на 29% [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2015/03/2/531668/
8. Перспективы развития металлургической промышленности в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrbanks.info/article/ Perspektivy-razvitiya-metallurgicheskoy-promyshlennosti-v-Ukraine.html
9. Итоги работы металлургической подотрасли ГМК Украины за март и 3 месяца 2015 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://metallurgprom. org/?p=1715
10. Горохова Т. В. Визначення тактичних проблем адаптації металургійних підприємств України в умовах євроінтеграційних процесів [Текст] / Тетяна Вадимівна Горохова, Михайло Ігорович Лукаш // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 18. – № 2. – С. 127-133. – ISSN 1993-0259.

Шепель Н.Г., Янив Л.М.
Днепродзержинский государственный технический университет

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Освещены существующие проблемы металлургических предприятий на государственном уровне. Выявлены недостатки современного производства украинской металлопродукции. Предложены направления адаптации металлургических предприятий к мировым стандартам качества продукции. Определены новые промышленные центры производства металлопродукции Украины. Представлено приоритетное направление реорганизации производства с целью минимизации энергопотребления.
Ключевые слова: металлургическая отрасль; предприятие; металлопродукция; евроинтеграция; экспорт.

Shepel N.H., Yaniv L.V.
Dniprodzerzhynsk State Technical University

THE PROBLEMS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF METALLURGICAL ENTERPRISES OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Summary
The existing problems of the metallurgical enterprises at the state level are illuminated. Shortcomings of modern production of the Ukrainian steel products are revealed. The directions of adaptation of the metallurgical enterprises to the international standards of quality of production are offered. New industrial centers of production of steel products of Ukraine are defined. The priority direction of reorganization of production for the purpose of energy consumption minimization is presented.
Keywords: metallurgical industry; enterprise; metal products; European integration; export.

УДК 331.101.26

СТРАТЕГІЯ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

Шостак І.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

В статті наведено дослідження автора щодо обґрунтування стратегії стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі. Визначено місце та ієрархічний взаємозв'язок різних стратегій розвитку підприємства. Розглянуто схему реалізації стратегічного планування стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі. Запропонована система формування та реалізація стратегії стимулювання праці персоналу досліджуваних підприємств торгівлі. Розроблено песимістичний та оптимістичний прогнози показників рівня рентабельності реалізації стратегії стимулювання праці персоналу.
Ключові слова: стратегія, стимулювання праці, персонал, підприємства торгівлі.

Постанова проблеми. Проведені в Україні соціально-економічні перетворення спрямовані на формування соціально орієнтованої ринкової економіки. У числі пріоритетних цілей у цій галузі можна назвати забезпечення права людини на гідну працю, підвищення якості життя працівників та їх сімей на основі зростання ефективності вітчизняної економіки. Для реалізації названих цілей в галузі управління персоналом підприємств необхідно забезпечити посилення стимулювання трудової діяльності на основі формування та розвитку системи стимулів, що спонукають сучасного працівника до ефективного, високопродуктивної праці. Від ефективності діючої системи стимулювання трудової діяльності персоналу багато в чому залежить трудова, соціальна та творча активність кожного працівника, яка в підсумку позитивно вплине на кінцеві результати всієї виробничо-господарської діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стимулювання праці в системі управління персоналом підприємства досліджуються зарубіжними вченими: О. Віханскім, Г. Гендлером, Б. Генкіним, В. Герчіковим, Ф. Гуіяром, А. Кібановим, Е. Коротковим, В. Магун, Дж. Хантом та ін. Суттєвий внесок у розвиток досліджень з цієї проблеми зробили відомі українські вчені: Д. Богиня, М. Карлін, В. Лагутін, І. Лукінов, М. Махненко, М. Нижнік, О. Онищенко, В. Петюх, М. Поліщук, М. Семикіна та ін. [1-7]. Разом із тим багатогранність і складність проблеми доводить необхідність у науковому пошуку дієвого механізму стимулювання трудової діяльності персоналу підприємства, підпорядкованого цілям зростання продуктивності праці, збільшення обсягу товарообороту, забезпечення на цій основі прискореного економічного розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної теми можна пояснити тим, що сучасні соціально-економічні проблеми України викликають підвищений інтерес у всьому світі до причин і наслідків змін, що відбуваються, і процес реформування економічної сфери об'єктивно зажадав по-новому поставитися до дослідження економіки підприємства, викликав необхідність вивчення нових підходів до аналізу стратегії підприємства щодо стимулювання персоналу. Сьогодні вітчизняній економічній науці необхідно створити нову методологію вивчення стратегії підприємства щодо стимулювання персоналу з урахуванням сучасної специфіки бізнесу. У наші дні тільки таким чином можна домогтися виживання вітчизняних підприємств торгівлі в умовах роботи в конкурентному середовищі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування стратегії стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування стратегії стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі необхідно визначити її місце та ієрархічний взаємозв'язок різних стратегій розвитку підприємства. У рамках досягнення місії підприємства для виконання існуючих функцій управління підприємством розробляються та впроваджуються різні функціональні стратегії (товарна, цінова, фінансова, товарна, інноваційна та ін.), у т.ч. стратегія управління персоналом, однієї із складових якої є стратегія стимулювання праці, які виступають основним напрямком розвитку як для кожної функціональної підсистеми діяльності підприємства, так мають безпосередній вплив на підсистему, яка управляється, а саме – на якісний і кількісний кадровий склад підприємства та можливості його морального та матеріального стимулювання (рис. 1).

Взаємозв'язок управління стимулюванням праці і системи управління персоналом не обмежуєть-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Шостак І.В., 2015

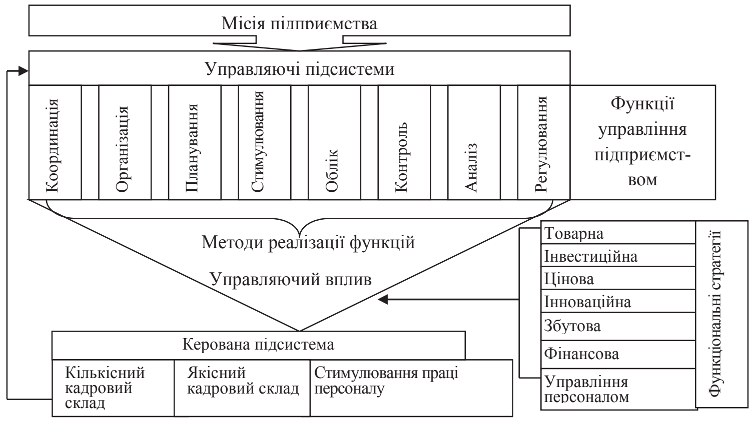

Рис. 1. Взаємозв'язок функціональних стратегій підприємства

Запропоновано автором

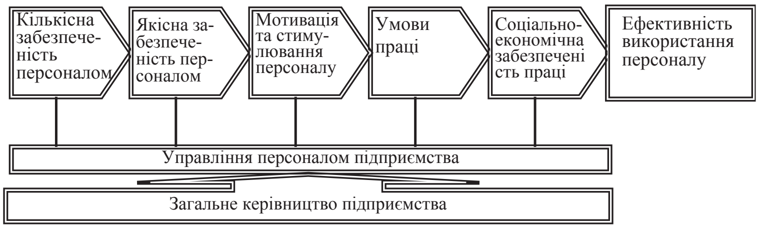

Рис. 2. Ланцюжок цінностей управління персоналом підприємства

Складено автором на основі: [8, с. 173; 9, с. 225]

ся тільки тим, що вона є однією з функціональних підсистем управління персоналом, яка втілюється у ланцюжок цінностей, що визначає діяльність, функції і процеси по розробці, виробництву, маркетингу, доставці і підтримці продукту або послуги, є найважливішим інструментом стратегічного аналізу витрат підприємств на виробничо-господарську діяльність [8, с. 173] (рис. 2).

Рис. 3. Схема реалізації стратегічного планування стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі

Запропоновано автором

На підставі цієї концепції формування системи стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі (рис. 1-2) автором запропонована наступна схема планування, бюджетування та реалізації стратегії стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі (рис. 3). Відповідно до запропонованої схеми всі дії щодо стратегічного планування стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі можливо поділити на стратегічні та оперативні. Під реалізацію цих напрямків вдосконалення використання кадрового складу підприємства необхідно виділяти кошти, що входить до блоків «Бюджети/ поточні плани»; «Бюджети/ стратегічні програми». Крім того потрібно постійно впроваджувати моніторинг ступеню виконання намічених цілей.

Процес управління персоналом та стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі тісно пов'язані одне з одним і базуються на наступних основних принципах:

1. Система формування, використання і стимулювання персоналу підприємства торгівлі повинна бути підлегла загальної стратегії його розвитку. Управління персоналом повинне бути інтегроване зі стратегією управління товарообігом і торговельними послугами, розвитком матеріально-технічної бази, фінансовим розвитком підприємства торгівлі.

2. У процесі управління персоналом для формування ефективної стратегії стимулювання праці персоналу повинна переслідуватися мета стабілізації складу працівників. З економічних позицій висока плинність персоналу на підприємствах торгівлі обходиться дуже дорого навіть стосовно робочих спеціальностей, а досвідчених, висококваліфікованих фахівців і менеджерів замінити дуже складно.

3. У процесі управління персоналом та розробки ефективної системи стимулювання праці персоналу невеликих магазинів слід відмовлятися від твердої класифікації робіт. Найбільша ефективність використання персоналу таких магазинів досягається при сполученні професій працівників для забезпечення виконання необхідного обсягу різних видів робіт.

4. Добір працівників, на яких намічено поширити гарантію зайнятості у фіксованому періоді, повинен здійснюватися на конкурсній основі. У першу чергу цей принцип ставиться до найманих робітників – головним менеджерам і фахівцям підприємств торгівлі, але може бути розповсюджений і на кваліфікованих продавців по реалізації товарів найбільш складних асортиментів. У процесі конкурсного добору перевага повинна віддаватися працівникам, які мають не тільки високу кваліфікацію, але й здатністю до індивідуального пошуку, адаптації до високо динамічної кон'юнктурі споживчого ринку.

5. У процесі формування, використання та стимулювання персоналу необхідно враховувати трудову мотивацію основних працівників і прагнути до її реалізації в рамках можливостей підприємства торгівлі. Формування трудової мотивації відбиває зміни ціннісних пріоритетів працівників в умовах ринку, бажання найманих робітників до співробітництва і партнерству із власниками підприємства на довгостроковій основі.

6. У процесі формування системи стимулювання праці підприємства торгівлі повинні обов'язково враховуватися правові норми державного регулювання зайнятості і оплати праці. Це відноситься до порядку приймання працівників на роботу, забезпеченню відповідних режимів і умов їх праці, дотриманню мінімальної границі заробітної плати, забезпеченню відповідних соціальних виплат і іншим установленим правовим нормам у цій сфері.

Формування стратегії стимулювання праці персоналу підприємства торгівлі здійснюється з метою

виправлення, поліпшення або зміцнення його конкурентної позиції, що можливо за рахунок не тільки формування стратегії управління персоналом підприємства, а й повинно здійснюватися в рамках формування загальної конкурентної стратегії підприємства. Компонентами реалізації стратегії стимулювання праці персоналу є: організаційна структура управління персоналом, що включає у свій склад функціональні підрозділи підприємства; застосування внутрішньо фірмового довгострокового і короткострокового планування підсистем управління персоналом підприємства; система інформаційних потоків при реалізації стратегії стимулювання праці персоналу; контроль виконання управлінських рішень.

Стратегія визначає загальну спрямованість системи стимулювання праці персоналу на забезпечення безперервності в залученні, збереженні відповідальних і компетентних працівників, які необхідні для виконання місії і інших цілей підприємства. Ціль стратегії стимулювання праці – досягнення і закріплення постійних конкурентних переваг підприємства за рахунок розвитку і підтримки високих кількісних і якісних результатів трудової діяльності персоналу, заснованих на їхній особистій зацікавленості та творчій ініціативі. Крім того, стратегії повинні відповідати і підтримувати корпоративні цінності і переконання, виникати з ділових стратегій і цілей, які повинні бути пов'язані з ефективністю підприємства. На підставі обробки вихідних даних господарської діяльності досліджуваних підприємств трьох кластерів: великі підприємства (1 кластер); середні підприємства (2 кластер) та підприємства з іноземними інвестиціями (3 кластер) було побудовано 3 моделі структури витрат на формування та реалізацію стратегії стимулювання праці персоналу підприємства (рис. 4). Одним з головних інструментів реалізації стратегії управління персоналом підприємства, спрямованої на досягнення і утримання конкурентних переваг, є контроль виконання управлінських рішень. При здійсненні контролю проводиться оцінка реалізації запланованих підприємством цілей як на рівні впровадження генеральної стратегії підприємства, так і на рівні досягнення планів окремих підрозділів і підсистем, у тому числі підсистеми управління персоналом та стимулювання праці персоналу. Здійснення контролю дозволяє, зокрема, розробити і внести корективи в ході реалізації стратегії стимулювання праці персоналу підприємства як відносно оперативного керівництва, так на тривалий період часу.

Для з'ясування ступеню досягнення намічених цілей необхідно застосовувати фінансовий контроль, що є основою загального управлінського контролю, і оперативний, який називається також адміністративним, або тактичним. Здійснення фінансового контролю припускає порівняння поточних показників, що екстраполюються на підсистему управління стимулювання праці персоналу підприємства, з наміченими. Як свідчить проведений аналіз, основними показниками є наступні: підвищення рівню прибутку у зв'язку з ефективним використанням персоналу, витратами на утримання та діяльність персоналу, обсяг прибутку / товарообороту, що приходиться на 1 працівника, ефективність капіталовкладень на утримання персоналу, забезпеченість підприємства персоналом. Такий аналіз дозволяє зробити висновок про те, наскільки успішно підприємство здійснює розроблену стратегію стимулювання праці. Фінансовий контроль провадиться на рівні підрозділів підприємства. У службах управління персоналом фінан-

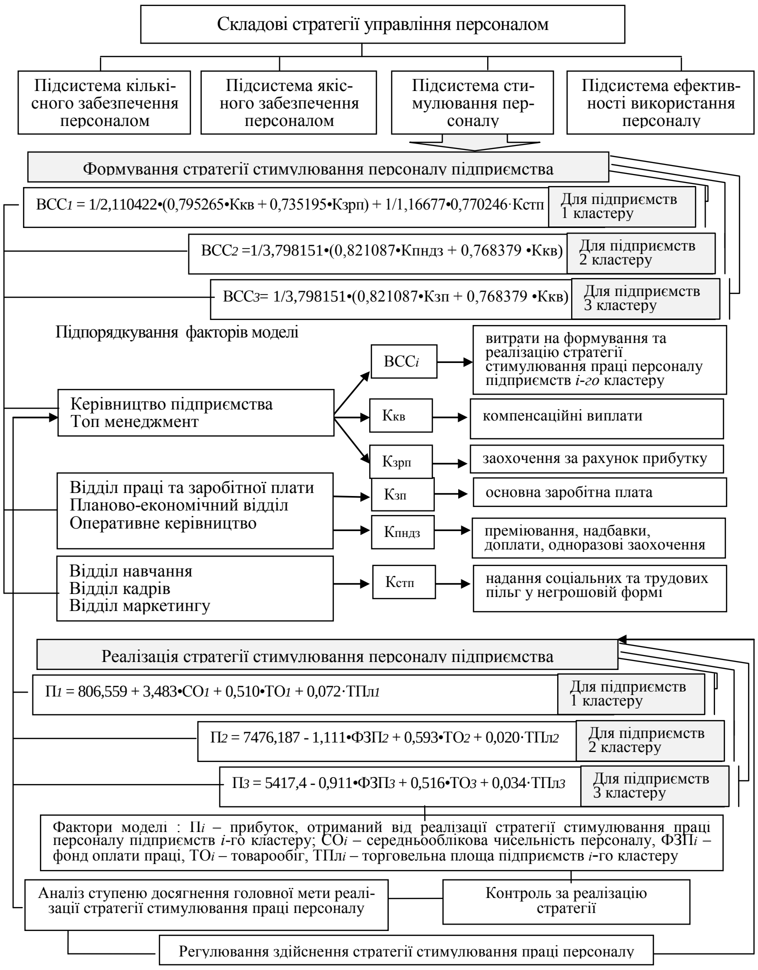

Рис. 4. Формування та реалізація стратегії стимулювання праці персоналу досліджуваних підприємств торгівлі

Розраховано та запропоновано автором

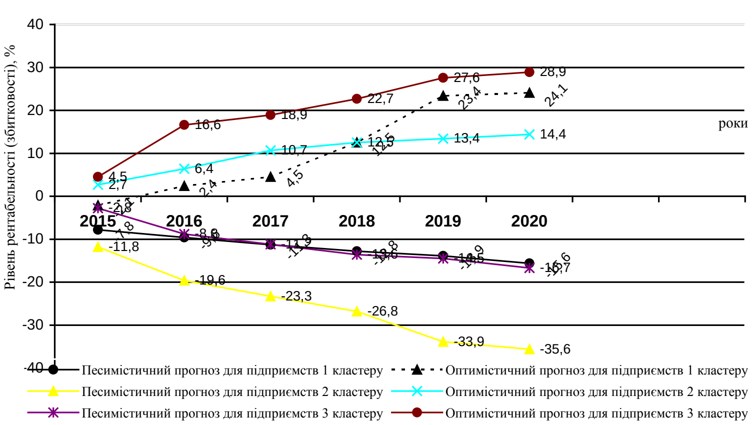

Рис. 5. Песимістичний та оптимістичний прогнози показника рівня рентабельності реалізації стратегії стимулювання праці персоналу досліджуваних підприємств торгівлі

Розраховано автором

совий контроль здійснюється через відділ маркетингу, планово-економічний відділ, відділ праці і заробітної плати. Ці відділи збирають і обробляють інформацію про фактичні результати діяльності підприємства за минулий період, аналізують відхилення від планових показників, причини цих відхилень, а також ступінь досягнення намічених цілей. Основна увага при цьому приділяється аналізу показників рівня прибутку підприємства за рахунок ефективного використання персоналу і витратам на утримання та діяльність персоналу. На рівні всього підприємства контроль діяльності підрозділів щодо управління персоналом здійснюється через адміністрацію підприємства. Організаційна структура підсистеми стимулювання праці персоналу являє собою сукупність всіх функціональних підрозділів системи управління кадровим складом у їхньому взаємозв'язку і всіх посадових осіб підприємства.

Для з'ясування ймовірності ступеню досягнення підприємствами головної мети стратегії стимулювання праці персоналу здійснені прогнози можливих варіантів результативності реалізації розробленої стратегії (досягнення цільового рівня рентабельності продаж, товарообігу / прибутку на1 працюючого на 2015-2020 рр. (рис. 5).

Як свідчать проведені розрахунки, найкращі перспективи у реалізації розробленої стратегії стимулювання праці є у підприємств 3 кластеру (підприємства торгівлі з іноземними інвестиціями): максимальні очікувані теми росту (у випадку оптимістичного сценарію розвитку) – до 30%, мінімальні (у випадку песимістичного сценарію розвитку) – падіння до 16%. Найгірші перспективи у підприємств 2 кластеру (середні підприємства торгівлі): мінімальні очікувані теми росту (у випадку оптимістичного сценарію розвитку) – до 14%, максимальні темпи падіння (у випадку песимістичного сценарію розвитку) – до 36%. Таке положення пояснюється декількома причина: у великих підприємств торгівлі та підприємств торгівлі з іноземними інвестиціями на відміну від малих та середніх підприємств є у наявності великий потужний потенціал (торговельні площі, трудовий потенціал, фінансові ресурси, у т.ч. іноземні), тому у випадку песимістичного розвитку подій у них є в наявності певний фінансовий та виробничий леверидж для зниження негативних наслідків та суттєві резерви для лобіювання позитивного розвитку подій.

Висновки і пропозиції. При розробці системи стимулювання праці персоналу керівництво підприємства повинне враховувати питання, пов'язані з розробкою планів розвитку загальної організаційної стратегії, виходячи з якої формується стратегія стимулювання праці персоналу. Стратегія визначає загальну спрямованість системи стимулювання праці персоналу на забезпечення безперервності в залученні, мотивації і збереженні відповідальних і компетентних працівників, які необхідні для виконання місії та інших цілей підприємства. Мета стратегії стимулювання праці – досягнення і закріплення постійних конкурентних переваг підприємства за рахунок розвитку і підтримки високих кількісних і якісних результатів трудової діяльності персоналу, заснованих на їх особистій зацікавленості і творчої ініціативи. Реалізація розроблених стратегій стимулювання праці персоналу підприємств торгівлі дозволять внести значний вклад у досягнення корпоративних цілей за допомогою: розвитку організаційної культури, що виражається у продуктивному трудовому поведінці як відносно зовнішньої, так і внутрішнього середовища підприємства; забезпечення правильного складу системи стимулювання праці, яка надається відповідно до потреб підприємства і потребами персоналу; зв'язку стратегії, політики і процедур стимулювання праці з впровадженням інновацій; розвитку жорсткої орієнтації на досягнення високих рівнів ефективності всього підприємства.

Список літератури:

1. Бай С. І. Організаційний розвиток підприємств торгівлі: дис. ... канд. екон. наук / С. І. Бай; 08.00.04-економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Київ, 2009. – 427 с.
2. Бланк И. А. Эффективность взаимосвязи трудовых и материальных ресурсов торговли / Игорь Александрович Бланк. – М.: Тандем, ЭКМОС, 1998. – 216 с.
3. Онікієнко В. В. Продуктивна зайнятість: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення / В. В. Онікієнко, Н. І. Коваленко / НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 1999. – 49 с.
4. Рекомендації щодо створення оптимального механізму колективно-договірного регулювання фондів оплати праці залежно від результатів виробничої та фінансово-господарської діяльності, схвалені наказом Міністерства праці та соціальної політики України № 627 від 29.11.07 р. // Бухгалтерія. – № 45(824). – 10 листопада 2008 р. – С. 49–52.
5. Нижник В. М. Проблеми створення механізму регулювання затрат і результатів праці в перехідній економіці / В. М. Нижник, М. І. Приступа, М. П. Войнаренко // Вісник Державної академії легкої промисловості України. – 2000. – № 2. – С. 241–243.
6. Мазаракі А. А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність: монографія / А. А. Мазаракі, Д. М. Пшеслінський, І. В. Смолін. – Київ: КНТЕУ, 2010. – 383 с.
7. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 3-тє вид. – К.: Знання-Прес, 2002. – 387 с.
8. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
9. Щербак В. Г. Формування, використання та розвиток трудового потенціалу в умовах структурно-інноваційних перетворень. Дис. д-ра. екон. наук. / Валерія Геннадіївна Щербак / Харківськ. нац. ун-т. – Х., 2009. – 476 с.
10. Армстронг М. Оплата труда: Практическое руководство по построению оптимальной системы труда и вознаграждения персонала: пер. с англ. / М. Армстронг, Т. Стивенс; ред. Т. В. Герасимова; пер. О. В. Теплых. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. – 512 с.

Шостак И.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СТРАТЕГИЯ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ПРЕСОНАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В статье приведены исследования автора по обоснованию стратегии стимулирования труда персонала предприятия торговли. Определено место и иерархический взаимосвязь различных стратегий развития предприятия. Рассмотрена схема реализации стратегического планирования стимулирования труда персонала предприятия торговли. Предложенная система формирования и реализация стратегии стимулирования труда персонала исследуемых предприятий торговли. Разработан пессимистический и оптимистический прогнозы показателей уровня рентабельности реализации стратегии стимулирования труда персонала.
Ключевые слова: стратегия, стимулирование труда, персонал, предприятия торговли.

Shostak I.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

STRATEGY OF LABOUR STIMULATION OF TRADE ENTERPRISE STAFF

Summary
The article presents the author's study regarding strategies to stimulate labor of trade enterprise personnel. The place and the hierarchical relationship between different strategies of the enterprise are determined. A scheme to implement the strategic planning in terms of labour stimulation of trade enterprise staff is suggested. The system development and implementation of strategies to stimulate labour of personnel of the studied trade enterprises is suggested. A pessimistic and an optimistic forecast of profitability of implementing strategies to stimulate labour of staff are provided.
Keywords: strategy, labour stimulation, staff, trade enterprise.

УДК 338.4.009.12

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Якимчук Ю.М., Гордієнко М.І., Адаменко А.П.
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена діяльності підприємства та особливостям конкурентоспроможності продукції в сучасних умовах ринкової конкуренції, де конкурентоспроможність продукції є індивідуальним вираженням можливостей товару успішно змагатися між товарами – аналогами та визначає життєдіяльність підприємства. А також запропоновано підприємствам постійно покращувати якість продукції та пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.
Ключові слова: економічна сутність, конкуренція, конкурентоспроможність, якість, продукція.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки основним завданням будь-якого підприємства є збереження позицій на ринку, покращення якості і конкурентоспроможності продукції та отримання доходу. Конкурентоспроможність є основним показником стану підприємства, а саме його перспективи на майбутнє для досягнення цілей підприємства. Конкурентоспроможність продукції – це індивідуальна властивість продукції успішно конкурувати на ринку з товарами, що задовольняють потреби споживачів, а також сукупність заходів, що виконуються в процесі проектування, розробки, виробництва, реалізації, та післяпродажного сервісу з метою створення її привабливості для споживача, та має великий вплив на економічні показники діяльності підприємства щодо отримання прибутку.

Актуальність теми полягає в тому, що конкурентоспроможність продукції займає важливе місце в діяльності будь-якого підприємства незалежно від форм власності та виду господарської діяльності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження теоретичних засад конкурентоспроможності закладені такими вченими як Т. Амблер, М. Бейкер, Д. Бойет, Я. Гордон, П. Дойль, П. Друкер, Ф. Котлер, М. Портер [13], Д. Саттон, які розглядають конкурентоспроможність в контексті стратегічного розвитку підприємства, не відокремлюючи тим самим продукцію. З розвитком міжнародних зв'язків і поглибленням процесу глобалізації питання міжгалузевої конкуренції висвітлювались у працях К. Андрюса, Д. Енгельманна, Ш. Остерна, Я. Пірса, О. Прахалада, Р. Робінсона, М. Стахля, Л. Теслера, Б. Хендерсона.

Основні теоретичні положення та методологічні засади формування конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств розглянуті в працях вітчизняних вчених: В. Г. Андрійчука, В. Я. Амбросова, В. О. Білик, А. В. Вовчака, В. А. Гайдука, В. П. Горьового, Л. А. Євчук, М.І. Гордієнка, О. Ю. Єрмакова, Р. В. Камишнікова, П. К. Канінського, С. М. Кваші, І. Г. Кириленка, М. Й. Малі-

© Якимчук Ю.М., Гордієнко М.І., Адаменко А.П., 2015

ка, С. І. Мельника, В. Я Месель-Веселяка, Л. І. Михайлової, В. А. Рульєва, П. Т. Саблука, Б. К. Супіханова, О. В. Ульянченка, В. В. Холода, І. І. Червена, О. О. Школьного та інших, які розкривають концепції маркетингового, інвестиційного, інноваційного, технологічного, ринкового та державного спрямування конкурентоспроможності країни. Незважаючи на широкий спектр науково-методологічних підходів, недостатньо опрацьованими залишаються питання формування пріоритетних напрямів аграрної політики щодо розвитку окремих конкурентних галузей сільського господарства в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів, оптимізації використання ресурсно-виробничого потенціалу регіонів, впровадження механізму управління якістю та безпечністю продукції в аграрних підприємствах, розвитку органічного виробництва, підвищення ефективності виробництва за рахунок інноваційних технологій вирощування сільськогосподарської продукції; невизначеною залишається концепція та стратегія формування конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств.

Дискусійний характер теоретико-методологічних підходів до формування конкурентоспроможності продукції у сільськогосподарських підприємствах свідчить про об'єктивну необхідність проведення досліджень піднятої проблеми.

Постановка завдання. Основними цілями даної статті є дослідження сутності конкурентоспроможність продукції та визначення основних показників, що впливають на конкурентоспроможність продукції підприємства, а також зробити висновок та запропонувати пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. З переходом економіки України на ринкові відносини сутність терміну «конкурентоспроможність» став важливим у визначенні іміджу підприємства та в ефективності його господарської діяльності. Конкурентоспроможність підприємства визначається виробництвом товарів привабливішими, ніж у конкурентів та прибутковістю для виробника.

Важливим атрибутом ринкової економіки є конкуренція, без якої не може існувати ринок. Тому конкуренція – це суперництво між суб'єктами господарської діяльності за найкращі умови виробництва, продажу та купівлі товару та отримання найбільшого прибутку. Такі відносини існують тоді, коли суб'єкти підприємницької діяльності є самостійними і бажають, щоб їх продукція була першою на ринку серед продукції конкурентів. В ринкових відносинах конкуренцію можна розглядати як закон товарного господарства, дія якого є стимулом для виробників.

У своєму розвитку конкуренція пройшла певний шлях удосконалення від простих до складніших форм. Конкуренція як явище була властива рабовласницькій, феодальній і навіть первіснообщинній епосі, її зародження й виникнення історично відносять до простого товарного виробництва. Конкуренція між простими товаровиробниками (ремісниками, селянами) орієнтується на суспільну (ринкову) вартість товару. Ті з них, які витрачають на одиницю продукції більше праці порівняно з суспільно-необхідними, в конкурентному суперництві втрачають свої позиції й не мають успіху [4].

Конкуренція в сучасних умовах ринкової економіки виконує такі функції:

конкуренція охоплює всі зв'язки виробництва і споживання, що є рівновагою між попитом і пропозицією;

конкуренція виконує функцію спілкування та погодження між суб'єктами господарювання. Це призводить до підпорядкування самостійних прагнень виробників суспільним інтересам споживачів;

конкуренція примушує суб'єктів господарювання знижувати витрати на виробництво та вдосконалення матеріально-технічного забезпечення;

конкуренція стимулює покращення якості, зниження собівартості продукції та надання послуг. Конкуренція спонукає виробників виробляти нові види продукції та удосконалювати старі;

важливою функцією конкуренції є формування ринкової економіки. Ціна забезпечує рівновагу між попитом і пропозицією на ринку.

Всі ці функції впливають на ефективність виробництва, а саме підвищення технічного рівня, покращення якості та розширення номенклатури продукції.

Конкуренція змушує суб'єктів підприємницької діяльності постійно рухатися вперед, вдосконалювати свою продукцію, знижувати витрати на виробництво, постійно покращувати якість продукції та підвищувати свою конкурентоспроможність.

Отже, конкуренція – це боротьба між суб'єктами підприємницької діяльності за вигідні умови виробництва та реалізацію продукції, одержання найбільших прибутків та бути першими серед конкурентів. З цього випливає, що конкуренція – це сукупність економічних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності, які постійно змагаються за прихильність споживачів, намагаючись їх переконати, що саме їх продукція найкраща.

Підприємці постійно знаходяться в боротьбі у базовій галузі, міжгалузевому та світових ринках, в результаті чого з'явилося визначення «конкурен-

Таблиця 1

Відмінні ознаки поняття «конкурентоспроможність підприємства» різних авторів

Ознака	Автор і джерело
Здатність випускати конкурентоздатну продукцію	Р.А. Фатхутдінов
Сукупність виробничо-технічних і організаційно-економічних характеристик що дозволяють проектувати, проводити і збувати товари, привабливіші для споживачів	О.Г. Туровец
Конкурентостійкість і можливість адаптації до умов конкуренції, що змінюються	А.М. Яновський
Здатність до реалізації конкурентних переваг, які дозволяють йому ефективно розвиватися порівняно з іншими підприємствами на внутрішньому та зовнішньому ринках	Ю. Б. Іванов
Порівняльна перевага по відношенню до інших фірм даної галузі усередині країни і за її межами	А.П. Градів Р.А.Фатхутдінов
Частка ринку, здатність розвитку (виробничі і збутові потужності), стратегія «продукт-ринок», потенціал вищого керівництва	Т.Коно
Положення на ринку, що дозволяє фірмі долати сили конкуренції і привертати покупців	В.Д. Марков С.А. Кузнецова
Динамічна характеристика здатності підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища й забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг	В. Г. Шинкаренко

Джерело: узагальнено авторами [1, 4, 7, 14, 15, 16]

тоспроможність». Конкурентоспроможність може існувати тільки в умовах конкуренції і через неї.

В економічній літературі немає чіткого твердження поняття «конкурентоспроможність підприємства». Вчені – економісти дають різні трактування цього визначення.

Отже поняття «конкурентоспроможність підприємства» є більш містким і змістовним (табл. 1).

В літературі також немає чіткого визначення конкурентоспроможності, тому ми спробуємо проаналізувати поняття «конкурентоспроможність». Аналіз досліджень та публікацій дає можливість сформувати визначення «конкурентоспроможність», пропоновані відомими авторами (табл. 2).

Конкурентоспроможність і конкуренція не може існувати без товару, за що змагаються усі суб'єкти підприємницької діяльності. Товар – це самий важливий об'єкт на ринку. Він має свою вартість, якість, технічні показники та інші важливі характеристики. Товар – це показник економічної сили і активна діяльність суб'єкта підприємницької діяльності.

Вплив чинників, які має виробник, проявляються в процесі конкурентної боротьби товарів в умовах ринкових відносин, що дає змогу виділити даний товар від товару – аналога. Крім існуючих вимог до товару, які чекають споживачі, є нормативні параметри, які встановлюються міжнародними, регіональними, національними, зарубіжними і вітчизняними стандартами, діючими законодавствами та нормативними актами, що встановлюють вимоги до продукції.

Тому конкурентоспроможність товару – це рівень економічних, технічних і експлуатаційних параметрів, що ведуть боротьбу з іншими конкурентними товарами.

А також конкурентоспроможність – це характеристика товару, що в результаті оцінки всієї сукупності комерційних, виробничих, економічних і організаційних показників щодо вимог ринку і властивостей товару.

Конкурентоспроможним вважається товар, у якого є властивості вищі, ніж у товару-аналога, але при цьому ціна не може задовольнити споживача. Товар з низькою якістю може бути конкурентоспроможним при низькій ціні, але він втратить з часом свою якість та привабливість.

Так що визначає конкурентоспроможність продукції в умовах ринкових відносин? Вчені намагаються в усьому світі розібратися з цим питанням. Можливо виготовити якісний товар та дати невисоку ціну і товар стане конкурентоздатним? В цьому питані ми розберемося в даній статті, а саме, що ж формує конкурентоспроможність товару на ринку? У визначенні «конкурентоспроможність» можна зробити висновок, що підприємці товарів-аналогів змагаються між особою під впливом різних факторів та основних показників конкурентоспроможності продукції.

Основними показниками конкурентоспроможності продукції є такі:

Технічні показники товару дають характеристику технічному рівню, якості та надійності сучасним вимогам, які висуваються споживачами. Основні вимоги споживачів до цього показника – національні та міжнародні стандарти.

Стандартизація – це розробка та встановлення єдиних технічних правил з метою упорядкування, узаконення і запровадження показників і норм якості продукції, а також відпрацювання у сфері виробництва технологічних процесів і операцій відповідно до цих вимог. Вона є визначальним елементом специфічного менеджменту, що впливає на процес постійного забезпечення виробництва і постачання на ринок конкурентоспроможної продукції.

У сфері стандартизації та сертифікації функцію управління здійснює Державний комітет зі стандартизації, метрології й сертифікації. Його діяльність визначається і регламентується Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» [11]. Нормативні документи стандартизації, а саме стандарти, правила та норми, спрямовані на продукцію, роботи та надання послуги. Для виробників стандарти є показником якості. Продукція за якістю поділяється на категорії, сорти і класи. Продукція нижчого класу або сорту має низьку ціну, що негативно впливає на конкурентоспроможність продукції та отримання найменшого прибутку.

Важливим нормативним документом є технічні умови, що ототожнюють відносини між споживачами та виробниками. Державна система стандартів вимагає,щоб виробники всіх форм власності дотримувалися стандартів, що пройшли державну реєстрацію.

Важливим документом, який підтверджує якість продукції, є сертифікат. Цей документ дає можливість суб'єктам підприємницької діяльності здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Сертифікат підтверджує екологічну чистоту та безпечність продукції.

Таблиця 2

Визначення поняття «конкурентоспроможність»

Визначення	Джерело
Конкурентоспроможність – здатність забезпечити кращу позицію в порівнянні з конкуруючим підприємством	Б. Карлофф
Конкурентоспроможність – виступає результатом створення підтримки протягом тривалого періоду часу та сукупної оцінки конкурентних переваг	Н.А. Дробітько
Конкурентність (конкурентоспроможність) – відносна здатність не тільки підприємства, але й сектора, народного господарства, у порівнянні з іншими суб'єктами економічних відносин до: виробництва сучасних, технологічно інтенсивних товарів, вирішення нових технічних проблем, досягнення доходів (постійно зростаючих) при високому рівні зайнятості та відносно високому рівні заробітної плати	Б. Шлюсарчик
Конкурентоспроможність – синтез якості й можливості успішної реалізації продукції на конкурентному вітчизняному або міжнародному ринку у певний момент часу за рахунок досягнення конкурентних переваг	Т.В. Гринько
Конкурентоспроможність – це сукупність переваг і здатності суб'єкта в порівнянні з йому подібними в боротьбі за досягнення мети, характерної для них, в умовах дії законів певного навколишнього середовища (системи)	А.Г. Дементьєва
Конкурентоспроможність – це здатність конкретного предмету витримати конкуренцію	Е.А. Горбашко
Конкурентоспроможність – властивість об'єкту, що характеризує ступінь реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на конкретному ринку	Р.А. Фатхутдінов

Джерело: узагальнено авторами [1, 2, 3, 5, 14, 15]

Під стандартизацією розуміють розробку та встановлення технічних показників, які розробляються для продукції що виробляється, реалізується, маркується, упаковується, транспортується і зберігається. Стандарт являється як технічним так і державним документом.

Кожна країна має свої стандарти щодо виготовлення та якості продукції. Також існують міжнародні стандарти, які дають можливість різнорідності та несуперечливості національним нормам та правилам різних країн. В цих цілях існує спеціальна Міжнародна організація стандартів (ISO – International Organisation for Standardisation). Міжнародний координаційний центр по стандартизації – постійно діюча Нарада урядових посадових осіб при Європейській Економічній Комісії ООН. Нарада розробляє рекомендації урядам країн-членів щодо стандартизації товарів, найбільш важливих для міжнародної торгівлі [5].

Якість продукції – це сукупність властивостей продукції, які можуть задовольняти потреби споживачів відповідно до її призначення.

Поняття якості дуже пов'язано з поняттям технічного рівня продукції, а саме характеризує якість продукції, яка базується на співвідношенні показників, які мають технічну досконалість з відповідними показниками [5].

Технічна конкурентоспроможність товарів характеризується гнучкими і динамічними показниками. Вона постійно може мінятися у зв'язку з темпами розвитку науково-технічного прогресу, що постійно відбувається як в самій країні, так і за її межами.

Згідно з маркетинговою концепцією особливе значення має набір споживчих властивостей, а саме функціональних, екологічних, естетичних та інших властивостей, а також ознаки, які мають технічні характеристики, гарантійні строки, умови експлуатації, витрати, які пов'язані з придбанням, використанням та збутом продукції.

Тому, конкурентоспроможність характеризується якісними та вартісними показниками товару, які враховує споживач з метою задоволення власної потреби. З цього зрозуміло, що конкурентоспроможність виражається через якісні та економічні показники.

Якісні показники конкурентоспроможності характеризують властивості продукції, завдяки яким споживач задовольняє власні потреби. Якісні показники поділяються на класифікаційні та оцінюючі, які теж поділяються на окремі підгрупи (рис. 1).

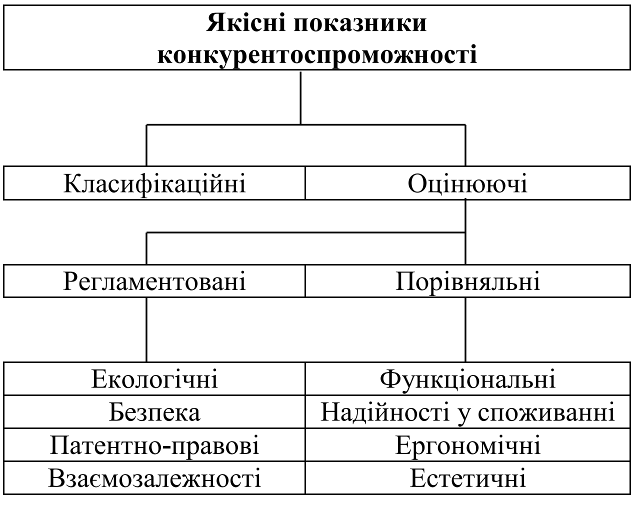

Рис. 1. Класифікація якісних показників
Джерело: розроблено авторами за даними [8, 12]

Класифікаційні – це такі показники, які відносять вироби до даної групи і дають визначення призначенню, сферу засновування і умови використання.

Оцінюючі – це показники, які кількісно характеризують властивості якості продукції порівняно з товарами – аналогами [5].

До економічних показників конкурентоспроможності належать й інші показники (рис. 2).

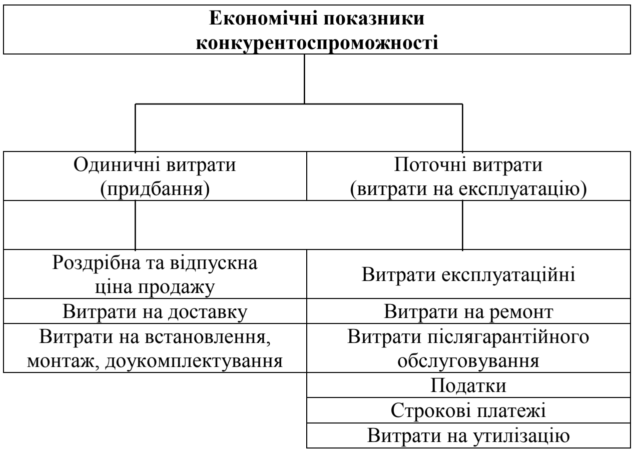

Рис. 2. Економічні показники конкурентоспроможності товарів
Джерело: [2, 6, 10, 14]

Економічні показники характеризують загальні витрати споживача на задоволення власних потреб даним товаром або послугою. Витрати складаються з витрат на придбання, встановлення та експлуатацію в термін його використання (післяпродажний сервіс). Всі ці витрати становлять ціну товару. Вона є складовою конкурентоспроможності товарів і послуг.

У ціні товару економічні показники пов'язані з соціально-економічним станом споживачів, наявністю надання послуг, їх вартість та надання в разі потреби сервісного обслуговування.

Аналізуючи економічні показники конкурентоспроможності товарів, потрібно врахувати деякі параметри, які потрібні деяким видам продукції або послугам.

Враховуючі всі переваги та недоліки конкуренції, великі вимоги до параметрів конкурентоспроможності, суб'єкти господарської діяльності намагаються утримуватися на займаних позиціях на ринку з продажу власних товарів в умовах гострої конкуренції.

На сьогоднішній день в науковій літературі існують різні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. Найбільш поширеним є метод оцінки конкурентоспроможності підприємств, заснований на теорії ефективної конкуренції. Згідно цієї теорії найбільш конкурентоспроможним є підприємство, де найкращим чином організована робота всіх підрозділів. На ефективність діяльності кожної служби впливає велика кількість факторів та ресурсів підприємств, які необхідно ефективно використовувати. В основі методу покладено оцінку 4-х груп показників конкурентоспроможності (табл. 3) [6].

В першу групу входять показники, які характеризують ефективність управління виробничим процесом, економічність виробничих затрат, раціональність експлуатації основних фондів, досконалість технології виготовлення товару, організацію праці на підприємстві (витрати виробництва на одиницю продукції, фондовіддача, рентабельність товару, продуктивність праці).

Друга група характеризує ефективність управління оборотними коштами, незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, здат-

ність підприємства розплачуватися по своїм боргам і можливість стабільного розвитку підприємства в майбутньому (коефіцієнт автономії, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності оборотних засобів).

Таблиця 3

Критерії та показники конкурентоспроможності підприємства

№	Критерії та показники конкурентоспроможності	Роль показників в оцінці	Техніка розрахунку показників
1. Показники ефективності виробничої діяльності підприємства			
1.1.	Показники витрат на одиницю продукції	Відображає ефективність витрат на випуск продукції	
1.2.	Фондовіддача	Характеризує ефективність використання виробничих фондів	
1.3.	Рентабельність продукції	Характеризує ступінь прибутковості продукції	
1.4.	Показники продуктивності праці	Відображає ступінь організації виробництва та використання робочої сили	
2. Фінансове положення підприємства			
2.1.	Коефіцієнти автономії	Характеризує незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування	
2.2.	Коефіцієнти платоспроможності	Відображає здатність підприємства виконувати свої фінансові зобов'язання та визначає ймовірність банкрутства	
2.3.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Показує якісний склад засобів, які є джерелами покриття поточних зобов'язань	
2.4.	Коефіцієнт оборотності обігових коштів	Показує ефективність використання обігових коштів	
3. Ефективність організації збуту та просування товару			
3.1.	Рентабельність продажу	Характеризує прибутковість роботи підприємства на ринку	
3.2.	Коефіцієнт затовареності готової продукції	Відображає ступінь затовареності готовою продукцією	
3.3.	Коефіцієнт загрузки виробничих потужностей	Показує ефективність роботи служби збуту	
3.4.	Коефіцієнт ефективності рекламами засобів стимулювання збуту	Показує економічну ефективність реклами та засобів стимулювання збуту	
4. Конкурентоспроможність товару			
4.1.	Якість товару	Характеризує здатність товару задовольняти потребу у відповідності з його призначенням	Комплексний метод оцінки

Джерело: узагальнено авторами [6]

До третьої групи включають показники, які дають уявлення про ефективність управління збутом і просуванням товару на ринку засобами реклами і стимулюванням (рентабельність продаж, коефіцієнт затовареності готовою продукцією, коефіцієнт завантаження виробничих потужностей, коефіцієнт ефективності реклами і стимулювання збуту).

До четвертої групи входять показники конкурентоспроможності товару (якість товару і його ціна) [6].

Зробивши підхід до визначення «конкурентоспроможність», можна охарактеризувати її, як здатність досягати позитивних результатів у конкретній сфері діяльності в процесі суперництва на ринку, а саме вибрати чітку стратегію діяльності, що дасть можливість очікувати позитивні результати; наявність конкурентних переваг; можливість і здатність протистояти в боротьбі суб'єктів підприємницької діяльності між товарами – аналогами.

Слід визначити, що жодне визначення не дає поняття того, що виробники повинні раціонально використовувати ресурси, не наголошують на пошук додаткових резервів для підвищення рівня конкурентоспроможності на майбутнє.

Отже, конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства правильно використовувати свій конкурентний потенціал, зберігаючи свою позицію на ринку.

Висновки з проведеного дослідження. В статті досліджено сутність та визначення поняття «конкурентоспроможність». На сьогоднішній день існує велика кількість визначень «конкурентоспроможність», але єдиного визначення немає. В період ринкових відносин виробники знаходяться постійно в конкурентній боротьбі та в режимі виживання. Конкурентоспроможність є важливою категорією, що широко використовується як в теорії, так і в практиці. В економіці України відбувається становлення конкурентного середовища, яке постійно знаходиться в пошуку нових форм і методів ведення конкурентної боротьби між вітчизняними підприємствами, реалізація яких потребує високих вимог до конкурентоспроможності.

Ринок товарів і послуг дає потужний влив на економіку нашої країни так і за її межами, і відіграють важливу роль на ньому суб'єкти господарської діяльності – як складова ринку, будуть завжди в центрі уваги економістів. Продукція, яку виготовляють виробники та надають послуги, є важливим для формування тенденцій ринку, а також надання споживачу достовірної інформації про товар, що є запорукою чесної конкурентної боротьби між виробниками, де виживають найсильніші, які мають кращу стратегію і тактику, переконуючи споживача, що саме їхня продукція має кращу якість, ціну та післяпродажний сервіс.

У своїй роботі ми досягли поставлених цілей, а саме: розглянули сутність конкурентоспроможності продукції та конкуренції, а також дали пояснення всім показникам конкурентоспроможності.

Спираючись на дослідження провідних вчених, що розглядали поняття конкурентоспроможності можна зробити висновок, що є багаторівневою економічною категорією.

Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції – це сукупність економічних і технологічних параметрів продукції, які у певний час та на певній території відповідають вимогам ринку і задовольняють потреби потенційних споживачів.

Конкурентоспроможність продукції є найважливішим чинником, від якого залежить конкуренто-

спроможність підприємства та економіки держави в цілому. Перш за все, необхідно створити належні умови для впровадження шляхів підвищення конкурентних переваг продукції вітчизняних підприємств. Для цього можна виділити наступні шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції, а саме: зниження витрат на виробництво, управління собівартістю і ціною; покращення технічних характеристик, параметри надійності та зовнішній вигляд, гнучкість маркетингової та товарної політики; реклама та маркетингові дослідження; проведення сертифікації продукції тощо.

Список літератури:

1. Александров І. О. Еволюція дефініції конкурентоспроможності продукції / І. О. Александров, Г. П. Бурук // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2010. – № 2. – С. 89-99.
2. Горбашко Е. А. Менеджмент качества и конкурентоспособности: учеб. пособие / Е. А. Горбашко. – СПб.: ГУЕФ, 1998. – 207 с.
3. Дементьева А. Конкурентоспособность международных компаний / А. Дементьева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 3. – С. 64.
4. Журило Р. М. Конкурентоспроможність підприємства: теоретичний аспект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52773.doc. htm
5. Конкурентоспроможність товару [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-referat.com/Конкурентоспроможність_товару
6. Літвінова В. О. Проблеми класифікації факторів конкурентоспроможності продукції / В. О. Литвинова // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка. – 2011. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 165–171.
7. Масляєва О. О. Економічна сутність категорії «конкурентоспроможність»: дефініція та систематизація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=737
8. Навчальний матеріал / Маркетинг/ Конкурентоспроможність товару на ринку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-referat.com/Конкурентоспроможність_товару
9. Навчальний матеріал / Аналіз господарської діяльності / Показники конкурентоспроможності: техніка розрахунку та характеристика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1008062253670/ekonomika/pokazniki_konkurentospromozhnosti_tehnika_rozrahunku_harakteristika
10. Навчальний матеріал / Маркетинг /Конкурентоспроможність товарів на ринку – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1056041239762/marketing/konkurentospromozhnist_tovariv_rinku
11. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/46-93
12. Поняття якості продукції, робіт та послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://economic. lviv.ua/resursi/ponyattya-yakost-produkts-,-rob-t-ta-poslug.html
13. Портер М. Конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 608 с.
14. Перебийніс В. І. Транспортний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія / В. І. Перебийніс, О. М. Помаз. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 187 с.
15. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Маркетинг, 2002. – 886 с.
16. Шинкаренко В. Г. Управление конкурентоспособностью предприятия / В. Г. Шинкаренко, А. С. Бондаренко. – Харьков: Изд-во ХНАДУ, 2003. – 186 с.

Якимчук Ю.Н., Гордиенко Н.И., Адаменко А.П.
Сумской национальный аграрный университет

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
Статья посвящена деятельности предприятия и особенности конкурентоспособности продукции в современных условиях рыночной конкуренции, где конкурентоспособность продукции есть индивидуальным выражением способностей товара успешно соревноваться между товарами-аналогами и определяет жизнедеятельность предприятия. А также предложено предприятиям постоянно улучшать качество продукции и пути усовершенствования конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: экономическая сущность, конкуренция, конкурентоспособность, качество, продукция.

Yakymchuk Y.M., Hordiienko M.I., Adamenko A.P.
Sumy National Agrarian University

ECONOMIC ESSENCE AND BASIC INDICATORS OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTS

Summary
The article is devoted the activity of enterprise and feature of competitiveness of products in modern conditions of market competition, where competitiveness of products is an individual expression of abilities of goods to compete successfully with analogues and defines liveability of the enterprise. It is also offered to the enterprises to constantly improve product quality and apply methods of competitiveness development of agricultural products.

Keywords: economic essence, competition, competitiveness, quality, products.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 165.18

ПРО ВІДМІННІСТЬ У ТРАКТУВАННІ ПРОЦЕДУРИ ВИМІРЮВАННЯ У ПРИРОДНИЧИХ І СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Готинян-Журавльова В.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

В сучасній науці широко використовується процедура вимірювання. Але трактування поняття «вимірювання» різниться в природничих і суспільно-гуманітарних науках. В природничих науках поняття «вимірювання» є чітко визначеним і прописаним у нормативних документах. В суспільно-гуманітарних науках немає чітко визначеного механізму, видів, способів вимірювання. Більш того, окремі науки використовують найбільш прийнятні саме для них види вимірювань.
Ключові слова: вимірювання, види вимірювання, визначення поняття «вимірювання», природничі науки, суспільно-гуманітарні науки.

Постановка проблеми. Останні сто років розвитку науки ознаменувалися розвитком не лише природничих наук, а й наук гуманітарних, наук про людину, про людську свідомість, про людський дух. Будь-яка наука потребує методологічний апарат, добре розроблену систему методів, які будуть використовуватися в рамках цієї науки. Спочатку здалося що можна перенести вже добре знайомі методи природничих наук у сферу гуманітарних. Але на відміну від природознавства, зміст гуманітарних досліджень, на думку Вільгельма Дільтея та багатьох інших філософів, складається не з фактів природи, а з об'єктивних виразів людського духу, думок і почуттів людини, її мети і мотивів. Для пояснення явищ природи достатньо казуальних, причинних законів. В. Віндельбанд, С. Дройзен, Г. Зіммель, М. Вебер були проти безпосереднього перенесення методів, моделей дослідження природничих наук в суспільно-гуманітарні науки. Такий підхід ігнорував специфіку цих наук. В. Віндельбанд підкреслював, що у той час як фізика, хімія та інші природничі науки намагаються виявити загальні, тенденції та закономірності у явищах природи, гуманітарні науки ставлять собі за мету описати індивідуальні, неповторні явища і процеси суспільного життя.

Але й в суспільно-гуманітарних науках виникла потреба у вимірюванні. Цей метод перестає бути прерогативою природничих наук. Ми намагаємося вимірювати такі характеристики людини як порядність, надійність, кмітливість. В нашому столітті, столітті інформаційних технологій величезну роль відіграє інформація. Інформація має свою ціну і ця ціна може змінюватися в залежності від часу і швидкості поширення інформації. Про це в своїй книзі «Шок майбутнього» зазначає Е. Тофлер [1]. Він акцентує нашу увагу на тому, що сьогодні ми знаємо набагато більше про фізичні, ніж про соціальні процеси. Ми знаємо «набагато краще, наприклад, як виміряти швидкість, з якою кров тече по судинах, ніж швидкість, з якою чутки розповсюджуються в суспільстві» [1, с. 33-34]. Це ще один приклад використання добре знайомого методу в незвичних умовах.

Проблема методів емпіричних досліджень, зокрема, й кількісної обробки даних є однією із найактуальніших проблем і в сучасній політичній науці. Ця проблема, на думку Н.А. Антановича, має як технологічну сторону, коли йдеться про методологію побудови досліджень, так й змістовну, оскільки необхідно розуміти до яких об'єктів можна застосувати кількісні, а до яких лише якісні шкали [2]. Слід враховувати, що в політологічному дослідженні обробка емпіричних даних базується на порівнянні з об'єктами, які визнаються аналітиком ідеальними (еталонними). Проблематичним є також використання уніфікованого інструментарію для порівняння несхожих об'єктів [2]. Але на жаль, сталося те від чого застерігав нас В. Віндельбанд та інші. Метод перенесли з природничих наук, а специфіку гуманітарних проігнорували.

Звернімося до нормативних документів. Згідно з статтею 1 Закона України Про метрологію, вимірювання – це «відображення фізичних величин їх значеннями за допомогою експерименту та обчислень із застосуванням спеціальних технічних засобів [3]. Або ж згідно з РМГ 29-99 «Метрологія. Основні терміни і визначення», вимірювання – це сукупність операцій по застосуванню технічного засобу, який зберігає одиницю фізичної величини, які забезпечують встановлення співвідношення (в явному чи неявному виді) величини, що вимірюється, з її одиницею, і встановлення значення цієї величини [4]. В обох нормативних документах йдеться про фізичні величини, про еталони.

Тому **метою даної статті** є аналіз і порівняння найбільш поширених визначень поняття «вимірювання», які наведені в нормативній літературі та визнаються класичними, з визначеннями, якими користуються в суспільно-гуманітарних науках.

Викладення основного матеріалу. В Законі України Про метрологію еталон визначається як «засіб вимірювальної техніки, який забезпечує відтворення та (або) зберігання одиниці вимірювання одного чи декількох значень, а також передачу розміру цієї одиниці іншим засобам вимірювальної техніки [3]. Існують:

- державний еталон – еталон, визначений спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері метрології як основа для встановлення значень усіх еталонів даної одиниці вимірювання, які є у державі;
- первинний еталон – еталон, який забезпечує відтворення одиниці вимірювання з найвищою у державі точністю;
- вторинний еталон – еталон, який отримує розмір одиниці вимірювання безпосередньо від первинного еталона даної одиниці або, у разі його відсутності, – відповідного еталона іншої держави;
- вихідний еталон – еталон, який має найвищі метрологічні властивості серед еталонів даної одиниці, що є у державі, на підприємстві, в установі чи організації;
- робочий еталон – еталон, призначений для повірки чи калібрування засобів вимірювальної техніки.

Виявляється, що всі наведені вище види еталонів стосуються, в першу чергу, наук природничих і майже не стосується суспільно-гуманітарних наук. Причиною цього є той факт, в суспільно-гуманітарних науках виникає потреба у вимірюванні

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

© Готинян-Журавльова В.В., 2015

величин, до яких неможна підібрати еталони. Так в роботі [5] зазначається, що сучасний темп життя, «переоцінка цінностей», норм поведінки, особистісних характеристик людини, взаємин породжує необхідність визначити, а точніше, виміряти не тільки рівень освіченості особистості, але й такі її характеристики як чесність, порядність, працелюбність, старанність, ті характеристики, які неможна виміряти за допомогою еталона. Так може слід звернутися до видів вимірювання і обрати саме той, який буде враховувати специфіку суспільно-гуманітарних наук.

Існують таки види вимірювання [4]:

- пряме вимірювання – вимірювання, при якому необхідне значення фізичної величини можна отримати безпосередньо;
- непряме вимірювання – визначення необхідного значення фізичної величини на базі результатів прямих вимірювань інших фізичних величин, які функціонально пов'язані з необхідною нам величиною.

Обидва види вимірювань вкрай рідко використовуються в суспільно-гуманітарних науках. Розглянемо інші види вимірювання:

- сумісні вимірювання – ті, при яких проводяться одночасно вимірювання двох або декількох неоднойменних величин для виявлення залежності між ними;
- сукупні вимірювання – ті, при яких проводяться одночасно вимірювання декількох однойменних величин, при яких необхідні значення величин визначаються шляхом системи рівнянь, що утворюються при вимірюваннях цих величин в різних поєднаннях;
- рівноточні вимірювання – низка вимірювань будь-якої величини, які виконуються однаковими за точністю засобами вимірювання в одних і тих умовах з однаковою ретельністю;
- нерівноточні вимірювання – низка вимірювань будь-якої величини, які виконуються різними за точністю засобами вимірювання та (або) в різних умовах;
- однократні вимірювання – це вимірювання, які виконується лише один раз;
- багатократні вимірювання – вимірювання фізичної величини одного і того ж розміру, результат яких отримано з декількох наступних один за одним вимірювань, тобто те, яке складається з низки однократних вимірювань;
- статичне вимірювання – вимірювання фізичної величини, що прийнята згідно з конкретною вимірюваною задачею за незмінну протягом усього вимірювання;
- динамічне вимірювання – вимірювання фізичної величини, яка змінюється;
- абсолютне вимірювання – вимірювання, яке засновано на прямих вимірюваннях однієї або декількох основних величин та (або) на використанні значень фізичних констант;
- відносне вимірювання – це вимірювання відношення величини до однойменної величини, яка відіграє роль одиниці, або вимірювання зміни величини по відношенню до однойменної величини, яка приймається за вихідну.

На нашу думку, саме відносне вимірювання містить у собі величезний шар різних видів вимірювань, які застосовуються не лише в природничих науках, а й в суспільно-гуманітарних, та які жодним чином не відображаються в нормативних документах. Так в соціологічному довіднику наведено таке визначення поняття «вимірювання»: «Вимірювання – це процедура приписування чисел значенням ознаки, яка вивчається соціологом» [6, с. 205]. І знаходимо нижче: «при вимірюванні встановлюється відповідність між властивостями об'єкту та властивостями зіставлених чисел. Набір властивостей об'єкта і зіставлених чисел називають шкалою» [6, с. 205]. Або ж якщо вимірюються властивості, які не мають чітко зазначених еталонів вимірювання, а таких властивостей переважна більшість [7], то «ці еталони в ході дослідження створює сам соціолог, використовуючи так звану шкалу» [7, с. 169]. Також можна знайти і таке визначення: «як вимірювання в соціологічному досліджені розуміється процедура, за допомогою якої об'єкти вимірювання, що розглядаються як носії відповідних відношень, відображаються в деяку математичну систему з відповідними відношеннями між елементами» [8, с. 65]. І далі, вимірювання – це «процедура приписування чисел значенням досліджуваної ознаки, яка має за мету отримання числової моделі дослідження» [8, с. 66]. В соціологічному дослідженні застосовуються як кількісний, так і якісний засоби вимірювання, сутність яких міститься в виборі респондентами тієї чи іншої категорії або цифрового балу з серії запропонованих відповідей з наступною математичною обробкою одержаних статистичних результатів.

В психології використовується поняття вимірювання як «особливої процедури, завдяки якій числа (або порядкові величини) приписується речами за визначеними правилами. Самі правила є встановленням відповідності між деякими властивостями чисел і деякими властивостями речей» [9, с. 132].

В політології вимірювання також розглядається як «приписування числових значень для представлення властивостей вимірюваних об'єктів» [10, с. 65]. В результаті вимірювання в кожному конкретному випадку зі змінною величиною асоціюється деяке значення. В роботі [10] Дж.Б. Мангейм та Р.К. Річ зазначають: «ми операційнуємо змінні величини для того, щоб мати можливість кількісно представляти абстрактні поняття і здійснювати осмислене порівняння явищ реального світу в термінах властивостей, що задаються цими поняттями» [10, с. 66]. Вони також розрізняють і пропонують розглянути рівні вимірювання, бо це дасть можливість виявити більш тонкі і детальні відмінності між подіями.

Номінальне вимірювання надає мінімальну інформацію про явища. За допомогою номінального вимірювання дослідник отримує набір дискретних категорій, за допомогою яких можна розмежувати різні об'єкти. Номінальне вимірювання – «це просте найменування об'єктів відповідно до наперед відомої схеми класифікації» [10, с. 81]. Наприклад, національність вимірюється на номінальному рівні завдяки класифікації людей на українців, англійців, бразильців та інших. Цей вид вимірювання встановлює наскільки характеристика «національність» властива різним людям і не дозволяє впорядкувати їх. Використання номінального вимірювання надає можливість об'єднувати об'єкти у класи і позначати їх так, як прийнято в класифікаційній схемі.

Порядкове вимірювання надає більше інформації, оскільки дає можливість не тільки категоризувати, а й упорядковувати або ранжувати явища. При порядковому вимірюванні відбувається «присвоювання кожному об’єкту числа, яке позначає не лише те, що даний об’єкт є відмінним від одних об’єктів і подібним до інших з точки зору вимірюваної змінної. Це число вказує також, як саме даний об’єкт пов'язаний з іншими в термінах кількості тієї конкретної властивості, яку він характеризує» [10, с. 82]. Порядкове вимірювання допомагає досліднику з’ясувати які об’єкти характеризуються більшою (або меншою) кількістю вимірюваної влас-

тивості відповідно до інших об'єктів. Тобто дослідник може розташувати об'єкти згідно з певним порядком відповідно до кількості тієї властивості, що характеризується.

Інтервальне вимірювання характеризується «не лише класифікуванням об'єктів, але й впорядкуванням їх після того, як їх вимірили» [10, с. 82]. Інтервальне вимірювання дозволяє з'ясувати на скільки більшою або меншою кількістю вимірюваної властивості характеризуються об'єкти відповідно до інших об'єктів. При порядковому вимірюванні у дослідника немає стандартної одиниці вимірюваної величини, тому він не може встановити як далеко відстоять один від одного різні об'єкти. Порядкове вимірювання дозволяє лише з'ясувати той факт, що в одних об'єктах дана величина має більше або менше значення ніж в інших. Інтервальне вимірювання базується на тому, що існує певна стандартна одиниця вимірюваної величини. Інтервальне вимірювання надає точну інформацію про абсолютні відмінності між об'єктами. Дослідник має можливість робити «точні твердження про відносні відмінності між поняттями» [10, с. 84].

Таким чином, коли йдеться про порівняння явищ, вимірювання номінального рівня вважаються найменш корисними. Якщо дослідник використовує його в ситуації, коли є можливість використати більш точний рівень вимірювання, то він може втратити цінну інформацію. Вимірювання порядкового рівня корисніше, ніж вимірювання номінального рівня. Інтервальне вимірювання найбільш точна форма вимірювання, бо дає найдетальнішу інформацію, оскільки дозволяється робити математичну обробку з'ясованих даних.

В філософії і методології науки поширюється безеталонне вимірювання. В статті А.І Уйомова, Г.А. Полікарпова «До проблеми безеталонного вимірювання в мікрофізиці» [11] пролунало поняття «безеталонне вимірювання». На думку авторів [11], у фізиці так міцно укоренилося еталонне вимірювання, що предикат «еталонне» перестав вживатися. Безеталонні способи вимірювання, які використовуються в неточних науках, класифікуються як ті, що прийняті «до роздумів». Але ««безеталонне вимірювання» – самостійний широкий клас вимірювань, які мають чималу цінність» [11, с. 131].

Безеталонне вимірювання являє собою клас вимірювань, які здійснюються без використання еталонна, як чітко фіксованого міжнародного стандарту вимірюваної величини, та без обов'язково для еталонного вимірювання пошуку математичного відношення (більше-менше). Замість еталонів використовуються квазіеталони – об'єкти або інші характеристики, які не є міжнародними стандартами і які можна використовувати в якості еталонів для порівняння лише один раз, або можна взагалі відмовитися від використання еталонів, «замінивши» їх комбінацією параметрів, що утворюють об'єкт [12].

Висновки. Таким чином ми приходимо висновку, що з процедурою вимірювання в науці відбувається те ж саме, що й з поняттям «вимірювання» в логіці, якщо до нього застосувати дихотомічний поділ за наявністю або відсутністю ознаки – еталону. Поняття «еталонне вимірювання» є чітко визначеним, добре описаним і широко застосовуваним. Поняття ж «нееталонне вимірювання», тобто вимірювання без використання еталону (міжнародного стандарту вимірюваної величини), є широким, неоднорідним класом вимірювань, якій не має чіткого опису і класифікації. Кожна наука обирає собі найбільш відповідний до свого предмету вид «нееталонного вимірювання», описує і використовує його. Але ж методологію науки потребує чіткої класифікації понять. Тому наступним кроком методологів буде чітка систематизація існуючих видів поняття «вимірювання». Це й складає перспективу подальших досліджень.

Список літератури:

1. Тоффлер Э. Шок будущего / Элвин Тоффлер; [пер. с англ. Е. Руднева и др.]. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 557, [3] с.
2. Антанович Н. А. Индексы как измерительный инструмент в политологии / www.law.bsu.by/pub/32/Antanovich_9.doc
3. Закон України Про метрологію від 11.02.1998 № 113/98-ВР/ www.kodeksy.com.ua
4. РМГ 29-99 «Метрология. Основные термины и определения»/ www.ohranatruda.ru
5. Готинян-Журавльова В. В. Про необхідність визначення безеталонного вимірювання. Философия, лингвистика и литература: вчера, сегодня, завтра: монография/ [авт.кол.: В. В. Готинян-Журавлёва, П. В. Гуторова, Ю. В. Корнейчук и др.]. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2014. – 168 с.
6. Социологический справочник / [под общей ред. В. И. Воловича]. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 382 с.
7. Попова И. М. Социология. Введение в специальность. Учебник для студентов высших учебных заведений/ Попова И. М. – К.: Тандем, 1997. – 287 с.
8. Саранжевский И. И. История и методология и техника. Исследования проблем общества и личности в социологии / И. И. Саранжевский. – Изд. 4-е. испр. и доп. Тамбов, 2012. – 432 с.
9. Психология. Словарь / [под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр.и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология: Методы исследования / Мангейм Дж. Б., Рич Р. К.; [пер. с англ. Е. Руднева и др.]. – М.: Издательство «Весь Мир», 1997. – 544 с.
11. Уёмов А. И., Поликарпов Г. А. К проблеме безэталонного измерения в микрофизике/ А. И. Уёмов, Г. А. Поликарпов // Проблемы диалектико-материалистического истолкования квантовой теории. Материалы 4 Симпозиума по гносеологическим проблемам измерений. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 127-140.
12. Готинян В. В. Логіко-системні аспекти проблеми вимірювання: дис. ... кандидата філос. н.: 09.00.02 / Готинян Віталія Віталіївна. – Одеса, 2005. – 186 с.

Готынян-Журавлёва В.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

О РАЗЛИЧИИ В ТРАКТОВКЕ ПРОЦЕДУРЫ ИЗМЕРЕНИЯ В ЕСТЕСТВЕННЫХ И ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

Аннотация
В современной науке широко используется процедура измерения. Но трактовка понятия «измерения» в естественных науках отличается от трактовки в общественно-гуманитарных науках. В естественных науках понятие «измерение» является четко определённым и прописанным в нормативных документах. В общественно-гуманитарных науках нет четко определённого механизма, видов, способов измерения. Кроме того, отдельные науки используют наиболее удобные для них виды измерений.
Ключевые слова: измерение, виды измерения, определение понятия «измерение», естественные науки, общественно-гуманитарные науки.

Hotynian-Zhuravlova V.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

ABOUT THE DIFFERENCE IN THE INTERPRETATION OF THE MEASUREMENT PROCEDURE IN THE NATURAL SCIENCES AND HUMANITIES

Summary
The measurement procedure is widely used in modern science. However, the interpretation of the concept of «measurement» is different in the natural science and humanities. The concept of «measurement» is clearly defined and spelled out in the regulations in the natural sciences. There is not clear definition of measurement, types of measurement, method of measurement in the humanities. In addition, the individual sciences use the most convenient for them types of measurements.
Keywords: measurement, types of measurements, definition of the concept of «measurement», natural science, humanities.

УДК 101.8:11(02)

ТЕОРИЯ И МЕТОД КОГНИТИВИСТИКИ

Нестерова М.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Междисциплинарный статус когнитивистики осложняет ее собственную методологию. Помимо общих методологических подходов актуальной задачей представляется поиск внутренней теоретико-методологической базы. На сегодняшний момент представляется наиболее перспективной теория когнитома. Дальнейшие исследования следует развивать в направлении изучения познавательной системы человека.
Ключевые слова: когнитивистика, когнитом, метод, теория.

Постановка проблемы. Когнитиистика использует в своем развитии различные методологические подходы: например, системный, синергетический, информационный и т.п. Но остается непроясненный вопрос с собственной методологией когнитивистики. Хотя когнитивистике присуща сложность, междисциплинарность, даже дисциплинарная неопределенность, и ее можно рассматривать как комплекс научного знания, но ее также очень часто, особенно в западном научном сообществе, называют когнитивной наукой. И, как и всякая наука, она сталкивается с определенными методологическими вызовами. Один из них связан с тем, что в когнитивной науке так и не определен на уровне единства мнений научного сообщества ее предмет, также открыт вопрос единой теории и метода. Рассмотрение этого вопроса является целью данного исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Когнитивистика, когнитивная наука сформировалась благодаря «интуитивному ощущению» передового отряда исследователей из области нейробиологии, психологии, лингвистики, философии сознания, искусственного интеллекта, что они изучают разные стороны одного и того же общего предмета. Тем не менее, до сих пор, нельзя утверждать, что этот предмет, как минимум, обозначен в единой и общепризнанной теории. Далее будет предложена к рассмотрению теория когнитома, но она, хотя и претендует на всеобщность, еще не принята всем научным сообществом. «Поэтому мы вправе задать сегодня два вопроса: существует ли вообще такой единый предмет, и если да, то как он выглядит? ... По первому вопросу нет общепринятого мнения. Согласно одной распространенной точке зрения, когнитивная сфера не охватывается универсальными закономерностями («global integrations»), а может быть описана лишь набором частных законов («local integrations»), специфических каждый для своего домена» [1]. Подобное мнение достаточно распро-

© Нестерова М.А., 2015

странено для сложных междисциплинарных областей. С точки зрения интервализма оно обусловлено именно сложным объектом исследования, его многомерностью, различными ракурсами рассмотрения. Сама структура когнитивной науки своей сложностью вызывает метафору «поликентавра» из дисциплин с принципиально различными подходами и языками описания, что неизбежно провоцирует сомнения в возможности существования как единого объекта, предмета когнитивной науки, так и единого метода. Тем не менее, я разделяю позицию выдающегося российского нейробиолога, признанного авторитета в когнитивистике, К.В. Анохина, который считает, что целостный объект когнитивной науки существует, а отсутствие адекватных представлений о нем еще не является основанием для его отрицания и отказа от попыток его познания. «Наоборот, будучи предпринятыми в подходящее время, такие усилия могут дать важный импульс к пересмотру локальных взглядов и развитию принципиально новых направлений исследований. Настоящий этап когнитивной науки представляется мне именно таким удачным моментом» [1]. Какие именно направления исследований, мне кажется, задают непростые реалии сегодняшнего дня. Но одно из направлений, как говорит в своем интервью о том, куда исследователей в области когнитивистики несёт «поток сознания», Дж. Эдельман, известный нейробиологи и Нобелевский лауреат, – это, конечно, проблема сознания. Возможно, именно этот предмет может быть объединяющим для всех составляющих дисциплинарных доменов когнитивистики. Он может задать методологический вектор и, таким образом, структурировать этот междисциплинарный комплекс различных наук и практик когнитивистики Ведь перед решением глобальной проблемы сознания следует понять основы, базисные механизмы психологии: механизмы восприятия, памяти, понять, как происходит обучение и понять механизмы психических заболеваний. Эти задачи уже сейчас решаются и довольно успешно в когнитивистике. Есть определенные достижения и они уже получили свое практическое применение и подтверждение. Но все же есть все основания считать, что именно в решении глобальных задач состоит миссия когнитивистики. «Нейронауку (neuroscience) ошибочно считают сугубо практической дисциплиной. Главная ее задача – не только получить факты, но и осмыслить их, понять, что такое человек, что отличает его от других живых существ» [4]. Но эти вопросы достаточно давно находятся в фокусе научного познания, на них пробуют дать ответы многие науки, например, биология и психология. Собственно, что и послужило фундаментом, для становления когнитивистики. В чем же состоит специфика современного этапа? Например, решение глобальных задач – как функционирует человеческий мозг, как он генерирует психологические феномены, как он генерирует сознание считалось многими метафизической проблемой, не имеющей отношения к биологии. Но вполне в духе трансдисциплинарных стратегий, основанных на методологических переносах, Дж. Эдельман предположил, что принципы работы нервной системы очень похожи на принципы соматического отбора, которые происходят в иммунной системе, и развил теорию «нейродарвинизма». В этом направлении и развивается под его руководством крупнейшая в этой области исследовательская программа США Neuroscience Research Program. Продолжая работать в классической молекулярной биологии, он основал Институт нейронаук, который, по его выражению, стал своеобразным «монастырем» науки о мозге [4].

Постановка задачи. Достаточно ли методов биологии для решения проблем когнитивистики? Вряд ли, несмотря на перенос биологической модели. И подобная ситуация характерна для многих направлений когнитивных исследований в силу описанного междисциплинарного комплекса когнитивистики и присущих ей трансдисциплинарных стратегий исследования. Поэтому методологические проблемы являются, действительно, вызовами для когнитивистики. Кроме того, следует учитывать уже существующий вектор NBIC (рассматриваемая ранее конвергенция нано, био, инфо и когнитивных технологий), а точнее NBICS – дополненная конвергенция, учитывающая актуальные сейчас социо технологии, которые, пожалуй, являются доминирующими. Это значит, что методологическая ситуация становится еще сложнее. Поэтому актуальной проблемой представляется анализ методов и методологических моделей, которые работают в когнитивистике.

Изложение основного материала исследования. Такой важной вехой на пути ее развития можно считать теорию когнитома, которую предлагает выдающийся нейрофизиолог К.В. Анохин, как единую теорию для когнитивной науки. «Для обозначения скрытой от нашего непосредственного восприятия когнитивной реальности я введу новое понятие – когнитом. Предварительно я определю когнитом как полную систему субъективного опыта, сформированную у организма в процессе эволюции, развития и познания. Структура когнитома и его динамика, согласно этим взглядам, охватывают всё многообразие ментальных явлений, связанных с поведением, психикой и сознанием» [1]. Но поиски, становление подобного сложного предмета предполагают сложности становления, как минимум, внутренней методологии когнитивистики, которая, возможно, затем может «выйти» за ее пределы. Уже были рассмотрены междисциплинарные подходы и трансдисциплинарные стратегии когнитивных исследований, но есть противоположное, заслуживающее внимания, мнение К.В. Анохина по поводу ограничений применимости междисциплинарных и трансдисциплинарных методов. «Если мы отправляемся ловить зверя, еще не зная, как он выглядит, нам нужна определенная методология. На этом пути я, во первых, откажусь от попыток построить теорию когнитома за счет междисциплинарного, трансдисциплинарного или какого-либо другого синтеза. Всем очевидно, что слон не является синтезом змеи, копья, опахала, дерева, стены и веревки. Точно так же различные локальные взгляды на предмет когнитивной науки должны стать производными от понимания его целостной природы, сохраняя свою исходную феноменологию, однако трансформируя ее интерпретацию. Используя эпистемологическое выражение Эйнштейна, мы хотим, чтобы наблюденные нами факты логически следовали из нашего понимания реальности» [1]. Но подобный целостный подход в создании научной теории (а впоследствии и методологии), учитывающий понимание реальности неминуемо в нашей «человекомерной» области должен также учитывать свойства другой нашей реальности (или ее «носителя»?) – психики и мозга. Как утверждает К.В. Анохин, любая действенная теория, объединяющая нейронауку с психологией, лингвистикой, антропологией, философией и искусственным интеллектом, должна конструктивно решать основную психофизиологическую проблему, т.е. опираться на научную модель связи психики и мозга. И он считает основной причиной неуспе-

ха первой когнитивной революции именно попытку осуществить междисциплинарное объединение вышеуказанных наук, не создав такого решения.

В поисках единой методологии остается важный вопрос математического языка описания, наличия математических моделей. Поэтому еще одно утверждение К.В. Анохина, что единый предмет когнитивной науки должен быть математически формализуем, мне представляется достаточно убедительным. «Очевидной причиной этого является необходимость соединения искусственного интеллекта с остальными когнитивными дисциплинами. Однако за этим требованием стоит и более общая познавательная установка, в которой слова Галилея, что книга природы написана на языке формул и геометрических фигур, относятся, в пределе, и к природе когнитивных структур» [1]. Да, необходим математический аппарат, математический язык описания, который может быть единым понятным языком, без которого, как уже обсуждалось, затрудены трансдисциплинарные стратегии исследований, важны для когнитивистики. Но решит ли это ее методологические проблемы? Достаточно ли наличия математической формализации и математических моделей? Пока эти вопросы остаются открытыми, но успех синергетики, например, осуществился благодаря, во многом, именно математическим моделям.

Итак, рассмотрим, что же такое когнитом, какова его структура и функции. Когнитом обладает зернистой структурой – он состоит из когнитивных частиц, когов. Интересно, что само понятие «ког» имеет двойной смысл. В английском языке «cog» – это подчиненная, но интегральная часть целой системы. (и в парадигме сложности, в аспекте соотношения части и целого это уже достаточно интересно). Ког является такой единицей качественно специфического опыта, своеобразным ментальным квантом в совокупной системе когнитома. Вместе с тем «ког» – это когнитивная группа нейронов (COgnitive Group – COG), активность которой обуславливает данный специфический опыт. Концепция когов обобщает представления теории функциональных систем П. К. Анохина и теории клеточных ансамблей Д. Хебба, выводя возникновение вторых из активности первых. Таким образом, концепция когов также объединяет традиции движения к когнитивным структурам, со стороны биологии и адаптивных физиологических интеграций и со стороны от психологических феноменов и функций. «Используя концепцию когов, мы могли бы сказать, что когнитом представляет собой сеть, отдельными вершинами которой являются дискретные коги, а ребрами – связи между ними. Представление любого объекта в качестве сети – важный теоретический акт, открывающий возможность математического анализа, использующего формализм и метрику теории графов» [1]. Как известно, сети, сами по себе – сложный объект исследования постнеклассической науки. При этом, выступая в качестве объекта в процессе исследования, они задают свой, сетевой, подход, который может стать самостоятельным методологическим подходом, со своей эвристикой и со своими вполне реальными результатами. Теория сетей становится все более популярной, в частности, как основа для становления «сетевого мышления», не говоря уже о том, что социальная реальность, которая находится в фокусе когнитивных технологий, сейчас все более испытывает влияние сетей, особенно виртуальных социальных сетей. Но, по мнению К. В. Анохина, теория сетей имеет два фундаментальных ограничения. «Во-первых, она формализует лишь попарные, но не множественные отношения объектов. Во-вторых, она не имеет аппарата, описывающего возникновение новых уровней в многоуровневых системах. Я предложу решение, которое, по моему мнению, способно преодолеть эти трудности и составить основу общей теории когнитивной науки. Согласно предлагаемой модели, когнитом можно теоретически описать как когнитивную гиперсеть головного мозга. Гиперсети обобщают понятия сетей и гиперграфов и состоят из геометрических структур, известных как реляционные симплексы или гиперсимплексы. Основание гиперсимплекса содержит множество элементов одного уровня, а его вершина образуется описанием их отношений и приобретает интегральные свойства, делающие ее элементом сети более высокого уровня. Коги представляют из себя такие гиперсимплексы, основания которых образованы нейронными когнитивными группами, а вершины образуют узлы в когнитивной гиперсети – когнитоме [1]. Подобная сложная структура гипотетически в состоянии описать сложность исследуемых явлений, с учетом своих обращений к уже описанным, изведанным. Таким образом достигается понимание, которое является основной задачей любого метода. Понимание, особенно в гуманитарных науках, – это всегда целостное представление [2]. Поэтому так актуальны поиска метода, который мог бы обеспечить эту целостность представления. Чем более сложный и раздробленный предмет исследования, тем это более актуально. Сможет ли стать какая либо «внутренняя» теория когнитивистики, например, теория когнитома, таким методом – пока еще нерешенный вопрос.

Однако, общим замечанием по поводу любой теории может быть то, что в идеале она обретает вид метода, а метод должен быть адекватным. Во-первых, он должен быть релевантным проблемам соответствующей гуманитарной дисциплины, т.е. соответствовать смыслу решаемых в ней задач. Во-вторых, он должен быть дивергентным – существенно отличаться по используемым средствам, т.е. применять инородный язык и способы решения задач, не совпадающие с теми, которые привычны для профессионалов данной области знания» [2]. Это разворачивает поиски метода когнитивистики из ее внутренней сферы во внешнюю, но все же он должен быть ей имманентен.

Какой же еще может быть «когнитивистский» метод для таких процедур понимания? Возможно, следует обратиться к истокам, философским основаниям когнитивистики. Рассмотрим в этом методологической фокусе прагматизм – философское направление, ставшее «предтечей» когнитивистики. Как направление, в котором есть место для философской рефлексии над проблемами мышления, истинности, процессов познания окружающей действительности. А рефлексируя над тем, что же такое прагматизм, его основатель, В. Джемс, приходит к выводу, что сам прагматизм не защищает каких-то догматов, не выставляет никаких особых учений; он имеет только свой метод. Джемс приводит метафору своего итальянского коллеги Паппини, который назвал прагматизм среди теорий, подобно коридору в гостинице, в которой разные люди находятся в разных комнатах, но все они пользуются коридором, чтобы выходить и заходить в свои комнаты. «Таким образом, прагматический метод отнюдь не означает каких-нибудь определенных результатов- он представляет собой только известное отношение к вещам, известную точку зрения. *И именно такую точку зрения, которая*

побуждает нас отвращать свой взор от разных принципов, первых вещей, «категорий», мнимых необходимостей, и заставляет нас смотреть по направлению к последним вещам результатам, плодам, фактам» [3, с. 30-31]. Как минимум, такой метод, такой «коридор» рассмотрения есть и у когнитивистики – как обязательное включение в рассмотрение познаваемого объекта самих процессов познания и специфики «познающей системы» у познающего субъекта. В таком контексте рассмотрения возможна ли единая методология когнитивистики, которой так взыскуют сами исследователи? Это один из наиболее актуальных вопросов, как мне кажется, для философии и методологии науки в этой области исследований.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В поисках единого метода когнитивной науки был проведены разработки в нескольких направлениях. Одним из них был классический путь от предмета и теории к становлению метода. Такой теорией предполагается теория когнитома, которую разрабатывает К.В. Анохин. На сегодняшний день можно сказать, что она находится в стадии разработки, но уже сейчас очерчены определенные методологические перспективы ее применения. Насколько она сможет стать единым методом, а также насколько он необходим вообще – покажет, безусловно, время. Заимствования из философских оснований когнитивистики, (например, рассмотренный «прагматический» метод) показывают потенциал когнитивного подхода – как метода рассмотрения явлений окружающей действительности, в первую очередь, социальной реальности через призму когнитивного. Это значит, что следует учитывать специфику когнитивной системы познающего субъекта, следовательно, и саму специфику когнитивных процессов. Каким образом это следует учитывать и какую, собственно, специфику – выяснят дальнейшие исследования в этом направлении.

Список литературы:

1. Анохин К. В. Когнитом: в поисках общей теории когнитивной науки. Режим доступа: http://www.cogsci2010.ru/catalog.aspx?CatalogId=14424
2. Афанасьев А., Цофнас А. Научный статус гуманитарного знания / Александр Афанасьев, Арнольд Цофнас // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Випуск 561-562. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 3-8.
3. Джемс У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления. Популярные лекции по философии. Пер. с англ. М.: ЛЕНАНД, – 2015. – 240 с.
4. Эдельман Дж. Куда несёт «поток сознания». Режим доступа: http://vk.com/doc260654063_366641930?hash=b3cd98f2b753773684&dl=b4f00b864068fc5f48

Нестерова М.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРІЯ ТА МЕТОД КОГНІТИВІСТИКИ

Анотація
Міждисциплінарний статус когнітивістики ускладнює її власну методологію. Крім загальних методологічних підходів актуальним завданням є пошук внутрішньої теоретико-методологічної бази. На сьогоднішній момент представляється найбільш перспективною теорія когнитома. Подальші дослідження слід розвивати в напрямку вивчення пізнавальної системи людини.
Ключові слова: когнітивістика, когнітом, метод, теорія.

Nesterova M.O.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORY AND METHOD OF COGNITIVE SCIENCE

Summary
The interdisciplinary status of cognitive science complicates its own methodology. In addition to the general methodological approaches, urgent task is the search for inner theoretical and methodological framework. Today, theory of cognitom seems to be the most promising. Further research should be developed towards the study of the cognitive system of humans.
Keywords: cognitive science, cognitom, method, theory.

УДК 123.1, 123.2

АНТРОПОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СВОБОДИ Й НЕОБХІДНОСТІ В НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ

Самборська О.М.
Чернівецький юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено діалектичний зв'язок свободи й необхідності в їх зв'язку з процесами антропологізації наукового пізнання. Звернуто увагу не лише на методологічні концепції, в яких аналізуються ці питання, а й на суто філософські вчення, де ставляться питання про місце людини в об'єктивному науковому пізнанні, про межі свободи наукової творчості, її гуманістичне наповнення.

Ключові слова: наука, методологія, свобода, необхідність, пізнання.

Постановка проблеми. Здійснивши невеликий екскурс в нещодавню історію методологічних вчень, виявити окремі сутнісні моменти поєднання свободи і детермінізму в науковому пізнанні, пов'язані з антропологічним тлумаченням останнього. Для цього ми звернемося і до більш давніх ідей Б. Паскаля, С. К'єркегора, і до сучасніших постпозитивістських ідей. Оскільки, попри наявність значного числа публікацій з методологічних проблем науки, в тому числі пов'язаних з можливостями її гуманізації, все-таки дослідники, на наш погляд, зупиняються в основному на концепціях, що постали в межах вже філософії науки і менше уваги звертають наприклад на такі філософські вчення, які виходять за її межі і, тим не менше, безпосередньо стосуються осмислення місця і значення наукової творчості як в суспільному, так і в індивідуальному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З використанням компаративістського та історичного підходів було досліджено деякі ключові тенденції змін у взаємодії наукового пізнання і свободи, починаючи з некласичної доби. Здійснено порівняння діалектики свободи і необхідності в пізнавальній діяльності, як вона постає в сучасних методологічних концепціях, з уявленнями некласичних мислителів, зокрема, С. К'єркегора. Це дало змогу проаналізувати специфіку творчості в науці в антропологічному ключі. Згадані питання серед українських методологів науки досліджували, зокрема, М. Попович, І. Бичко, В. Табачковський, П. Копнін, В. Шинкарук, з російських можна згадати зокрема В. Стьопіна, Б. Пружиніна, В. Лєкторського, В. Швирьова, Л. Мікешину, В. Пермінова, Є. Мамчур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціокультурна ситуація інформаційного суспільства диктує свої умови науковій творчості. На перший погляд, ступені свободи розширюються, вчені вже не обмежені диктатом всіляких ідеологій. Та в той же час з'являються інші виклики і, навіть, загрози для свободи наукової діяльності, на цей раз пов'язані з комерціалізацією науки, зростанням значення суспільних і корпоративних запитів до результатів цієї діяльності. Наука вже давно включена в суспільні, політичні, економічні процеси, будучи продуктивною силою і основним рушієм суспільного розвитку. Та все ж, особливо в інтерналістських концепціях, зустрічаємо й інше бачення розвитку науки, за яким свобода наукової творчості і пізнавальної діяльності аж ніяк не залежить безпосередньо від суспільних впливів, оскільки наука згідно з таким підходом постає як самодостатня структура зі своїми іманентними закономірностями, незалежними від зовнішніх обставин.

Згадаємо також інший фактор актуальності теми співвідношення пізнання і свободи. Йдеться вже про внутрішньонаукові тенденції, особливо в логіко-математичних науках, де послідовний інтерналізм може привести до думки про заданість і визначеність ключових наукових положень, де вченому залишається лише виявляти те, що доступно в конкретний історичний період розвитку науки і не більше. Це теж обмежує простір наукової творчості.

До того ж неоднозначною є проблема свободи в науці, зважаючи на сам її характер як об'єктивного, точного, систематизованого знання, де зазвичай не так багато простору для трактувань, відступів від магістральної лінії парадигмальних досліджень, тим більше, самодіяльності.

Мета статті. Метою нашого дослідження буде, здійснивши невеликий екскурс в нещодавню історію методологічних вчень, виявити окремі сутнісні моменти поєднання свободи і детермінізму в науковому пізнанні, пов'язані з антропологічним тлумаченням останнього. Для цього ми звернемося і до більш давніх ідей Б. Паскаля, С. К'єркегора, і до сучасніших постпозитивістських ідей. Оскільки, попри наявність значного числа публікацій з методологічних проблем науки, в тому числі пов'язаних з можливостями її гуманізації, все-таки дослідники, на наш погляд, зупиняються в основному на концепціях, що постали в межах вже філософії науки і менше уваги звертають наприклад на такі філософські вчення, які виходять за її межі і, тим не менше, безпосередньо стосуються осмислення місця і значення наукової творчості як в суспільному, так і в індивідуальному житті.

Виклад основного матеріалу. Загальний пафос міри свободи в науці (і передусім в тій науці, що почала пробивати собі шлях на початку XX ст.) виражають слова М. Вебера про те, що «будь-яке здійснення задуму в науці передбачає нові питання, воно за своєю суттю прагне бути перевершеним» [2, с. 133]. Та це є швидше зовнішнім обрамленням процесу наукового пізнання. Такими настановами керувались науковці ще з доби класичної науки, тоді як бачення його внутрішньої структури зазнало докорінних змін тільки в межах постпозитивістських доктрин.

Саме в постпозитивізмі утверджується думка про теоретичну навантаженість фактів, про визначальність впливу суб'єкта пізнання на отримуваний результат пізнання (навіть якщо суб'єкт цей з тих пір – не тільки людина, а й експериментальний прилад, який також змінює результат дослідження). Важливо, що нові підходи почали утверджуватись не тільки, а може й не стільки, в гуманітарному знанні (яке, зрештою, на той час було ще значною мірою залежним від природничонаукових принципів побудови теорій, ідеалів і норм пояснень, методологічного оснащення тощо), скільки саме в рамках природничого і, передусім, фізико-математичного пізнання.

© Самборська О.М., 2015

Говорячи про наукові революції, які розвиваються під впливом нерозв'язуваних питань, аномалій, головоломок, Т. Кун вважає, що ці останні можуть бути розв'язані виключно завдяки «несподіваній і неструктурованій події, подібній до переключення гештальту» [4, с. 165]. Тому далеко не завжди спрацьовує опора на перевірені і чітко визначені методологічні принципи, які, як відомо, є однією з істотних складових загальної структури і динаміки наукового пізнання. Нормативність в даному випадку, хоч і не заперечується, продовжуючи посідати провідні позиції в науковому пізнанні, та все ж частково поступається свободі пізнавального пошуку і суб'єктивно-творчому (навіть за всієї наукової об'єктивності) підходу до наукового дослідження. Хоча ще раніше, в конвенціоналістській методології, суміщалися об'єктивність наукових даних і вільний їх вибір. Так, конвенція передбачає обов'язкове введення в дію певних норм, правил, регулятивів пізнавальної діяльності, але це здійснюється за згодою дослідників, за їх вільним вибором у питанні слідування тим чи тим нормам або правилам. Слід відзначити, що навіть за умови розширення простору наукової творчості, некласична наука накладала певні обмеження на здійснення наукової діяльності. Зокрема В. Стьопін вказує на те, що в квантово-релятивістській фізиці «в якості необхідної умови об'єктивності пояснення і опису висувалась вимога чіткої фіксації особливостей засобів спостереження, які взаємодіють з об'єктом (класичний спосіб пояснення і опису може бути поданий як ідеалізація, раціональні елементи якої узагальнюються в межах нового підходу» [8, с. 21].

Не вдаючись у деталі колізій розвитку наукового знання в минулому столітті, не конкретизуючи пройдений шлях – від позитивізму до синергетики, зауважимо тільки одну важливу особливість його трансформацій. Це – неодмінна включеність в рамки парадигмальних детермінант, а отже значна міра залежності від системи концептуально-інструментальних засобів того чи того соціокультурного періоду, від норм і цінностей наукового співтовариства, які, часто всупереч об'єктивній необхідності залишаються надміру консервативними і стійкими навіть до виправданих змін. Це спрацьовує і в соціально-політичній площині: «Очевидно те, що в науково-пізнавальній діяльності можна виміряти, прорахувати, запланувати і проконтролювати (від фінансових затрат до кадрових рішень і планових результатів), пов'язано з функціонуванням науки як стабільної соціально-економічної підсистеми суспільства, спрямованої на виробництво продукту з параметрами, заданими соціумом. Втім ефективно задовольнити цей соціально-економічний запит наука здатна лише за наявності творчої, тобто за самою своєю суттю «позапланової» складової» [6, с. 76].

Позитивною стороною науки в такій площині є отримання надійних, перевірених результатів пізнавального процесу. Необхідність в такому разі стає і умовою і невід'ємною складовою свободи. І чим точніший, строгіший і вивіреніший в усіх відношеннях теоретичний результат ми отримуємо, тим виправданішими є наші сподівання на зростання свободи в сфері практичній. Тим самим пізнання можна вважати незамінним чинником упевненості, стійкості й стабільності становища людини в світі. Причому варіації тут можуть бути надзвичайно різноманітними:

- психологічні основи людського буття (де маємо справу із забезпеченою належним рівнем знань самореалізацією особистості);
- логіко-гносеологічні його моменти – аргументованість переконань, вільне оперування статичними (обізнаність, ерудиція) й динамічними (міркування, діалог, пізнавальна творчість) проявами феномену пізнання і, як закономірний наслідок, – уміння відстояти власну думку, всебічно довівши її за вимогами логічних законів; також, що не менш важливо, це – звільнення від забобон, догм і стереотипів мислення, інтенсифікація і якісне збагачення процесу пізнання;
- в соціальному плані – знання як необхідна передумова зайняття належного місця в структурах соціальної стратифікації, узгодженості між виконуваними соціальними ролями й індивідуальними мотивами й цілями діяльності, забезпечення життєвого успіху й визнання в побутовій, кар'єрно-професійній, громадській сферах;
- в найзагальнішому (може, водночас, найконкретнішому) й найбільш життєво-значущому онтологічно-екзистенційному аспекті – набуття людиною почуття укоріненості в світі, знаходження належних цілей і смислу власного життя – бо ж знаюча і розуміюча людина надійніше і грунтовніше в смисловому плані почувається в бутті.

Це щодо пізнання взагалі, а якщо взяти до уваги саме наукове пізнання, то не можемо не врахувати того, що вже здавна воно вважається синонімом точності, обґрунтованості, доказовості, практичної ефективності. Особливо це стосується теоретичного рівня наукового пізнання. В цьому зрештою і полягає основна цінність теоретичного знання. Недарма ж існує думка, що немає нічого практичнішого, ніж хороша теорія. І практична цінність теоретичного знання справді набагато вища, ніж на емпіричному рівні, оскільки його аподиктичність стає передумовою революційних змін у способі виробництва, соціальній структурі й соціальних відносинах. Про це писала Х. Арендт: «Коли ми намагаємось осмислити дію, здійснену виходячи з припущення, що ми є свободними діячами, воно виявляється підлеглим двом родам каузальності: по-перше, каузальності внутрішньої мотивації, по-друге, каузальних принципів, що існують в зовнішньому світі. Кант врятував свободу від цієї подвійної агресії, розмежувавши «чистий», або теоретичний, розум і «практичний розум», центром якого і є свободна воля. Тому важливо пам'ятати, що діяч, який послуговується свободою волі (який загалом і є тим, що насправді має значення) ніколи не постає в світі феноменів, – ні в зовнішньому світі наших п'яти органів відчуттів, ні в сфері внутрішнього відчуття, за допомогою якого я сприймаю самого себе» [1, с. 33].

Взагалі заслуга І. Канта в постановці і спробі розв'язання проблеми співвідношення свободи й необхідності в пізнанні непересічна. Він був переконаний, що, по-перше, моральний закон не може бути зрозумілий без утвердження ідеї свободи, а, крім того, що тільки раціональна істота може бути по-справжньому вільною в моральному відношенні.

Кант деталізує ці міркування в понятті автономії волі. На противагу гетерономній волі, в полоні якої людина керується виключно практичними міркуваннями і скеровується до дії зі страху, чи примусу, автономна воля дає змогу людині мислити і діяти, спираючись виключно на свої власні раціональні міркування. Цих внутрішніх спонук виявляється цілком достатньо для того, щоб реалізувати справжню моральну свободу і не бути при цьому залежним від зовнішніх мінливих обставин. Важливо діяти і жити не «згідно із законом» а «за законом».

Тож не дивно, що свобода у Канта неминуче пов'язується з необхідністю. Проте саме ця необхідність є виявляється врешті решт найвищою свободою. Тому: «вільний діяч, – як підкреслює Р. Скратон, – визначається не браком примусу, а особливим характером примусу, який керує діячем. У своєму сприйнятті морального закону він діє за примусом розуму. Свобода – це покора моральному закону, і вона ніколи не виявляється яскравіше, ніж у визнанні необхідності цього закону і його абсолютної

влади над діями морального діяча» [7, с. 167]. Таким чином, розуміння необхідності свободи у Канта принципово відмінне від тих тлумачень, які ми знаходимо, наприклад у Спінози.

Ще один важливий аспект Кантового бачення свободи полягає в тому, що прагнучи належно оцінити феномен свободи, він змушений переглянути деякі постулати своєї теоретичної філософії «чистого розуму». Зокрема, це стосується антиномій розуму, одна з яких саме й присвячена суперечності в розумінні свободи – суперечності між свободою волі і детермінізмом. Причиновість не залишає місця для свободної дії. Людина залежить від цієї детермінованості, оскільки є часткою природи і підкоряється природним законам.

Та людина належить не тільки й не стільки феноменальному світові, скільки світу ноуменальному. А тому може і повинна керуватись не тільки законами природи, а ще й законами свободи. В цьому аспекті вона виявляє себе як діяльна, творча, самочинна істота, яка спроможна розірвати ланцюг природної необхідності. «Поняття умоглядного світу, – вказує Кант, є тільки *точкою зору*, яку розум змушений прийняти поза речами, для того *щоб мислити себе практично*» [3, с. 304].

Інша справа, що результати застосування досягнень фундаментальних досліджень (своєрідного аналога чистого розуму) доволі часто виходять за межі логіки і сфери пояснюваного, зрозумілого, призводячи до непередбачуваних і некерованих наслідків у медичній, технологічній, загалом соціоекономічній і соціокультурній сферах.

Відтак набуває особливої актуальності проблема зворотної дії наукового пізнання і деструктивного, а в кращому разі просто невизначеного ціннісного потенціалу. Зрештою постає питання про те, чи містить взагалі пізнання достатньо підстав для того аби за всієї своєї внутрішньої й зовнішньої доконечності бути реальним фактором свободи, а не залежності, поступу, а не регресу. І чи не є наукове пізнання в основі своїй ілюзією, умовою відірваності й відособленості від світу на противагу живій включеності людини в буття – природне і соціальне.

Актуальними в цьому зв'язку є застереження, висловлені ще в Новий час і в добу Просвітництва, на тлі загального наукового піднесення і загального пізнавального оптимізму, Б. Паскалем, С. К'єркегором, до певної міри, Ж.-Ж. Руссо і, звичайно, романтиками.

Вже Паскаль звертає увагу на глибинний онтологічний дуалізм людської природи, акцентує особливу увагу на проблематичності, невизначеності та неусувній розірваності буття людини. І пізнання в цьому зв'язку не тільки не може зарадити людині бодай чимось істотним, екзистенційно вагомим і справжнім, а, навпаки, постає частковою, однією з багатьох і далеко не визначальною ознакою людини. В часи піднесення наукового пізнання і тотального захоплення його успіхами Паскаль писав: «Я змарнував багато часу, вивчаючи абстрактні науки. Згодом я став вивчати людину й збагнув, що абстрактні науки взагалі чужі їй і, займаючись ними, я ще гірше розумію, яке моє місце у світі, ніж ті, хто на них не знається» [5, с. 112].

Це тим більш парадоксально, що сам Паскаль – видатний науковець і значущість пізнання, наукового в тому числі, недооцінювати просто не міг.

Паскаль виходить з того, що пізнання людини – це екзистенційний, за сучасною термінологією, акт. Тому мислення людини трактується не однобічно раціоналістично, а з урахуванням усіх його «тіньових» аспектів. Людина і світ, на його думку, неспівмірні. Мислення невзмозі охопити безмежне буття: «Увесь цей видимий світ є тільки непомітна риска в безмежному лоні природи. Жодна думка не охопить її. Яким би сильним не було наше марнославство з приводу проникнення за межі видимих просторів, ми сприймемо тільки атоми у порівнянні з дійсним буттям. Це безмежна сфера, центр якої скрізь, а межі – ніде» [5, с. 14].

Все у світі перебуває, за Паскалем, балансуючи між безмежно малим і нескінченно великим. Людина неспроможна в пізнавальному акті збагнути суть ні того, ні того: «Переконавшись у неможливості пізнати коли-небудь початок і кінець речей, вона може зупинитись тільки на зовнішньому пізнані середини між тим і тим» [5, с. 15].

Багато в чому такі труднощі зумовлені тим, що людина містить у собі дві несумісні іпостасі – вона водночас і матеріальна істота, частина світу природи, і духовна, наділена розумом й душею істота. Будучи подвоєною з самого початку, вона прагне спроектувати таку ж двоїстість на увесь світ і таким чином його пізнати. Проте виявляється, що людині як складній духовно-матеріальній цілісності не дано пізнати ні простих матеріальних речей, ні, тим більш, духовних речей, які також є простими.

Все ж пригадаємо оптимістичний, хоч і заснований на трагічному світовідчутті, висновок французького філософа і вченого: «Людина – найнезначніша билинка в природі, але билинка мисляча... Тож уся наша гідність полягає у думці. Ось що нас підносить, а не простір і час, яких нам не заповнити. Будемо ж прагнути добре міркувати: ось первень моральності» [5, с. 25].

Вже в XIX ст. інший ірраціоналістично налаштований філософ – С. К'єркегор висловлював подібні міркування. Можна погодитись із тим, що вся його філософія була спрямована на заперечення панівного на той час раціоналізму, який виявився цілком неспроможним проникнути в таємниці духу.

К'єркегор щиро переймався тим, що внаслідок наукового й технічного прогресу, життя сучасної йому людини істотно збіднішало. Воно дедалі більше раціоналізується, перетворюючись на діяльність холодного, калькулюючого інтелекту, позбавленого «пристрастей серця». Наукові знання й «існування в істині», на думку С. К'єркегора, принципово різні речі. Тому сферу застосування наукових знань потрібно різко обмежити. Об'єктивне пізнання нічого важливого людині не принесе, бо не узгоджується з її глибинними духовними запитами.

Зауважимо, що аналогічні ідеї вже за століття після К'єркегора, в наш час, стають особливо актуальними. Так сучасна дослідниця К. Хейлз наголошує на тому, що: «З погляду концепції постлюдського, фактор свідомості ніколи не був «під контролем». І справді, – продовжує вона, – саме ілюзія контролю обумовлює принципове незнання природи емерджентних процесів, якими утворюються природа, організм і середовище» [9, с. 373].

Взагалі, істину К'єркегор тлумачить в суб'єктивістському дусі. Істиною є ніщо інше, як «суб'єктивність», «внутрішня спрямованість» тощо. Екзистенція як така не доступна для раціонального пізнання, яке опредметнює світ. Істина ж завжди екзистенціальна. Звідси К'єркегор робить рішучий висновок про те, що об'єктивної істини взагалі не існує. Класична філософія вибудовує поняттєво-категоріальний апарат, проте це ще питання, чи поняття вбирає в себе існування. Бо ж поняття – ідеалізована форма мислення, а тому – схематична, обмежена, неповна і така, яка не може увібрати всю багатогранність екзистенції.

Висновки і пропозиції. З використанням компаративістського та історичного підходів було досліджено деякі ключові тенденції змін у взаємодії наукового пізнання і свободи, починаючи з некласичної доби. Здійснено порівняння діалектики свободи і необхідності в пізнавальній діяльності, як

вона постає в сучасних методологічних концепціях, з уявленнями некласичних мислителів, зокрема, С. К'єркегора. Це дало змогу проаналізувати специфіку творчості в науці в антропологічному ключі.

Насамкінець підіб'ємо деякі підсумки стосовно питання співвідношення пізнання й екзистенції, пізнання й буття.

Насамперед, отримувані нами висновки напряму залежать від того, який аспект пізнавального процесу ми досліджуватимемо і братимемо до уваги в першу чергу.

Наприклад, в структурі наукового пізнання закономірно переважає питома вага необхідності, обґрунтованості, скінченності і завершеності висновків. Тому в науці свобода істотно обмежується, залишаючи на домінуючих позиціях необхідність. На наш погляд, ця особливість наукового пізнання не може вважатись його недоліком хоча б тому, що аподиктичність наукового знання справедливо вважається його чи не основною цінністю. А значення свободи в процесах наукового пошуку незаперечне. Про це яскраво свідчать основні тенденції розвитку науки ще починаючи з часів утвердження некласичної парадигми.

Пізнання справді розширяє рамки людської свободи, проте тільки до певних меж. І тому ми вважаємо цілком слушними застереження представників ірраціоналістичної традиції в історії філософії, суть яких у тому, що пізнання людини не завжди є її перевагою, не завжди є екзистенційно значущим, а тому раціоналізм класичного зразка повинен сприйматися критично, осмислено. В цьому – неявний гуманістичний пафос такого світобачення.

Пізнання, таким чином, містить значну частку суб'єктивності. Справжня ж свобода може бути реалізована за межами виключно раціонального пізнання. Необхідною передумовою свободи в такому разі стає індивідуальність, особистість.

Список літератури:

1. Арендт Х. Что есть свобода? / Х. Арендт // Вопросы философии. – 2014. – № 4. – С. 32-49.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Самосознание европейской культуры XX века. – М.: Политиздат, 1991. – С. 130-153.
3. Кант И. Сочинения. В 6-ти т. / И. Кант. – Т. 4. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1965.
4. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
5. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль. – М.: Художественная литература, 1974. – 543 с.
6. Пружинин Б. И. О том, что мерить нельзя / Б. И. Пружинин // Вопросы философии. – 2014. – № 4. – С. 75-78.
7. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії / Р. Скратон. – К.: Основи, 1998. – 331 с.
8. Степин В. С. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 18-25.
9. Хейлз Н. К. Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Н. К. Хейлз. – К.: Ніка-центр, 2002. – 430 с.

Самборская О.М.
Черновицкий юридический институт
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЗАИМОСВЯЗИ СВОБОДЫ И НЕОБХОДИМОСТИ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

Аннотация
В статье исследованы диалектическая связь свободы и необходимости в их связи с процессами антропологизации научного познания. Обращено внимание не только на методологические концепции, в которых анализируются эти вопросы, но и на чисто философские учения, где ставятся вопросы о месте человека в объективном научном познании, о границах свободы научного творчества, ее гуманистическое наполнение.
Ключевые слова: наука, методология, свобода, необходимость познания.

Samborska O.M.
Chernivtsi Law Institute
National University «Odessa Law Academy»,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ANTROPOLOGICAL FACTORS OF INTERCONNECTION BETWEEN FREEDOM AND NECESSITY IN THE SCIENTIFIC COGNITION

Summary
In the article we have investigated dialectical connection between freedom and necessity and their connection with antropologization of science. Attention was paid not only to methodological conception where these problems are analyzed, but also on philosophical doctrines considering questions about place of human in the objective scientific cognition, limits of scientific creativity, and its humanistic content.
Keywords: science, methodology, freedom, necessity, cognition.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.161

ОНТОЛІНГВІСТИКА. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ ОНТОЛІНГВІСТИКИ

Бойко Л.Б., Опалінська З.Є.
Національний університет «Львівська політехніка»

У даній статті розглянуто питання розвитку онтолінгвістики та формування мовної особистості. Досліджується дитяча мова, як мовна підсистема, що включає ряд етапів розвитку мовної особистості. Аналізуються особливості кожного етапу та спільні і відмінні риси дитячої мови від «дорослої». Приділено також достатньо уваги питанням навчання мови та ряду сторін мовлення, котрі можуть бути виявлененими сприйняттям дитини. Розкрито важливі аспекти у вивченні онтогенезу мовлення дитини. Усі проведені експерименти та дослідження показали, що діти з перших місяців життя здатні сприймати всі фонетичні контрасти – відмінність приголосних за глухістю-дзвінкістю, а також за місцем утворення.
Ключові слова: онтолінгвістика, онтогенез, дитяче мовлення, мовні етапи.

Постановка проблеми – лінгвістику дитячої мови (онтолінгвістику) відносять до молодих наукових дисциплін, що почали розвиватися в кінці минулого століття. Вона входить до сучасних антропоцентричних наук. Об'єктом онтолінгвістики являється мовна діяльність дитини, а предметом – процес освоєння дітьми їх рідної мови.

Формулювання цілей статті – Проаналізуємо дослідження українських на закордонних вчених, а також самостійно дослідимо основну властивість дитячої мови: чи це біологічно – наслідкова чи соціально – набута складова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми – В останні роки особливо відновився інтерес до онтогенезу мови. До прикладу, О.О. Потебня вичленив на матеріалі дитячого мовлення етапи утворення слів. Основною ідеєю Штерна була ідея персоналізму: особистість – як психофізична, нейтральна єдність. Ще одним важливим аспектом у вивченні онтогенезу мовлення є теорія вроджених граматичних структур, з якою виступив Н. Хомський. Одними з невирішеними частинами даної загальної проблеми є віднесеність дитячої мови до соціально-набутох складової чи біологічно-наслідкової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістику дитячої мови (онтолінгвістику) відносять до молодих наукових дисциплін, що почали розвиватися в кінці минулого століття. Вона входить до сучасних антропоцентричних наук. Об'єктом онтолінгвістики являється мовна діяльність дитини, а предметом – процес освоєння дітьми їх рідної мови. Онтолінгвістика зародилася у 20-30 р минулого століття і та дістала особливого розвитку на Заході. Відповідну навчальну дисципліну (language acquisition, child language) викладають в університетах і коледжах Європи та США. Слід додати, що багато досліджень було здійснено вченими Л.С. Виготським, А.Р.Лурієм, А.Н. Гвоздевим, праці яких перекладено на англійську мову. У 50-60 р розвиток онтолінгвістики складався доволі драматично. Роботи А.Н. Гвоздева, написані на матеріалах мовлення його сина і видані у 50-60 –і роки, не отримали широкого розповсюдження. Не було підтримано також заклику І.А. Бодуена де Куртене, а згодом і Л.В. Щерби, що звертався до лінгвістів, – дослідити факти мови дитини, оскільки вони допомагають представити «майбутній стан мови племені». Книга К.І. Чуковського «Від двох до п'яти», що містила крім численних фактів з мовлення дитини, багато глибоких і серйозних лінгвістичних ідей, сприймалася сучасниками переважно як збірка забавних анекдотів.

У 60-70 р, у зв'язку з появою психолінгвістики як самостійного наукового напрямку, відновився інтерес до онтогенезу мови. У цей самий час починається серйозне вивчення даних проблем на Заході (Р. Браун, Д. Слобін, М. Брейн, М. Бауерман, Е. Кларк т. ін.).

Першим, хто описав автономне дитяче мовлення і зумів зрозуміти та оцінити її велике значення був Ч. Дарвін (1881), котрий не займався безпосередньо питаннями розвитку дитини, проте будучи чудовим спостерігачем, зумів помітити, слідкуючи за розвитком свого внука, що перед тим, як перейти до мовного періоду, дитина говорить своєрідною мовою. Своєрідність полягає в тому, що, по-перше, звуковий склад слів, яким користується дитина, різко відрізняється від звукового складу наших слів. Це мовлення моторне, тобто не співпадає з нашим мовленням артикуляційно, фонетично. Друга відмінність, на яку звернув увагу Дарвін, суттєвіша і важливіша – слова дитячого мовлення відрізняються від наших слів і за значенням. Ще одна відмінність полягає у надзвичайній своєрідності зв'язків між словами. Це мова, зазначив Дарвін, зазвичай граматична, що не має предметного способу з'єднання окремих слів і значень у зв'язне мовлення (у дорослих це відбувається за допомогою синтаксису і етимології).

Інтерес до того, як говорить дитина не слабне напротязі вже багатьох століть. Одними з перших до аналізу фактів дитячого мовлення звертались Гумбольт, котрий визначив механізм оволодіння дитини мовою: розвиток мовленнєвої здібності за допомогою вправ; О.О.Потебня, який вичленив на матеріалі дитячого мовлення етапи утворення слів.

Вагомим внеском стали дослідження І.А. Бодуен де Куртене, котрий вказав на значущість матеріалів дитячого мовлення для теоретичної лінгвістики і прослідкував за початком встановлення мовної здатності. Багато уваги мовознавець приділив питанням навчання мови, писав, що всестороннє вивчення мови враховує вивчення фізичного середовища, в якому відбувається мовне спілкування, фізіологічні засоби і функції, за допомогою яких воно досягається, і власне мовних уявлень як у їх сукупності, так і за окремими категоріями. І.А. Бодуен де Куртене виділяє ряд сторін мови, мовлення, котрі можуть бути збагненими або виявлені сприйняттям дитини: процес вимови і слухання, поділ складних мовних цілих і визначення простих одиниць мови та їх словосполучень, зв'язок форм мови, зв'язок між значеннями слів і виразами та інші сторони [1, с. 391].

Багато праць «дитячій лінгвістиці» присвятив Штерн, основною ідеєю котрого є ідея персоналізму: особистість – як психофізична, нейтральна єдність. «Ми розглядаємо дитяче мовлення, – каже він, – перш за все як процес, що коріниться в цілісності особистості» [3, с. 121]. Під особистістю Штерн розуміє «таке реальне існуюче, котре, незважаючи на велику кількість частин, утворює реальну, сво-

© Бойко Л.Б., Опалінська З.Є., 2015

єрідну і самоцінну єдність і таке, що незважаючи на велику кількість часткових функцій, знаходить єдину цілеспрямовану самодіяльність» (W. Stern, 1905, с. 16). А. Мейе, досліджуючи спорідненість індоєвропейських мов, вказував: «Система асоціацій, якою є мова, не передається безпосередньо від однієї особи до іншої: мова... не річ, а діяльність... Кожна дитина, навчаючись говорити, повинна сама створювати собі систему асоціацій між рухом і відчуттям, схожу до тієї системи, котрою володіє навколишнє середовище» [15, с. 36].

У своєму світосприйнятті, зазначає О.О. Потебня, дитина ще не відділяє себе від світу, як це здатні робити дорослі. Для дитини в перший період її життя всі почуття є «нерозчленованою масою». Дитина спочатку не розуміє протиставлення: зовнішнє – внутрішнє, своє (її) – чуже, і одночасно навпаки – для дитини ще зовсім не існує свого я. Тобто, «вихідний стан свідомості є повною байдужістю щодо я і не-я». За О.О. Потебнею, «хід об'єктивування предметів може бути інакше названий процесом утворення погляду на світ» [16, с. 120].

А.М. Шахнарович не вважає дитячу мову вторинною по відношенню до мови дорослих, а відносно самостійною, яка характеризується власними цілями, мотивами, ієрархічною будовою, і хоча засоби цієї діяльності такі як у дорослих, але відрізняються своїм функціональним використанням мовних елементів [10, с. 195].

Дитяча мова, зазначає Фергюсон, «є відносно стійкою, конвенціоналізованою частиною мови, що передається «природніми» засобами мовної передачі, значною мірою так само, як і вся інша мова» [11, с. 427]. Вона не є універсальною, що інстинктивно створюється дітьми, це також не є форма мови, що появилась в результаті наслідування дорослими мови дітей. Проте в дитячій мові можна помітити модель дифузії (як і в інших маргінальних системах, таких, як підкликання тварин), відмінну від мови дорослих: наприклад, деякі одиниці дитячої мови часто присутні в генетично не зв'язаних між собою мовах (ісп. *papa* – їжа, араб. *bappa* (або *babba, pappa*) – хліб).

Дитина конструює мовну систему, маючи потребу висловити певні мовленнєві смисли актуальні для тих ситуацій, в які вона «втягнена» разом з дорослими. Мовні системи дітей деякою мірою стають близькими одна одній оскільки вихідними є не тільки ситуація спілкування, але й ситуація, що є об'єктом опису. До того ж частково однотипним є мовленнєвий інпут, який отримують діти. Однак в кожній культурі соціально відпрацьованими є традиції поведінки з дітьми. Тому, загалом, дитяча мова виступає своєрідною підсистемою, що є невіддільною від тієї мовної системи, до якої вона належить, а також має зв'язок з підсистемами дитячих мов, належними до інших мов.

Р. Якобсон пише, що дані, отримані при вивченні оволодіння мовою дитини, сприяють структурному аналізу мови і пошуку загальних законів. У дитини при оволодінні мовою немає хаосу, діти різних країн і континентів з неймовірною універсальністю використовують одну і ту ж хронологію, послідовність засвоєння звуків мови. Р. Якобсону належить встановлення законів, за якими набуття звуків мови дитиною має певну послідовність. Будь-яка фонологічна система є стратифікованою структурою, і утворює накладені один на одного пласти. Ці пласти ієрархічно організовані і універсальні, появляються і розпадаються в визначеному порядку. Фонологічне багатство дитячого белькоту мірою оволодіння конкретною мовою поступається місцем фонологічному обмеженню, при цьому приголосні набувають фонологічної значущості раніше, ніж голосні. Першим консонантним протиставленням дитячої мови є протиставлення носового і ротового приголосних, а потім зубних і губних. Так утворюється набір [p], [t], [m], [n], що становить консонантний мінімум у живих мовах світу [19, с. 107].

Ієрархічність і визначену послідовність набування мови видно не тільки на рівні оволодіння звуками мовлення, але й в оволодінні іншими рівнями мови, частково граматики. Тут варто згадати про універсалії (те, що характерно всім людям загалом, не залежно від конкретної мови) і з іншої сторони – про мовну специфіку. Варто також згадати про загально- когнітивні передумови оволодіння мовою (виділення суб'єкту-об'єкту, поняття причинності, місця і.т.д, що є й поза мовою). Особливо цими питаннями займались такі видатні психологи як Жан Піаже та Лев Виготський.

Кажучи про загальні тенденції в розвитку мовних можливостей дитини, Ж. Піаже висловлює ідею про те, що у дитини спочатку формується «мовлення для себе» («егоцентризм»), і лише пізніше, під натиском дорослих – соціалізована мова для інших. Л. Виготський, навпаки, вважає, що мовлення дитини розвивається від думок вголос до думок для себе. За Л. Виготським відбувається не поступова соціалізація, що впливає на дитину ззовні, а поступова індивідуалізація, що виникає на основі внутрішньої соціальності дитини [3, с. 78].

Ще одним важливим аспектом у вивченні онтогенезу мовлення є теорія вроджених граматичних структур з якою виступив Н. Хомський. Його основні тези: в онтогенезі мови важливу роль відіграє достатньо змістовна структура, яка забезпечує побудову емпірично обґрунтованих породжуючих граматик. Для обґрунтування цього твердження наведено наступні факти. Дитина засвоює граматику на основі обмеженого доступного їй матеріалу. В межах свого мовного суспільства діти засвоюють практично однакову граматику, яка більшою мірою не детермінована мовним матеріалом оточення.

Природа граматики включає, за Н. Хомським, здатність будувати глибинні структури і присвоювати їм семантичну інтерпретацію, перекладати їх за допомогою граматичних трансформацій в поверхневі структури і перетворювати останні через фонетичні трансформації в озвучене мовлення. З такого типу універсальною граматикою, за думкою Н. Хомського, дитина і появляється на світ. Граматика розвивається з великою швидкістю, оскільки мовленнєві зразки, що дитина сприймає від оточуючих, є для них лише підказкою, яка включає вже існуючі заготовки. На основі підказок виділяються і засвоюються синтаксичні моделі з мовлення оточуючих. Така позиція дозволяє пояснити неймовірно швидке засвоєння дитиною рідної мови.

Точка зору Н. Хомського не стала загальноприйнятою. Основна ідея критики полягає у твердженні, що в цій тезі не враховано багато факторів соціальної та когнітивної природи. «Онтогенез мовної здатності – це ... складна взаємодія, з однієї сторони, процесу спілкування дорослих і дитини, процесу, який розвивається поетапно; з другої – процесу розвитку предметної і пізнавальної діяльності дитини», – пише А.А. Леонтьєв [14, с. 52].

Протилежний ідеям породжуючих граматик є конструктивізм Ж. Піаже, котрий виразив незгоду щодо існування вроджених когнітивних структур: процес пізнання неможливий без структурації... Не існує також (у людини) апріорних або вроджених когнітивних структур: спадковим є лише функ-

ціонування інтелекту, який породжує структури тільки через організацію послідовних дій, що здійснюються над об'єктами... [18, с. 90-102]. Важливим етапом на шляху розвитку дитини є так звана символічна або семіотична функція. Мову взагалі слід розглядати лише як частковий випадок цієї функції. Символічна функція виникає, зазвичай, і вказує Ж. Піаже, на другому році життя дитини як продовження сенсомоторного розвитку. В цей момент основним феноменом логіки дії є асиміляція, тобто інтеграція нових об'єктів і ситуацій в попередні схеми. Наступним кроком розвитку є перехід до концептуальної логіки, коли асиміляція починає проходити і між предметами, а не тільки між предметами і діями. У символічній функції важливу роль відіграє імітація, коли за допомогою жестів передаються характеристики предмету, який імітують. Н-д, бажаючи відкрити коробку, дитина відкриває і закриває свій рот. Імітація може також бути відстроченою, що проходить при відсутності моделі. Це і є мова [18, с. 133-136].

Хоча тези Н. Хомського і були дуже сумнівними, але вони стали імпульсом для проведення широкого кола досліджень, в ході яких виявили, що людина оснащена детекторами основних (універсальних) фонетичних ознак. Ці експерименти показали, що діти з перших місяців життя здатні сприймати всі фонетичні контрасти – відмінність приголосних за глухістю-дзвінкістю, за місцем утворення і.т.д.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отож, підрезюмуємо, згідно деяких поглядів, дитина сама творчо створює собі мову відповідно до внутрішніх і вроджених здібностей. Дитина має певний набір вроджених звукових сигналів, які слугують для вираження певного кола потреб. Проте більшість дослідників розглядають дитячу мову не біологічно, а соціально. Дитяча мова не є винаходом дітей – як будь-яка мова, вона передається дітям через покоління. Засвоюючи слова «дорослої «мови, спочатку у вигляді словосполучень з дитячою мовою, діти щоразу відтворюють зв'язок між звучанням і значенням: «гав-гав-собачка», «ко-ко-курочка» і т.д. Проведені дослідження показують, що протягом перших дев'яти місяців життя дитини реакцією на певний стан є вроджена звукова поведінка. Однак з віком цей тип поведінки дитина міняє: починається пошук зв'язку між метою, дорослим і власним сигналом. Сигнали варіюються відповідно до цілей і деякі з них ритуалізуються в межах комунікативних ситуацій.

Список літератури:

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. – Т. II. – М., 1963. – С. 391.
2. Брунер Дж. Онтогенез речевых актов // Психолингвистика: Сборник статей / Сост. А. М. Шахнарович. М., 1984.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собрание сочинений. – М., 1982-84. – С. 328.
4. Базжина Т. В. Психолингвистический анализ некоторых этапов доречевого развития // Становление речи и усвоение языка ребенком: Сб. научн. тр. М., 1986. С. 6-20.
5. Stockman I. J., Woods D. R., Tishman A. Listener agreament on phonetic segments in early infant vocalization // J. Pycholing. Res. 1981. 10, № 6. – С. 593-617.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. Т. 2. М., 1934. – С. 324.
7. Гвоздев А. Н. Усвоение ребенком звуковой стороны русского языка. М. Л., 1948.
8. Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова. – М., 1927.
9. Гаврикова Е. О. Формирование антропонимии в детском речевом сознании: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 Тюмень, 2005.
10. Шахнарович А. М. Проблемы формирования языковой способности // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / Отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М., 1991. – С. 185-220.
11. Фергюсон Ч. Автономная детская речь в шести языках // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика / М., 1975. – С. 422-440.
12. Степанов Ю. С., Эдельман Д. И. Семиологический принцип описания язика // Принципи описания языков мира. – М., 1976.
13. Селли Дж. Очерки по психологи детства: Пер. 2-е изд. М.,1904. – С. 456.
14. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: 1999.
15. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М., Л., 1938. – С. 178.
16. Потебня А. А. Мысль и язик. – К., 1993. – С. 192.
17. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – М., 1994. – С. 180.
18. Пиаже Ж. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. – М., 1983.
19. Якобсон Р. Избранные работы: Пер. с англ., нем., франц. – М., 1985.
20. Елисеева М. Б. Основные «идеи», выражаемые ребенком с помощью первых слов различных типов // Проблемы детской речи 1996., Материалы межвузовской конференции // http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Det_speak/glava_4.html
21. Лепская Н. И. Человек говорящий // http://rus.1september.ru/1999/31/rus31.htm
22. Доброва Г. Р. Расширение и сужение значения слова как две стороны одного явления // Проблемы детской речи. 1996. Материалы межвузовской конференции // http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Det_speak/glava_4.html
23. Мишланова С. Л., Постникова О. В. Особенности метафоры у детей 4-5 лет // II Международный конгресс русистов-иссседователей. / МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет / Секция: Детская речь 2004 // http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/files/sec/95.doc

Бойко Л.Б., Опалинськая З.Е.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОНТОЛИНГВИСТИКА. ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ОНТОЛИНГВИСТИКИ

Аннотация
В данной статье рассмотрены вопросы развития онтолингвистики и формирования языковой личности. Исследуется детская речь, как языковая подсистема, включающая ряд этапов развития языковой личности. Анализируются особенности каждого этапа и общие и отличительные черты детской речи от «взрослого». Уделено также достаточно внимания вопросам обучения языку и ряда сторон речи, которые могут быть отмечены при восприятии ребенка. Раскрыто важные аспекты в изучении онтогенеза речи ребенка. Все проводимые эксперименты и исследования показали, что дети с первых месяцев жизни способны воспринимать все фонетические контрасты – отличие согласных по глухоте – звонкостью, а также по месту образования.
Ключевые слова: онтолингвистика, онтогенез, детское вещание, языковые этапы.

Boiko L.B., Opalinska Z.Y.
National University «Lviv Polytechnic»

ONTOLINGUISTICS. GENERAL TENDENCIES OF ONTOLINGUISTICS' DEVELOPMENT

Summary
This article deals with the development and formation of ontolinguistics and linguistic identity. We investigate the children's language as language subsystem that includes a number of stages in the development of linguistic personality. There were analysed the features of each stage and the common and distinctive features of child language in comparison with «adult» one. Considerable attention is paid to language learning and a variety of aspects of speech, which can be noticed in perception of the child. Important aspects in the study of ontogeny of child's speech are revealed. All the experiments and studies have detected that children from the first months of life are able to perceive all phonetic contrasts – voiced or unvoiced consonants and due to the place of their creation.
Keywords: ontolinguistics, ontogeny, children's speech, language stages.

УДК 811.111'276.2

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ НЕОСЛЕНГІЗМІВ-РЕДУПЛІКАТИВІВ В АСПЕКТІ СЕМАНТИЧНОЇ ІРОНІЧНОСТІ

Борис Д.П.
Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена аналізу особливостей семантичної іконічності у різних структурних типах лексичних неосленгізмів-редуплікативів. Простежено моделі семантичної іконічності на емпіричному матеріалі початку XXI сторіччя. Виокремлено і систематизовано редуплікативи, яким семантична іконічність не притаманна. На основі отриманих даних синтезовано власну дефініцію терміна редуплікація з урахуванням недоцільності відмежування його від парного словоскладання.
Ключові слова: редуплікація, редуплікатив, семантична іконічність, повна редуплікація, часткова редуплікація.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Невпинне зростання динаміки суспільних змін та безперервний науково-технічний розвиток заставляють людину XXI століття постійно адаптуватися до нових соціальних, політичних, економічних та культурних реалій. Це означає, що перед сучасною наукою постають нові стандарти, які вимагають від неї високої відображальності, пластичності та інтегративності. Разом із наукою та суспільством трансформується і мова, що віддзеркалюється в її кумулятивній функції універсального репозиторію соціального досвіду. Зміни в мові забезпечують кристалізацію нових об'єктів пізнання, одним із яких є досліджувані нами неосленгізми-редуплікативи початку XXI сторіччя.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема лексичної редуплікації в аспекті семантичної іконічності піднімалася в працях Е. Моравчик, Т. Реґіера, М. Каджітані, Ф. Рожанського, О. Фішер, Ш. Інкелас. На основі аналізу емпіричних даних було виділено і систематизовано властивості семантичної іконічності. Однак редуплікативні неологізми початку XXI століття досі не досліджувалися в цьому аспекті. Відсутні також будь-які відомості щодо редуплікативів, яким семантична іконічність не притаманна.

Відтак, **метою** цієї статті є аналіз структурних особливостей неосленгізмів-редуплікативів початку XXI століття з позицій семантичної іконічності.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) уточнити дефініцію терміна ***редуплікація***;

2) визначити доцільність тетрарного розмежування типів редуплікації за природою редуплікативів;

3) простежити моделі семантичної іконічності у досліджуваних одиницях;

4) встановити, чи всі редуплікативи характеризуються семантичною іконічністю;

© Борис Д.П., 2015

5) з'ясувати співвідношення понять «редуплікатив» та «парне слово».

Об'єктом дослідження є неосленгізми-редуплікативи початку XXI сторіччя, а **предметом** – семантична іконічність як дивергенція у плані змісту між редуплікативом та його нередуплікованим корелятом.

Емпіричною базою дослідження стали 52 редуплікативних лексеми XXI століття, вилучені шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійського сленгу «The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English», «Vice Slang» та «The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English».

Виклад основного матеріалу. ***Редуплікацію*** прийнято розуміти як повторення однакового звука, звукосполучення, морфеми, фракто-лексеми або слова з метою творення нової лексичної (іноді – фразеологічної) одиниці або словоформи. Найдревнішою формою редуплікації є ***амредита*** як словоскладання за допомогою повторення основи. З'явившись уперше в санскриті, останній термін сьогодні поступився місцем прозорішому найменуванню ***повторювальне складання*** [1, с. 43]. Нерідко редуплікацію також називають ***повтором, повторенням, подвоєнням*** або ***редуплікативною конструкцією*** [6, с. 189; 12, с. 336], хоча дехто з дослідників [7, с. 216] обмежує обсяг поняття «редуплікація» творенням слів та словоформ, використовуючи термін ***повтор*** виключно для позначення стилістичного прийому. Тим часом О. Фішер розмежовує два поняття з гіперо-гіпонімічних позицій, справедливо відносячи ***редуплікацію*** до форм ***повторення*** [8, с. 56]. Е. Моравчик пропонує натомість вживати для цього феномену семантично мотивованіші найменування ***реітерація*** або ***повторювальна конструкція*** [12, с. 336].

Одиниці, отримані шляхом редуплікації, називають ***редуплікативами*** або ***редуплікантами***. Залежно від природи редуплікативів розрізняють ***редуплікацію лексичну*** (редуплікант представлений словом) та ***граматичну*** (редуплікант представлений словоформою). Іноді до цієї класифікації відносять також ***редуплікацію звуконаслідувальну*** (редуплікант представлений ономатопеєю) та ***стилістичну*** (редуплікант представлений стилістичним прийомом) [6, с. 189]. На нашу думку, проте, відсутні підстави для відмежування звуконаслідувальної редуплікації від лексичної, оскільки обидва процеси зводяться до творення нових лексем. Натомість доповнення класифікації стилістичним компонентом є абсолютно обґрунтованим. Лексична редуплікація забезпечує неогенез *як узуальних, так і оказіональних одиниць*. Граматична редуплікація породжує грамеми, для яких *узуальність, канонічність, усталеність виступають онтологічними рисами* і яким, відтак, оказіональність не притаманна. Стилістична редуплікація як прийом повторення на рівні звука, звукосполучення, морфеми, фракто-лексеми або слова реалізується натомість тільки *оказіонально*. Таким чином, найбільш виправданим видається розмежування ***редуплікації лексичної, граматичної*** та ***стилістичної.***

Найрозповсюдженішою серед відомих класифікацій редуплікації (за частинами мови, модальністю [4, с. 57], мотивованістю [3, с. 1], локалізацією повторюваної частини, статусом редуплікованого елемента, наявністю або відсутністю роздільного форматива [5, с. 496-498]) є класифікація, яка ґрунтується на морфотактичному принципі і передбачає виокремлення ***повної*** та ***часткової редуплікації***. У першому випадку повторення зазнає ціле слово (в деяких мовах – основа або корінь), в другому – фракто-лексема, морфема, звукосполучення або звук. Подекуди до цієї класифікації відносять також ***редуплікацію сталих словосполучень*** [2, с. 29; 7, с. 218], однак оскільки предметом нашого дослідження є одиниці лексичного, а не фразеологічного, рівня, ми притримуватимемося традиційного бінарного розмежування.

Важливою особливістю переважної більшості ***повних редуплікативів*** є семантична іконічність стосовно власних нередуплікованих корелятів, яка встановлюється шляхом зіставлення семантики вихідної та кінцевої одиниць. Ще Е. Моравчик [12, с. 335] простежила тенденцію редуплікативів виражати більш специфічне значення в порівнянні з їхніми нередуплікованими корелятами, пов'язавши це в пізнішій праці [11, с. 131] з семантичною іконічністю. Водночас досі відсутній уніфікований перелік властивостей останньої: різні дослідники (Е. Моравчик, Т. Реґіер, М. Каджітані, О. Фішер, Ш. Інкелас) сюди відносили атенуацію, аугментацію, безцільність, взаємність, димінуцію, дистрибуцію, інтенсивність, ітерацію, континуацію, меліорацію, множинність, недбалість, пейорацію, повторення, подібність, різнорідність, розрізненість тощо [12; 13; 10; 8; 9].

Серед наведених властивостей семантичної іконічності в зібраних нами лексичних неосленгізмах-редуплікативах було зафіксовано такі:

1) аугментацію, втілену в моделях:

· нередуплікований корелят позначає ціле як одиничне → редуплікатив позначає ціле як подвійне: *bamsie* «сідниці» → *bam-bam* «сідниці», *bum* «сідниці» → *bum-bum* «сідниці»;

· нередуплікований корелят позначає одиничне → редуплікатив позначає два одиничних, які виражають ціле: *fifty (per cent)* «п'ятдесят (відсотків)» → *fifty-fifty!* «давай навпіл! / поділися половиною!», *girl* «лесбіянка» → *girl-girl* «порнографічна стрічка / сцена з 2 лесбіянками»;

2) інтенсивність, представлену моделями:

· нередуплікований корелят позначає дію → редуплікатив позначає інтенсивність вияву дії: *hunt* «полювати» (асоціація з одиницями *manhunter* та *husband hunter* «жінка, яка полює за чоловіками») → *hunty-hunty* «(про жінку) яка активно шукає собі чоловіка»;

· нередуплікований корелят позначає ознаку → редуплікатив позначає інтенсивність вияву ознаки: *poshy* «стильний» → *poshy-poshy* «суперстильний», *something* «щось приємне / варте уваги» → *something-something* «секс (алюзія на аксіологічну оцінку)»;

3) ітеративність, яка спирається на моделі:

· нередуплікований корелят позначає предмет → редуплікатив позначає процес багаторазового використання предмета: *snake* «статевий член» → *snakey-snakey* «секс»;

· нередуплікований корелят позначає звичайну дію → редуплікатив позначає ітеративну дію: *ass* «займатися проституцією» → *ass-ass* «принижуватися» (в запропонованому прикладі спостерігаємо також метафоризацію та меліорацію);

· нередуплікований корелят позначає звичайну дію → редуплікатив позначає результат ітеративної дії: *chop* «рубати» → *chop-chop* «нелегальний розсипний тютюн» (в запропонованому прикладі спостерігаємо також метонімізацію);

· нередуплікований корелят позначає звичайну дію → композит із редуплікативом позначає місце ітеративної дії: *chop* «рубати» → *chop-chop square* «площа Діра в Ер-Ріяді, де щоп'ятниці відбуваються публічні страти» (в запропонованому прикладі спостерігаємо також метонімізацію);

4) меліорацію, яка в нашому дослідженні реалізувалася тільки в одній моделі:

· нередуплікований корелят позначає вигук насолоди → редуплікатив позначає предмет, який приносить насолоду: *goody* «вигук для вираження насолоди» → *goody-goody* «марихуана» (в запропонованому прикладі спостерігаємо також метонімізацію).

Слід зауважити, що семантична іконічність стосується не всіх повних редуплікативів. У проаналізованому матеріалі було виявлено три групи одиниць, яким вона не притаманна:

1) **ономатопоетичні редуплікативи** (семантична іконічність не спостерігається, *якщо редуплікатив-ономатопею утворено на основі нередуплікованого корeляту-ономатопеї (1)* або *якщо такий корелят узагалі відсутній (2)*):

· *(1) boom* «бум» → *boom-boom* «жива музика»;

· *(2) blasé blasé* «і так далі, і тому подібне»;

brap! brap! (brap!) [вигук для вираження приємного збудження];

chunka-chunka [звуконаслідування сталого музичного ритму];

duw duw! [вигук для вираження досади / роздратованості / співчуття];

2) **редуплікативи, яким властива графічна іконічність** *(зв'язок між нередуплікованим корелятом та його редуплікативом виявляється виключно за допомогою графіки)*:

· *deuce* «двійка» → *deuce-deuce* «пляшка пива місткістю 22 унції» (від напису 22 на пляшці);

· *dot* «крапка» → *dot, dot, dot* «і так далі, і тому подібне» (від графічного зображення розділового знаку «три крапки»);

· *double-u, double-u, double-u* «всесвітня павутина, веб» → *dub-dub-dub* «всесвітня павутина, веб» (від графічної репрезентації мережі WWW);

3) **запозичені редуплікативи** (*запозичені одиниці доцільніше вважати псевдоредуплікативами*, оскільки власне редуплікативами вони можуть бути виключно для мови-донора, а не для мови-реципієнта):

· тринідад-і-тобагський варіант англійської *kunkun* «жіночий статевий орган» ← кіконґо *bukuna* «клітор» [14, с. 504].

Значно складнішою є проблема виявлення семантичної іконічності на матеріалі ***часткових редуплікативів***. По-перше, це зумовлено відсутністю чітких критеріїв відмежування останніх від парних слів (на кшталт російського *пить-есть* [3, с. 1]): якщо неосленгізм *foxy-methoxy* «наркотик 5-метокси-N-метилтриптамін», перший компонент якого, імовірно, зазнав фонетичної мімікрії (*five-methoxy* → *foxy-methoxy*), є всі підстави називати частковим редуплікативом, то чи можна таким вважати номему *flannel panel* «колонка / сторінка журналу з повними відомостями про номер», яка складається із двох повнозначних слів? Інакше кажучи, постає запитання: коли і де відбувся збіг? Чи композит утворився в процесі римування як цілеспрямованого ментального пошуку фонотактичного еквівалента головного слова (в нашому випадку цей процес можна дуже приблизно відобразити так: *panel* → *bannel panel? cannel panel? dannel panel? … flannel panel!*), що беззаперечно вказує на редуплікативну природу отриманої одиниці, чи спочатку мало місце словоскладання, а потім утворений композит був усвідомлений таким, компоненти якого римуються, тобто фонотактична еквівалентність мала випадковий характер, що єдино свідчить про композитність кінцевої одиниці? На наш погляд, самй виділення часткової редуплікації як такої унеможливлює делімітацію власне редуплікації як цілеспрямованого повтору та парного словоскладання з випадковим частковим повтором. Слід також зазначити, що в свідомості мовця обидві одиниці – *foxy-methoxy* та *flannel panel* – сприймаються як римовані та утворені за ідентичною фонотактичною схемою.

Друга проблема пов'язана із суттєвим гетероморфізмом часткових редуплікативів. З погляду семантичної представленості нередуплікованого корeляту всі часткові редуплікативи можна поділити на три групи: ***одиниці з двома корелятами*** (*beardie-weirdie* «бородань» ← *beard* «борода» та *weird* «дивакуватий»), ***одиниці з одним корелятом*** (*Maui-zowie* «різновид марихуани» ← *Maui* «різновид сильної марихуани гавайського походження») та ***одиниці без кореляту*** (*da-dah* [вигук для вираження урочистого моменту, який імітує звук фанфари]). Серед перелічених груп часткових редуплікативів семантична іконічність притаманна тільки одиницям з одним корелятом. В одиницях з двома корелятами редуплікація обмежується виключно структурою, тоді як семантика отриманої одиниці детермінується обома корелятами, що може слугувати підтвердженням нашого припущення про випадковий характер фонотактичної еквівалентності їхніх компонентів. У випадку ж одиниць без кореляту відсутні підстави говорити про семантичну іконічність у зв'язку з асемантичністю компонентів редуплікатива.

Враховуючи виявлені суперечності, зібрані нами лексичні неосленгізми початку XXI сторіччя, які в плані форми відповідають загальній схемі часткового повтору, пропонується класифікувати з погляду структури на такі підгрупи (за типологією часткових редуплікативів Е. Моравчик [12, с. 333]):

1) ***ініціальні***, коли в компонентах повторюються початкові звук / звукосполучення / морфема / фракто-лексема: *da-dah* [вигук для вираження урочистого моменту, який імітує звук фанфари], *heckety-heck* «пекло», *jabbing jabba* «анальний секс»;

2) ***медіальні***, коли звук / звукосполучення / морфема / фракто-лексема повторюються в середині компонентів: *Packer-backer-maki* «запеклий фанат футбольної команди *The Green Bay Packers*»;

3) ***фінальні***, коли в компонентах повторюються кінцеві звук / звукосполучення / морфема / фракто-лексема: *beardie-weirdie* «бородань», *bibby-dibby* «дрібний, неважливий», *Cokey Stokey* «Сток-Ньюінгтон (район Лондона)», *cuddle puddle* «колективний кайф (після вживання рекреаційних наркотиків); загальна джакузі», *eco-freako* «одержимий ідеєю захисту навколишнього середовища», *flannel panel* «колонка / сторінка журналу з повними відомостями про номер», *foxy-methoxy* «наркотик 5-метокси-N-метилтриптамін», *hippy-trippy* «психоделічний», *hobby bobby* «спеціальний констебль», *holy guacamole!* [вигук для вираження шоку / здивування], *jiggy swiggy* «будь-який популярний напій», *koffiemoffie* «гомосексуаліст-мулат; стюард, бортпровідник», *Maui-zowie* «різновид марихуани», *Minge Whinge* «вистава за п'єсою Ів Енслер *Монологи вагіни*», *nipple gripple / nipple cripple* «викручування сосків (чоловікові)», *rama-lama* «рок-н-рол», *rumble-tumble* «яєчня, омлет», *scatty-yatty* «вродлива дівчина, краля», *smoochy-woochypoochy* «марихуана», *snortin' Norton* «мотоцикл марки *Norton*», *sticky-icky* «марихуана».

Окрім виділених Е. Моравчик трьох груп редуплікативів, у зібраному корпусі неосленгізмів присутні одиниці, утворені за змішаною, ініціально-фінальною моделлю, при якій початковий та кінцевий фрагменти компонентів зберігаються, а зміни зазнають звуки (рідше – звукосполучення, морфеми

або фракто-лексеми) в середині компонентів. Сюди відносимо номеми *bish-bash-bosh* «зроблений наспіх, ~ раз, два і готово», *drip drop* «проблемні дні (в менструальному циклі)», *jingly-jangly* «(про музику) який належить до жанру / містить елементи дженґл-попу» та *Osama yo mama* [лайливий вигук]. Також фіксуємо один псевдоредуплікатив – запозичення з іспанської *poco loco* (дослівно «трохи божевільний») у значенні «божевільний; ексцентричний».

Висновки. Таким чином, з погляду морфотактики неослензізми початку XXI сторіччя представлені як повними, так і частковими редуплікативами. Для більшості повних редуплікативів притаманна семантична іконічність, яка виражається в семантичній дивергенції між редуплікативом та його нередуплікованим корелятом. Наше дослідження демонструє, що семантична іконічність не спостерігається в ономатопоетичних редуплікативах, редуплікативах із графічною іконічністю, а також запозичених псевдоредуплікативах.

Складність ідентифікації семантичної іконічності в часткових редуплікативах зумовлена їхньою гетероморфністю та розмитістю меж із парним словоскладанням. Якщо виходити виключно зі структури, часткові редуплікативи не піддаються відмежуванню від парних композитів. У плані семантики розмежування цих двох видів словоскладання стає можливим шляхом визначення семантичної представленості нередуплікованого кореляту, що передбачає виокремлення одиниць із двома корелятами, одним корелятом та без кореляту. Одиницям із двома корелятами семантична іконічність не властива, оскільки їхнє значення випливає зі значень компонентів. У випадку делімітації редуплікації та парного словоскладання ці одиниці власне і є парними композитами. Не притаманна семантична іконічність і частковим редуплікативам без кореляту через асемантичність їхніх компонентів. Семантичну іконічність було виявлено виключно в одиницях з одним корелятом.

Проаналізовані суперечності наштовхують на думку, що розмежування редуплікації та парного словоскладання не є виправданим і має штучний характер. Відтак, редуплікацію доцільно тлумачити як *різновид словоскладання, який характеризується абсолютною фонотактичною еквівалентністю (у випадку повних редуплікативів) або високим рівнем фонотактичної еквівалентності (у випадку часткових редуплікативів) компонентів композиту.*

Перспективними напрямками дослідження є розробка проблеми семантичної іконічності на лексичному та фразеологічному матеріалі інших мов, а також ідентифікація та систематизація редуплікативів, яким притаманна графічна іконічність, у різних лексичних стратах.

Список літератури:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская Энциклопедия, 1968. – 607 с.
2. Зарипова А. М. Редупликация в английском и турецком языках / А. М. Зарипова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 13. – С. 26-31.
3. Минлос Ф. Р. Редупликация и парные слова в восточнославянских языках: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.03 «Славянские языки» / Ф. Р. Минлос. – Москва, 2004. – 20 с.
4. Рожанский Ф. И. Редупликация и названия животных в африканских языках / Ф. И. Рожанский // Вопросы языкознания. – № 2. – 2007. – С. 57-66.
5. Рожанский Ф. И. Редупликация как словообразовательное средство в языках Западной Африки / Ф. И. Рожанский // Основы африканского языкознания. Лексические подсистемы. Словообразование. – М.: Academia, 2008. – С. 495-530.
6. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя. – 3-е изд., испр. и доп. / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 357 с.
7. Чумак Л. М. Редуплікація як спосіб словотвору в сучасній англійській мові / Л. М. Чумак // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2011. – Вип. 20. – С. 216-221.
8. Fischer O. Cognitive Iconic Grounding of Reduplication in Language / O. Fischer // Semblance and Signification / Ed. by P. Michelucci, O. Fischer and Ch. Ljungberg. – John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia, 2011. – P. 55-81.
9. Inkelas Sh. Non-concatenative Derivation: Reduplication / Sh. Inkelas // The Oxford Handbook of Derivational Morphology // Ed. by R. Lieber, P. Štekauer. – Oxford University Press, 2014. – P. 169-189.
10. Kajitani M. Semantic Properties of Reduplication among the World's Languages / M. Kajitani // LSO Working Papers in Linguistics 5: Proceedings of WIGL, 2005. – P. 93-106.
11. Moravcsik E. A. Introducing Language Typology / E. A. Moravcsik. – Cambridge University Press, 2013. – 308 pp.
12. Moravcsik E. A. Reduplicative Constructions / E. A. Moravcsik // Morphology. Critical Concepts in Linguistics / Ed. by F. Katamba. – Routledge, 2004. – P. 310-340.
13. Regier T. A Preliminary Study of the Semantics of Reduplication / T. Regier. – Berkeley, CA: International Computer Science Institute, 1994. – 19 pp.
14. Winer L. Dictionary of the English / Creole of Trinidad & Tobago: On Historical Principles / L. Winer. – McGill-Queen's University Press, 2008. – 1039 pp.

Джерела ілюстративного матеріалу:

15. Dalzell T. The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English / T. Dalzell, T. Victor. – Routledge, 2008. – 721 pp.
16. Dalzell T. Vice Slang / T. Dalzell, T. Victor. – Routledge, 2008. – 206 pp.
17. The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English / Ed. by Tom Dalzell. – Routledge, 2009. – 1104 pp.

Борис Д.П.
Киевский национальный лингвистический университет

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ НЕОСЛЕНГИЗМОВ-РЕДУПЛИКАТИВОВ В АСПЕКТЕ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИКОНИЧНОСТИ

Аннотация
Статья посвящается анализу особенностей семантической иконичности в разных структурных типах лексических неосленгизмов-редупликативов. Прослеживаются модели семантической иконичности на эмпирическом материале начала XXI века. Выделяются и систематизируются редупликативы, которым семантическая иконичность не присуща. На основании полученных данных синтезируется собственная дефиниция термина редупликация с учетом нецелесообразности отграничения его от парного словосложения.
Ключевые слова: редупликация, редупликатив, семантическая иконичность, полная редупликация, частичная редупликация.

Borys D.P.
Kyiv National Linguistic University

THE REDUPLICATIVE STRUCTURE OF LEXICAL SLANG NEOLOGISMS IN THE LIGHT OF SEMANTIC ICONICITY

Summary
The article examines semantic iconicity across different structural types of lexical slang neologisms. The case study of the latter has enabled the identification of productive semantic iconicity patterns. Reduplicatives that are not semantically iconic have been delimited and systematized. The study results in the elaboration of a new definition of the term reduplication, allowing for its intrinsic non-separability from repetitive compounding.
Keywords: reduplication, reduplicative, semantic iconicity, total reduplication, partial reduplication.

УДК 811.111'38

ВІДЕОВЕРБАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ВЕРБАЛЬНОЇ І НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУЧАСНИХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ СТУДІЯХ

Град Н.Я.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено проблемі визначення таких понять як модальність, модус, мультимодальність, відеовербальний текст у сучасних мультимодальних студіях. Висвітлено погляди на трактування концепції модальності та її різновидів, мультимодального тексту та його видів у вітчизняній та закордонній парадигмах, відеовербального тексу як об'єкту вербальної та невербальної комунікації.
Ключові слова: модальність, модус, мультимодальна стилістика, модальна лінгвістика, епістемологічна модальність, креолізований текст, відеовербальний текст.

Постановка проблеми. Впродовж XX ст. лінгвістика намагалася осмислити себе як самостійна наука, відокремлена від інших наук про людину, у тому числі психології, антропології, соціології. І сьогодні більшість лінгвістів дотримуються думки, що лінгвісти повинні зосередити свою увагу лише на вивченні фонем, морфем, слів, синтаксичних конструкцій та інших вербальних сегментних одиниць, а вихід за ці межі неминуче приводить нас в незрозумілу область «паралінгвістики». Адже без урахування несегментних і невербальних явищ розуміння повної глибини висловлювання є неможливим. Таким чином у сучасній лінгвістиці все більш популярними стають мультимодальні студії, які розглядають текст, як складне утворення, важливу роль в якому відіграють паралінгвістичні явища. У даному дослідженні відеовербальний текст розглянуто, як один з різновидів мультимодального тексту. Для повного розуміння текстів зазначеного виду доцільним є детальне дослідження таких ключових понять як модус, модальність, мультимодальність, мультимодальний текст, відеовербальний/креолізований текст.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемою мультимодальності та дослідженням відеовербального тексту у лінгвістиці займалися такі вітчизняні та закордонні дослідники як О.Є. Анісімова, Ш. Баллі, В.Н. Мещеряков, В.З. Панфілов, О.В. Пойманова, Ю.А. Сорокін, Є.Ф. Тарасов, Г. Кресс, Т. ван Ліувен.

Метою нашого дослідження є всебічне висвітлення понять модальності, мультимодальності, мультимодального та відеовербального тексту у лінгвістиці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

© Град Н.Я., 2015

– дослідити поняття модальності та мультимодальності у лінгвістиці;

– дослідити поняття мультимодального тексту у вітчизняних та закордонних лінгвістичних студіях;

– визначити основні види мультимодального тексту;

– розглянути відеовербальний текст як об'єкт вербальної та невербальної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Термін «мультимодальний», використаний у даному дослідженні, базується на розумінні модальності, прийнятому в психології, нейрофізіології та інформатиці: модальність (від лат. *Modus* – спосіб) – це певний аспект стимулу, сприйманого певною сенсорною системою; якісність визначеності відчуттів [10, с. 107]. Модальність зумовлена будовою органів чуття і особливостями середовища, впливаючого на них. Тип сенсорного рецептору, активований стимулом, грає основну роль у кодуванні модальності стимулу. Тому основним поняттям модальності є модус, тобто ресурс, який уможливлює реалізацію певного значення [10, с. 104]. Фокалізація конкретного модусу, який і несе в собі дану інформацію, визначається інтенцією мовця. Поєднання модусів для повного осмислення висловлювання, тексту вважають мультимодальністю [16, с. 8]. Мультимодальність є тісною взаємодією різних семіотичних систем [17, с. 15]. Відповідно до мультимодального підходу комунікацію розглядають, як складне утворення, що визначається не лише мовними, а й позамовними чинниками [16, с. 10]. Цей підхід розроблено у минулому десятилітті, щоб систематично звертатися до обговорюваних питань про зміни в суспільстві, наприклад стосовно нових ЗМІ і технологій. Мультимодальний підхід забезпечує розробку концептів, методів і структур для аналізу візуального, слухового, і просторового аспекту взаємодії мови і довкілля [17, с. 59]. Гюнтер Кресс виділяє такі основні теоретичні положення мультимодальності:

1) Мультимодальність допускає, що репрезентація та зміст висловлювання завжди базуються на взаємодії модусів, основі для утворення значення. Це конструюється за допомогою аналізу і опису повного спектру засобів для створення значень, якими люди користуються (візуальний, розмовний, жестикуляційний, письмовий, тривимірний, і інші, залежно від області застосування) в різних контекстах.

2) Мультимодальність припускає, що існують певні екстралінгвальні, семіотично-неоднорідні ресурси для досягнення певної мети.

3) Мультимодальність допускає, що саме норми та правила, які діють у момент створення значення і є базисом під час відбору та конфігурації модусів для створення цього значення [17, с. 77].

Вчений виділив чотири основні категорії мультимодальності:

а) Модус – як результат культурного формування матеріалу через його використання в щоденній соціальній взаємодії людей;

б) Семіотичний ресурс – показує взаємодію між репрезентаційними ресурсами та їх реалізацією;

в) Модальна допустимість – це концепт, який пов'язаний з матеріальним, культурним, історичним аспектом використання модусу. Саме ця категорія відповідає за адекватне використання модусу;

г) Інтерсеміотичність модусів – сполучуваність модусів у певному контексті [17, с. 14].

Отже, розглянувши поняття модусу, модальності та мультимодальності, варто перейти до розгляду категорії модальності у контексті сучасних мультимодальних студій, оскільки вона є ключовою для відеовербального тексту.

У західноєвропейській лінгвістиці найбільшого поширення отримала концепція модальності Шарля Балі. На думку швейцарського ученого, модальність є душею пропозиції; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної операції мовця [2, с. 44]. Отже, не можна надавати значення висловлюванню, якщо в ньому немає хоч якогось вираження модальності. Дослідник вважає, що у висловлюванні можна виділити основний зміст (диктум) і його модальну частину (модус), у якій виражається інтелектуальне, емоційне судження того, хто говорить відносно диктума. Модус і диктум доповнюють один одного. Диктум корелюється з уявленням, сприйнятими почуттями, пам'яттю або уявою, а модус з тією психічною операцією, виконуваною мислячим суб'єктом над цим уявленнями. Модус – є вираження модальності [2, с. 60].

До модальних значень відносяться два типи значень: об'єктивне і суб'єктивне. Об'єктивна модальність відображає характер об'єктивних зв'язків, намічених в тій або іншій ситуації, на яку спрямований пізнавальний акт, а саме зв'язків можливих, дійсних і необхідних. До мовних показників цього виду модальності В.З. Панфілов відносить модальні дієслова і відмінювання дієслова. Суб'єктивна модальність виражає оцінку з боку мовця, а саме, вказує на міру достовірності думки, що відображає цю дійсність [11, с. 41]. Суб'єктивна модальність, тобто відношення того, хто говорить до повідомлення не є обов'язковою ознакою висловлювання. Вона утворює в пропозиції другий модальний шар. Її семантичний об'єм ширший за семантичний об'єм об'єктивної модальності. Смисловою основою суб'єктивної модальності є оцінка в широкому значенні слова. Суб'єктивно модальні значення виражаються в мові різнорівневими засобами [4, с. 56].

Під час розгляду модальності варто навести типи модальності за В.Н. Мєщеріним, який виділяє суб'єктивну і об'єктивну модальності. Суб'єктивна модальність, на його думку, може мати сегментний і супрасегментний характер. У першому випадку її розглядають як спосіб організації уваги і сприйняття мовцем змісту того або іншого висловлювання. У цьому випадку йдеться про авторські відступи і обмовки з активною установкою на емоційний резонанс мовця [9, с. 367]. У другому випадку суб'єктивна модальність представляє розгортання змісту тексту відповідно до можливостей мовця. Це, за твердженням, В.Н. Мєщеріна, створює певний модальний простір. Об'єктивна ж модальність має супрасегментні властивості по відношенню до тексту (розглядається реальність, нереальність того, що відбувається). На рівні лексики суб'єктивна модальність є потенційною, виконує роль універсальної категорії, що забезпечує можливість вираження оцінки. Це характерне і для інших мовних рівнів – морфології і синтаксису. Універсальний характер суб'єктивної модальності проявляється не в самій мові, а в переході від мови до мовлення. На рівні мови суб'єктивна модальність існує як можливість, повна ж її реалізація здійснюється у мовленні.

Якщо розглядати категорію модальності з точки зору англомовних дослідників, то тут слід приділити увагу Джоулю Лайонзу, який своїми теоретичними розробками зробив вагомий внесок у зарубіжну лінгвістичну науку. Д. Лайонз вважав, що суб'єктивна модальність є більш поширенішою, ніж об'єктивна модальність у повсякденному використанні мови [7, с. 347]. Суб'єктивна модальність як функціонально-семантична категорія може виражатися в: а) відношенні мовця до змісту висловлювання (Г.А. Золотова); б) у мірі упевненості мовця

у фактах, якими він оперує (Л.С. Ермолова). Зрозуміло, що дослідження суб'єктивної модальності не може бути обмежене рамками одного підходу в силу властивої цій категорії функціональній різноманітності та семантичних характеристик.

У нашому дослідженні ми дотримуватимемося погляду В.З. Панфілова, що суб'єктивна модальність виражає оцінку з боку того, хто говорить, а також вказує на міру достовірності думки, яка відбиває цю дійсність [11, с. 44]. Нам близька точка зору тих учених, які вважають, що суть категорії модальності пов'язана з оціночним чинником висловлювання, а отже тісно пов'язана з категорією епістемологічної модальності. Адже епістемологічна модальність пропозиції полягає у вираженні мовця свого відношення до того, що він говорить [9, с. 77]. Досліджуючи епістемологічну модальність, ми підтримуємо думку В.М. Кравця, який вважає, що епістемологічна модальність відбиває міру повноти і характер знань мовця про певну подію [10, с. 162]. Епістемологічна модальність може бути виражена і експліцитно, і імпліцитно, оскільки будь-яку пропозицію можна розглядати як оцінку мовця. З цього можна зробити висновок, що в семантиці суб'єктивної модальності міститься оцінка мовця до того або іншого факту у минулому, сьогоденні і майбутньому, тоді як об'єктивна епістемологічна модальність носить позачасовий характер.

Отже, говорячи про мультимодальність у лінгвістиці, можна сказати, що це достатньо новий напрям дослідження. У вузькому розумінні у компетенцію мультимодальної лінгвістики входить стилістичний аналіз способів конструювання значення і породження смислів зі словесними і іншими семіотичними кодами – візуальними, аудіальними і т.д., які є єдиним цілим. Ось тому, у сферу мультимодальної лінгвістики і входять різні дискурсивні утворення – комікси, кінофільми, театральні постанови, власне художній дискурс в комплексі його вербальних графічних, поліграфічних включаючи, наприклад дизайн обкладинки і текстуру паперу, гіпертекстових параметрів [5, с. 47]. У такому ключі будь який текст можна вважати мультимодальним [15, с. 30-31]. У широкому розумінні слова можна говорити про приховану або вбудовану мультимодальність відеовербального тексту в його акцентованій іконічності, екстрафатичних мотивах [5, с. 47-48].

Таким чином, спираючись на викладені вище особливості модальності, вважаємо за необхідне розглянути особливості відеовербального тексту як об'єкту вербальної і невербальної комунікації.

Основним із ключових понять мультимодальної лінгвістики є мультимодальний / креолізований текст та один з його різновидів – відеовербальний текст. Вперше термін «мультимодальний / креолізований текст» був розроблений вченими Гюнтером Крессом та Тео ван Ліувеном у спільній статті «Multimodal Discourse» [17, с. 56]. Під цим поняттям вони розуміють текст, який поєднує у собі різні семіотичні системи для того, щоб отримати більш детальну інформацію. Ці знакові системи спрямовані на утворення неподільної системи (комплексу) і не можуть бути зведені лише до окремих складових частин [17, с. 18] У свою чергу вітчизняні науковці розуміють під креолізованим текстом складне текстове утворення, в якому вербальні та невербальні елементи утворюють одне візуальне, структурне, смислове та функціональне ціле [1, с. 46]. Широко відомий метафоричний термін креолізований текст, розроблений лінгвістами Ю. А. Сорокіним і Е.Ф. Тарасовим. Креолізовані тексти є текстами, фактура яких складається з двох і більше негомогенних частин (вербальної (мовної) і невербальної (що належить до інших знакових систем, ніж природна мова) [14, с. 181]. Креолізовані тексти являють собою складні семіотичні об'єднання, утворені знаковою системою людської мови (включаючи усну, письмову і друковану форми) і будь-якої іншої знакової системи (малюнків, фотографій, музики, танцю і т.д.). Креолізований текст є результатом процесу креолізації, комбінуванням засобів різних семіотичних систем в комплексі, що відповідає умові текстуальності [4, с. 180-195]. Креолізовані тексти можуть бути текстами з частковою креолізацією і текстами з повною креолізацією. У першій групі вербальні та іконічні компоненти вступають в автосемантичні відносини, коли вербальна частина порівняно автономна і образотворчі елементи тексту виявляються факультативними [2, с. 123]. Таке поєднання знаходимо часто в газетних, науково-популярних і художніх текстах. Велика спаяність, злиття компонентів виявляється в текстах з повною креолізацією, в якому між вербальним і іконічними компонентами встановлюються семантичні відносини: вербальний текст повністю залежить від образотворчого ряду, і саме зображення виступає як облігаторним (обов'язковим) елементом тексту. Така залежність зазвичай спостерігається у рекламі (плакат, карикатура, оголошення та ін.), а також у наукових і особливо науково-технічних текстах. Іконічний компонент тексту може бути представлений ілюстраціями (фотографіями, малюнками), схемами, таблицями, символічними зображеннями, формулами і т.п. Вербальні та образотворчі компоненти пов'язані на змістовному, змістовно-композиційному і змістовно-мовному рівні. Перевага того чи іншого типу зв'язку визначається комунікативним завданням і функціональним призначенням креолізованного тексту в цілому [2, с. 150]. Найбільш автономними по відношенню до вербального тексту виявляються художньо-образні ілюстрації до художнього тексту. Автор вербального тексту і художник-ілюстратор мають одну спільну мету, вони пов'язані єдиною темою, сюжетом, проте художник як творча особистість, зі своїм поглядом на речі, хоча формально і услід за сюжетно-композиційною лінією тексту, відображає в ілюстраціях своє бачення предмета зображення. Оскільки образотворчий ряд сильно впливає на сприйняття, сприймається як щось цілісне з меншою напругою, ніж вербальний текст, то може статися, що ілюстрації, особливо якщо вони виконані талановитим художником, «затьмарять» намальовані словесно образи і будуть існувати вже самі по собі і через них піде сприйняття вербального тексту, адже вони не просто супроводжують літературний текст, а образно, наочно тлумачать його. Щоб уникнути цього багато письменників принципово заперечують ілюстрування своїх творів. У текстах наукових, образотворчий ряд має пізнавальне призначення. Це такий елемент тексту, без якого текст втрачає свою пізнавальну сутність, тобто в кінцевому рахунку свою текстуальність. Наприклад, у фізико-математичних, хімічних текстах, в текстах, присвячених технічним розробкам, формули, символічні зображення, графіки, таблиці, технічні рисунки, геометричні фігури та інші образотворчі елементи є смисловими компонентами тексту, які передають основний зміст тексту. Більше того, вербальний текст в таких випадках стає лише сполучною і ввідною ланкою, становить своєрідну рамку, «пакувальний матеріал» [2, с. 168]

Для позначення семіотично неоднорідних текстів у більш вузькому трактуванні пропонується використовувати термін «відеовербальний текст»,

текст, що складається з об'єднаної смисловим зв'язком послідовності знаків, які відносяться до знакових систем двоякого роду: природної мови та іконічної, яка сприймається зоровими рецепторами» [18, с. 6]. У даному визначенні акцентуються лише дві складові: мовна й образотворча. Залежно від характеру останньої відеовербальний текст далі можна тлумачити в широкому і вузькому сенсах. Відеовербальними текстами в широкому сенсі є такі, що мають властивості зв'язного тексту, поєднання образотворчих та мовних знаків, наприклад, кадри з кінофільмів, сцени з вистави і т.д. У таких текстах можлива одночасність сприйняття образотворчих і вербальних знаків, що відрізняє їх від відеовербальних текстів у вузькому сенсі, в яких друковано зафіксований словесний компонент супроводжується статичним відеорядом [18, с. 7]. За ступенем гетерогенності відеовербальні тексти поділяться на тексти з нульовим (чисто вербальний або чисто іконічний текст) і ненульовий ступенем (поєднання вербальних і образотворчих компонентів). Залежно від характеру іконічного компонента виділяють тексти зі статичним (наприклад, реклама в журналі, плакат тощо) або динамічним (рекламний ролик по телевізору, фільм і т.д.), двомірним (відеовербальний текст у книзі, кіно і т.д.) або тривимірним (відеовербальний текст в театральній п'єсі) зображенням. Вербальна частина може бути усною (що включає а) живу мову і б) запис цієї мови за допомогою спеціальних технічних засобів), письмовою (представленої а) рукописним і б) друкованим варіантами (статичним або динамічним, наприклад, рядок, що біжить в рекламному тексті), а також може включати знаки одного або декількох природних мов [18, с. 9-10].

Висновки. Перспективи. Підсумовуючи все вище зазначене, актуальність вивчення відеовербального тексту як об'єкту вербальної та невербальної комунікації зумовлена тим, що розвиток сучасних технічних засобів масової комунікації призводить до ширшого впровадження образотворчого ряду в процеси комунікації і тіснішого взаємозв'язку зображення з вербальною складовою, однією з яких є просодія. Оскільки її компоненти здійснюють вплив на слухачів/глядачів, пріоритетним є вивчення просодичних характеристик відеовербального тексту.

Список літератури:

1. Анісімова О. Є. Лінгвістика тексту та міжкультурна комунікація (на матеріалі креолізованного текстів): Навч. посібник для студ. фак. іноз. мов вузів. / О. Є. Анісімова. – М.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 128 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Иностранная література, 1955. – 416 с.
3. Брызгунова Е. А. Практическая фонетика и интонация русского языка: пособие для преподавателей, занимающихся с иностранцами / Е. А. Брызгунова. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 306 с.
4. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков) / В. В. Виноградов. – М., 1975. – 99-152 с. – (Избр. труды. Исследования по русской грамматике).
5. Журавлёв А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлёв. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
6. Интонация / Рук. авт. коллектива: Ю. А. Жлуктенко, Л. Р. Зиндер. – К.: Вища шк., 1978. – 239 с.
7. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. / Дж. Лайонз. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
8. Лингвистический энциклопедический словар / [под ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 658 с.
9. Мещерин В. Н. К вопросу о модальности текста / В. Н. Мещерин // Филологические науки, 2001. – № 4. – 99 –105 с.
10. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. – Т. 3. – М.: Мысль, 2000. – 692 с.
11. Панфилов В. З. Роль модальности в конституировании предложения и суждения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания, 1977. – № 4. – С. 37-48.
12. Пешковский А. М. Интонация и грамматика [Текст] // Избранные труды / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1959. – 178 с.
13. Пойманова О. В. Семантичний простір відеовербального тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.19. «Теорія мови» / О. В. Пойманова. – М.: Видавничий центр «Академія», 1997. – 24 с.
14. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Оптимизация речевого воздействия / А. Ю. Сорокин, Є. Ф. Тарасов. – М.: Наука, 1990. – 180-195 с.
15. Austin J. How to do things with words / J. Austin. – Cambridge: Mass., Oxford: Clarendon press, 1962. – 100 p.
16. Kress G. R. The multimodal landscape of communication. / G. R. Kress. – Medien Journal, 2002. – V. 4. – P. 4 –19
17. Kress G.R. Multimodal Discourse: the modes and media of contemporary communication. / G.R. Kress, T.van Leeuwen. – London: Edward Arnold, 2002. –152 p.
18. Nørgaard N. Key Terms in Stylistics / N. Nørgaard, B.Busse,R. Montoro. – London: Bloomsbury, 2010. – 269 p.

Град Н.Я.
Киевский национальный лингвистический университет

ВИДЕОВЕРБАЛЬНИЙ ТЕКСТ КАК ОБЪЕКТ ВЕРБАЛЬНОЙ И НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ МУЛЬТИМОДАЛЬНЫХ СТУДИЯХ

Аннотация
Статья посвящена проблеме определения таких понятий как модальность, модус, мультимодальность, видеовербальный текст в современных мультимодальных научных исследованиях. Рассматриваются вопросы толкования концепции модальности и ее разновидностей, мультимодального текста и его видов в отечественной и зарубежной парадигмах, видеовербального текста как объекта вербальной и невербальной коммуникации.
Ключевые слова: модальность, модус, мультимодальная стилистика, модальная лингвистика, эпистемологическая модальность, креолизированный текст, видеовербальный текст.

Hrad N.Y.
Kyiv National Linguistic University

VISUAL AND VERBAL TEXT AS AN OBJECT OF VERBAL AND NON-VERBAL COMMUNICATION IN MODERN MULTIMODAL STUDIOS

Summary
The article deals with the problem of defining such concepts as modality, mode, multimodality, visual and verbal text in modern multimodal researches. It highlights views on the determination of the concept of modality and its varieties, and the types of multimodal text in domestic and foreign paradigms, visual and verbal text as the object of verbal and non-verbal communication.
Keywords: modality, mode, multimodal stylistics, modal linguistics, epistemological modality, multimodal text, visual and verbal text.

УДК 811.11-112:26

TEACHING ENGLISH LEXICOLOGY: CURRENT PROBLEMS

Zhornokui U.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article deals with the topical issues in the teaching of English lexicology. The study of the analyzed question arises to be not only the need of time in the context of the mentioned subject, but also emphasizes the topicality of methodology, especially in conditions of the deepening of interdisciplinary connections and continuous dynamic replenishment of the vocabulary. Awareness and consideration of mental peculiarities of residents who use certain language will help the students to overcome the problem of lack of knowledge systematization, because understanding of lexical and semantic relationships is not only necessary but essential for understanding the structure of peculiar language and avoidance of possible misunderstandings and mistakes in the process of translation and interpretation. Taking into consideration synergetical approach, we should also include new topics into the course of Modern English Lexicology, namely those themes and questions associated with gender marked lexis and outlining other concepts of its study except binary relations in the language.
Keywords: communicative situation, English lexicology, hierarchy, marker, ethnic and mental features, dictionary, phraseology.

«*Which natural gift would you most like to possess?* The ability to master other languages (which would have hugely enhanced the scope of these answers). *How would you like to die?* Fully conscious, and either fighting or reciting (or fooling around). *What do you most dislike about your appearance?* The way in which it makes former admirers search for neutral words»
(Christopher Hitchens)

The relevance of the study. Vocabulary continuously reflects the systemic relationships that exist in the objective world. Due to the dynamic development of society there are many changes which occur in the lexical-semantic system. In order to name new realities and concepts not only new words appear, but also the already existing connotations expand or tokens acquire completely new ones. All these changes happen to satisfy the communication needs of society and its residents. The process of the students' learning of the vocabulary is often quite arbitrary and optional, that is not a favourable factor in its assimilation. That is why the main objective, which should be aimed by lexicology lecturers themselves, is the systematization of lexical material in order to increase the productivity of student's knowledge and its performance. As a result we begin to deal with the new demands towards the professional training of students in higher studying establishments. Students have to gain the necessary linguistic knowledge, and also they have to learn to use them seamlessly in their own speech that will primarily serve for the formation of speech skills. Professional training is carried out during the teaching of all linguistic disciplines, but the course of Modern Lexicology has a special place in this process.

The analysed problem is an integral and essential part of Modern Methodology of Teaching English (MMTE) in higher establishments and is intimately connected with the productivity and quality of students' learning in the framework of other major linguistic disciplines, and therefore has a direct practical orientation. **The purpose of our research work** is to analyse the modern English language (ME) teaching (based on the study of lexicology and phraseology) on the current stage and to define actual problems, that arise in university methodology, and to provide their possible solutions.

Analysis of the recent research works. Analysis of problems in teaching lexicology of ME was provided by many prominent researchers that is, in fact, due to the dynamic processes in the language reflected in every new word or its meaning. Among the works discussing this topic we should outline the works of our native lexicologists such as G. B. Antrushyna, V. D. Arakin, V. B. Arnold, L. G. Verba etc, and of British scholars as I. Vozerspoon, K. Kay, J. Lee and others. It was observed that there is a tendency in increasing amount of works devoted to the problems in the teaching of comparative lexicology, as the popularity of the latter increased significantly in the last decade (for example, results of the research works included in the book by I. V. Korunets'). Many spe-

© Zhornokui U.V., 2015

cialized conferences throughout the country are also held where the topical issues of teaching methods common for lexicology of ME are being actively discussed.

Task outline. In today's highly dynamic and complex world for human activities it is very important for students not only to be aware of much information but to be able to use your knowledge accordingly, namely to part the necessary material out of the general stream of information and to analyze the most significant features of a peculiar phenomenon, to make the relevant conclusions towards a certain topic, to make balanced decisions. It is, therefore, vital for future professionals nowadays to apply their knowledge in practice. These directions of students' studies are in dialectical unity: the development of thinking process and daily connected speech are directly dependent on vocabulary and vice versa. Moreover, the analysis of syllabus of lexicology of ME showed that there is a significant gap between its school and university courses. Phraseology and lexicology are considered as components of one discipline in the context of the school program, while university's educational system do not combine them into one. Although during the process of the mentioned disciplines' training lecturers establish certain connections and make relevant parallels between Lexicology and Phraseology. Methodologically, such differentiation of these disciplines do not lead to the dispersion, but rather reflects more accurately their position and place in the language hierarchy (lexical units belong to the lexical-semantic level of the language, while phraseological unit occupies an intermediate position, such as morphonological units). In order to bridge the gap between the principles of teaching of the mentioned courses in higher and secondary schools, first of all, a thorough review and revision of existing programs are required. The changes should be applied to all areas of the program of Modern English. In no way diminishing the role of other science forums of the course of foreign languages, but, in our opinion, the study of vocabulary and phraseology should form the foundations of language education of the individual, because mastering of lexical and phraseological units of ME is the key component of further language using as a primary mean of communication on all its levels in general.

The necessity of deep and ground study of this problem is predetermined by ethnical and mental differences between socio-historical and cultural-educational of two language areas – English and Ukrainian. As a result, parallel teaching of courses of lexicology, of historical and cultural studies, and of translation are exacerbated to facilitate systematic knowledge of students and to prevent the formation of gaps in understanding the laws of certain lexical phenomena and their direct impact on the development and formation of a peculiar nation or ethnic minority.

The gap between school and university education is also deepened due to excessive academic atmosphere which is still entirely connected with higher educational institutions, despite the fact that Ukraine joined the Bologna system, where the personality-oriented education is a key target. To overcome this problem, firstly, it is necessary to reduce the number of students in academic groups that will help to establish a dialogue, not a one-way monologue, provided only by the teacher.

Teaching of lexicology and phraseology, like of any other sections of ME is based not only on learning theoretical material but also on the development of relevant skills and abilities that are achieved primarily during making some practical exercises which «help students along with the acquiring profound theoretical knowledge to produce strong practical ability and skills to analyze linguistic facts and phenomena, to understand their specificity as the language units which are used as direct means for communication and expressing one's opinion and will of a man» [2, p. 47].

Beginners often realize communicative needs, being based on already known words and collocations. For example, the sentence *«Yesterday be in theatre. And friends. Play be good»* almost fully reproduces the contents of the message in spite of grammatical errors (use of the past tense and necessary articles, punctuation errors). Thus, the general sense of the communication message is transmitted through used tokens. However, grammar rules and knowing them are powerful tools too, because only the awareness of the features of words' grammatical paradigms is intended to promote the development of students' skills and communicative abilities for further usage of them in any speech situation.

A student, being aware of the communicative power of the digestible vocabulary. predictably will try to learn even more words, believing that the more words he knows, the more expressive his/her speech in expressing certain opinion is. Although, long lists of words, reproduced by our memory, are not always contextually relevant for this or that communicative message.

Considering the growing popularity of synergetical approach in the science and, as a result, rethinking of existing binary relations in the language (namely, such categories as «right / wrong», «permitted / prohibited», «normal / abnormal» etc.), the question of gender marking of vocabulary becomes rather burning for many lexicologists and the need for making it a separate issue in the course of English Lexicology is essential. For example, the token «air stewardess / steward» is more and more often marked in dictionaries as «outdated». Instead of it the synonymous term «flight assistant» is recommended for further usage, taking into consideration the fact that it is a noun of common gender, and, therefore, it is a more neutral equivalent. Thus, the increased usage of such words is motivated, first of all, by increasing globalization, and by the necessity to find the most adequate equivalents, without reference to sex to prove some loyalty under the concept of «gender and sexual identification», which is very popular nowadays.

Often teachers mistakenly believe that the first step to solve this problem is to use the English-English dictionary, not the bilingual one, because only in the first ones you can find examples of word use in sentences, typical models and combinatorial options with other units of a peculiar language for required tokens. It is important for students to understand that words in the language are not isolated units, but they exist and function in connection with each other, forming a relatively stable single unit, which is possible only due to existence of certain relations – paradigmatic and syntagmatic. Only the deep students' understanding of these relationships should promote the awareness of the role and place of word throughout the language system, being not only a unit of lexical-semantic system, but also the key unit in the language hierarchy in general. It is obvious, therefore, that the use of English-English dictionaries only is a mistake. Bilingual dictionaries should become a kind of reflex, as is quite effective in the development of valuable students' skills.

Conclusions and prospects of further research. The word, as it was already noted, is not a unit that

lies apart from the others, and reflects, to some extent, the mental peculiarities of residents who use it everyday. Awareness and consideration of this factor will help the researchers to overcome the problem of lack of knowledge systematization, because understanding of lexical and semantic relationships is not only necessary but essential for understanding the structure of peculiar language and to avoid possible misunderstandings in further interpretation, based on cultural and mental differences. Course of Modern English Lexicology should be studied parallelly with cultural and historical studies of language and Britain in general to reflect the full and ground picture of the functioning of a token that will increase the productivity of the student's understanding. The current program and syllabus of Modern English Lexicology does not provide the study of lexical and phraseological units in such relationships, which would fully reflect the current stage of their development.

Taking into consideration synergetical approach we should also include new topics into the course of Modern English Lexicology, namely those themes and questions which are not gender marked and which are not outlined only through the prism of binary relations in the language.

References:

1. Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології: Матеріали міжнародна науково-теоретичної конференції: 4-5 жовтня 2006 р. / МОНУ; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського; Редкол.: П. С. Дудик, М. І. Степаненко, А. В. Костюк та ін. – Вінниця, 2006. – 252 с.
2. Богдан М. М., Власенко В. В., Конторчук Г. К. Сучасна українська літературна мова. Лексичний, фонетичний і граматичний аналізи: Навчально-методичний посібник / М. Богдан та ін. – Житомир, 2001. – 135 с.
3. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови: Підручник для ін-тів і фак. іноземн. мов / М. І. Мостовий. – Харків: Основа, 1993. – 256 с.
4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології = Problems of typological and quantitative lexicology / [наук. ред.: В. Каліущенко, Р. Кьолер, В. Левицький]. – Чернівці: Рута, 2007. – 311 с.
5. Теоретична й практична лексикологія сучасної англійської мови: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Є. І. Городь [та ін.]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 419 с.
6. Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English / Jim Scrivener. – Oxford: Macmillan, 2006. – 416 p.

Жорнокуй У.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУЧАСНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ

Анотація
Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем у процесі викладання лексикології англійської мови. Вивчення аналізованого питання постає необхідністю не тільки часу, а й методики, зважаючи на поглиблення міждисциплінарних зв'язків й динамічне поповнення лексичного фонду новими словами й розширенням семантичних полів уже існуючих. Усвідомлення та врахування етноментальних особливостей характеру носіїв певної мови дасть змогу студентам подолати проблему відсутності систематизації знань, оскільки розуміння лексико-семантичної структури мови через призму сказаного попередить можливі непорозуміння, помилки й труднощі у процесі перекладу. Буручи також до уваги синергетичний підхід, варто розширити типову програму з курсу сучасної англійської лексикології питаннями, які б розглядали гендерно марковану лексику та наводили б й інші концепції її вивчення, окрім виключно бінарного підходу.
Ключові слова: комунікативна ситуація, лексикологія англійської мови, мовна ієрархія, маркер, етноментальні особливості, словник, фразеологія.

Жорнокуй У.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННАЯ ЛЕКСИКОЛОГИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА

Аннотация
Статья посвящена освещению актуальных проблем в процессе преподавания лексикологии английского языка. Изучение рассматриваемого вопроса возникает необходимостью не только времени, но и методики, учитывая углубление междисциплинарных связей и динамичное пополнение лексического фонда новыми словами и расширением семантических полей уже существующих. Осознание и учет етноментальных особенностей характера носителей определенного языка позволит студентам преодолеть проблему отсутствия систематизации знаний, поскольку понимание лексико-семантической структуры языка через призму сказанного предотвратит возможные недоразумения, ошибки и трудности в процессе перевода. Принимая во внимание синергетический подход, следует расширить типовую программу по курсу современного английского лексикологии вопросами, которые бы рассматривали гендерно маркированную лексику и приводили бы и другие концепции ее изучения, кроме исключительно бинарного подхода.
Ключевые слова: коммуникативная ситуация, лексикология английского языка, языковая иерархия, маркер, этноментальние особенности, словарь, фразеология.

УДК 81'255.4

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА

Лепухова Н.И.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Статья посвящается изучению вопроса воссоздания прагматических отношений в переводе. Автор анализирует разные точки зрения ведущих отечественных и зарубежных исследователей проблем прагматики текста. В статье разграничиваются прагматика текста, прагматика автора и прагматика перевода. Автор делает вывод об их взаимосвязанности и взаимозависимости. Также в статье затрагиваются вопросы адаптации в переводе.
Ключевые слова: прагматика, прагматический потенциал текста, коммуникативный эффект, прагматическая установка, прагматическая адекватность, адаптация.

Постановка проблемы. Конец XX в. в сфере научных исследований обозначен бурным развитием научно-технической мысли, внедрением новых информационных технологий в жизнь человека. Наряду с этим, в сфере лингвистических исследований активно развиваются антропоориентированные дисциплины, такие как когнитивная лингвистика, функциональная лингвистика, психолингвистика, прагматическая лингвистика и т.п.

Вопрос о прагматике знаковых систем, включая систему языка, впервые был затронут американским философом Ч.С. Пирсом в конце XIX в. Согласно его теории познания, процесс познания заключается в продуцировании и интерпретации знаков (прежде всего, языковых), отсюда вытекает прагматизм познания. Термин «прагматика» был введен в научный оборот другим американским философом Ч.У. Моррисом, рассматривавшим прагматику в качестве одного из разделов семиотики, изучающего взаимоотношения между знаками и их интерпретаторами.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы прагматики изучались в работах многих отечественных и зарубежных ученых: В.Н. Комиссарова, А.Д. Швейцера, А. Нойберта, Н.О. Левковской, Е.С. Азнауровой, Е. Падучевой, Л.С. Бархударова, Г. П. Грайс, И. П. Сусова, Ю.С. Степанова, В.В. Богданова, В.И. Заботкиной, С. А. Сухих и др. Так, Е.В. Падучева и Н.Д. Арутюнова одним із основных заданий прагматики считают разработку теории интерпретации речевых актов в зависимости от коммуникативного контекста, Ю.С. Степанов делает ставку на категорію субъективности как основу прагматики в ее взаимосвязи с категориями и единицами языка, а Г.В. Колшанский рассматривает в контексте прагматики интралингвистические и экстралингвистические факторы, способствующие достижению определенной цели речевого акта.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Исследование прагматических отношений в переводе остается актуальным ввиду разногласий касательно этого вопроса, возникающих среди научных исследователей, и обобщения разных точек зрения, имеющихся в научном обиходе.

Цель статьи. Целью настоящей статьи является рассмотрение воссоздания прагматических отношений в переводе на основании анализа различных точек зрения по этому поводу научных деятелей и обособления прагматики текста, прагматики автора и прагматики перевода.

Изложение основного материала исследования. Рассматривая прагматические отношения текста и перевод, считаем необходимым выделить в отдельности прагматику текста, прагматику автора и прагматику перевода.

1. Прагматика текста.

Согласно словам В.Н. Комиссарова, любое высказывание в процессе коммуникации способно осуществлять на читателя или слушателя определенный коммуникативный эффект, то есть определенное прагматическое действие, которое определяется смыслом высказывания, его языковой формой, представлениями и отношением получателя к внешнему миру [6, с. 153].

Однако, не только отдельное высказывание владеет прагматическим потенциалом, который несомненно следует сохранить при переводе, но и сам текст, будучи целостной единицей языка и речи, вписанной в коммуникацию, владеет прагматическим потенциалом [2, с. 141-143].

Мы рассматриваем текст как продукт речи и продукт перевода. Прагматический подход к изучению текста с позиций перевода раскрывает широкие возможности для объяснения выбора переводчиком тех или иных стратегий и тактик, способов и приёмов перевода.

Традиционно прагматический аспект перевода рассматривается с трех позиций: 1) ставится вопрос о передаче прагматических значений слов оригинала; 2) прагматика перевода трактуется как прагматическая задача конкретного переводческого акта; 3) выдвигается требование прагматической адаптации перевода с целью обеспечения равности коммуникативного эффекта в оригинале и в переводе [5, с. 18]

Прагматику как один из важнейших аспектов теории перевода рассматривал немецкий лингвист А. Нойберт. Одним из постулатов его работы «Прагматические аспекты перевода» есть утверждение о том, что адекватный перевод должен сохранять прагматику оригинала, поскольку ни грамматические, ни семантические особенности текста не владеют особенностью определять текст как перевод ввиду их отнесенности к языку перевода и только прагматика заимствуется с оригинала.. «С прагматической точки зрения процесс перевода означает расширение аудитории или, еще точнее, установление потенциальных отношений между говорящими на исходном языке и говорящими на языке перевода, а не между исходным языком (или текстом) и языком (или текстом) перевода» [13, с. 25]. Таким образом, А. Нойберт выделяет еще один прагматический фактор в переводе – аудиторию исходного языка и языка перевода.

А. Нойберт, рассматривая вопрос о переводимости текстов с точки зрения воссоздания в переводе прагматических отношений, отмечает, что одни прагматические отношения могут легко воспроизводиться в переводе, другие лишь частично, а третьи могут вообще не возникать у коммуникантов, относящихся к другой языковой среде.

© Лепухова Н.И., 2015

Проблему прагматической адекватности в переводе А. Нойберт связывает с типизацией текстов, выделяя при этом четыре типа текстов и соответственно четыре типа перевода:

первый тип – тексты, которые апеллируют к одним и тем же потребностям и интересам реципиентов исходного и целевого языка (рекламные объявления, научно-техническая литература и т. д.);

второй тип – тексты, отображающие интересы только реципиентов исходного языка, а, значит, учитывающие внеязыковые знания носителей исходного языка (местная пресса, законы, общественно-политическая, экономическая литература и т. д.);

третий тип – художественная литература, отображающая, с одной стороны, национальную специфику, но, с другой стороны, опирающаяся на общечеловеческие интересы и ценности;

четвертый тип – тексты, специально созданные для перевода с учетом реципиентов целевого языка (литература для зарубежных стран) [13, с. 30-31].

Таким образом, по Нойберту, каждый тип текстов поддается переводу с точки зрения воссоздания в переводе прагматических отношений, однако неминуемыми являются изменения оригинала текста, связанные с его прагматической адаптацией.

А.Д. Швейцер, рассматривая проблему адекватности и эквивалентности перевода, приводит модель перевода Ю. Найды, которая называется модель «динамической эквивалентности» и состоит из двух процессов: 1) создания и восприятия исходного текста; 2) создания и восприятия текста перевода. Динамическую эквивалентность ученый понимает как соответствие восприятия переведенного текста иноязычным получателем восприятию исходного текста первичным получателем. Схема «динамической эквивалентности» Ю. Найды включает два коммуникативные акта: в первичном отправитель исходного текста создает исходный текст, воспринимаемый первичным получателем исходного текста. В качестве первичного получателя исходного текста в первичном коммуникативном акте выступает переводчик, который во вторичном коммуникативном акте создает вторичный текст, воспринимаемый вторичным получателем [12, с. 51]. Таким образом, исследователь определяет прагматический аспект перевода как основной, поскольку от реакции адресата на переведенный текст зависит достижение или не достижение коммуникативного эффекта в переводе [13, с. 239].

Целиком и полностью разделяя это мнение переводоведа, мы считаем, что к переводу любого текста следует подходить с позиции его функциональности, то есть учитывать, прежде всего, прагматическую установку текста и прагматическую установку автора.

Прагматическая установка текста обусловлена общими характеристиками самого текста – его целью, видом, жанром, стилем, определяющими форму текста, отбор материала, общую стилистику и т.п. и позволяющими получателям текста идентифицировать тип текста, основываясь на этих самих характеристиках. Однако автор текста, имея свою коммуникативную интенцию, вносит личные коррективы в построение текста, осуществляет свою авторскую прагматическую установку.

2. Прагматика автора

Прагматика отображает связь между адресантом и адресатом и их отношение к информации, содержащейся в тексте. Со стороны автора – это намерение произвести впечатление на адресата и вызвать у него определенную соответствующую реакцию, а со стороны адресата – это восприятие, декодирование информации и его реакция.

Как утверждает В.Н. Комиссаров, в коммуникативном акте говорящий (автор) вступает в два ряда прагматических отношений: с объектами, которые он описывает, и со слушателем (читателем) [5]. В первом случае адресант выражает свое отношение к событиям, о которых идет речь, используя с этой целью языковые знаки, владеющие необходимыми прагматическими значениями. В другом случае адресант выражает свое отношение к адресату, оценивая, либо оценив ранее, его интеллектуальные возможности и пытается определенным образом оказать воздействие на него.

Безусловно, первым этапом на пути создания прагматики текста является возникновение у автора побуждения создать определенный текст, то есть возникновение замысла. Замысел постепенно переходит в интенцию.

Авторская интенция заключается в:

1) воздействии на эмоциональное состояние адресата;

2) расширении информированности адресата;

2) воздействии на систему рациональной оценки и направлена на выражение художественного смысла [4, с. 38].

Авторская интенция рассматривается Н.О. Левковской как довербальное явление, которое вербально воплощается в тексте через прагматическую установку автора, определяемую ученой как «материализованное в тексте» и «осознанное намерение» автора определенным образом повлиять на получателя текста [7, с. 25-30]..

Исследователь проблем прагматики текста В.Л. Наер отмечал, что именно прагматическая установка автора текста обуславливает прагматический смысл текста, разрабатывающий, развивающий и в обогащенном виде доносящий ее до адресата [9, с. 4-13].

Для осуществления адресантом на адресата целенаправленного воздействия первый выбирает соответствующую форму выражения, определенные языковые и внеязыковые средства, опираясь на их информативный потенциал и потенциал воздействия.

По словам Е.С. Азнауровой, художественный текст является результатом определенной последовательности акта выбора на разных уровнях или этапах его создания: на уровне первичного замысла – выбор идей и тем; на уровне структурно-семантической организации текста – выбор определенного порядка чередования тем и идей (фабула, сюжет, композиция, матрица характеров); на уровне словарного стиля – выбор языковых форм, выразительных средств, их комбинаторики и т.д.. Как утверждает исследовательница, все эти акты взаимосвязаны и создают систему иерархии, в которой и воплощается авторский замысел [1, с. 94].

От цели, которую ставит перед собой автор текста, зависит выбор языковых средств. Выбор адресантом тех, или иных выразительных средств является «ситуативно обусловленным, коммуникативно оправданным и прагматически значимым» [4, с. 52].

Как подчеркивает известный психолог и лингвист О.О. Леонтьев, автор текста должен выбирать такие языковые знаки и таким образом организовывать их в тексте, чтобы получатель текста мог их декодировать с максимальной точностью [8, с. 36-37].

Л.С. Бархударов отмечает, что языковые знаки, используемые людьми в процессе лингвистической коммуникации всегда оказывают на них определенное воздействие – люди по-разному реагируют на единицы языка, а значит и референты та денотаты, которые они обозначают [3, с. 106].

В своем исследовании смысловых и прагматических аспектов слова, лингвист определяет «типы прагматических значений», включающие: 1) стилистическую характеристику слова (закрепленность языковых единиц за определенными речевыми жанрами, соответственно выделяется нейтральная, разговорно-бытовая, книжная, поэтическая и терминологическая характеристика); 2) регистр слова, определяемый ситуацией общения и обуславливающий выбор языковых единиц (фамильярный, непринужденный, нейтральный, формальный, возвышенный); 3) эмоциональную окраску слова, обнаруживающую эмоциональное отношение автора к предмету или понятию в качестве компонента семантической структуры слов и выражений; 4) «коммуникативную нагрузку» языковых единиц, которая обусловлена разной степенью осведомленности автора, и особенно, читателя касательно сообщаемой информации [3, с. 107]. Таким образом, при выборе автором языковых знаков с целью прагматического воздействия на реципиента текста должны учитываться типы прагматических значений слов.

3. Прагматика перевода

Исследователь прагматических аспектов перевода, А.Д. Швейцер приводит три взаимосвязанных элемента: 1) коммуникативную интенцию (цель коммуникации), 2) функциональные параметры текста и 3) коммуникативный эффект. Эти элементы, по словам ученого, соответствуют трем компонентам коммуникативного акта – отправителю, тексту и получателю. Касательно прагматики перевода А.Д. Швейцер формулирует соотношение между элементами этой триады таким образом: «переводчик на основании функциональных доминант исходного текста обнаруживает коммуникативную интенцию, лежащую в его основе, и пытается получить коммуникативный эффект, который соответствует этой интенции» [12, с. 147]. Из этого следует важность учета функциональных параметров текста и вместе с этим важность функционального подхода к переводу для обеспечения в переводе соответствия между коммуникативной интенцией отправителя текста и коммуникативным эффектом окончательного текста.

На принципе функционального подхода к переводу текста построена теория скопоса или так называемая скопос-теория, разработанная немецкими лингвистами К. Райс и Х. Фермеером. Согласно этой теории перевода основным правилом является «правило скопоса»: любое взаимодействие между людьми (в том числе и перевод) определяется его целью (от гр. skopos) [15. с. 101]. К. Райс и Х. Фермеер определяют перевод как специальную форму вербального трансфера, которая воплощает интенциональность адресанта этой интеракции [16. с. 16]. За Х. Фермеером скопос указывает на те функции, на выполнение которых в контексте культуры адресатов ориентированный перевод [14, с. 106].

Согласно скопос-теории К. Райс и Х. Фермеера, функция перевода может отличаться от функции оригинального текста [16, с. 27].

То есть в отличие от теории перевода А.Д. Швейцера, согласно которой переводчик в процессе перевода ориентируется на оригинал текста и цель, поставленную автором текста, по скопос-теории, переводчик ориентируется на реципиента, аудиторию и цель самого перевода. Мы считаем необходимым и важным воссоздание в переводе функциональной нагрузки текста оригинала и его прагматического потенциала как объективного признака текста и крайностью пренебрежение оригиналом, его переработку с целью выполнить иное задание, достичь иной коммуникативной установки в отличие от предусмотренных автором.

При воссоздании прагматического потенциала текста в переводе необходимой является прагматическая адаптация текста, обусловленная разночтениями оригинального текста реципиентом-носителем языка и реципиентом-переводчиком, оценивающим текст с позиции реципиента-представителя иной культуры.

Многие исследователи считают адаптацию текста негативным явлением в переводе, которое ведет к разрушению и искажению исходного текста.

Толковый переводоведческий словарь дает следующее определение термина «прагматическая адаптация»: 1. Преобразование исходного текста с учетом информационного запаса получателя; 2. Преобразование исходного высказывания с учетом передачи его прагматического значения. Прагматическая адаптация достигается путем включения в текст дополнительных элементов, опущения элементов, избыточных с точки зрения язычного получателя, а также путем применения семантических трансформаций. [10]. Адаптация литературных произведений может адресоваться как взрослым, так и детям. Фундаментальность изменений в процессе адаптации зависит от цели, ориентации адресата, однако адаптатор переакцентирует в исходном тексте только некоторые моменты в рамках, заданных первоисточником, не искажая его смысла и основных идей. При адаптации литературных произведений, предназначенных для взрослой аудитории, к их восприятию детьми, сокращаются сложные для понимания ребенком философские отступления, изымаются из текста грубые натуралистические и жестокие сцены. Общеизвестными примерами такой литературной адаптации есть изменение жестокого смысла сказки Ш. Перро «Красная шапочка», немецких народных сказок в обработке бр. Гримм (сказки «Белоснежка», «Спящая красавица», «Румпельштильцхен», «Золушка», «Гензель и Гретель», «Три медведя» и др.).

Мы различаем интра- и интеркультурную адаптацию.

Интракультурная адаптация – это обработка литературного произведения, предусматривающая изменение его смысловых характеристик с целью приспособления к восприятию представителями одной и той же культуры (адаптация произведений детской литературы). Интракультурная адаптация не обуславливается потребностями перевода.

Интеркультурная адаптация обусловлена, как правило, потребностями перевода и осуществляется на основании межкультурной асимметрии с целью приспособления произведения к восприятию представителями иной культуры.

Мы считаем прагматическую адаптацию текста необходимым инструментом адекватной передачи прагматического потенциала текста оригинала, используемого переводчиком для устранения факторов, которые могут привести к прагматической неадекватности текста перевода при условии его эквивалентности относительно оригинала, а именно: принадлежность реципиента перевода к иной лингвокультурной среде, принадлежность реципиента перевода к иной исторической эпохе (значительно отдаленная историческая перспектива), невозможность восприятия реципиентом перевода предмета речи (повествования) вследствие его возрастных, психологических, социальных характеристик, неосведомленность или недостаточная осведомленность реципиента перевода о предмете речи (повествования) (отсутствие фоновых знаний). Во всех этих

случаях необходимыми являются изменения текста перевода, то есть его прагматическая адаптация.

В.Н. Комиссаров выделяет четыре вида такой адаптации:

Первый вид имеет своей целью обеспечить адекватное понимание сообщения реципиентами перевода. Ориентируясь на среднего реципиента, переводчик учитывает, что сообщение, целиком понятное читателям оригинала, может вызывать трудности понимания для читателей перевода вследствие отсутствия у них необходимых фоновых знаний. В таких случаях переводчик вводит в текст дополнительную информацию, с целью пополнения отсутствующих знаний. Иногда это не требует значительного расширения текста. Например, при переводе топонимов переводчик вынужден указывать, к какому именно географическому объекту относится то или иное название – городу, горе, речке, штату и т.д. иногда добавление объяснений необходимо при передаче в переводе реалий, связанных с особенностями жизни и быта представите лей иной культуры. Иногда адекватное понимание сообщения реципиентом достигается путем изъятия некоторых неизвестных и незначительных для понимания текста деталей. Такая адаптация приведет к определенным утратам информации, и переводчик в каждом конкретном случае решает, какую информацию можно считать несущественной для адекватного восприятия текста. В любом случае адаптацию следует использовать крайне осторожно, текст не должен превратиться в сплошное разъяснение.

Если первый вид адаптации направлен на обеспечение адекватного понимания сообщения, то второй имеет своей целью добиться правильного восприятия смысла оригинала, донести до реципиента перевода эмоциональное воздействие исходного текста. Необходимость такой адаптации возникает потому, что в каждом языке существуют названия определенных объектов или ситуаций, имеющих для носителей исходного языка «ассоциативный шлейф». Если подобные ассоциации не передаются или искажаются в переводе, то прагматические потенциалы текстов перевода и оригинала не совпадают. В этом случае переводчик может использовать концептуальное соответствие для того, чтобы вызвать у реципиентов перевода те же ассоциации, что и у реципиентов оригинала.

Третий вид прагматической адаптации отличается от двух предыдущих тем, что переводчик ориентируется не на среднего, а на конкретного реципиента и конкретную ситуацию. Поэтому такая адаптация, как правило, сопровождается существенными отклонениями от исходного сообщения.

Четвертый вид прагматической адаптации В. Комиссаров характеризирует как решение «экстрапереводческого сверхзадания». Такой перевод не является переводом в традиционном его понимании, речь идет о так называемом филологическом переводе, когда переводчик пытается воссоздать в переводе формальные особенности языка оригинала, даже если тем самым он нарушает норму или узус языка перевода. Такой перевод применяется, например, при создании подстрочников для переводчиков художественной литературы, которые не владеют языком оригинала. Вторая разновидность – это упрощенный, или приблизительный перевод, когда перед переводчиком конкретный реципиент ставит задание передать выборочно или обобщенно те элементы смысла оригинала, которые представляют для него интерес. Значительные отклонения от текста оригинала имеют переводы, адаптированные путем модернизации. Фактически переводчик создает новое произведение «по мотивам» первоисточника. Такая модернизация может носить разный характер. С одной стороны, она может выражаться в переносе действия в более позднюю эпоху или в другую страну, в изменении имен действующих персонажей и т.п. С другой стороны, модернизация достигается за счет употребления слов и выражений, характерных для более позднего или современного периода. Таким образом, создавая текст перевода, переводчик либо пытается сохранить прагматический потенциал оригинала, либо же стремится достичь того, чтобы текст перевода имел другой прагматический потенциал, более-менее независимый от прагматики исходного текста. В конкретной ситуации переводчик выбирает один из двух прагматических подходов к своей деятельности: либо исполняет функции языкового посредника, либо активно вмешивается в коммуникативный процесс [6, с. 56-58].

Выводы. Таким образом, рассмотрев точки зрения разных отечественных и зарубежных ученых на вопрос о прагматических отношениях в переводе, мы можем сделать вывод о взаимосвязи и взаимозависимости прагматики автора, прагматики текста и прагматики перевода. Прагматика текста зависит от его жанра, типа, стиля, а прагматика автора определяется авторской интенцией. Прагматический аспект перевода является основным, поскольку от реакции адресата на переведенный текст зависит достижение или недостижение коммуникативного эффекта в переводе.

В качестве перспективы дальнейших исследований могут рассматриваться прагматические отношения в переводе текстов конкретного стиля (научных, специализированных, художественных текстов и т.д.).

Список литературы:

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова – Ташкент: Фан, 1988. – 121 с.
2. Ануфриева С. С. Проблема восприятия текста реципиентом с позиции коммуникативно-деятельностного подхода // От слова к тексту: материалы докладов на междунар.конференции: в 3-х ч. / отв. ред. Н. П. Баранова. – Минск: МГЛУ, 2000. – Ч. 3. – С. 141-143.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов – М.: «Международные.отношения», 1975 – 237 с.
4. Дорджиева Е. В. Языковые средства создания прагматического потенциала английского художественного текста: дисс. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук: 10.02.04 / Е. В. Дорджиева. – Пятигорск, 2005, – 179 с.
5. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 167 с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М.: ЕТС, 2002. – 424 с.
7. Левковская Н. А. Прагматическая установка текста и прагматическая установка адресанта / Н. А. Левковская // Сб. науч. тр. МГЛУ. Вып. 358. – Москва, 1990. – 60 с.
8. Леонтьев А. А. Психологический подход к анализу искусства / А. А. Леонтьев // Эмоциональное воздействие массовой коммуникации: Педагогические проблемы. – М.: Педагогическое общество РСФСР. Центральныф совет, 1978 – С. 26-57.
9. Наер В. Л. Прагматика текста и ее составляющие / В. Л. Наер // Прагматика и стилистика. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореза. – 1986. – Вып. 245. – С. 4-13.

10. Толковый переводоведческий словарь Электронный ресурс режим доступа: http://perevodovedcheskiy.academic.ru/1251/прагматическая_адаптация
11. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М.: Военное издательство министерства обороны СССР, 1973. – 280 с.
12. Швейцер А. Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты) / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Neubert A. Pragmatische Aspekte der Übersetzung. Grundlagen der Übersetzungswissenschaft / A. Neubert // Beihefte zur Zeitschrift «Fremdsprachen». – Leipzig, 1968. – Beiheft II. – S. 21-33.
14. Nord C. Texts in Situations. A functional model for text analysis in translation teaching / C. Nord // Translation & Text Linguistics. – Moskva, 1994. – P. 105-127.
15. Reiß K., Vermeer H. J. Grundlegung einer allgemeinen Übersetzungstheorie/ K. Reiß; H. J. Vermeer. – Tübingen: Niemeyer, 1984 – 245 s.
16. Vermeer H. J. Ubersetzen als Kultureller Transfer / (Hrsg.) M. Snell-Hornby, Übersetzungswissenschaft eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis. – Tubingen, 1986. – S. 30-53.

Лєпухова Н.І.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Анотація
Статтю присвячено вивченню питання відтворення прагматичних відносин у перекладі. Автор аналізує різні точки зору провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників проблем прагматики тексту. В статті розмежовуються прагматика тексту, прагматика автора и прагматика перекладу. Автор робить висновок про їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Також у статті розглядаються питання адаптації в перекладі.
Ключові слова: прагматика, прагматичний потенціал тексту, комунікативний ефект, прагматична установка, прагматична адекватність, адаптація.

Liepukhova N.I.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATION

Summary
The article is devoted to studying the issue of pragmatic relations reproduction in translation. The author analyzes the different points of view of domestic and foreign researchers regarding problems of text pragmatics. The text pragmatics, author's pragmatics, and translation pragmatics are distinguished in the article. The author concludes on their interconnectedness and interdependence. The article also studies the issues of adaptation in translation.
Keywords: pragmatics, pragmatic potential of text, communicative effect, pragmatic orientation, pragmatic adequacy, adaptation.

УДК 821.161.2-3«19»

«ТАЄМНИЦЯ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА ЯК ТЕРИТОРІЯ ВЗАЄМОДІЇ «СМЕРТІ АВТОРА» ТА «ВОСКРЕСІННЯ АВТОРА»

Опришко Н.О.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В статті викладено результати дослідження взаємодії понять «смерть автора» та «воскресіння автора» у тексті сучасного українського письменника Ю.Андруховича «Таємниця». Доведено, що попри притаманну для класичного постмодернізму модель «смерті автора», запропоновану Бартом, роман Андруховича радше вписується в контекст «повернення, або воскресіння автора». Це пов'язано із винятковою автобіографічністю та автоінтертекстуальністю, які можна виділіти як основні риси творчості Андруховича протягом останніх років. Можливості для повернення в текст автора дає і відкрита романна структура, використана в «Таємниці». При чому саме завдяки їй повернення / реанімація автора в площині тексту відбувається на різних його рівнях.
Ключові слова: постмодернізм, романне мислення, «смерть автора», «воскресіння автора», інтертекстуальність, деконструкція.

Постановка проблеми. Сучасний український роман взагалі, та тексти Юрія Андруховича стають прикладом втілення теорії постмодерного романного мислення, доводячи тезу про те, що все «не лише починається, але й має завершитися з допомогою слова» [4, с. 68]. Йдеться, безперечно, про гру із християнсько-біблійною концепцією, за якою «спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог», але разом із тим і про концепцію виняткoво постмодерністську, що говорить саме про книгу (друкований варіант слова) як про «інструмент для дешифрування буття» [4, с. 10]. Причому інструмент цей, підпорядковуючись законам нового часу, вимагає також і нових форм, в яких може бути втілений. Окреслення цих форм, там само, як і аналіз їхньої природи та взаємодія, є актуальними завданнями для літературознавців. Причому, в царині вітчизняної літератури романи Юрія Андруховича, зокрема, текст «замість роману» «Таємниця» (2007) становлять виняткову цікавість для подібного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечне оновлення роману стало знаковою тенденцією XX століття. В межах жанру виникли його різні варіації, зокрема, анти-роман (чи «новий роман») у французькій літературі 1940-70-х років. Літературознавчі дослідження природи «нового роману» (Н. Саррот, М. Бютор, К. Сімон та ін.) довели необхідність і неминучість перетворення літератури на «текст», в якому зміст ніколи не виступає як задана величина, але створюється на очах читача і лишень для подальшої критики та деструкції [див.: 8]. Отже, світ, що описується, має бути розчленованим із метою виділення знаків, що є головними у ньому, а потім ці знаки об'єднуються за принципами постмодерної гри. Перспектива осягнення цього багаторівневого, множинного утворення може фіксуватися лише в одній точці – читачеві, котрий є «тим простором, де викарбовуються геть усі цитати, з яких складається письмо; текст віднаходить єдність не у походженні своєму, а у призначенні, проте, призначення це – не особиста адреса; читач – це людина без історії, без біографії, без психології, він лише дехто, здатний поєднати всі штрихи, що є написаним текстом» [3, с. 390]. Дослідженням цього феномену займалися Р. Барт, Ю. Крістева, Ш. Берк, Е. Вілсон, Ж. Дерріда та ряд інших науковців, проте не проводилися спеціальні студії, присвячені творчості Юрія Андруховича, зокрема, його роману «Таємниця».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що Юрій Андрухович у «Таємниці» презентує власне розуміння того, яким йому бачиться сучасний роман, не лише трансформуючи феномен «смерті автора» та надаючи йому ознак притаманної постмодернізму тотальної гри. Відтак, метою даної статті є дослідження роману Андруховича як території взаємодії «смерті автора» та «воскресіння автора». Виконання поставленої мети передбачає розв'язання основного завдання статті: проаналізувати авторський варіант постмодерністського романного мислення у площині творення роману-таємниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поза всяким сумнівом, романи Андруховича, у тому числі й «Таємниця» не вкладаються в традиційну для постмодернізму концепцію «смерті автора», запропоновану Р. Бартом. Тут радше можна говорити про певне повернення в текст суб'єкта, зумовлене специфічністю процесів осмосу, тобто змішування та відбору, що відбуваються у площині роману як форми гри з історією. Така гра, що розгортається навколо поєднання образів автора книги як творці та як людини, ніби замикає осмотичний процес на одній особі: письменник Андрухович відбирає для свого тексту інтертекстуальні фрагменти, проте всі вони (або, принаймні, більша їх частина) були написані самим Андруховичем. За подібних умов потрібен вагомий критерій, що міг би виправдати підбір тих чи інших інтертекстуальних вкраплень, і таким критерієм стає любовно-еротичний дискурс. Дійсно, тільки по-справжньому близькі авторові речі, які «відгукуються» на емоційно-чуттєвому рівні, можуть бути задіяними у творенні нового тексту. Відтак любов як виняткoво осмотичне середовище одночасно перетворюється й на мембрану, що, забезпечуючи дифузію різних інтертекстів, керує процесом романного осмосу в «Таємниці». З одного боку, це цілком логічно, адже разом із розгортанням Роланом Бартом концепції насолоди / задоволення від тексту у фокус авторів-постмодерністів потрапляє не просто любовна історія, а сам процес творення любовного романного дискурсу, що сприймається тотожністю еротичного відчуття. З іншого ж повернення в текст автора-творця дистанціює роман «Таємниця» від європейського постмодернізму та деконструктивізму, підкреслюючи національну специфіку української літератури взагалі та літературного доробку Андруховича зокрема, дозволяючи, в тому числі, й необмежений пошук нових текстових форм і жанрів.

Сюжетна канва «Таємниці» всіляко підкреслює специфічні умови створення «замість-роману»: сім днів письменник Андрухович наговорює на дикто-

© Опришко Н.О., 2015

фон німецького журналіста Еґона Альта свою розповідь-сповідь замість того, аби писати абсолютно новий текст, а потім, по смерті журналіста в безглуздій та неочікуваній аварії, розшифровує записи, створюючи їх своєрідну стенограму. Ця бесіда, яка, зрештою, і отримує жанрове визначення «замість-роману» та назву «Таємниця», перш за все стосується творчості письменника Андруховича й усього, дотичного до неї, а отже так чи інакше складається із безлічі спогадів, алюзій і цитувань різних текстів письменника. Причому, Андрухович максимально самоусувається із цього процесу, віддаючи собі скромну роль стенографіста, адже він не є ані ініціатором розмови, ані одноосібним творцем всього сказаного. Він радше той, хто пережив історію, а це відверто провокує прочитання «Таємниці» як автобіографічного тексту.

Варто зауважити, що сучасні дослідники відзначають автобіографічність як одну із основних рис постмодерністського роману початку XXI століття. В європейській літературі є чимало прикладів того, як автобіографічна оповідь (роман про себе) стає прикладом типового постмодерністського тексту, і один із таких прикладів – «Французький роман» (2009) Фредеріка Бегбедера. Українська література доволі органічно вписується у подібну стратегію, про що пише, зокрема, Юрій Шерех (Шевельов) у листі до Оксани Забужко, даючи характеристику в тому числі й текстам Юрія Андруховича: «Центральноєвропейський роман перетворено на автобіографічний, а це тепер стає жанром провідним (див. напр. «Польові дослідження...» та романи Вашого івано-франківського колеги, якого я читати почав, але ще не скінчив)» [6, с. 105]. Тут можна говорити про автобіографізм як реальний, так і містифікований, який, хоч нібито й розкриває таємницю, приховану в оповіді, радше перетворює текст на ретельно продуману, глибшу та парадоксальнішу таємницю, що приховується тепер не у площині сюжету, як було в часи традиційного роману, а у сфері знаків. Це не є чимось неприродним ані для автора, ані для створеного ним тексту, бо «для письменника, як і для актора, брехня – друга натура, частина професії... Велика сила літератури як раз і криється в її здатності вільно перескочити від реальності до фікції, від автобіографії до роману» [5, с. 77]. Саме в цій площині і відбувається творення того, що Ж. Дерріда окреслює як таємницю-пристрасть: автор, декларуючи в тексті свою пристрасну любов до всього, що він пережив, всіх, кого пізнав, і всього, що створив, ніби оголошує про своє повернення в текст, звідки за всіма канонами постмодернізму він мусив би бути усунений.

Не дивно, що і в «замість-романі» Андруховича повернення / воскресіння автора відбувається саме на рівні великої кількості авто-цитувань й автобіографічних моментів. Але подібне потрактування даного феномену не може бути остаточним, радше наявність автобіографічних елементів у «Таємниці» презентує можливість існування суб'єкта-автора задуму чи автора тексту у просторі між тим, хто говорить, і тим, хто слухає, між хаотичністю невпорядкованої «багатослівної балаканини» [2, с. 11] та чітко структурованого, стенограмного письма. Тобто фактично йдеться про хаосмотичну природу такого суб'єкта, сфера діяльності якого постійно зосереджена в позиції між: між реальністю та містифікацією, документальністю та творчістю, автором і читачем, зрештою – елімінацією суб'єкта та його поверненням в тіло постмодерністського тексту. Таким чином постмодернізм у версії Андруховича заперечує задане Р. Бартом протиставлення суб'єкта письма автору як певні людській особистості, наділеній автономією та цілісністю, захопленій міфічною відокремленістю свого ідеалу, коли текст завжди розглядається як щось чужорідне, те, що не вписується в життя автора, а план біографії не монтується з планом мовлення, адже вони належать «до різних регістрів та займають різні місця в душевній структурі суб'єкта: біографія завжди центрована навколо вісі авторського тіла, а мовлення є полярною та ексцентричною інстанцією «я» [1, с. 14]. У «Таємниці», попри притаманну постмодерному романові апологію читача, говорить сам автор: як особистість, як сукупність певних психологічних рис, представник певної літературної традиції та своєї історичної, культурної, політичної епохи.

Так само і безпосередньо для автора «Таємниці» феномен «цитатності письма», коли «мова розпадається на цитати» (Ю. Андрухович), а також «цитатної любові» стали яскравими ознаками постмодерної екзистенції як екзистенції згасання креативних і деміургічних можливостей. Тому простір тексту Ю. Андруховича – це безперервне накопичення цитат, які подаються без лапок, як перманентне свідчення того, що любов, зведена постмодерністами до площини еротично-сексуального, може існувати в сучасному світі тільки у вигляді цитувань попереднього любовного досвіду. Поза всяким сумнівом, тут ідеться про традиційне явище інтертекстуальності, яке, поміж іншим, передбачає тотальну або ж часткову елімінацію автора не лише із сюжетної канви тексту, а й з акту його створення, адже постмодерний роман, як і кожен постмодерний текст, твориться під час мовленнєвого акту, просто «тут і зараз» (Р. Барт), а це у свою чергу пов'язує постмодерністське письмо із феноменом «смерті автора», чиє місце мусить посісти переписувач (скриптор), народжений одночасно з текстом, який не може існувати ані до письма, ані поза ним. Водночас «рука скриптора, втративши усякий зв'язок із голосом, виконує суто нарисний (а не виразний) жест та окреслює певне знакове поле, що не має висхідної точки, – принаймні, воно виходить лише з мови як такої, піддаючи сумнівам власне уявлення про висхідну точку» [3, с. 386]. Таким чином підкреслюється осмотична природа будь-якого письма як полілогічної цілісності, адже текст складається із різних видів письма, що походять із різних культур і постійно перебувають у стосунках діалогу, протистояння, пародіювання одне одного. Таким чином постмодерністський досвід прагне позбавитись автора через необхідність поставити мову на місце мовця, довести, що не автор говорить, а сама мова, тобто письмо від початку є діяльністю, позбавленою особи [див.: 3].

Проте така думка, притаманна постмодерністським, у тому числі – деконструктивістським студіям, протягом останніх десятиліть постійно піддається суворій ревізії з боку літературознавців, які схильні вбачати в концепціях теоретиків феномену «смерті (зникнення) автора» суттєві невідповідності. Зокрема, британські вчені Шон Берк, Едвард Беккет, Едріан Вілсон та ін. наголошують на актуальності «повернення в комунікативний процес» автора як фігури, що являє собою «втрачену центро- та смислотворчу ланку» [9, с. 18]. Наприклад, критикуючи логіку Р. Барта, який стверджував, що «з точки зору лінгвістики, автор є всього лише той, хто пише, так само як «Я» є всього лише той, хто каже «Я» [3, с. 387], Ш. Берк зазначає: «Головна апорія сучасного дискурсу в тому, що принцип автора найяскравіше проявляється тоді, коли всі говорять про його

відсутність; іншими словами, автор ніколи не був живішим, аніж тоді, коли всі вважають його мертвим» [9, с. 7]. Відтак, недивно, що сучасні письменники теж демонструють абсурдність елімінації фігури автора та остаточної заміни його читачем. Зрештою, це повне знищення автора є нездійсненним, і концепція смерті автора приречена від самого початку, адже автор, хоча і є конструентом тексту та його певною функцією, насамперед повинен бути живою людиною, яка, власне, і творить текст незалежно від читача та безвідносно до читацької волі [див.: 11].

Поза всяким сумнівом, роман «Таємниця» може лиш частково бути прикладом подібної стратегії. Сюжетна завершеність та закритість його структури, що обов'язково передбачає адресата, свідчать не просто про повернення в літературний дискурс автора-суб'єкта, а про виникнення нових суб'єктно-суб'єктних стосунків діади «автор-читач», які носять, перш за все, взаємозалежний характер. В межах постмодерністського тексту як середовища з винятково чутливою мембраною, здатною не лише вбирати чужорідні елементи, але й піддавати їх суттєвому фільтруванню, деконструктивістський досвід Жака Дерріда трансформується у можливість «повернення автора», його реконструкції, ре-креації. Дійсно, автобіографізм у романі Андруховича є відвертим і вмотивованим, адже автор власною персоною перебуває на сторінках свого твору. До того ж у «Таємниці» Юрій Андрухович демонструє абсолютно унікальний, комбінований варіант стосунків автора та читача, де обидва однаково спів-присутні та взаємозалежні, причому читач не просто знає про події, що їх описує автор. Він мусить бути якщо не співучасником, то принаймні симпатиком усіх тих подій: історичних і псевдоісторичних, мистецьких, літературних, культурних, політичних – всього того, чим живе Андрухович-письменник і Андрухович-герой, що він хоче й прагне відкрити у своїх розмовах із журналістом Альтом. Його історія «цілком і повністю тримається на нюансах» [2, с. 186], і саме читач мусить не лише ті нюанси побачити й відчути, він, подібно до Еґона Альта, мусить перейматися кожним питанням, жваво цікавитися розвитком подій, перепитувати й акцентувати увагу, навіть мати в кишенях ті речі які були, є чи можуть бути знаковими для автора. Так, власне, і чинить Еґон Альт, який «носив у своїх кишенях безліч усяких абсурдних, але в той же час чомусь функціональних предметів – серед них гільзовий свисток, допотопну колоду карт з чорно-білою порнографією і косівського сирного коника. До того ж він мав із собою цілий наплечник моїх книжок – різних, виданих у різні» [2, с. 7]. Усе це тим чи іншим чином потім випливає у розмовах героїв. Проте цілком зрозуміло, що розмова, до якої Еґон Альт постійно заохочує співрозмовника, – це, фактично, діалог або радше полілог, до якого автор-Андрухович постійно заохочує та залучає своїх читачів. І це цілком закономірно, з огляду на те, що роман є закритим текстом, тобто «передбачає, окрім усього іншого, наявність первісного, висхідного програмування, довільність завершення, дидактичний компонент» [7, с. 402] – усе, що підкреслює спрямованість на читача. Дійсно, роман як закрита структура передбачає обов'язкову спів-присутність автора та реципієнта, при чому відродження, повернення першого неможливе за відсутності другого. Це може бути традиційний читач, на якого орієнтується будь-який літературний текст, але разом із тим, що й спостерігаємо в «Таємниці», його місце може зайняти містифікована фігура слухача / співрозмовника, візуалізована в площині тексту й знищена в ньому ж – за романною традицією на самому початку оповіді: «Остання фраза звучить, як останнє напучування. Цей написаний від руки лист виявився прощальним. За кілька днів перед моїм остаточним виїздом з Берліна, себто на самому початку травня 2006 року, я випадково довідався про його загибель в автокатастрофі» [2, с. 9].

В Андруховича романна таємниця твориться через автопрезентацію, стратегію цілком характерну для письменника, котрий пише текст про самого себе. Причому інтертекстуальна природа роману розкривається в українського автора саме шляхом кореляції феноменів «смерті автора» та «воскресіння автора» як головної таємниці романного мислення. В тексті Юрія Андруховича це проявляється на рівні гри із собою в той же спосіб, в який автомістифікації презентують постмодерністську гру із читачем. Це можуть бути згадки про конкретні вже написані Андруховичем речі, як, наприклад, називання Еґоном Альтом його творів у контексті розмови. Час від часу авто-інтертексти зринають у вигляді алюзій, рідше і в основному вустами Еґона Альта (поціновувача та знавця творчості Андруховича) в текст «замість-роману» введено прямі цитати, які подаються, втім, без лапок і не завжди із авторськими коментарями, тобто розраховані на впізнання, перш за все, добре підготовленим читачем. Подібні моменти розраховані на переконання читача в тому, про що автор повідомляє в одному з останніх своїх інтерв'ю: «У мене є біографічні твори, або швидше – майже біографічні» [10]. Оте «майже» знову ж таки ставить під сумнів претензію на достовірність, повертаючи читача до думки про химерну містифікацію у всьому, що стосується автобіографічних моментів власне «Таємниці» та всього художнього доробку Андруховича. Таким чином, хоча самоцитування та тяжіння до автобіографізму стають інструментами повернення автора в текст роману, воскресіння романного суб'єкта, всі вони (або принаймні більша їх частина) носять характер типової для постмодернізму гри-містифікації, в якій реанімований суб'єкт цілком може виявитися суб'єктом фіктивним, автобіографізм – удаваним, навіть самоцитування – інтенціонально неточним. Як бачимо, містифікуючи ситуацію створення «замість-роману», український постмодерніст не просто іронізує з приводу традиційного постулату про «смерть автора» та про автора як функцію тексту, а заперечує їх: цитуючи себе самостійно чи вустами свого романного співрозмовника Альта, Андрухович демонструє, що автор аж ніяк не помер, більш того, він цілком володіє власними текстами та власною біографією.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, на перший погляд, замість-роман Юрія Андруховича від самого початку є територією елімінації автора – і в сенсі, заданому концепцією Ролана Барта, і в сенсі реальної загибелі Еґона Альта як ініціатора знакового інтерв'ю. Автобіографізм чи радше сповідальність як романна структура «Таємниці» передбачає воскресіння реального авторського «Я» – цілком характерну для Юрія Андруховича стратегію. Проте в «Таємниці», на відміну від решти зразків «цитатного письма» Юрія Андруховича, виняткової актуальності набуває саме автоінтерстектуальність, тобто цитування власних текстів, прозових, поетичних або публіцистичних. Та й саме існування тексту роману, як і розкриття усіх таємниць, зашифрованих у ньому, можливе лише через знання / упізнання попереднього літературного досвіду українського постмодерніста, що його пригадують, цитують, критикують, обговорюють у своєму діало-

зі герой-Андрухович і його візаві Еґон Альт. Обертаючись навколо подібних автобіографічних інтертекстуальних моментів, дослідження й аналіз яких розкривають можливості для створення ряду майбутніх студій, присвячених Ю. Андруховичу, ідея таємниці романного мислення будується на любові до самого себе, що знаходить своє відображення в любові до промовляння / цитування власних текстів і пригадування власного життя. Отже, насправді «Таємниця» – це територія смерті / воскресіння автора як реконструкція авторських текстів, що дозволяє творцеві шляхом промовляння свого життя відродитися зі смерті в постмодерністському та глобальному сенсі, реанімувати його деміургічні можливості, котрі приховані відтепер лише у свідомості автора.

Список літератури:

1. Автор как проблема теоретической и исторической поэтики: сб. науч. ст.: в 2 ч. / отв. ред. Т. Е. Автухович. – Минск: РИВШ, 2007. – Ч. 1. – 356 с.
2. Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману / Юрій Андрухович. – Харків: Фоліо, 2007. – 478 с.
3. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Пер. с фр. Косикова Г. К. / Ролан Барт. – М.: Прогресс, 1989. – С. 384-391.
4. Бегбедер Ф. Конец света: первые итоги / Фредерик Бегбедер; Пер. с фр. Е. Головиной. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус», 2014. – 448 с. – (Азбука-бестселлер).
5. Бегбедер Ф. Французский роман / Фредерик Бегбедер. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2013. – 224 с. – (Серия: «Азбука-классика»).
6. Забужко О., Шевельов Ю. Вибране листування на тлі доби: 1992-2002 (з доданими творами, коментарями, причинками до біографії та іншими документиами). / Оксана Забужко. – К.: Висока Полиця, ВД Факт, 2011. – 504 с.
7. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики/Пер. с франц./ Юлия Кристева. – М.: РОССПЭН, 2004. – 656 с. (Серия «Книга света»).
8. Роман XX века // Литературоведческие термины (материалы к словарю). Коломна: Коломенский пединститут, 1999. – С. 63-67.
9. Burke S. The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida. / Sean Burke. – Edinburgh: University press, 1992. – 249 p.
10. The Ukrainians: Юрій Андрухович. [електронний ресурс] / Володимир Бєглов. – Режим доступу: http://theukrainians.org/yuriy-andruhovych/. – 14.01.2015.
11. Wilson A. Foucault on the ‘question of the author’: a critical exegesis / Andrew Wilson. // The Modern Language Review. – № 99(2). – 2004. – P. 339-363.

Опрышко Н.А.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

«ТАЙНА» ЮРИЯ АНДРУХОВИЧА ЯК ТЕРРИТОРИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ «СМЕРТИ АВТОРА» И «ВОСКРЕСЕНИЯ АВТОРА»

Аннотация
В статье изложены результаты исследования взаимодействия понятий «смерть автора» и «воскресение автора» в тексте современного украинского писателя Ю.Андруховича «Тайна». Доказано, что, несмотря на характерную для классического постмодернизма модель «смерти автора», предложенную Бартом, роман Андруховича скорее вписывается в контекст «возвращения, или воскресения автора». Это связано с исключительной автобиографичностью и автоинтертекстуальностью, которые можно обозначить как основные черты творчества Андруховича последних лет. Возможности для возвращения в текст автора дает и открытая романная структура, использованная в «Тайне». Причем именно благодаря ей возвращение / реанимация автора в тексте происходит на разных текстовых уровнях.
Ключевые слова: постмодернизм, романное мышление, «смерть автора», «воскресение автора», интертекстуальность, деконструкция.

Opryshko N.O.
Kharkiv National Automobile and Highway University

«THE SECRET» BY YURII ANDRUKHOVYCH AS THE TERRITORY OF COOPERATION BETWEEN «THE DEATH OF THE AUTHOR» AND «THE REBIRTH OF THE AUTHOR»

Summary
The article provides conclusions of the results of studying the cooperation between the notions «the death of the author» and «the rebirth of the author» in «The Secret» by modern Ukrainian writer Y. Andrukhovych. It is proved that in spite of being popular in classical postmodern theory, the concept of the author’s death, stated by R. Barthes, does not work in Andrukhovych’s novel, where it rather turns into the concept of the author’s return or rebirth. It roots in exceptional autobiographic intertextuality as the main trait of Y. Andrukhovych in recent years. The open novel structure, used in «The Secret» also gives unlimited opportunities for returning the author into the text. Moreover, due to it such return / reanimation becomes possible on different textual levels.
Keywords: postmodernism, novel thinking, «the death of the author», «the rebirth of the author», intertextuality, deconstruction.

УДК 783.21 (436)

BAROQUE ARTISTIC STYLE IN AUSTRIA OF THE XVIII CENTURY

Palamarchuk K.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The philosophical foundations of the Baroque artistic style are considered in the article. The peculiarities of the stylistic development in Austrian architecture, sculpture, painting and literature in the XVIII century are analyzed.
Keywords: artistic style, Austria, baroque, kinds of art, impact of religion, philosophy of baroque.

Problem formulation. In the context of studying of the Christian roots of the European civilization the researching of the church art phenomena becomes very actual because church art is considered to be a complex part not only of religious but the whole spiritual culture of European community.

Analysis of the latest researches and publications. Questions of the Christian culture are revealed in Christian philosophers-theologians' works Y. Baltasar, K. Barth, C. Dawson, R. Nibur and others. Categories of sacral in church art found their interpretation in the researches of the Ukrainian philosophers: V. Luchkovach, I. Ostaschuk etc. The problems of national in artistic culture are investigated in the works of the contemporary philosophers and specialists in art history J. Afanasyev, V. Bitaev and others. Stages of the development of Baroque church art are properly considered in the papers of P. Mitrofanov, E. Tsolner and the other scientists. But not all researchers' works which dealt with the church culture and art in the Ukrainian science became the subject of the complex investigation.

Purpose of this article is to reveal the peculiarities of the church art in the Austrian culture of the Baroque period in the XVIIIth century.

Basic material. Even in ancient times philosophers sought to find the answer to a question about the value of Christian culture and art. So with the theological concept of Augustine Aurelius his aesthetic doctrine is closely related: God is the embodiment of truth, goodness and beauty. In the major Augustine Aurelius's writings «Confession», «City of God», «About Music», «About Order», «About True Religion», the World was regarded as a creation of God which exists according to the laws of beauty that was one of the main indicators of being of things. Beauty covers ordering of all the phenomena of the universe, which was based on the life principles: integrity, unity, rhythm (number), equality, symmetry and harmony. All art is built on these basic principles too. Beauty in Augustine's theory is hierarchical, so hierarchical is also art. This hierarchy has been considered to be by the philosopher as manifestation of spirituality. Climbing the stairs of beauty was regarded to be one of the important way of spiritual perfection, leading to the achievement of the «blessed life». Therefore art (especially music) occupied the top link in the theory of Augustine Aurelius and his followers [5, p. 55].

One of the peculiarities of ecclesiastical art, naturally, is its clear functional direction – formation of a positive atmosphere in parishioners' hearts with the purpose of expansion of influence. Baroque style was widely used in Counter-Reformation in temple architecture (and not only), which differed from the particular splendor structure of Jesuits.

The artistic style of Baroque, originated in Italy, has been spread in Spain, Portugal, France, Flanders, then in Germany, Austria and England. Baroque covered various areas of spiritual and cultural life: architecture, music, painting, literature, decorative art, philosophy etc. In the Baroque epoch the impact of the Church and State on the development of music was extremely great. But at the same time is a well known fact that the fate of many composers and their status greatly depended on the commitment of propensity and attitude to the music at the court where they served. The composers-musicians looked for places in the cities or in courts where their music was popularized and flourished under the patronage of noble personalities.

Philosophical foundations of style were formed as a result of the explosion which yet before the XVIth century has become the reformation and the doctrine of N. Copernicus. The idea about the world as clever and constant unity as well as the perfect Renaissance idea of human as intelligent being was changed and established in antiquity. According to B. Pascal, a man became aware of himself like medium between all and nobody; for those who capture only visibility of the phenomena but were not able to understand either the beginning or the end of these phenomena.

The era of Baroque rejects traditions and authorities as superstition and prejudice. Verily is all that «clearly and distinctly» is conceived or has a math expression, declares philosopher Descartes. Not coincidentally the word «Baroque» is sometimes used to denote one of the types of conclusions in medieval logic.

The Baroque is characterized by antinomy of perception and reflection of the world with sensuous and intellectual tension. This style owns peculiar features: contrast, tension, dynamic images, affectation, aspiring to greatness and splendor. The combination of reality and illusion, the enormity of intensity of feelings, passion for the spectacular performances, the combination of illusive and real contrasts in scale and the rhythms of light and shadow are also characteristic features of the Baroque.

These signs turned out to be in the spiritual sphere too. The Baroque relies on scholastic logic and rhetoric, deploys sophisticated metaphors, follows the most expressive artistic form of medieval and Renaissance combining antique images with Christian ones. So the Baroque is characterized by the idea of the sleeping God – Deism. God is conceived not as a Savior but as a Great Architect who created the world just as the watchmaker creates the mechanism. The law of conservation of energy, the absoluteness of space and time are guaranteed by the God's word. But having created the world, God does not interfere into the affairs of the Universe.

In architecture, fine and decorative art the Baroque style was one of the major stylistic tendencies since the late XVIth to the middle of the XVIIIth centuries. The Baroque style was recognized in the era of intensive development of nations and national states (mainly the absolute monarchies), the flourishing of manufacture production and at the same

© Palamarchuk K.M., 2015

time strengthening of the feudal Catholic reaction. The Baroque with its brightness and charm is closely related to the monarchy, the aristocracy and the Church, because at first it was intended to glorify and promote their power. However, this style reflected the new ideas about the unity, infinity and diversity of the world, ideas about its dramatic complexity, eternal variability, interest in the environment to the natural phenomena. The Baroque came to change the artistic culture of the Renaissance and the subtle subjective art – Mannerism. Having rejected inherited from the Renaissance culture of images about harmony and strict laws of existence of the unlimited abilities of human, his will and mind, the aesthetics of Baroque style was created like the contrast of the person and the world, ideal and sensual beginnings, mind and power of irrational forces. The artistic style of the Baroque appears no longer the centre of the Universe, but multiplane personality with complex world's experiences [5, p. 330].

It is in this historical period in the culture of Western Europe two main directions – ***Baroque*** and ***classicism*** are dominated. Under the influence of progressive ideas of Josephinist reformation movement church art gradually acquires a new meaning and is enriched by a new variety of forms. But the national-cultural tradition of church art at the definite period is a continuation of the traditions and achievements of the Renaissance.

The Austrian art of the XVIIIth century (more than Italian and French) was associated with the strengthening of its political situation among European countries and above all Germany. After the loss of the real power of the Holy Roman Empire, namely Austria became the successor which has already in the XVIth century annexed the Czech Republic, Hungary, Silesia, part of Polish, Western Ukrainian and Italian lands to the Habsburg ones. The suppression of national-liberation movement and the victory over the Turkish Ottoman Empire made Austria in the XVIIIth century one of the strongest and most influential European powers. All these was reflected in the dynamic development of the country's capital – Vienna. So the architectural view of the city mainly determined the Baroque buildings of the XVIIIth century: residences, palaces and churches.

At the beginning of the XVIIIth century in Austrian art especially significant was notable the Italian influence. When in the past appeared the Turkish threat in the cities of Empire of Habsburg the intensive construction was begun. Invited in a greater way from Italy masters taught the local designers and builders of churches and palaces. It should be noted that architects did not only imitate samples of Italian architecture but also tried to create the Austrian national traditions in art. Many masterpieces of that time belong to the best examples of Austrian architecture [4, p. 124].

Among the architects-founders of the Baroque style in Austria should especially be noted the famous Italian architects: Charles Karloze, Domмnмko Martinelli, who expressed new feelings and thoughts in their brilliant works. The greatest representatives of the architectural direction in Austria were Johann Gatard Gayperger, Ferdinand von Gogenber and others. In the development of the Austrian church art the great contribution was made by the architects: Georg Rafael Donner, Johann Michael Rottmajr, Daniel Gran, Paul Troger, Anton Berr and others.

Renowned Austrian architects were also: Gмldebrant who created the Viennese Church of St. Peter, a monastery in Getvajz and the majestic Palace of Mirabell in Salzburg. Jakob Prandtauer (1660-1727) created a true masterpiece of church and monastery in Melk, a church near Zontageberg. Donato Felice d'Allмo, a descendant of Italian artistic dynasty, having spent many years in Austria, rebuilt the Church of sisters – selezians in Vienna, the monastery, which was founded by the widow of Joseph I – Empress Wilhelmina Amalia. Especially great impression creates internal architectural design with luxurious rooms and apartments of Imperial. In Upper Austria lived and created Johann Michael Prunner who built the original church in triangular form according to Holy Trinity plan.

However the main representative of Baroque architecture in Vienna was Johann Bernhard Fischer von Erlah (1656-1723). The works of the Italian masters of the Baroque school, above all, by Bernini and Borromini had a great impact on him. The most famous Fisher's piece of work is «St. Karl Borromej's Church in Vienna» (1716-1737). It is the largest church in the central part of the city. The archbishop Johann Ernst Graf Thun (1687-1709) in Salzburg created many sacral buildings, among which particularly worth noting is the Church of the College for the University of Vienna.

The author's style was continued by his successors. After the death of Johann Bernhard Fischer the Church of St. Karl Borromej in Vienna was built, in which the forms, borrowed from the architecture of the ancient and baroque Rome, were combined with local unusual ones. Fisher's buildings even today are the embodiment of the greatest achievements of the Austrian Baroque culture; his name is one of the greatest in the history of Austrian art and probably the loudest name of his era.

The fact, that in Vienna at that time also lived and created the famous architect Franz Xaver Messerschmidt (1736-1783) who is known from the history of Austria. The architectural image of Maria Theresa (1766), the Baroque Museum and the Virgin Mary (1767-1768), Savoy Ballroom shelter testified about the versatility of this artist's talent [4, c. 142].

So, the Austrian architectural art was characterized by the peculiar features for Baroque architecture, such as the spatial scale, fluidity of complex, usually curved forms. The range of artists of that time inherited national features of flavour combined with the presence of such demonstrative for the European Baroque deployed large-scale colonnades, a large number of sculptural compositions on the facades and interiors, decorated columns, pilasters and domes which are as the rule of complex shapes.

There were drastic changes in Austria at that time, which were closely connected with economic and cultural development of the state and art. The Emperor Joseph II, who opposed the Baroque Catholicism, sought to convert the Catholic temples, namely to remove the luxury and excessiveness according to church rites. The abandoned monasteries became schools and jails, churches often were destroyed or used for secular purposes. «Capella speciosa» in Klyoisternburg was also destroyed and the Garstens monastery was converted into a prison.

The peculiarity of the Baroque was flourishing of art and achievements in sculptures; in the interior of the Austrian church sculptural compositions played the greater role than paintings, because it allows to show more vividly national traditions.

An outstanding sculptor of the first half of the XVIIIth century was Georg Raphael Donner (1693-1741) who worked in Vienna and Salzburg. The development of the other genre forms and stylistic tendencies which have found their reflection in his

creative works. However the best work of this famous sculptor is considered to be «Leading Group of St. Martin and the Beggar» (1732) in the Cathedral in Bratislava [6, p. 151].

The Baroque style found also its bright and appropriate representation in painting and graphics. In the Catholic cathedrals painters tried to evoke the feeling of staying in the world of sacral relics and higher content in parishioners' hearts. Everywhere in the cathedrals huge altar paintings were distributed in which various biblical scenes were depicted.

Among the painters of late Baroque Franz Anton Maulberchi (1724-1796) should be noted. Under the impact of Italian samples and strong impression from the Rembrandt's masterpieces, he created murals in the Vienna Church piars and Kornajburgs Church of Avgustins, in the castle of Galbturn, in the residence of the Bishop in Kremsier. He has also decorated the Court choir chapel and Maria Theresa's apartments in Mnsburg.

In the second half of the XVIIIth century the monumental and decorative painting were widely spread. Brilliant impression about this trend can give the sketches to the large altar painting «The suffering of St. Sebastian» of Michelangelo Unterber (1695-1785) and «The apotheosis of St. Nepomuk» of Franz Ksaver Palk (1724-1767). Both artists have worked in the late Baroque artistic traditions which were preserved in Austria until the end of the XVIIIth century.

The representatives of Austrian Baroque in literature were poets, writers and playwrights: Alomz Blumauer (1755-1798), Johann Alksmnger (1775-1797), Joseph Hormajr (1781-1848), Friedrich August von Gebler (1781-1850), Nicolaus Lenau (1802-1850), Eduard Bauernfeld (1802-1890) etc. [6, p. 153].

Alomz Blumauer was a famous Austrian poet of the second half of the XVIIIth century; for a long time he was considered to be a favorite poet of Vienna. In his works, the most famous of which is «The adventures of godly hero Enea» was a satire on the Catholic Church of that period.

To the most famous Austrian poets also belongs Franz Grillparzer (1791-1872), who is the author of many lyrical poems including cycle of «Elegies from Ponta» («Tristia ex Ponto», 1835), as well as two novels – «England monastery» («Das Kloster bei Sandomir», 1828) and «Poor musician» («Der arme Spielmann», 1847). All the works of the mentioned authors described the reactionary feudal-bureaucratic regime of Austrian chancellor and Prince Klemens Wenzel von Metternich. The complicated life of Catholic monks and ordinary parishioners who decided to devote their lives for serving church muse and has chosen the fate of church artists is also vividly depicted in these literal works.

Conclusions. The style of Baroque art in Austria of the XVIIIth century can be considered heterogeneous, since it comprises different artistic directions: «high» Baroque (aristocratic, noble and ecclesiastical), «medium» and «low» (philistine, peasant) as well as some traits of classicism.

The Catholic Ausrtian culture in the XVIIIth century was religious in content and reflected the life of the society in the epoch of the Enlightened absolutism. The ideal of Baroque was considered the personality who stood up for Christian ideals. The favorite motives of church Baroque painters, artists, poets and writers were Jesus Christ's and martyrs' sufferings. The church life was closely connected with the Catholic religious creativity of artists, embodied through the prism of Baroque traditions.

References:

1. Афанасьєв Ю. Соціальне призначення мистецтва як системо-утворювальний чинник національної художньої культури / Ю. Афанасьєв // Культурологічна думка. – 2010. – № 2. – С. 169–173.
2. Виппер Б. Ренессанс. Барокко. Классицизм. Проблема стилей в западно-европейском искусстве XV–XVII веков / Б. Виппер. – М.: Наука, 1966. – 428 с.
3. Личковах В. А. Дивосад культури: вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва / В. А. Личковах. – Чернігів: Деснянська правда, 2006. – 160 с.
4. Митрофанов П. П. История Австрии с древнейших времен до 1792 г. / П. П. Митрофанов. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 156 с.
5. Паламарчук К. М. Католицьке церковне мистецтво Австрії XVIII–XIX століть: стильові тенденції / К. М. Паламарчук // Мистецтвознавчі записки. – К., 2011. – Вип. 20. – С. 328-335.
6. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.

Паламарчук К.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ БАРОКО В АВСТРІЇ XVIII СТОЛІТТЯ

Анотація
У статті розглядаються філософські основи художнього стилю бароко. Аналізуються особливості розвитку стилю в архітектурі, скульптурі, образотворчому мистецтві та літературі Австрії XVIII століття.
Ключові слова: художній стиль, Австрія, бароко, види мистецтва, вплив церкви, філософія бароко.

Паламарчук Е.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СТИЛЬ БАРОККО В АВСТРИИ XVIII ВЕКА

Аннотация
В статье рассматриваются философские основы художественного стиля барокко. Анализируются особенности развития стиля в архитектуре, скульптуре, изобразительном искусстве и литературе Австрии XVIII века.
Ключевые слова: художественный стиль, Австрия, барокко, виды искусства, влияние церкви, философия барокко.

УДК 821.161.2-2.09

ПОНЯТТЯ «НОВОЇ ДРАМИ». ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА (КАРПЕНКА-КАРОГО) ЯК ПЕРЕХІДНЕ ЯВИЩЕ (ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС)

Поліщук К.М.
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Драматургія кінця XIX – початку XX століття зазнала кардинальних змін. У ній відбувався процес ламання старих і народження нових виражальних форм. У статті простежено становлення та окреслено суть «нової драми». Також визначено місце драматургії Івана Тобілевича у контексті старого і нового художнього методу. Особливу увагу приділено дослідженням у яких драматургія Тобілевича розглядається як драма порубіжжя.

Ключові слова: «нова драма», драматургія, Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), літературознавчий дискурс, художній метод.

Процеси, що відбувалися у літературі та культурі кінця XIX – початку XX століття особливо яскраво відображалися у драматургії та театрі. У цей час відбувався «бурхливий процес ламання старих і народження нових виражально-зображальних форм» [5, с. 11], становлення модернізму, який фактично прагнув порвати зв'язки із XIX століттям, а отже і з традиційними формами, які вже були застарілими та одноманітними. Драматургія та театр із часів свого виникнення і до середини XIX, не зазнавали революційних або суттєвих змін. Прихід до театру майнінгенців з їх новим театральним стилем та принципами, пов'язаним із образом сцени, режисируванням, підходом до роботи акторів та режисера над п'єсою взагалі [12]; система Станіславського; «нова драма»; епічний театр, натуралізм, експресіонізм, символізм – усе це кардинально змінило підхід до театру і драматургії.

Мета нашої статті полягає у визначені поняття «нова драма», та визначені місця Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) (далі – Іван Тобілевич) в історії драматургії. Завдання – окреслити суть «нової драми», проаналізувати дослідженням у яких драматургія Івана Тобілевича розглядається з позицій драматургії перехідного періоду. Актуальність нашого дослідження полягає у тому, що фактично не має ґрунтовних аналізів драматургії Тобілевича як перехідного явища. Ця проблема епізодично висвітлюється у дослідженнях В. Панченка, Г. Клочека, О. Бабенка, Н. Малютіної.

Нові зображальні форми на зламі століть виникали не безпідставно, адже це період бурхливого розвитку науки, психології та філософії, зокрема психоаналізу З. Фройда, К. Юнга, філософії Ф. Ніцше, технічного прогресу, який вніс у життя нові ритми, нові форми і концепції, які пов'язані із винайденням автомобіля і пароплава – швидких засобів пересування, телефону і телеграфу – миттєвого засобу зв'язку. Зміни відбувалася і у світовідчутті, у самоусвідомленні себе у світі, що відбивалось і на творчості. Межа двох століть – «це певне світовідчуття, передчуття «кінця світу», майбутньої катастрофи. Катастрофізм мислення епохи модерну породив жанр, найпопулярніший у XX столітті – трагікомедію» [3, с. 369]. Такі процеси, звичайно, не могли не позначитись на театрі та драматургії, так як на той час це був майданчик швидкого реагування на соціальні трансформації. Стара форма не могла виражати новий зміст, отже на її заміну мала прийти нова.

Процеси зміни драматургії, творення нових форм і засобів прийнято позначати терміном «нова драма». Виникла вона внаслідок світоглядної кризи, протиставлення себе класицистичній та романтичній драмі у часи, коли в драматургії і театрі панували далекі від життя мелодраматичні п'єси, так звана «добре зроблена драма» [12, с. 17]. Представниками «нової драми» у Європі були Генрік Ібсен, Антон Чехов, Бернард Шоу, Моріс Метерлінк, Герхарт Гауптман, Август Стріндберг, Еміль Золя та інші. М. Шипко зазначає: «хоча ці імена поєднані спільною назвою, досить важко знайти у драматичних творах вищезгаданих авторів точки зіткнення. Напевне, найважливішим є те, що всі вони прямували до єдиної мети – змінити драму, позбутися характерних рис «добре зробленої п'єси», знайти шлях наближення театру до літератури» [16, с. 135]. Реформація драми відповідно до потреб суспільства, ідейної і формальної зміни літератури – ось що зумовило драматургів звернутись до «нової драми», бути у пошуку нових виражальних засобів. Драматурги «намагалися створити проблемний театр, максимально наближений за мовою та стилістикою до сучасного глядача» [9, с. 6].

Про поетику «нової драми» написано безліч досліджень. Серед рис «нової драми» виділяють наступні: наближення до реального життя; своєрідність конфлікту (неможливість розв'язання зовнішнього конфлікту приводить до того, що внутрішній конфлікт стає центром дії); широке використання підтексту в мові персонажів п'єси; відчуття впливу різноманітних літературних шкіл і течій (особливо натуралізму та символізму); усвідомлення вагомої ролі режисера у постановці та в інтерпретації тексту; розробка нових жанрів, серед яких психологічна драма, соціальна драма, інтелектуальна «драма ідей»). Зокрема А. Новіков зазначає, що «серед основних прикмет «нової драми» фахівці виділяють наявність потаємного трагізму героя в повсякденному житті, внутрішню його напругу за відсутності активної діяльності, підтекст» [8, с. 335].

Основною тенденцією «нової драми» називають прагнення до достовірного зображення та правдивого показу внутрішнього світу, соціальних та побутових особливостей життя персонажів. Велику роль у цьому відіграє внутрішній психологізм та підтекст. Характерним є внутрішній конфлікт, який стає центром дії, і виникає через неможливість розв'язання конфлікту зовнішнього [16, с. 137]. У деяких випадках зовнішній конфлікт відходить на другий план, а на передній висувається ідейний конфлікт, а персонажі «вирізняються психологічною суперечливістю й говорять прозовою мовою з широким використанням побутової, жаргонної і навіть діалектної лексики. Змінюється й композиційна структура п'єси, яка більше не має традиційного завершення, а пропонує читачу відкритий проблемний фінал – запрошення до дискусії» [9, с. 7].

© Поліщук К.М., 2015

Новатором драматургії, який почав її перебудову був Г. Ібсен. Його твори мають ряд фундаментальних для «нової драми» характеристик серед яких перехід зовнішньої дії у внутрішню, діалогізація, звернення до актуальних проблем сучасності, зростання психологічної напруги, підтекст, наскрізна символіка. Ібсенівський конфлікт відбувається не між окремими особистостями, а між ідеями, носіями яких вони є, таким чином започаткувавши характерну для нової драматургії «драму ідей». Підходи Ібсена до драми виявилися новаторськими і плідними для подальшого розвитку європейської драматургії [6].

Українська література кінця XIX початку XX століття переживає ті самі процеси, що і європейська. З'являються нові течії, відбувається ламання старих форм, пошук нових виражальних засобів – у широкому розумінні перехід від реалізму до модернізму. Початкам українського модернізму присвячена праця Т. Гундорової «Проявлення слова» [2], процесам в українській драматургії цього періоду монографія Н. Малютіної «Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття» [7]. Н. Малютіна вводить українську драматургію порубіжжя у контекст загальноєвропейської, значну увагу приділяючи родово-жанровим трансформаціям.

У статті «З останніх десятиліть XIX століття» І. Франко окреслює контекст українських культурних та суспільно-політичних настроїв, а також стан літератури (прози, поезії, драматургії, літературної критики). Останні три десятиліття XIX століття Франко характеризує так: «ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів» [14, с. 471].

В українській літературі перехід від реалізму до модернізму найяскравіше простежується у творчості М. Коцюбинського. На початку XX століття у його прозі відбувається злам – опісля реалістичних творів «Харитя», «Ялинка» з'являються імпресіоністичні замальовки «На камені», «Цвіт яблуні», виробляється нова творча манера. Іван Тобілевич не зміг цілком перейти до модерну, але його творчість останніх років, яка має «перехідний характер» [3, с. 370], стала своєрідним підґрунтям і поштовхом для драматургії Лесі Українки, В. Винниченка, М. Куліша, які змогли «повною мірою розгорнути нову поетику» [3, с. 370].

Дослідники майже в один голос говорять, що драматургія Івана Тобілевича займає проміжну ланку між «старою» та «новою» драмою. Розглянемо основні положення, які висловлюють науковці, визначаючи місце драматургії Тобілевича у контексті драматургії кінця XIX – початку XX ст. Зокрема В. Шурапов так характеризує драматурга: Іван Тобілевич – «предтеча модерного психологічного театру» [13, с. 206]. Говорить про новий реалістично-психологічний театр і В. Панченко, зазначаючи, що «Карпенко-Карий завершував життя на зламі епох. Він сам у театральному мистецтві був неначе мостом між двома епохами. З одного боку – романтично-побутовий, етнографічно-побутовий театр, з другого – театр новий, реалістично-психологічний» [11].

Г. Клочек вважає, що не доцільно розглядати драматургію Івана Тобілевича як суто реалістичну, адже «правильніше до неї ставитися як до явища перехідної доби, бо у її кращих зразках вгадуються риси модернізму» [4, с. 64]. Стосовно рис драматургічного тексту нової драми дослідник зазначає: «перехід від класичного реалізму до нової драми до нового модерного театру пов'язаний із підвищенням інформативності драматургічного тексту, у посиленні функцій підтексту, який є одним із генераторів енергії власне сугестивного впливу» [4, с. 64]. Підтекст є однією з рис «нової драма», і в творчості Тобілевича ця риса відчутно помітна. Через цензурні утиски драматург не міг відходити від типових сюжетів, ситуацій та персонажі, а тому мусив шукати іншого вираження – і знайшов його у підтексті та психологічності характерів. Зокрема про це зазначає Іван Франко: «цензурна заборона, що не допускала на українську сцену інтелігентів, і змушувала письменника обертатися виключно у селянській сфері [...] була для Івана Карповича принукою до заглиблення у душу народу, до зусильної обсервації найрізніших сторін народного життя, розкривала перед ним щораз інші, щораз ширші перспективи того життя і надавала кожній його драмі більший, пекучій інтерес» [15, с. 376].

Н. Малютіна щодо місця творчості Тобілевича зауважує: «традиційно вписувана у контекст «театру корифеїв» драматургія Івана Карпенко-Карого помітно вирізняється в ньому тяжінням до «нової драми» порубіжжя» [7, с. 16]. Малютіна говорить про літературний міметизм – «творчий діалог з драматургічними творами, від античних комедіографів, театру dell'arte, В. Шекспіра, Ж.-Б. Мольєра, до знакових явищ української драматургії XIX століття (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка)» [7, с. 16]. У творчості Івана Тобілевича, за словами Малютіної, «інтегровані архетипно-фольклорні елементи народної, масової театральної культури, характерні для світового мистецтва новаторські елементи, що виявляло його культуртрегерські стратегії» [7, с. 17]. Н. Малютіна простежує культурні зв'язки драматургії Тобілевича і світової: із Ж.-Б. Мольєром: «Єдність дії у п'єсах Карпенка-Карого, як і в п'єсах Ж.-Б. Мольєра, забезпечується єдністю волі героя, що є рушійною силою комедії характерів, у якій драматична колізія розвивається під впливом оманливої пристрасті» [7, с. 22]; із комедіями dell'arte часів Плавта: «за основу сюжету комедії «Сто тисяч» взято відому [...] ситуацію розігрування, обману, симуляції, підміни одного іншим, «видимого» справжнім» [7, с. 23].

Дослідниця Л. Павлішена у драмах «Житейське море» та «Суєта» теж зауважує риси «нової драми»: «принцип незавершеної кінцівки, притаманний «новій драмі», не пропонує розв'язання проблем, а лише їх порушує, загострюючи конфлікт. П'єси «Суєта» та «Житейське море» – зразки нової, інтелектуальної символічно-модерністської драматургії, поряд з тією, яка відкрилась світові у творчості Г. Ібсена, Б. Шоу, А. Чехова» [10, с. 17]. А також: «Суєта» та «Житейське море» «демонструють еволюцію І. Карпенка-Карого до «нової драми», драми ідей, драми свідомості та інтелектуальної драми» [10, с. 17]. Досліджуючи жанр комедії вона доходить до висновку, що драма Івана Тобілевича має виражені деякі характерні риси Брехтівського театру: «певну роль у жанровому визначенні відіграють ознаки родової дифузії – у комедії ледь помітно проступає епічне начало, характерне для епічного театру Б. Брехта» [10, с. 16-17].

У «Історії української літератури XX століття» за редакцією В. Дончика [3] до п'єс Івана Тобілевича, які мають модерні риси окрім традиційних «Суєта» і «Житейське море» відносять ще й «Хазяїн». Мотивується це тим, що «сміх у п'єсі Карпенка-Карого трагічний, він порушує питання справжнього та несправжнього змісту життя» [3, с. 369], а отже «Хазяїн» є трагікомедією, і стоїть на межі між побутовою драмою та «новою драмою».

О. Бабенко виділяє наступні риси модернізму в драматургії Тобілевича: початки драми-дискусії в «Суєті» та «Житейському морі» (дискусії про моральну дисципліну, життєві компроміси; наявний підтекст та психологічні паузи); символізація основних образів «Суєти» та «Житейського моря» [1, с. 164]. Дослідник також зауважує, що Тобілевич «пробував сили і в такому типі драми, що пізніше дістала назву «драми живих символів». У трагедії «Гандзя» образ героїні виростає до «живого символу» долі України [...] доля героїні в інтерпретації драматурга сприймалася і як частина національної історії, і ототожнювалася з долею України» [1, с. 166].

Отже, бачимо, що дослідники різних років вважають Івана Тобілевича драматургом, який у своїй творчості відходить від романтично-побутової драми, передчуває новий психологічний модерний театр. Драматург перебуває у культурних зв'язках та творчих діалогах зі світовими митцями від Шекспіра до Островського. Своїми темами, проблематиками, виражальними засобами Іван Тобілевич вписується і у драматургію феномену театру Корифеїв, і у європейську драму порубіжжя. Драматургія Івана Тобілевича початку ХХ століття відзначається рядом рис притаманних «новій драмі», серед яких найпомітнішими рисами є робота драматурга у жанрі трагікомедії, психологізм конфлікту, характерів, діалогів. Усю його творчість традиційно відносять до перехідного явища в українській драматургії, яка є підґрунтям до появи драм Лесі Українки, Миколи Куліша, Володимира Винниченка, які у повній мірі змогли «опанувати» поетику модерної драми.

Список літератури:

1. Бабенко О. Самоцвіти степів полинових. Із спостережень над творчістю видатних земляків. – Кіровоград: Центрально-українське видавництво, 2012.– 226 с.
2. Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискусія раннього українського модернізму / Тетяна Гундорова. – Київ: Критика, 2009. – 441 с.
3. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910-1930-ті роки: Навч. посібник / за ред. В. Г. Дончика. – Кн. 1. – К.: Либідь, 1993. – 784 с.
4. Клочек Г. Д «Божественний текст» Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) // Григорій Дмитрович Клочек. Наукові записки. – Випуск 113. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 59-71.
5. Клочек Г. Д. Енергія художнього слова. Збірник статей / Григорій Дмитрович Клочек. – РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 448 с.
6. Кореневич М. Л. Типологія та поетика драм Миколи Куліша у контексті європейської «нової драматургії»: Автореф. дис. канд. філол. наук / Мирослава Леонідівна Кореневич. – 2001. – 18 с.
7. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця XIX – початку XX ст. Тип видання – навчальний посібник / Малютіна Н. П. – К.: Академвидав, 2010. – 256 с.
8. Новиков А. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку XX століття.: монографія / Анатолій Новиков. – Харків: 2011. – 408 с.
9. Оновлення драматургії наприкінці XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/341/3.pdf
10. Павлішена Л. В. Модифікація жанру комедії у творчості Івана Карпенка-Карого: автореф. дис. канд. філол. наук / Людмила Валеріївна Павлішена. – Чернівці, 2010. – 20 с.
11. Панченко В. «Він був одним із батьків українського театру...» // Газета «День». – № 113, п'ятниця, 2 липня. – 2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vin-buv-odnim-iz-batkiv-ukrayinskogo-teatru
12. Стайн Д. Сучасна драматургія в теорії та театральній практиці. Книга 1 / Джон Стайн. – Львів, 2003. – 256 с. (переклад з англійської).
13. Театр Марка Кропивницького (минуле і сучасне). Альбом / Авт.-упор. В. Шурапов. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004. – 224 с.: іл.
14. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Іван Франко. Твори: [У 50-ти т.] Т.41. – К., 1984. – С. 471–531.
15. Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) // Іван Франко. Твори: [У 50-ти т.] Т. 37. – К., 1981. – С. 374–380.
16. Шипко М. Два століття «нової драми» (типологічне зіставлення «нової драми» кінця xix – початку XX ст. та «нової драми» XX–XXI ст.) / М. Шипко // Південний архів. Сер.: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 49. – С. 135-139.

Полищук К.Н.
Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченка

ПОНЯТИЕ «НОВОЙ ДРАМЫ». ДРАМАТУРГИЯ ИВАНА ТОБИЛЕВИЧА (КАРПЕНКА-КАРОГО) КАК ПЕРЕХОДНОЕ ЯВЛЕНИЕ (ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ ДИСКУРС)

Аннотация
Драматургия конца XIX – начала XX века потерпела кардинальных изменений. В ней произошел процесс ломания старых и рождения новых выразительных форм. В статье прослежено становление и обозначена суть «новой драмы». Также определено место драматургии Ивана Тобилевича в контексте старого и нового художественного метода. Особое внимание уделено исследованиям в которых драматургия Тобилевича рассматривается как драма пограничья.
Ключевые слова: «новая драма», драматургия, Иван Тобилевич (Карпенеко-Карый), литературоведческий дискурс, художественный метод.

Polishchuk K.M.
Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

THE NOTION OF «MODERN DRAMA». THE TRANSITIONAL NATURE OF DRAMA OF IVAN TOBILEVYCH (KARPENKO-KARY) (LITERARY DISCOURSE)

Summary
Dramaturgy of late XIX – early XX century has undergone dramatic changes. In dramatic art there took place a process of breaking old and the birth of new forms. The article investigates the notion of «modern drama». It also explores the place of Ivan Tobilevych's drama in the context of old and new artistic method. Special attention is paid to research considering drama of Ivan Tobilevych as a drama of transitional period.
Keywords: «modern drama», dramatic art, Ivan Tobilevych (Karpenko-Kary), literary discourse, artistic method.

НАШІ АВТОРИ

1. **Адаменко Алла Павлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Сумського національного аграрного університету
2. **Бабаченко Лариса Валентинівна** – викладач кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики Чернігівського національного технологічного університету
3. **Біла Ганна Сергіївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
4. **Бойко Лідія Богданівна** – викладач кафедри іноземних мов Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»
5. **Борис Дмитро Петрович** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
6. **Британ Сабіна Артурівна** – студент Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету
7. **Бровкова Олена Георгіївна** – кандидат економічних наук, доцент, професор Одеського національного політехнічного університету
8. **Булда Наталія Олександрівна** – студент Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету
9. **Бура Віталіна Ігорівна** – студентка факультету фінансів та банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
10. **Бурлачук Наталія Юріївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
11. **Гарбар Жанна Володимирівна** – кандидат економічних наук , доцент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
12. **Гордієнко Микола Іванович** – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного аграрного університету
13. **Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
14. **Град Наталя Ярославівна** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
15. **Жорнокуй Уляна Василівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
16. **Ковальська Кристина Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
17. **Кузь Василь Іванович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку, аудиту і економічного аналізу Буковинського державного фінансово-економічного університету
18. **Куценко Ганна Костянтинівна** – студентка Одеського національного економічного університету
19. **Кушнір Людмила Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту і маркетингу на морському транспорті Одеського національного морського університету
20. **Лемішовська Олеся Степанівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка»
21. **Лєпухова Наталія Іванівна** – аспірантка Інституту філології, кафедри теорії і практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка
22. **Літвінова Ірина Михайлівна** – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та прикладної статистики Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
23. **Літвінова Юлія Олександрівна** – студентка Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
24. **Марійчак Олександра Юріївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
25. **Маршук Ліна Миколаївна** – асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
26. **Матвійчук Наталя Миколаївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
27. **Нестерова Марія Олександрівна** – кандидат філософських наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка
28. **Нетребчук Лариса Олександрівна** – старший викладач кафедри банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
29. **Опалінська Зоряна Євгенівна** – викладач кафедри іноземних мов Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська
30. **Опаріна Христина Сергіївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
31. **Опришко Наталя Олексіївна** – старший викладач кафедри філології Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
32. **Павлюк Тетяна Іванівна** – кандидат економічних наук Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
33. **Пакуліна Алевтина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіка та менеджменту Харківського національного університету будівництва та архітектури
34. **Паламарчук Катерина Миколаївна** – кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

35. **Панасюк Тетяна Петрівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
36. **Панченко Марія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент Одеського національного політехнічного університету
37. **Пащенко Юрій Євгенович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки Національного авіаційного університету
38. **Підгайна Христина Олександрівна** – аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
39. **Поліщук Кирило Миколайович** – аспірант Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
40. **Поплавська Оксана Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана,
41. **Прохорчук Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Міжнародного університету бізнесу і права
42. **Проценко Ігор Володимирович** – аспірант кафедри міжнародної економіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
43. **Рега Марина Георгіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Мукачівського державного університету
44. **Румянцева Олеся Євгеніївна** – студентка фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
45. **Сак Катерина Вікторівна** – аспірант кафедри менеджменту Інституту бізнесу, економіки та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету
46. **Самборська Оксана Михайлівна** – викладач Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», здобувач кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
47. **Слюсаренко Катерина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, податків і страхової справи Криворізького економічного інституту Криворізького національного університету
48. **Стасенко Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту організацій Харківського національного аграрний університету імені В.В. Докучаєва
49. **Стасенко Сергій Миколайович** – магістр агрономічного факультету Харківського національного аграрний університету імені В.В. Докучаєва
50. **Тичук Тетяна Олександрівна** – аспірантка кафедри фінансового аналізу і контролю Київського національного торговельно-економічного університету
51. **Хлопяк Сергій Васильович** – асистент кафедри туризму та рекреації Київського національного торговельно-економічного університету
52. **Хом'як Тарас Романович** – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Львівської комерційної академії
53. **Хоменко Інна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Чернігівського національного технологічного університету
54. **Чайковська Марина Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
55. **Чорна Людмила Олександрівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
56. **Шепель Наталя Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організації та адміністрування Дніпродзержинського державного технічного університету
57. **Шостак Інна Володимирівна** – асистент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
58. **Юрченко Людмила Віталіївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
59. **Якимчук Юлія Миколаївна** – аспірант кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного аграрного університету
60. **Янів Ліна Мирославівна** – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (20) травень, 2015 р.

Частина 2

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 05.06.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20.69. Тираж 100 прим.
Зам. 0615-31.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.